

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย : บทบาทและการดำรงอยู่

มณรรดา ศิลปบรรเลง

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุขฎฐินิพนธ์

สาขาวิชาไทยศึกษา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

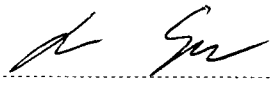
ธันวาคม 2561

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

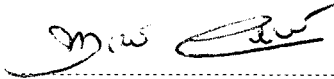
คณะกรรมการควบคุมคุษฎีนิพนธ์และคณะกรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์ ได้พิจารณา
คุษฎีนิพนธ์ของ มณรรดา ศิลปบรรเลง ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

คณะกรรมการควบคุมคุษฎีนิพนธ์

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ภารดี มหาจันทร์)

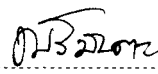
..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ดร.เขาวลัษณ์ แสงจันทร์)

คณะกรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์

..... ประธาน
(ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ภารดี มหาจันทร์)

..... กรรมการ
(ดร.เขาวลัษณ์ แสงจันทร์)

..... กรรมการ
(ดร.ชัยณรงค์ ศรีมันตะ)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อนุมัติให้รับคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพา

..... คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญรอด บุญเกิด)

วันที่ 17 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2561

กิตติกรรมประกาศ

คุษฎีนิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจาก รองศาสตราจารย์ภารดี มหาจันทร์ อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ที่เปิดโอกาสผู้วิจัยได้นำเสนอมุมมองต่องานวิจัยอย่างอิสระ โดยวางแผนทางการเขียนคุษฎีนิพนธ์และการทำงานวิชาการที่มีมุมมองอย่างที่ไทยศึกษาควรจะเป็นตลอดการ เป็นนิติตระดับคุษฎีบัณฑิต โดยให้คำแนะนำแนวทางที่ถูกต้อง ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเมตตาและเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง ที่อาจารย์ทั้งรับผู้วิจัยเป็นนิติตในที่ปรึกษา ร่วมกับ ดร.เยาวลักษณ์ แสงจันทร์ ที่ให้ความชี้แนะเรื่องวิธีการใช้ภาษาในการเรียบเรียงงานเขียนคุษฎีนิพนธ์ รวมถึงศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ประธานกรรมสอบคุษฎีนิพนธ์สำหรับข้อเสนอแนะในงานที่ลุ่มลึกและชัดเจนซึ่งจุดประกายในการแก้ไขงานเขียนเล่มนี้ในตอนท้ายให้ครอบคลุมประเด็นต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์สถาพร อรุณวิลาศ และหน่วยบริหารวิชาอารยธรรมไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่จุดประกายความคิดเรื่อง “พระร่วง” จนเกิดเป็นแรงบันดาลใจต่อการศึกษาวิจัยอย่างจริงจังในครั้งนี้ ทั้งยังร่วมลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามโดยตลอด

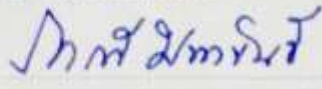
ผู้วิจัยขอขอบพระคุณหน่วยงานราชการและบุคคลที่กรุณาให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ อุทยานแห่งชาติ रामคำแหง องค์การบริหารส่วนตำบลนครชุม อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ผู้ใหญ่นุช ทรรสวรรณ ลีสวนและคุณลุง – คุณป้า บ้านคุกพัฒนา ตำบลสารจิตร คุณอนุชา ศรีสวัสดิ์ ลุงเหล็ง – ป้าชะลอ จันท์ฉายจากบ้านข้าวตอกพระร่วง อบต.และคณะทำงานของตำบลนครชุม พี่พรานกบ คุณณรงค์ชัย – คุณญาณภัทร์ โตอินทร์ คุณประณมและเจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่าเขาหลวงผู้ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการนำทางตลอดการค้นหาร่องรอยพระร่วงที่อยู่ในพื้นที่ป่าท้องถิ่นด้วยความปลอดภัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณมูรี๊ด มูซอที่กรุณาตรวจสอบความเรียบร้อยของรูปเล่มและปรับแก้ภาษาสำหรับการทำงานเขียนขึ้นใหม่ให้มีความสละสลวยขึ้นสมใจ ขอขอบคุณคุณเจริญญาพร สวายนภา นุสรณ์สำหรับกำลังใจและข้อคิดเห็นที่คิดตลอดการเป็นนิติตปริญาเอก

ท้ายที่สุด คุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้จะมีสามารถลุล่วงได้โดยหากขาดคุณพ่อ คุณแม่ผู้เป็นหลักในครอบครัวเล็กๆ ที่น่ารักของผู้วิจัยที่สนับสนุนทุนทรัพย์ตลอดการศึกษาและอำนวยความสะดวกทุกประการเพื่อให้การลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามอย่างยาวนานของผู้วิจัยเป็นไปด้วยความสะดวกและปลอดภัย จึงกราบขอบพระคุณมาไว้โอกาสนี้

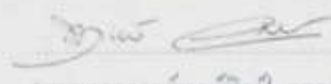
คณะกรรมการควบคุมคุณภาพบัณฑิตและคณะกรรมการสอบคุณภาพบัณฑิต ได้พิจารณา
คุณภาพบัณฑิตของ มจร.ตรา ศิลปบรรณารักษะ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาคุณภาพบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

คณะกรรมการควบคุมคุณภาพบัณฑิต

 อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ภารดี มหาขันธ์)

 อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ดร.เยาวลักษณ์ แสงจันทร์)

คณะกรรมการสอบคุณภาพบัณฑิต

 ประธาน
(ศาสตราจารย์พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์)

 กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ภารดี มหาขันธ์)

 กรรมการ
(ดร.เยาวลักษณ์ แสงจันทร์)

 กรรมการ
(ดร.ชัยณรงค์ ศรีมันตะ)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อนุมัติให้รับคุณภาพบัณฑิตฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาคณะหลักสูตรปริญญาคุณภาพบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพา

 คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญรอด บุญเกิด)

วันที่ ๑๗ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๑

57810187: สาขาวิชา: ไทยศึกษา; ปร.ค. (ไทยศึกษา)

คำสำคัญ: พระร่วง/ คติความเชื่อ/ บทบาท/ การดำรงอยู่

มณรรดา ศิลปบรรเลง: คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย: บทบาทและการดำรงอยู่
(THE BELIEFE OF PHRA RAUNG IN THAI SOCIETY: THE ROLE AND
PRESISTENCE) คณะกรรมการควบคุมคดียุติพนธ์: ภารดี มหาจันทร์, กศ.ม., เยาวลักษณ์
แสงจันทร์, ปร.ค., ปร.ค. 278 หน้า. ปี พ.ศ. 2561

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาพัฒนาการและแบบเรื่องของคติความเชื่อเรื่อง
พระร่วงในสังคมไทย 2. วิเคราะห์บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง 3. สังเคราะห์บทบาทและ
การดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์และคติชน
วิทยา

ผลการศึกษาพบว่า คติความเชื่อเรื่องพระร่วงมีพัฒนาการมาจากการเขียนประวัติศาสตร์ที่มี
ลักษณะเป็นเรื่องเล่าถึงประวัติศาสตร์ จนเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรคัวรรณกรรมมุข
ปาฐะประจำถิ่นอีกหลายสำนวนในเวลาต่อมา คติความเชื่อเรื่องพระร่วงมีบทบาททั้งในฐานะของ
ตำนานบุคคลและตำนานเมือง ที่มีบทบาททางการเมืองซึ่งช่วยสร้างสถานภาพและความชอบธรรม
ทางการเมืองทั้งในระบบกษัตริย์นิยมและสนับสนุนอำนาจบุคคลในระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น
บทบาททางศีลธรรมและจริยธรรมซึ่งเป็นการควบคุมระเบียบของสังคม วางแบบแผนทาง
พฤติกรรมและความมั่นคงทางใจ อันส่งผลให้เกิดกิจกรรมทางความเชื่อและพิธีกรรมสำคัญประจำ
ถิ่น รวมทั้งบทบาททางศิลปกรรมอันเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมแขนงต่างๆ
คติความเชื่อเรื่องพระร่วงจึงเป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับวีรบุรุษเรื่องสำคัญที่ดำรงอยู่ได้เรื่อยมาใน
รูปแบบของชื่อบ้านนามเมือง สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นเครื่องพึ่งพา
ทางจิตใจของผู้คนและชุมชนยามประสบปัญหา ทั้งยังมีประโยชน์ต่อการจัดการพื้นที่และชุมชนให้
รองรับกับความคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์

57810187: MAJOR: THAI STUDY; Ph.D (THAI STUDY)

KEYWORDS: PHRA RAUNG / THE BELIEFE/ ROLE/ PRESISTENCE

MANARADA SILAPABANLENG: THE BELIEFE OF PHRA RAUNG IN
THAI SOCIETY: THE ROLE AND PRESISTENCE

ADVISOR COMMITTEE: PARADEE MAHAKHAN, M.A., YAWALAK SAENGCHAN, Ph.D,
Ph.D 278 P. 2018.

This research aims to study the development of the belief of Phra raung. It focuses on the study of the role and existence of the belief in Thai society, reflecting the interactions that affect the social and cultural life. The information collected from the beliefs of the Phra Raung, written in history, and the narrative of the poetry found in the lower northern region. The study indicated that The belief of Phra Raung has evolved from historical narrative to semi-narrative. The inspiration for the creation of literary and local idioms many more later. Phra Raung has a role as both a legendary person and a city legend. It has a political role that helps to create political status and legitimacy in the monarchy and supports the power of the people in the local government system. Moral and ethical roles that govern social order. Behavioral and mental stability. This results in significant belief and ritual activities. Including the role of art inspiration in the creation of various arts. The belief of the Phra Ruang is a consciousness about the heroic importance that exists in the form of the name of the city. Historical landmarks and environment to be a mental machine of the people and the community. It also benefits the management of the area and the community to support the idea of creative economy.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฌ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	4
สมมติฐานการวิจัย.....	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
นิยามศัพท์.....	6
วิธีการดำเนินการวิจัย.....	6
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
2 ภูมิสังคมและวัฒนธรรม “พื้นที่พระร่วง”	21
ภูมินิเวศ – ภูมิสังคมแผ่นดินพระร่วง.....	22
ภูมิวัฒนธรรม พลังน้อมหลอมชีวิต.....	37
3 พัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย.....	51
รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 18 – 20.....	51
รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 21 – 22.....	53
รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 23 – 24.....	59
รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 25 – ปัจจุบัน... ..	74
แบบเรื่องและการแตกเรื่องพระร่วงในสังคมไทย.....	82
4 บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย.....	89
บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในฐานะตำนานบุคคลและตำนานเมือง.....	89
บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงทางการเมือง.....	106

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงทางจริยธรรม.....	116
4 บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงทางศิลปกรรม.....	125
5 การดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย.....	162
คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับชื่อบ้านนามเมืองและสถานที่.....	162
คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับการศึกษาและสื่อ.....	203
คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว.....	207
คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับบูรณาการวิถีธรรมชาติและนวัตกรรมประดิษฐ์.....	221
แนวโน้มการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง.....	233
6 สรุปและข้อเสนอแนะ.....	236
บรรณานุกรม.....	248
ภาคผนวก.....	256
ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	278

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1-1	พื้นที่ของการวิจัย..... 6
2-1	พื้นที่พระร่วง..... 22
2-2	ลำน้ำยมและลำน้ำน่านลำน้ำสายสำคัญของพื้นที่พระร่วง..... 23
2-3	ภาพถ่ายทางอากาศเมืองเก่าสุโขทัย..... 25
2-4	เขาหลวง สุโขทัย..... 27
2-5	สตรีคองส หรือทำนบพระร่วง..... 29
2-6	แผนภูมิราชวงศ์เก่า – ราชวงศ์พระร่วง..... 31
2-7	พระบรมราชานุสรณ์ในปัจจุบัน..... 32
2-8	ลำน้ำน่านบริเวณเมืองพิษณุโลกปัจจุบัน..... 33
2-9	ลำน้ำแควน้อยบริเวณหุบเขานครชุม จังหวัดพิษณุโลก..... 34
2-10	ตุ๊กตาเสียบกลสำหรับกิจกรรมความเชื่อทำจากสังคโลก..... 39
2-11	พระแม่ย่า..... 40
2-12	บรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช จังหวัดสุโขทัย..... 41
2-13	ราชานุสาวรีย์พ่อขุนบางกลางหาวตั้งอยู่เบื้องหน้าต้นจำปาขาว 700 ปี..... 42
2-14	วัดมหาธาตุ ศาสนสถานประจำเมืองสุโขทัย..... 43
2-15	พระพุทธรูปลีลาศศิลปะสุโขทัย..... 44
2-16	เตาทุเรียงและผลิตภัณฑ์เครื่องสังคโลก..... 46
2-17	กิจกรรมทางการเกษตรของพื้นที่พระร่วง..... 47
2-18	เขตพัฒนาการท่องเที่ยวพ.ศ. 2560 - 2564..... 49
3-1	การแพร่กระจายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย..... 80
3-2	คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพุทธศตวรรษที่ 18 – 22..... 80
3-3	คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพุทธศตวรรษที่ 23 – 24..... 81
3-4	คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพุทธศตวรรษที่ 25 – ปัจจุบัน..... 81
4-1	ราชานุสาวรีย์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์..... 91
4-2	ราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ผู้สถาปนาเมืองเชียงใหม่..... 92
4-3	พระที่นั่งไกรสรสีหราช..... 96

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
4-4	97
4-5	100
4-6	101
4-7	102
4-8	104
4-9	105
4-10	109
4-11	110
4-12	111
4-13	112
4-14	114
4-15	122
4-16	123
4-17	124
4-18	127
4-19	130
4-20	132
4-21	133
4-22	135
4-23	136
4-24	137
4-25	138
4-26	140
4-27	141
4-28	142
5-1	163

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
5-2	ภาพถ่ายสถานที่พบขอมคำดินจากหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง.....	164
5-3	ศิลาขอมคำดิน.....	165
5-4	สถานที่พบขอมคำดินสภาพปัจจุบัน.....	165
5-5	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชนาลัย.....	166
5-6	เจดีย์ยอดดวนหรือเจดีย์พระลือ.....	167
5-7	ยอดพระเจดีย์พระลือที่ถูกเชื่อว่าตกลงภายในวัดราชบูรณะ จังหวัดพิษณุโลก.....	168
5-8	ลานตากผ้าอ้อม.....	169
5-9	โบราณสถานเขานางทอง.....	170
5-10	ถนนพระร่วงที่อำเภอคีรีมาศ.....	172
5-11	ภาพความกว้างของถนนพระร่วง.....	173
5-12	ศาลพระร่วง.....	174
5-13	รูปเคารพภายในศาลพระร่วง.....	174
5-14	ถ้ำกระต่ายทอง.....	176
5-15	อุโบสถวัดไตรภูมิ.....	177
5-16	ยอดเขาหลวงสุโขทัย.....	179
5-17	ปล่องนางนาค.....	180
5-18	ถ้ำมหารก.....	181
5-19	ประตูพระร่วง.....	182
5-20	รอยอฉนะพระร่วงบริเวณอุทยานแห่งชาติรามคำแหง.....	183
5-21	ลานพม่าลิบหอก.....	184
5-22	รอยกระโปกพระร่วง คำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร.....	185
5-23	รอยกระโปกพระร่วงทั้ง 3 แห่ง.....	186
5-24	พื้นที่การรักษาและบำบัดอาการด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน.....	186
5-25	โขกพระร่วงลงพระขรรค์.....	187
5-26	โขกหินฝนมีด.....	188
5-27	แหล่งน้ำซับบริเวณ โขกพระร่วงลงพระขรรค์ที่อยู่ด้านล่างน้ำตกผาหินส้ม.....	189
5-28	แก่งหลวง.....	191

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
5-29 ภาพมุมสูงบริเวณน้ำพุร้อนพระร่วง.....	192
5-30 รูปเคารพภายในบริเวณน้ำพุร้อนพระร่วง.....	193
5-31 บริเวณแช่ฝ้ายภายในน้ำพุร้อนพระร่วง.....	194
5-32 หินรอยพระร่วง กลางลำน้ำแควน้อย.....	195
5-33 รอยพระบาทพระร่วง.....	196
5-34 เนินค่าย.....	197
5-35 ลานพระร่วง.....	198
5-36 รอยเชือกวัวพระร่วง.....	198
5-37 เขาโปกโล้น.....	199
5-38 เขาช้างล้วง.....	200
5-39 ผาชีควาย.....	202
5-40 แก่งวัวพระร่วง.....	203
5-41 ไปสเตอร์ละครเวทีเรื่องพระร่วง เดอะ มิวสิคัล.....	205
5-42 ละครรำเรื่องพระร่วง โดยกรมศิลปากร จัดแสดงเมื่อพ.ศ. 2560.....	206
5-43 ตะกรุดพระร่วง.....	207
5-44 ข้าวตอกพระร่วง.....	209
5-45 หินข้าวสารพระร่วง.....	210
5-46 ผลิตภัณฑ์จากข้าวตอกพระร่วง.....	211
5-47 หุ่นปลาก้างพระร่วง.....	212
5-48 วัวพระร่วง.....	213
5-49 ประเพณีปักธงปฐมฤกษ์ ตำบลนครชุม วันที่ 13 เมษายน 2560.....	214
5-50 ขบวนธงแต่ละตำบลในอำเภอนครไทย ที่ร่วมกิจกรรมปักธงชัย.....	215
5-51 ขบวนแห่ก่อนนำธงขึ้นปักบนยอดเขาช้างล้วง.....	216
5-52 ประเพณีปักธงชัย เขาช้างล้วง อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก.....	217
5-53 ศาลปู่หลวงนครชุม.....	218
5-54 วัวที่ชาวบ้านนำมาบูชาพระร่วง – พระลือ.....	219
5-55 เทศกาลวัวพระร่วง พ.ศ. 2559.....	220

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
5-56 ไม้ชำระพระร่วง.....	222
5-57 ต้นฝ้ายพระร่วงบริเวณปรางค์บัว.....	223
5-58 ดอกฝ้ายพระร่วง.....	224
5-59 ปลาก้างพระร่วง.....	225
5-60 ข้าวเปีย.....	226
5-61 กว๊วยเตี้ยพระร่วง.....	227
5-62 ปลาหลามพระร่วง.....	228
5-63 พระพิมพ์ประเภทพระร่วง.....	230
5-64 พระร่วงนั่ง.....	231
5-65 การจัดกิจกรรมพิมพ์พระสำหรับนักท่องเที่ยวของบ้านลักษมนศิลป์.....	233

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า	
3-1	กำเนิดผิปกติ กล่าวถึง การกำเนิดตัวละครที่มีความผิดปกติจากมนุษย์.....	83
3-2	ใช้สติปัญญาและแสดงปาฏิหาริย์ เป็นช่วงเวลาที่ตัวละครหลักค่อย ๆ เจริญวัย และได้แสดงคุณลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นโดยอัศจรรย์.....	84
3-3	การจากไปและการกลับมาของตัวละครพระร่วง.....	86
4-1	บทร้องเพลงไทยจากวรรณคดีเรื่องพระร่วง.....	156

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สุโขทัยเป็นเมืองสำคัญในอดีตที่เคยเป็นศูนย์กลางการปกครองของบ้านเมืองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 รัฐแห่งนี้แม้ปรากฏชื่อเท็จจริงในปัจจุบันว่าอาจมีอำนาจปกครองตนเองในช่วงเวลาสั้น ๆ ราว 200 ปีและมีอาณาบริเวณพื้นที่ที่ไม่ได้ใหญ่โตตามความเชื่อจากตำราเรียนในอดีต ด้วยเหตุนี้บริเวณที่ตั้งขอบเขตรัฐอาจเทียบได้กับพื้นที่จังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุโลก พิจิตร อุตรดิตถ์ ตาก เพชรบูรณ์ นครสวรรค์และอาจคาบเกี่ยวกับจังหวัดชัยนาทบางส่วน ตามที่ได้ปรากฏพบว่ามีผลงานศิลปะสถาปัตยกรรมที่สามารถสะท้อนภูมิปัญญาที่มีการสืบทอดอารยธรรมเป็นที่ยอมรับว่ามีความโดดเด่นแห่งหนึ่งของภูมิภาค โดยเฉพาะพระพุทธรูป พระอุโบสถ พระวิหาร พระมหาธาตุ เป็นต้น ย่อมแสดงว่าในอดีตรัฐแห่งนี้มีจารีตประเพณีที่ถือเป็นการสืบทอดอารยธรรมประจำท้องถิ่น ก่อนที่พื้นที่ภาคเหนือตอนล่างแห่งนี้จะมีบทบาทในการสร้างสรรค์บ้านเมืองขึ้นมาสำเร็จย่อมต้องอาศัยพลังจากผู้คนโดยศรัทธาและความมุ่งมั่นต่อความเชื่อที่จะทำให้เกิดการสร้างบ้านแปงเมืองได้เป็นผลสำเร็จ แม้พื้นที่แห่งนั้น ๆ จะเต็มไปด้วยปัญหานานับประการ

ผู้นำหรือกษัตริย์ของรัฐสุโขทัยน่าจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการขับเคลื่อนการสถาปนาความเป็นรัฐแห่งหนึ่งบนแผ่นดินสยามประเทศ เอกสารประเภทตำนาน จารึก พงศาวดารที่มีอายุร่วมสมัยของรัฐข้างเคียงสุโขทัย ปรากฏการกล่าวถึง พญาร่วงเจ้าเมืองสุโขทัยผู้เป็นสหายที่มีความสนิทสนมกับพญางำเมืองแลพญาเม็งรายผู้เป็นผู้นำรัฐล้านนาในพงศาวดารล้านนาและเอกสารทางประวัติศาสตร์ของรัฐใกล้เคียงที่กล่าวถึงสัมพันธ์ไมตรีทางการทูตของรัฐสุโขทัยและมอญในพงศาวดารมอญพม่า ดังความว่า “...ยังมีรามัญคนหนึ่งชื่อ มะกะโท เปนชาวเมืองเมาะตะมะ เปนคนมีวาสนา มีทรัพย์มาก มิตรสหายก็มีมากเข้าทำราชการอยู่ใน สมเด็จพระร่วงเจ้า ณ เมืองสุโขทัย” (นรินทร์ นำเจริญ และมนฤทัย ไชยวิเศษ, 2556) เช่นเดียวกับข้อความจารึกบนฐานพระอิศวรสำริดสมัยอยุธยาพบที่เมืองกำแพงเพชรความว่า “...อนึ่งพ่อปู่พญาร่วงทำเอาน้ำไปถึงบางพานนั้นก็ถมหายสิ้น...” ซึ่งมักกล่าวขานเรียกผู้นำหรือกษัตริย์ของรัฐสุโขทัยว่า “พระร่วง” หรือ “พญาร่วง” ขณะที่ศิลาจารึกสุโขทัยไม่ปรากฏคำเรียกดังกล่าว

นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ยุคปัจจุบันมักตีความไปในทิศทางเดียวกันว่า “พระร่วง” เป็นคำเรียกกษัตริย์ทุกพระองค์ของรัฐสุโขทัยและเป็นที่มาของการกล่าวเรียกชื่อราชวงศ์พระร่วง

กระทั่งกรุงศรีอยุธยาผนวกรัฐสุโขทัยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสถานะของกษัตริย์รัฐสุโขทัยถูกลดบทบาทความสำคัญลง กระนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสร้างกรุงรัตนโกสินทร์พร้อมกับฟื้นฟูบ้านเมืองสยาม นาม “พระร่วง” ก็กลับมามีบทบาทความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการสร้างโลกทัศน์ใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ประเภทต่าง ๆ อาทิ พระราชพงศาวดารเหนือซึ่งชำระขึ้นจากการรวบรวมเรื่องราวตำนานพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับรัฐและกษัตริย์ที่มีมาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ และดำเนินเรื่อยมาแม้เมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ พ.ศ. 2475 เป็นประชาธิปไตย

เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระร่วงและรัฐสุโขทัยดินแดนแห่งอุดมคติแพร่ขยายกลายเป็นสำนึกรับรู้ของคนในสังคมไทยและพื้นที่ที่ปรากฏการแพร่กระจายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งทางด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ ภาษาและวรรณคดี รวมถึงการศึกษาด้านคติชนวิทยาทำให้เรื่องราวของ “พระร่วง” แพร่หลายขยายเป็นวงกว้างอยู่ในหมู่ประชาชนกลายเป็นวีรบุรุษในทางประวัติศาสตร์ (History hero) ต้นแบบผู้นำที่มีความเสียสละและใช้ความสามารถทางปัญญาในการแก้ไขปัญหาเพื่อการรวมศูนย์อำนาจรัฐชาติ ควบคู่ไปกับการเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรม (Cultural hero) ที่ทำให้เกิดแบบแผนทางพฤติกรรม เป็นกรอบกติกาในการดำเนินชีวิต จรรโลงอัตวิสัยให้รู้สึกดีชอบ รวมถึงข้อปฏิบัติ จารีตและประเพณีของคนในพื้นที่จังหวัดสุโขทัยและจังหวัดใกล้เคียง

เรื่องเล่าจำนวนมากถูกนำไปผูกโยงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดี และหลักฐานทางภูมิเวศน์ ทำให้เกิดตำนานประจำถิ่น (Mythical Legend) รับรู้และจำจดในฐานะบุคคลที่แฝงไปด้วยพลังที่มีอำนาจพิเศษเกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และอิทธิฤทธิ์ความสามารถเหนือผู้อื่นอันเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถานที่สำคัญหลายแห่ง อาทิ คั่นดินตลอดเส้นทางระหว่างจังหวัดกำแพงเพชรถึงจังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันที่ถูกขนานนาม ถนนพระร่วง ที่เนื้อความตามตำนานกล่าวถึง พระร่วงใช้เท้ากดลงบนแผ่นดินเพื่อให้เกิดเส้นทางสำหรับการเล่นว่าวของพระองค์ ก่อให้เกิดเป็นถนนที่ใช้สัญจรเดินทางมายังพื้นที่ต่าง ๆ สู่มืองสุโขทัย ดังที่นักวิชาการแสดงความเห็นว่าถนนพระร่วงอาจนี้สร้างขึ้นเพื่อบังคับน้ำเพื่อกิจกรรมทางการเกษตรของคนภายในรัฐสุโขทัยและพื้นที่ใกล้เคียง เช่นเดียวกับตำนานการสร้างพระศรีรัตนมหาธาตุ พุทธสถานสำคัญในอำเภอเมืองศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ที่กล่าวถึงการแข่งขันสร้างศาสนสถานดังกล่าวโดยพระร่วงและพระลือกษัตริย์สองพี่น้อง อันทำให้พระร่วงและพระลือถูกรับรู้ในฐานะกษัตริย์ที่ทรงบุญญาบารมีดังปรากฏการสร้างรูปเคารพในลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญของจังหวัดสุโขทัยอีกด้วย

พลังแห่งความเลื่อมใสศรัทธาที่แพร่หลายนี้ทำให้พระร่วงกลายเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจต่อคนในถิ่น พระร่วงจึงถูกรับรู้ในฐานะของบุคคลกึ่งเทพปรกรณัมท้องถิ่นผู้มีอำนาจบันดาลสิ่งพิเศษที่สำแดงคุณวิเศษตามประสงค์ กระนั้นชื่อ พระร่วง จึงถูกนำมาใช้เรียกโบราณวัตถุที่มีความเกี่ยวข้องกันตำนานต่าง ๆ อาทิ พระพุทธรูปขนาดเล็กที่นิยมบรรจุไว้ในศาสนสถานสำคัญดังที่พบในบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัยจากการบูรณะซ่อมพระปรางค์ราวพ.ศ. 2499 ถูกขนานนามว่า พระร่วงหลังรางปืน พระพิมพ์เก่าแก่พุทธลักษณะประทับยืนปางประทานพร ได้รับการยกย่องว่าเป็นจักรพรรดิแห่งพระเครื่องเนื้อชิน เป็นที่นิยมและแสวงหาอย่างกว้างขวางในแวดวงผู้นิยมสะสมพระเครื่องและพุทธศาสนิกชน กอรปกับพุทธคุณบริบูรณ์ด้าน โภคทรัพย์ คงกระพันชาตรีและมหานิยมยิ่งเพิ่มมูลค่าในตลาดพุทธพาณิชย์ขึ้นไปอีก เช่นเดียวกับความเชื่อเรื่องการบูชา ข้าวก้นบาตรของพระร่วงตามตำนาน ข้าวตอกพระร่วง หินขนาดเล็กทรงสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ สีนํ้าตาลไหม้ที่เกิดจากแร่ธาตุในท้องถิ่นซึ่งชาวบ้านเชื่อให้คุณพิเศษด้านความเจริญด้วยโภคทรัพย์ต่าง ๆ อีกทั้งยังมีสรรพคุณด้านการรักษาโรคที่เกิดจากพิษแมลง ซึ่งต่อมาได้ถูกพัฒนาการเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องประดับที่สร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นอย่างมากมาย

ทั้งนี้ของพระร่วงยังมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์เพลงและชุดการแสดงที่ปรากฏในงานนาฏยดุริยางคศิลป์ราชสำนักสยามและชาวบ้าน ซึ่งเกิดจากการแพร่กระจายตำนานบรรพบุรุษในแถบเขมรและมอญ ที่รู้จักผ่านเพลงพระโองหรือพระทองและเพลงนางนาค ซึ่งแพร่หลายเข้ามาในสยามจนเป็นที่นิยมจนถูกผูกเข้ากับตำนานที่กล่าวถึงพระทองผู้เป็นกษัตริย์สมสู่กับนางนาคจนเกิดเป็นพระร่วงผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระทอง จนทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนทางวิชาการที่ว่า เพลงพระทองและเพลงนางนาคนั้นเป็นเพลงที่เกิดขึ้นมาแต่ครั้งสุโขทัยเช่นเดียวกับเพลงเทพทอง อันเป็นเพลงร้องเล่นโต้ตอบของชาวบ้านที่ถูกนำมาสร้างสรรค์จนกลายเป็นเพลงแห่งสมัยสุโขทัยในปัจจุบัน ตลอดจน ปลาก้างพระร่วง สัตว์น้ำที่มีความบกพร่องทางพันธุกรรมมีลักษณะใสเห็นกระดูกตลอดตัวเชื่อกันว่าเป็นปลาที่ถูกจับขึ้นมาเพื่อเป็นอาหารของพระร่วงเมื่ออิ่มแล้วเกิดสงสารจึงปล่อยลงน้ำให้ได้กลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่งนั้นบ่งบอกถึงสัมพันธภาพระหว่างคนกับน้ำเพื่อการดำรงชีพและการเอื้ออาศัยซึ่งกันและกัน รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งอาหารที่จัดเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์ ก็ถูกนำไปผูกอยู่กับความเชื่อจนเป็นที่ยอมรับถึงพลังความศักดิ์สิทธิ์มีผู้คนศรัทธาให้ความเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก

หลายทศวรรษที่ผ่านมาความพยายามในการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับ พระร่วง วีรบุรุษผู้ที่อาจเคยมีตัวตนจริงหรือไม่ในตำนานได้รับความสนใจและพยายามหาคำตอบด้วยกระบวนการวิจัยอย่างสืบเนื่อง โดยเฉพาะการวิเคราะห์เรื่องราวของพระร่วงที่ปรากฏในวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะที่รวบรวมและสร้างขึ้นจากกลุ่มชนชั้นนำ ปัญญาชนและรัฐเพื่อที่จะอธิบาย

แนวคิดทางการเมืองและนโยบายในการสร้างรัฐชาติที่ปรากฏผ่านงานวรรณกรรมรูปแบบต่าง ๆ เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามเรื่องราวของพระร่วงที่ถูกผลิตซ้ำจนกลายเป็นแก่นอันเหนียวแน่นของคนในถิ่นจนนำไปผูกโยงกับสถานที่ที่จะแตกต่างกันออกไปด้วยเป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับคนและพื้นที่ในลักษณะของผู้เล่าที่สร้างประโยชน์ให้กับผู้คน สังคมและชุมชน ดังปรากฏในมุขปาฐะเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงในนิทานและวรรณกรรมพื้นบ้านของสุโขทัยและพื้นที่ใกล้เคียงที่มักจะกล่าวถึงพระร่วงผู้ทำให้คุณประโยชน์และโทษทัณฑ์จนกลายเป็นระเบียบปฏิบัติย่อย ๆ แก่ท้องถิ่นที่ยังมิได้รับความสนใจเท่าที่ควรเนื่องจากการหาความจริงจากสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยยึดโยงจากตำนานหรือคำบอกเล่าของคนท้องถิ่นถูกจัดเป็นข้อมูลทุติยภูมิเปรียบดั่งสภาวะไร้ผู้นำนักทฤษฎีวิชาการ กระนั้นการหาคำตอบเรื่องราวของพระร่วงที่ปรากฏขึ้นในสังคมถิ่นแบบหลากหลายมิติที่มีความเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลาจะทำให้มองเห็นปรากฏการณ์ของคนและสังคมอันเป็นผลจากวัฒนธรรมทางความคิดของผู้คนที่ถูกนิยามว่า คนท้องถิ่น ที่ยอมรับและนำมาสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและชุมชนถึงการบูรณาการชุดความรู้เรื่องพระร่วงเพื่อประโยชน์ในระดับชาติและท้องถิ่น ประเด็นดังกล่าวนี้เองทำให้นำไปสู่ความคับข้องด้านความประจักษ์ทางวิชาการที่ว่า คติความเชื่อเกี่ยวกับพระร่วงที่มีพัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับของสังคมในพื้นที่ดำเนินการวิจัยได้อย่างไรท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและจะยังคงต่อไปหรือไม่เมื่อประเทศไทยก้าวสู่ประชาคมอาเซียน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาพัฒนาและจำแนกแบบเรื่องเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในสังคมไทย
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย
3. เพื่อสังเคราะห์บทบาทและการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ

สมมติฐานของการวิจัย

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงปรากฏในสังคมไทยหลายรูปแบบ อาทิ ตำนาน สถานที่ รูปเคารพ การแสดง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านระบบการเรียนรู้ส่วนกลางและท้องถิ่น ด้วยการใช้เรื่องเล่าต่างสำนวนซึ่งอาจมีความเหมือนและความต่างกันออกไปโดยแปลงเรื่องเก่าที่ปรากฏหลักฐานงานเขียนทางประวัติศาสตร์ วรรณกรรมมุขปาฐะที่เป็นสัญลักษณ์ของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองในอดีตซึ่งยังคงถูกนำมาผลิตซ้ำอยู่ในปัจจุบันผ่านนิทานปรัมปราหรือตำนานประจำถิ่น

การสร้างสรรคัลั้่งแวดล้อมท้อ่งถึ้นให้สอศร้บกับสาระเร่องราวท้อมีลั้กษณะร่วแวมแวมความหลากหลายเก็ยวกับพระร่วงมีบทบาทต่อสังคมในหลายประการ เช่น ด้าันการเมือ่ง ด้าันจรรยาธรรมแวมด้าันศิลปกรรม ซึ่่งสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของการดำรงอยู่เก็ยวกับคคิความเชือเร่องพระร่วงตามความเปลี่ยนเปล่งของสังคม

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้อึ้งค้ความรู่เร่องพัฒนาการแวมแบบเร่องของคคิความเชือเร่องพระร่วงในสังคมไทย
2. ได้อึ้งค้ความรู่เก็ยวกับบทบาทแวมการดำรงอยู่ของคคิความเชือเร่องพระร่วงที่ปรากฏในรूपแบบต่าง ๆ ตั้งแวมพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงปัจจุบัน
3. ได้ฐานความรู่เก็ยวกับคคิความเชือเร่องพระร่วงท้ออยู่ในสภาพร่วมใช้ เข้าถึงได้ง่ายสามารถนำไปใช้ได้ทั้งในทางวิชาการแวมการพัฒนา

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตทางวิชาการ

ผู้วิจัยจะเน้นศึกษาเฉพาะข้อมูลท้อปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ผ่านวรรณกรรมลายลั้กษณะแวมวรรณกรรมมุขปาฐะ หลักฐานโบราณวัตถุ โบราณสถานแวมสถานที่ ร่วมถึงหลักฐานที่เก็ยวข้อง อาทิ ต้าันานแวมนิทานท้อถึ้น แหล่งธรรมชาติ สัตว์ วัตถุมงคล ประเพณี พิธีกรรม การละเล่น เพลง บทละคร อาหาร ฯลฯ ท้อสะท้อนให้เห็นถึงเร่องราวแวมคคิความเชือเก็ยวกับพระร่วงตั้งแวมอดีตจนถึงปัจจุบัน(พ.ศ. 2559) โดยจำแนกเอกสารลายลั้กษณะเป็นเอกสารชั้นต้นแวมเอกสารชั้นรอง
2. ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้วิจัยจะศึกษาพื้นที่ท้อปรากฏเร่องราวแวมหลักฐานที่เก็ยวกับพระร่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ท้อปรากฏการแพร่กระจายเร่องเล่าเก็ยวกับพระร่วง 3 จัังหวัดได้แวม จัังหวัดสุโขทัย 4 อำเภอได้แวม อำเภอเมือ่งสุโขทัย อำเภอคีรีมาส อำเภอสวรรคโลกแวมอำเภอศรีสัชนาลัย จัังหวัดกำแพงเพชร ได้แวม อำเภอเมือ่งแวมอำเภอรานกระต่าย แวมจัังหวัดพิษณุโลก 2 อำเภอได้แวม อำเภอเมือ่งแวมอำเภอนครไทย

ภาพที่ 1-1 พื้นที่การวิจัย

นิยามศัพท์

คติความเชื่อเรื่องพระร่วง หมายถึง สำนึกรู้และการรับรู้เกี่ยวกับพระร่วงในฐานะวีรบุรุษทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมผู้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในสังคมไทยในรูปแบบของผู้นำชุมชนที่มีอิทธิฤทธิ์และปัญญาผ่านการสร้างนวัตกรรมใหม่และทำคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง

วีรบุรุษประวัติศาสตร์(Historical hero) หมายถึง บุคคลผู้ทรงคุณูปการที่มักปรากฏชื่ออยู่ในตำนานหรือเรื่องเล่าท้องถิ่นจนเป็นที่รับรู้ร่วมกัน วีรบุรุษอาจมีตัวตนจริงในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง โดยเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษมักเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงมายังพิธีกรรมและความเชื่ออันแสดงถึงความเคารพของคนในสังคมนั้น ๆ

ตำนาน (Mythical) หมายถึง เรื่องเล่าที่เป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นจริงในยุคโบราณที่อธิบายเกี่ยวกับเรื่องจักรวาลวิทยาและความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติของมนุษย์ พระเจ้า วีรบุรุษ ลักษณะทางวัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ เป็นงานนิพนธ์ที่ผู้วิจัยใช้รูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ตามวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ(Quality research) โดยอาศัยระเบียบวิธีแบบผสมผสานอันประกอบด้วยระเบียบวิธีทาง

ประวัติศาสตร์(Historical methods) เป็นพื้นฐานในการสืบค้นและเรียบเรียงข้อมูลด้วยการรวบรวมเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง (Documentary research) เพื่อแสดงให้เห็นถึงเรื่องราวของพระร่วงที่ปรากฏในวรรณกรรมลายลักษณ์และตีความข้อมูลตามมิติของเวลาที่แตกต่างกัน ระเบียบวิธีวิจัยทางคติชนวิทยา (Folklore) เพื่อที่จะวิเคราะห์แบบเรื่องของตำนาน บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่มีปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกลุ่มคนและสังคม ทั้งนี้ผู้เขียนอาศัยวิธีการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วมในลักษณะทางการและกึ่งทางการกับผู้เชี่ยวชาญและชาวบ้านที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ประกอบการวิพากษ์หลักฐาน วิเคราะห์และตีความข้อมูลด้วยกระบวนการบูรณาการความรู้เดิมเพื่อสร้างมุมมองและองค์ความรู้ใหม่

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย : บทบาทและการดำรงอยู่ จัดเป็นส่วนหนึ่งในการพิจารณาหลักฐานทางวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจมิติทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ซึ่งปรากฏการแพร่กระจายเรื่องพระร่วงเป็นขอบเขตในการศึกษา ดังนั้นการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับ คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่แสดงเอกภาพทางสังคมและวัฒนธรรม ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด เอกสาร และงานวิจัย

1. แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม

การศึกษาเรื่องความทรงจำร่วมเริ่มได้รับความสนใจจากนักวิชาการต่างชาติในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และขยายขอบเขตการศึกษาอย่างกว้างขวางในระดับความทรงจำส่วนบุคคลและความทรงจำร่วมทางสังคม จนเกิดความชัดเจนแล้วนำมาใช้ในการศึกษาวิจัยข้อมูลในศาสตร์หลายแขนง อาทิ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ โดยการศึกษาความทรงจำร่วมตามแนวสังคมวิทยามุ่งเน้นประเด็นการศึกษาด้านอัตลักษณ์ทางสังคมและการเมือง

การศึกษาเรื่องความทรงจำร่วมตามแนวประวัติศาสตร์ก็เป็นที่นิยมเช่นกัน โดยจะให้ความสนใจด้านประวัติศาสตร์ความทรงจำ อัตลักษณ์ส่วนบุคคล อัตลักษณ์ร่วมภายใต้กรอบความจริง ในขณะที่การศึกษาความทรงจำร่วมตามแนวมานุษยวิทยานั้นมีความหลากหลายทั้งข้อมูลประวัติศาสตร์ ตำนาน พิธีกรรม ตลอดจนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมสมัยใหม่ ปัจจุบันมีคำศัพท์ที่ใช้กล่าวถึง ความทรงจำอยู่หลายคำ เช่น ความทรงจำร่วม (Collective memory) ความทรงจำร่วมทางสังคม (Social memory) ความทรงจำร่วมทางวัฒนธรรม (Cultural memory) ความทรงจำสาธารณะ (Public memory) ซึ่งทำให้เห็นว่า แนวคิดเรื่อง ความทรงจำร่วมเป็นเครื่องมือที่สามารถนำมาใช้ศึกษาแบบสหวิทยาการได้หลายแง่มุม

Halbwach, 1980, P.82 อ้างถึงใน Whitehead, 2009, P.128 ได้เสนอแนวคิดเรื่องความทรงจำไว้ว่า ความทรงจำร่วมมีส่วนช่วยในการระลึกถึงเหตุการณ์เฉพาะต่าง ๆ นำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น โดยความทรงจำร่วมจะได้รับการสร้างขึ้นอย่างต่อเนื่องและถ่ายทอดความทรงจำจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งนี้การสร้างร่วมมีความทรงจำร่วมมีลักษณะการผลิตซ้ำความทรงจำดังกล่าวโดยอาศัยวัตถุ พิธีกรรม ตัวบท และประเพณี จากแนวคิดข้างต้นพบว่า สิ่งสำคัญที่ทำให้ ชุดความทรงจำยังปรากฏอยู่ คือ คนในสังคม ความทรงจำร่วมของคนในสังคมและข้อมูลทางวัฒนธรรม ทั้งนี้สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ความทรงจำที่มีร่วมกันนั้นมีความสมจริง คือ พื้นที่แห่งความทรงจำ (Space memory)

เช่นเดียวกันกับแนวคิดของ Nora(1989) นักวิชาการชาวฝรั่งเศส ที่กล่าวว่า ความทรงจำร่วมจะเกิดขึ้น ได้ต้องมีพื้นที่แห่งความทรงจำเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความทรงจำร่วม ทั้งนี้พื้นที่จริง (The real environment) อาจสูญหายไปแต่พื้นที่แห่งความทรงจำนั้นยังคงอยู่เพื่อให้ความทรงจำร่วมเรื่องนั้นยังเป็นที่รับรู้ของสังคม ทั้งนี้ความทรงจำร่วมอาจเกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในอดีต แต่ไม่ได้เป็นเพียงอดีตที่สงวนหรือเก็บรักษาไว้ แต่ยังมีบทบาทหรือเป็นสัญลักษณ์อยู่ในสังคม เพราะเรื่องราวในอดีตดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านการเล่าขาน คำานาน การเขียน การแสดง ฯลฯ โดยยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบันแม้จะแปรเปลี่ยนไป

การศึกษาเรื่อง บทแปล สยาม/เหลียวหลัง – ไทย/แลหน้า: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในความทรงจำของชาวไทย โดยมาวริโซ เพเลจจี(2547) พบว่า สังคมไทยสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดมา ดังจะเห็นได้จากพระบรมฉายาลักษณ์และพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระองค์ที่ปรากฏให้เห็นในพื้นที่สาธารณะและบ้านเรือนของประชาชน ตลอดจนมีการจัดกิจกรรมการแสดงเพื่อรำลึกถึงพระองค์โดยหน่วยงานภาครัฐในฐานะที่เป็นพระบิดาผู้ก่อตั้งชาติสมัยใหม่และประชาชนทั่วไปซึ่งบูชาพระองค์ในฐานะที่เป็นวิญญูณปกป้องคุ้มครองแสดงให้เห็นว่า การสร้างความทรงจำของชาวไทยเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมิได้เพิ่งเกิดขึ้น หากแต่เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยพระองค์ยังทรงมีพระชนม์ชีพจากการพิมพ์เผยแพร่ภาพเหมือน การจัดงานเฉลิมฉลองวันพระราชสมภพ การจัดงานเฉลิมฉลองการครองราชย์ยาวนานที่สุด การออกเหรียญ หรือแสตมป์ที่ระลึก ฯลฯ

สิ่งที่ชัดเจนที่สุดคือ พระบรมรูปทรงม้าที่ประดิษฐานอยู่กลางลานซึ่งเป็นพื้นที่โล่ง เป็นอนุสรณ์สถานสำคัญเพื่อย้ำเตือนความทรงจำนั้นให้กลับมาอีก นอกจากนั้นการกำหนดให้มีวันปิยมหาราช (วันที่ 23 ตุลาคม)เป็นวันหยุดราชการเพื่อรำลึกถึงพระมหากษัตริย์ผู้มีคุณูปการและนำความเจริญมาสู่ประเทศมากมาย โดยมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในวันดังกล่าว เช่น นักเรียนนักศึกษาและข้าราชการวางพวงมาลาที่ฐานพระบรมรูป ซึ่งเป็นการตอกย้ำเรื่องความทรงจำร่วมเกี่ยวกับ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่คนไทยมีต่อพระองค์เป็นไปเพื่อความกินดีอยู่ดีและประโยชน์ส่วนตน มากกว่าความเป็นกลุ่มในฐานะชุมชนของชาติ ดังจะเห็นได้จากการรำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสังคมไทยร่วมสมัยมีความหลากหลายและมีได้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน จึงทำให้ไม่ได้ผูกขาดอุดมการณ์ไว้ที่รัฐเพียงอย่างเดียว หากแต่กลายเป็นความทรงจำของสาธารณชนอย่างแท้จริงและมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นต่อสาธารณชนในสังคมไทยร่วมสมัยเช่นเดียวกันกับความทรงจำเรื่องพระร่วงในฐานะผู้มีบุญที่มีคุณูปการต่อผู้คน ชุมชนและบ้านเมืองในจังหวัดสุโขทัยและพื้นที่ใกล้เคียง

งานวิจัยของไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น (2551) “เมืองต้องคำสาป: ความทรงจำร่วมของสังคมลำปาง” เกี่ยวกับความเชื่อเรื่อง เมืองลำปางกับคำสาปของนางสุชาดาในตำนานพระแก้วดอนเต้า กล่าวว่าการสร้างความจำเรื่องดังกล่าวมิได้เผยแพร่ผ่านการเขียนหรือธรรมเทศนาของพระสงฆ์เท่านั้น แต่เป็นลักษณะการเล่าเรื่องราวสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนจนกลายเป็นคนทรงจำที่มีร่วมกันของคนในท้องถิ่น เนื้อหาของตำนานไม่ใช่เหตุการณ์ในอดีตอันยาวนาน แต่เป็นเรื่องราวแบบประวัติศาสตร์ที่คนในถิ่นรับรู้และมีจินตนาการร่วมกันเนื่องจากสามารถอ้างอิงบุคคลและสถานที่ที่ได้โดยเฉพาะนางสุชาดา ตัวเอกของเรื่องในตำนานพระแก้วดอนเต้าได้กลายเป็นเจ้าแม่สุชาดาในการรับรู้ของคนลำปางส่วนหนึ่งที่เชื่อว่าเป็นเสมือนบุคคลที่มีชีวิตอยู่จริงในช่วงเวลาหนึ่ง เพียงแต่กำหนดเวลาที่แน่นอนไม่ได้

สาระหลักของความทรงจำร่วมชุดนี้คือ คำสาปแช่งของเจ้าแม่สุชาดาที่คนลำปางส่วนหนึ่งต่างเชื่อกันว่า ก่อนนางจะถูกประหารชีวิตนางได้ประกาศว่า ถ้านางเป็นผู้บริสุทธิ์ก็ขอให้ผู้ที่ลงโทษนางได้รับผลกระทบไปตลอดชั่วลูกหลานประสพแต่ความวิบัติและมีแต่ความไม่เจริญ ความทรงจำร่วมดังกล่าวมีปฏิสัมพันธ์กับเรื่องราวหรือสถานที่ในลำปาง เช่น วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม วัดนางเหลียว ฯลฯ บริบทของพื้นที่ดังกล่าวส่งผลให้ความทรงจำร่วมเรื่องเมืองต้องคำสาปเป็นที่รับรู้และสามารถเผยแพร่ออกไปได้ง่ายขึ้นในชุมชนและบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ในสังคมลำปางยังมีการต่อยอดความทรงจำร่วมด้วยการสร้างศาลเจ้าแม่สุชาดา การจัดสร้างอนุสาวรีย์ของเจ้าแม่สุชาดา รวมถึงการจัดสร้างเหรียญหลวงพ่อกษม เขมโก รุ่นแดงโม ในโอกาสฉลองการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าแม่สุชาดา พ.ศ. 2517 โดยเชื่อว่าเป็นการขอขมาและช่วยลบล้างคำสาปของเจ้าแม่ ในขณะที่เดียวกันกลับเป็นการต่อยอดให้เห็นได้ชัดว่า ความเชื่อดังกล่าวเกิดขึ้นและมีอยู่จริงในสังคมลำปางอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งหยิบนำมาอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจหรือการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในลำปางได้ตลอดเวลา

ใกล้เคียงกับการศึกษาเรื่อง คดีชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี โดย พัทธนิยา บุนนาค (2555) วิเคราะห์กระบวนการสร้างความทรงจำร่วมผ่านข้อมูล

คติชนเกี่ยวกับขุนแผนที่พบในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรีที่ทำให้เกิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นถึงการนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษท้องถิ่น (Local hero) โดยอาศัยหลักฐานจากวรรณคดี เอกสารทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลคติชนประเภทสถานที่ รูปเคารพ วัตถุ มงกุฎ งานจิตรกรรม เพลงพื้นบ้าน จากการศึกษาพบว่า ชาวกาญจนบุรีและสุพรรณบุรียอมรับในฝีมือและความสามารถของขุนแผนและนับถือขุนแผนในฐานะวีรบุรุษผู้กล้าหาญ มีวิชาอาคม ความทรงจำที่ปรากฏร่วมกัน ได้แก่ ความเชื่อที่ว่าขุนแผนมีตัวตนอยู่จริง เป็นคนในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพราะมีการเล่าเรื่องราวของขุนแผนจากรุ่นสู่รุ่น อีกทั้งขุนแผนยังเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเป็นบุคคลในท้องถิ่นที่ควรเคารพนับถือและสามารถบันดาลพรผ่านการสร้างความทรงจำร่วม 3 ลักษณะ คือ การอนุรักษ์และส่งเสริมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับขุนแผน การสร้างรูปเคารพเพื่อสืบทอดตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับขุนแผน และการสร้างคำขวัญและการตั้งชื่อถนน ห้างร้านต่างๆ โดยมีปัจจัยในการสร้างความทรงจำร่วม การสืบทอดความทรงจำร่วมของท้องถิ่นอันเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเชิงอัตลักษณ์และมีคุณค่าต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ คือนำมาใช้ส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวของท้องถิ่นได้อย่างสมบูรณ์

จากข้อสังเกตของผู้วิจัยที่ได้เรียบเรียงแนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวข้องกับความทรงจำร่วมที่กล่าวถึงการผลิตซ้ำความทรงจำผ่านกิจกรรม ที่แสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างเรื่องราวกับสถานที่แสดงให้เห็นว่า ความทรงจำร่วมยังคงเป็นส่วนหนึ่งของความรู้สึกของคนและผู้คนอย่างแนบแน่น เช่นเดียวกับการนำเรื่องราวของพระร่วงที่ไปผูกโยงกับความเชื่อ รูปเคารพ วัตถุ พิธีกรรมและสถานที่ที่ยังคงปรากฏเรื่อยมาจนปัจจุบัน อาทิ ปัญหาความแห้งแล้งที่บ้านหนองตาโชติ จังหวัดสุโขทัยที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี(ไทยรัฐออนไลน์, 2558) ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเกิดจากคำสาปของพระร่วงที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้าน เนื้อความกล่าวถึงพระร่วงในวัยเยาว์วิ่งเล่นผ่านมาถึงหมู่บ้านแห่งนี้เกิดกระหายน้ำจึงขอน้ำชาวบ้านดื่มแต่มีผู้ใดขอมแบ่งปันน้ำให้ พระร่วงจึงกล่าววาจาสาปแช่งด้วยความโกรธว่าให้หมู่บ้านนี้แห้งแล้งตลอดไป แต่นั้นมาพื้นที่ดังกล่าวก็มีประสบกับความแห้งแล้งหนักทุกปีแตกต่างจากพื้นที่ใกล้เคียง

ดังนั้นจากการศึกษาแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมรวมถึงงานวิจัยเกี่ยวกับความทรงจำร่วมสรุปได้ว่า ความทรงจำร่วม คือ ชุดความทรงจำใดความทรงจำหนึ่งที่คนในสังคมใดสังคมหนึ่งรับรู้ร่วมกัน มีส่วนที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคมนั้น โดยความทรงจำที่มีร่วมกันอาจได้รับการถ่ายทอดผ่านข้อมูลด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดการแสดงออกและผลิตซ้ำให้ความทรงจำนั้นยังคงอยู่อย่างต่อเนื่องเป็นปัจจัยสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเป็อันหนึ่งอันเดียวกันของคนในสังคมนั้นเอง

2. งานวิจัยเกี่ยวกับแบบเรื่องนิทาน

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและ จันทรคราสของชนชาติไท โดยศึกษา ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทด้วยทฤษฎี ทางคติชนวิทยาของสำนักคิดเรื่อง โครงสร้างนิยมของ วลาดิมิร์ พรอพ (Vladimir Propp) และ โคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Lévi-Strauss) มาปรับใช้ พบว่า แบบเรื่องแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ๆ ได้แก่ แบบเรื่องตามคติที่ต่างกันซึ่งเป็นความคิดดั้งเดิมแบบชนเผ่าก่อนการได้รับพระพุทธศาสนา แบบ เรื่องที่มีที่มาจากคติความเชื่อพระพุทธศาสนา และแบบเรื่องที่มีที่มาจากคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางความคิด ความเชื่อและศาสนาในสังคมและวัฒนธรรมของ ชาวไท

วัชรภรณ์ ดิษฐป้าน (2545) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง แบบเรื่องนิทานสังข์ทอง: การ แพร่กระจายและความหลากหลาย โดยศึกษา ความแพร่หลายของนิทานสังข์ทองและปรากฏการณ์ แดกเรื่องที่เกิดขึ้นในกระบวนการแพร่กระจายนิทานเรื่องสังข์ทองโดยรวบรวมแบบเรื่องนิทาน สังข์ทองของคนไทยภาคต่าง ๆ และนอกประเทศไทยและนอกประเทศ พบว่า แบบเรื่องนิทานสังข์ ทองประกอบด้วยเหตุการณ์สำคัญ 4 ขั้นตอน ได้แก่ กำเนิดผิปกติ – ตัวเอกออกผจญภัย – ตัวเอก ซ่อนรูปพบคู่ครอง – ถูกพ่อตาทดสอบ – การเผยแพร่และการยอมรับ โดยมีพฤติกรรมหลัก 11 พฤติกรรมที่กำหนดโครงสร้างของแบบเรื่อง ทำให้สามารถจำแนกโครงสร้างในพฤติกรรมเรื่อง สังข์ทองได้ 3 แบบ คือ แบบ ก สังข์ทอง แบบ ข กำกาดำและแบบ ขก ท้าวแบ้ นอกจากนี้ การศึกษาปรากฏการแตกเรื่องของนิทานสังข์ทอง พบว่า ความแพร่หลายของนิทานสังข์ทองทำให้ เกิดนิทานเรื่องใหม่อีกหลายเรื่องโดยมีนิทานสังข์ทองเป็นต้นแบบ

สายป้าน ปุริวรรณชนะ (2548) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง ลักษณะเด่นของตำนาน ประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย โดยศึกษา ลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่น ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลในเขตภาคกลางรวม 35 จังหวัด พบว่า แบบเรื่องตำนานประจำถิ่น มีทั้งสิ้น 12 แบบเรื่อง ได้แก่ แบบเรื่องที่มาทางน้ำ แบบเรื่องสามพี่น้อง แบบเรื่องเทวดารักษา แบบเรื่องผ่านทางพบเทพ แบบเรื่องจระเข้เจ้า แบบเรื่องตายในน้ำเป็นสังข์ศักดิ์สิทธิ์แห่งท้องน้ำ แบบเรื่องเหยียบน้ำทะเลจืด แบบเรื่องผู้วิเศษประลองฤทธิ์ แบบเรื่องผู้สยบสัตว์ร้าย แบบเรื่อง ผู้วิเศษแปลงกายเป็นจระเข้ แบบเรื่องตามองถ่าย และแบบเรื่องน้ำไม่ท่วมผู้มีบุญ ซึ่งแต่ละแบบ เรื่องแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังข์ศักดิ์สิทธิ์และสายน้ำ อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์กับสภาพ ภูมิศาสตร์ ภูมินาม และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น เช่นเดียวกันกับการตั้งถิ่นฐาน สภาพเศรษฐกิจ และการคมนาคม ซึ่งต้องอาศัยแม่น้ำและทะเล ที่ฉายสัมพันธ์ภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของ กลุ่มหลายชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันบริเวณริมฝั่งน้ำและชายทะเลภาคกลาง

3. งานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อและสังคม

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2544) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง ตำนานคุณปู่ศรีราชา: ภาพสะท้อนบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่บ้านยี่สาร โดยศึกษา พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนจากตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับศรีราชา พบว่า ชุมชนยี่สารเปลี่ยนจากชุมชนที่เป็นคนกลางในการค้าขายฝั่งทะเลมาเป็นสังคมเกษตรกรรมเลี้ยงกุ้ง ปลูกและผลิตถ่านจากไม้โกงกาง โดยมีตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับคุณปู่ศรีราชาเป็นเครื่องมือในการสร้างความเชื่อ เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางสถานะที่ทุรกันดาร อีกทั้งเนื้อหาตำนานสะท้อนภาพกลุ่มคนจีนที่อพยพมายังแผ่นดินสยามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 – 19 ที่มีบทบาทในการบูรณาการทางสังคม สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้ง จากการเปลี่ยนความเชื่อและพิธีกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนาเพื่อนำมาใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น

ปฐม หงส์สุวรรณ (2548) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง ตำนานพระธาตุของชนชาติไทย: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม โดยศึกษา บทบาทและความสำคัญของตำนานพระธาตุของคนไทยกลุ่มต่างๆ รวมถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมที่สะท้อนจากโครงสร้างและเนื้อหาตำนานพระธาตุ โดยระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา พบว่า ตำนานพระธาตุของชนชาติไทยแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของลักษณะความเชื่อทางศาสนาทั้ง 2 ระบบ คือความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผีหรือความเชื่อดั้งเดิมที่ปะปนอยู่ร่วมกัน แม้ว่าองค์ประกอบหลักจะเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาแต่ก็จะมีตำนานที่มีส่วนประกอบที่มีใช้พระพุทธศาสนาปะปนอยู่ด้วย เนื้อหาของตำนานมีทั้งลักษณะที่ฉายภาพทางความคิดที่แตกต่างกันและความคิดที่ผสมผสานกันของความเชื่อ การบูรณาการทางความเชื่อที่ปรากฏในตำนานตอกย้ำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม ในหลายลักษณะทั้งการยอมรับ ความขัดแย้ง และการผสมกลมกลืนที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางความเชื่อของคนไทย อีกทั้งยังมีความเกี่ยวข้องกันพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตัวละคร และพฤติกรรมเชิงสัญลักษณ์ รวมถึงศรัทธาของคนตระกูลไทยที่มีต่อคติความเชื่อดั้งเดิมซึ่งยังคงปะปนอยู่กับความเชื่อทางพุทธศาสนาได้อย่างสนิมสนม

ราชนันท์ เวียงเพิ่ม (2550) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง พระคณศ: ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทย โดยศึกษาตำนาน พิธีกรรม ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระคณศเพื่อวิเคราะห์การดำรงอยู่ของคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องในสังคมไทย พบว่า ตำนานพระคณศที่ปรากฏในสังคมไทยเป็นตำนานที่นำโครงเรื่องมาจากปรัมผะของอินเดีย โดยตำนานที่คนไทยรับรู้มากที่สุดได้แก่ ตำนานต่อเศียรพระคณศและตำนานพระคณศเสียวา ทั้งนี้พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในประเทศไทยปรากฏอยู่ทั้งเทวสถาน พุทธสถาน และบ้านเรือนของประชาชน ซึ่งพิธีกรรมเกี่ยวกับ

พระคณศมีการผสมผสานระหว่างคติฮินดู พุทธและไสยศาสตร์อันเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทยในฐานะเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ เทพเจ้าผู้บำบัดทุกข์ เทพเจ้าผู้ประทานโชคลาภและเทพเจ้าผู้ป้องกันอุปสรรคที่ทำให้มีบทบาทสำคัญและดำรงอยู่ในสังคมมาอย่างสืบเนื่อง

วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ (2550) เรียบเรียงสารนิพนธ์เรื่อง คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ.1726 – พ.ศ. 2006 สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พบว่าปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ ปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ และปัจจัยด้านวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดพัฒนาการของความเชื่อโดยการผสมผสานวัฒนธรรมและความเชื่อดั้งเดิมใน 3 รูปแบบ คือ ความเชื่อเรื่องผู้นำหรือกษัตริย์ที่ทำให้กษัตริย์มีสถานภาพและบทบาทในการรักษาความชอบธรรมด้านการปกครองและสนองความต้องการของประชาชน ความเชื่อทางศาสนาที่มีการปรับใช้ให้ตรงกับความต้องการของทุกชนชั้นทั้งความเชื่อเรื่องผีที่เป็นความเชื่อพื้นฐานแสดงออกผ่านการบูชาผีบรรพบุรุษ การบูชาผีธรรมชาติ ความเชื่อศาสนาพราหมณ์ตอบสนองความต้องการของชนชั้นปกครองผ่านการยกย่องกษัตริย์เป็นองค์เทพอวตาร แม้ว่าพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาหลักของคนส่วนใหญ่ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกที่กล่าวถึงการกัลปนาสินทรัพย์ การสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุ รวมถึงการผสมผสานความเชื่อทั้งสามผ่านวรรณกรรมแห่งสมัยคือ ไตรภูมิ ที่นำเสนอความเชื่อเรื่องบุญกรรมเป็นตัวกำหนดความต้องการสูงสุดของสัตว์โลกคือนิพพาน และความเชื่อทางศิลปกรรมอันเป็นผลสืบเนื่องจากการผสมผสานคติความเชื่อทางศาสนาด้วย

เกรียงศักดิ์ เศรษฐพัฒนานิช (2554) เสนองานวิจัยเรื่อง การช่วงชิงอัตลักษณ์ในสังคมจารีตเชิงใหม่ผ่านเรื่องเล่าแบบจารีต โดยศึกษา วาทกรรมแบบพุทธศาสนาที่มีต่อรัฐจารีตของเชียงใหม่ผ่านเรื่องเล่าเพื่อสร้างภาพแทนความจริงการตอบสนองทางความคิดของชาวบ้านต่ออำนาจของรัฐเชียงใหม่ผ่านเรื่องเล่าของพุทธศาสนาและแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของสังคมชาวบ้านผ่านแง่มุมทางวัฒนธรรม พบว่า ชนชั้นนำในสังคมจารีตเชียงใหม่ ได้พยายามสร้างกรอบความรู้ความเข้าใจเพื่อกำหนดวิถีชีวิตชาวบ้าน จึงมีการสร้างภาพแทนความจริงผ่านเรื่องเล่าต่าง ๆ อาทิ ชาคค ดังนั้นเรื่องเล่าจึงเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมซึ่งผสมผสานวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ นิยามความหมายและแสดงอัตลักษณ์ของตนเอง

พิมพ์นภัส จินดาวงศ์ (2554) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง การดำรงอยู่และบทบาทความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารักษ์ในเมืองเชียงใหม่ โดยศึกษา ลักษณะของการดำรงอยู่และบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์เมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน พบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์เมืองเชียงใหม่มีทั้งสิ้น 3 พิธี มีลักษณะการดำรงอยู่ด้วยการผสมผสานความเชื่อพุทธ พราหมณ์ ผีเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ยังพบลักษณะการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมที่มี

การปรับให้เข้ากับสภาพสังคมปัจจุบันเพื่อตอบสนองนโยบายการท่องเที่ยว การนำเสนออัตลักษณ์เมืองเชียงใหม่ และนำเสนอความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนเชียงใหม่ ซึ่งมีบทบาทในการตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจ ด้านสังคมและนโยบายของรัฐ

ธีรนนท์ วิชัชดิษฐ์ (2557) เรียบเรียงคุณิพนธ์ เรื่อง คติความเชื่อเรื่องพระศิวะในกรุงเทพมหานคร(พ.ศ. 2325 - 2556) โดยศึกษาถึงพิธีกรรมและคติความเชื่อของผู้ประกอบพิธีและผู้เข้าร่วมพิธีในกรุงเทพมหานครและเปรียบเทียบคติความเชื่อเรื่องพระศิวะในกรุงเทพมหานครในช่วงเวลา พ.ศ. 2325 – 2556 คติความเชื่อเรื่องพระศิวะมีการปรับตัวตามปัจจัยด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครอง การรวมตัวกันของหลายชาติพันธุ์อันเป็นผลให้เกิดการผสมผสานของคติความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับคติความเชื่อเรื่องพระศิวะ ซึ่งส่วนหนึ่งถูกนำไปใช้เพื่อดำรงอัตลักษณ์ เช่น กลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน กลุ่มคนไทยเชื้อสายเนปาลหรือคนเนปาล หรือกลุ่มคนไทยเชื้อสายอินเดียหรือคนอินเดียซึ่งแสดงถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจของสังคมกรุงเทพ ทั้งนี้การปรับเปลี่ยนของคติความเชื่อเรื่องพระศิวะเกิดจากการแบ่งพื้นที่การประกอบพิธีกรรมและอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากรภายในสถานที่ประกอบพิธีกรรมแสดงให้เห็นถึงปัจจัยทางสังคมและการปกครองที่มีต่อคติความเชื่อเรื่องพระศิวะในสังคมกรุงเทพได้อย่างชัดเจน

การวิจัยที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อกับสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การศึกษาเกี่ยวกับวิบุรุษ หรือบุคคลในทางประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรม ดังเช่น อรุษา สุวรรณประเทศ (2552) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช: พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังสหประชาชาติ โดยศึกษา คุณลักษณะพิเศษและความยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสามมิติ ได้แก่ มิติของปัจเจกบุคคล มิติของสังคมวัฒนธรรม และมิติของเทพปกรณัมเหนือโลก พบว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นแบบอย่างของพระกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในฐานะนักต่อสู้และกอบกู้อิสรภาพและขยายพระราชอำนาจ พระราชประวัติของพระองค์มีการผสมผสานกันระหว่างข้อเท็จจริงและความเชื่อเหนือธรรมชาติผ่านอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงอุดมคติเกี่ยวกับความเสียสละเพื่อชาติ อันเป็นพลังขับเคลื่อนให้ประชาชนชาวไทยสำนึกถึงความคุ้มครองของพระองค์อยู่เสมอ

เช่นเดียวกันกับ วิทยานิพนธ์ของ สุกกานท์ นานรัมย์ (2551) เรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาค้ำจุนราชานุภาพ: การรับรู้ประวัติศาสตร์ในสังคมไทย โดยศึกษา อิทธิพลของพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาค้ำจุนราชานุภาพเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรที่มีต่อการรับรู้ในสังคมไทย พบว่า พระนิพนธ์ดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากรากฐานการศึกษาอย่างตะวันตกจึงทำการนิพนธ์เรื่องรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรที่มีความสมบูรณ์มากที่สุด กระทั่งกลายเป็นต้นแบบสู่แบบเรียนและสื่อบันเทิง ทั้งนี้งานวิจัยได้เสนอว่าประชาชน

รับรู้เรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรผ่านสื่อบันเทิงมากกว่าแบบเรียนประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามเมื่อสังคมไทยเผชิญภาวะวิกฤต เรื่องราวของพระนเรศวร เรื่องราวของพระนเรศวรจะถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเรียกขวัญ สร้างเชื่อมั่นในประเทศรวมถึงสำนึกชาตินิยมเพื่อส่งเสริมภาพลักษณ์ที่ดีของพระมหากษัตริย์ สร้างสำนึกในการพึ่งพาวิบุรุษ ความจงรักภักดีและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยสืบไป

สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของมารศรี สอทิพย์ (2551) เรื่อง เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช: กลวิธีการเล่าเรื่องกับการสร้างภาพลักษณ์ โดยศึกษา กลวิธีการเล่าเรื่องที่ใช้ในการนำเสนอภาพลักษณ์ของสมเด็จพระนเรศวรที่ความหลากหลาย พบว่าภาพลักษณ์หลักของสมเด็จพระนเรศวรคือพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ในด้านบุญบารมี ซึ่งบริบททางสังคมและวัฒนธรรมส่งผลต่อการประกอบสร้างภาพลักษณ์ของสมเด็จพระนเรศวรในแต่ละช่วงเวลา ได้แก่ การชำระพงสาวดาร วาทกรรมชาตินิยม ความขัดแย้งทางการเมือง คติความเชื่อทางศาสนา แนวคิดเรื่องการสร้างวิบุรุษ และวัฒนธรรมวรรณศิลป์ โดยเรื่องเล่าประเภทร้อยกรองเน้นภาพลักษณ์ของวิบุรุษผู้ทรงธรรมและผู้สร้างชาติให้ยิ่งใหญ่ เรื่องเล่าประเภทความเรียงเน้นภาพลักษณ์วิบุรุษผู้ปราบทุกข์เข็ญ เรื่องเล่าประเภทนวนิยายอิงประวัติศาสตร์เน้นภาพลักษณ์ผู้เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสุขส่วนรวม เรื่องเล่าประเภทการ์ตูนเน้นภาพลักษณ์ของวิบุรุษผู้กล้าหาญและเสียสละ เรื่องเล่าประเภทละครเน้นภาพลักษณ์ในลักษณะของการสร้างชาติและความสามัคคีในชาติ และเรื่องเล่าประเภทภาพยนตร์ที่เป็นการผสมผสานภาพลักษณ์ของสมเด็จพระนเรศวรตามแบบพระราชพงสาวดารและนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ โดยอาจกล่าวได้ว่าเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระนเรศวรทุกประเภทล้วนนำเสนอภาพลักษณ์ในฐานะของวิบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ในหัวใจคนไทย

คล้ายกันกับวิทยานิพนธ์ของ ณัฐกฤตา นามมนตรี (2558) ศึกษาเรื่อง เรื่องเล่าท้าวสุรนารี: การสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชาวไทยจังหวัดนครราชสีมาในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย โดยศึกษา เรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวสุรนารีประเภทต่าง ๆ ในการรับรู้ของชาวไทยโคราชเพื่อวิเคราะห์การประกอบสร้างภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชาวไทยโคราชจังหวัดนครราชสีมา พบว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวสุรนารีปรากฏเรื่องเล่า 4 ประเภท ได้แก่ เรื่องเล่าประเภทพงสาวดาร เรื่องเล่าประเภทหนังสือ เรื่องเล่าประเภทบทร้อยกรองและนวนิยาย เรื่องเล่าประกอบการแสดง และเรื่องเล่าประกอบบทเพลงและพิธีกรรม ซึ่งเรื่องเล่าท้าวสุรนารีมีความเชื่อมโยงกับการสร้างภูมิทัศน์ของชาวไทยโคราชในบริบทสังคมร่วมสมัยใน 3 ลักษณะ ได้แก่ เรื่องเล่าท้าวสุรนารีที่มีบทบาทในการภูมิทัศน์ทางกายภาพ อาทิ ชุมชน แหล่งน้ำ ที่ดิน เรื่องเล่าท้าวสุรนารีที่มีบทบาทในการสร้างภูมิทัศน์ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อและพิธีกรรม และเรื่องเล่าท้าวสุรนารีที่มีบทบาทในการภูมิทัศน์ทาง

สังคม ทั้งนี้เรื่องเล่าท้าวสุรนารีทำให้เข้าใจถึงบทบาทของเรื่องเล่าที่มีต่อการสร้างภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในจังหวัดนครราชสีมาได้อย่างชัดเจน

ในขณะที่วิทยานิพนธ์ของ เฉลิมพล แซ่กิ้น (2550) เรื่อง พระนเรศวร: วาทกรรมจากอดีตที่แปรเปลี่ยนไปสู่วาทกรรมเชิงสัญลักษณ์แห่งกองทัพบกไทย โดยศึกษา เรื่องราวของพระนเรศวร ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ทางอำนาจของกองทัพบกไทย พบว่า เรื่องราวและวาทกรรมของพระนเรศวรก่อนจะถูกนำมาใช้เพื่อเป็นสัญลักษณ์เชิงอำนาจ ถูกผลิตและสร้างให้มีภาพลักษณ์ของวีรบุรุษผู้ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่บริบททางสังคมและการเมืองมีความเปลี่ยนแปลง เนื้อหาและเรื่องราวของพระนเรศวรนั้นแม้ถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยโดยชนชั้นนำหรือผู้ปกครองทำให้สาระเรื่องราวมักจะสอดแทรกทัศนคติและความคิดของอำนาจการปกครองเข้าไปเสมอซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวมีมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

นอกจากนี้อารีย์รัตน์ โนนสุวรรณ (2555) เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง ตำนานวีรบุรุษลาวกับการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม โดยศึกษา ประเภทและเนื้อหาของตำนานวีรบุรุษที่ปรากฏในสังคมลาวเพื่อวิเคราะห์ถึงบทบาทและหน้าที่ของตำนานวีรบุรุษในการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในสังคมลาว พบว่า ตำนานวีรบุรุษลาวแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ตำนานวีรบุรุษประเภทบุคคลในจินตนาการ ตำนานวีรบุรุษประเภทบุคคลกึ่งประวัติศาสตร์ และตำนานวีรบุรุษประเภทบุคคลในประวัติศาสตร์

อีกทั้งวีรบุรุษลาวเป็นการสร้างสำนึกเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของชนชาติตน ได้แก่ การสร้างสำนึกด้านวิถีเกษตรกรรมหรือวัฒนธรรม การสร้างสำนึกด้วยสถาบันกษัตริย์หรือเจ้าฟ้ามหาชีวิตด้วยภาพลักษณ์และชาติกำเนิดของวีรบุรุษ การสร้างภาพลักษณ์ด้วยวิถีพุทธศาสนา การสร้างสำนึกด้วยการปฏิสัมพันธ์ของชาติพันธุ์อื่น และการสร้างสำนึกด้วยความสัมพันธ์ไทย – ลาว ที่ล้วนถูกนำมาสร้างสรรค์เพื่อการอนุรักษ์และธำรงรักษาให้อยู่ในสำนึกของคนลาวในปัจจุบัน ด้วยบทบาท 4 ประการ คือ บทบาทตำนานวีรบุรุษในการตั้งชื่อสถานที่ชุมชนบ้านเมือง บทบาทตำนานวีรบุรุษกับการศึกษาและการเผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ อาทิ วรรณกรรม การแสดง บทบาทตำนานวีรบุรุษในการพัฒนาเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว และบทบาทตำนานวีรบุรุษกับประเพณี ประดิษฐ์สร้างและการสร้างความหมายใหม่

ซึ่งแตกต่างจากงานเขียนของ อุมพร พิษย์รักษ์ (2556) ที่เรียบเรียงวิทยานิพนธ์ เรื่อง การประดิษฐ์สร้างวีรบุรุษ: ภาพลักษณ์เจ้าชายทีปนครในวัฒนธรรมอินโดนีเซีย โดยเน้นการศึกษาภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแห่งชาติอินโดนีเซียผ่านเรื่องเจ้าชายทีปนครเจ้าชายนักปฏิวัติและผู้นำสงครามชาว(ค.ศ.1825 – 1830) ถูกประดิษฐ์สร้างผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้เรื่องเล่าเกี่ยวกับวีรบุรุษกลายเป็นชุดความทรงจำของคนอินโดนีเซีย พบว่า กระบวนการสร้างวีรบุรุษ

แห่งชาติในประเทศอินโดนีเซียนั้นเป็นผลจากอิทธิพลทางการเมืองทั้งในยุคระเบียบเก่าและระเบียบใหม่ จึงทำให้เรื่องราวของเจ้าชายทีปนครได้ถูกนำมากล่าวถึงอีกครั้งเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นชาติ โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคมแบบพหุภาพในด้านชาติพันธุ์หรือศาสนา ดังนั้นกระบวนการสร้างวีรบุรุษจึงเกิดขึ้นอย่างสืบเนื่องเพื่อเป็นเครื่องมือในการรองรับปัญหาดังกล่าว

4. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับพระร่วง

“...ในที่นี้ข้าพเจ้าต้องกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับท่านผู้ที่รวบรวมพงศาวดารเหนือในข้ออธิบายที่ว่า ที่เรียกว่าพระร่วงนั้นเพราะไปบวช ตามความเห็นของข้าพเจ้าเห็นว่า น่าจะเรียกพระร่วงอยู่ก่อนแล้วโดยเหตุที่คำว่า พระ นี้ ในภาษาไทยโบราณใช้เรียกผู้นับถือทั่วไป ภิภุเป็นผู้นับถือจึงเรียกพระ แต่พระเป็นคำเรียกอย่างยกย่องคลุหัสต์เหมือนกัน เพราะฉะนั้นพอเมืองก็คงจะได้เรียกกันว่า พระร่วงมาแต่ก่อนบวชแล้ว เปรียบอย่างชาวเชียงใหม่เรียกใคร ๆ ที่เขานับถือว่าเจ้าทั้งนั้น ภิภุก็เรียกว่าเจ้าดังนี้เป็นตัวอย่าง...”(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526, หน้า 8)

พระร่วง ชื่อเรียกวีรบุรุษในตำนานประวัติศาสตร์และนิทานชาวบ้านเป็นการรวมคำ 2 คำเข้าด้วยกันกล่าวคือ พระ และ ร่วง คำว่า พระ มีการให้ความหมายใน 2 กระแส กระแสแรกปรากฏในนิทานชาวบ้านเรื่องพระร่วงหลายสำนวนที่เรียกชื่อบุรุษผู้มีความรู้ความสามารถว่า นายร่วง แล้วใช้คำเรียกว่า พระร่วงอย่างสมบูรณ์เมื่อบวชเป็นภิภุ ต่างจากทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์ผู้มีพระปรีชาด้านวรรณคดีและการละคร ครั้งทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง เมื่อพ.ศ.2460 ทรงมีแถลงการณ์เรื่องพระร่วงตามตำนานและโดยสันนิษฐานโบราณคดีเพื่อให้ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับธรรมเนียมประเพณีของพวกอาริยะ และชี้แจงข้อเท็จจริงในการใช้คำว่าพระ ในนาม พระร่วง ในงานพระราชนิพนธ์ของพระองค์ถึงความข้างต้น กระนั้นคำว่า ร่วง ก็มีกระแสความคิดเห็นใน 2 ลักษณะเช่นกัน คำว่า “ร่วง” ในชื่อของพระร่วงนั้น หมายถึงกริยาตกหรือหล่น ซึ่งปรากฏในเรื่องเล่าท้องถิ่นในการอธิบายว่า พระร่วงร่วงหล่นลงมาในระหว่างที่เดินทางกลับบ้านไปบ้านของสามีภรรยาผู้เป็นบิดามารดาบุญธรรมอีกกระแสหนึ่งให้ความเห็นว่า ร่วง ในที่นี้หมายถึง รุ่งเรือง รุ่งโรจน์(Truong Thi Hang, 2558)

ความพยายามที่จะรวบรวมหลักฐานที่กล่าวถึงพระร่วงอย่างเป็นระบบเริ่มขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์โดยการจัดให้มีการรวบรวมเรื่องราว นิทาน ตำนานของหัวเมืองทางเหนือในพงศาวดารเหนือ เป็นพงศาวดารสำคัญในชนชั้นนำสยาม และเริ่มเป็นที่สนใจอีกครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ในปีพ.ศ.2450 เสด็จประพาสมณฑลพายัพ พระองค์ทรงเขียนบันทึกการเดินทางที่จัดพิมพ์ภายหลังชื่อ เที้ยวเมืองพระร่วง ซึ่งรวบรวมเนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์ โบราณคดีที่สำคัญยิ่ง

แนวคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ที่ปรากฏในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมีการเขียนอธิบายอย่าง สืบเนื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 พบว่าเรื่องราวของพระร่วงถูก รวบรวมขึ้นแล้วนำมาชำระใน พงศาวดารเหนือ ซึ่งเป็นการรวบรวมหลักฐานต่างๆ ที่ปรากฏเป็น ลายลักษณ์อักษรก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้นสิ่งที่ปรากฏในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงย่อมต้อง ขึ้นอยู่ที่สังคมไทยแบบจารีต โดยนำเสนอภาพกษัตริย์ผู้ซึ่งทรงไว้ด้วยอำนาจทั้งมวล ภายใต้ลัทธิ พุทธราชา

ต่อมางานเขียนพระร่วงได้มีการค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์อันเป็นผลมาจาก ตะวันตกและความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาอันมีผลมาจากรัชกาลที่ 4 ในขณะที่ทรงผนวช และ สำนึกในความเป็น “รัฐชาติ” ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เริ่มต้นตัวกับอิทธิพลชาติตะวันตก คติความเชื่อ ในช่วงเวลานี้ทำให้เกิดความสนใจในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์เพื่อนำมาเป็นบทเรียนใน การสร้างความเป็นรัฐชาติ อย่างไรก็ตามคติความเชื่อพระร่วงในสมัยต่อมา ยังคงได้รับอุดมการณ์ เกี่ยวกับรัฐชาติสืบเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 โดยการนำพระร่วงเพื่อสื่อสารทางการเมืองในสมัย รัชกาลที่ 6

คุณฉันทิพนธ์ เรื่องพระร่วงจากวรรณกรรมมุขปาฐะสู่วรรณกรรมลายลักษณ์ : ฉบับพระ ราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(2558) โดย TRUONG THI HANG ที่ใช้ กระบวนการวิจัยทางภาษาและวรรณกรรมในการศึกษาพัฒนาการด้านองค์ประกอบของ วรรณกรรม รวมถึงอัตลักษณ์ของพระร่วง พระร่วงที่ปรากฏในงานวรรณกรรมมุขปาฐะและ วรรณกรรมลายลักษณ์ โดยใช้ข้อมูลเกี่ยวกับ พระร่วง ที่ปรากฏในวรรณกรรมลายลักษณ์เท่านั้น กระบวนการศึกษาใกล้เคียงกับงานวิจัยระดับมหาบัณฑิตของ ประจักษ์ สายแสง (2516) เรื่อง วรรณกรรมจากตำบลิรีมาส จังหวัดสุโขทัยที่รวบรวมนิทาน ตำนาน เรื่องเล่าของคนในท้องถิ่น ซึ่งปรากฏพบการเล่าตำนานเรื่องพระร่วงในหลายสำนวน เช่น สมบัติพระร่วง ในภูเขาหลวง พระร่วงพระลือ เล่นตะกร้อและลูกอ้นทะเลพระร่วง ฯลฯ จากการวิจัยพบว่า ชาวตำบลลิรีมาสให้ ความสำคัญกับจริยธรรมที่มีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา แม้การเล่าเรื่องให้สนุกขบขันนั้น บางครั้งใช้ถ้อยคำหาบ โลนหรือบิดเบือนเรื่องจากความจริง แต่ทว่าเรื่องเหล่านี้ก็มีคติธรรมแฝงอยู่ นอกจากความเพลิดเพลินยังมีสาระอันก่อให้เกิดความเข้าใจต่อเพื่อนมนุษย์และภาคภูมิใจใน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้เป็นอย่างดี

เช่นเดียวกับการศึกษา นิทานพื้นบ้านของท้องถิ่นสุโขทัยและบริเวณ โดยรอบ (2522) โดยศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก ที่รวบรวมนิทานท้องถิ่นกว่า 60 เรื่องซึ่งปรากฏพบการเล่า ตำนานนิทานเรื่องพระร่วงในสำนวนต่าง ๆ มากที่สุด แม้ว่าการรวบรวม

นิทานพื้นบ้านครั้งนี้จะมีได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการค้นคว้าวิจัยแต่อย่างใด แต่ก็เป็นการรวบรวมเรื่องเล่าจากคนท้องถิ่นที่สมบูรณ์ที่สุดเพื่อให้คนชั้นหลังได้ทำการศึกษาค้นคว้าต่อไป

สอดคล้องกับบทความเรื่อง สุโขทัย: ตำนานในนามประวัติศาสตร์กับบทบาททางสังคม โดย สายป่าน ปุริวรรณชนะ (2558) ที่กล่าวว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่มีส่วนสำคัญทำให้นครรัฐแห่งนี้กลายเป็นตำนาน คือ เรื่องเล่าเกี่ยวกับวีรบุรุษ จากแนวคิดแบบโรแมนติกที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดชาตินิยมและความรู้สึกโหยหาอดีต คือประวัติความเป็นมาของชาติที่ตอบสนองความต้องการที่ตัวตนหรือมีที่มา ของคนไทยแม้จะขัดแย้งต่อข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แต่การผลิตซ้ำเรื่องเล่าในรูปแบบต่าง ๆ เอื้อให้ตำนานยังคงดำรงอยู่ในสังคม ดังเช่นเรื่องเล่าเกี่ยวกับ พระร่วง ที่ยังคงปรากฏอยู่เรื่อยมาเนื่องจากเรื่องเล่าดังกล่าวเกิดจากการซ้อนทับภาพลักษณ์ของกษัตริย์ผู้มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ กรณีพระร่วงได้พวกขอมซ้อนทับกับพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ที่กำจัดขอมสบาดโขลญลำพงเป็นอาทิ ดังนั้นการที่ข้อมูลที่พบแม้จะขัดแย้งกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ยังคงดำรงอยู่ต้องมีเหตุและเป็นผล ไม่ว่าจะเพื่อตอบสนองความต้องการและสร้างความทรงจำร่วม จากอิทธิพลความคิดความเชื่อที่อาจจะนำไปสู่ความเข้าใจวิถีคิด วิถีวัฒนธรรม วิธีการนิยมตนเองและผู้อื่น

แม้ว่าเรื่องราวของพระร่วงมิได้มีบทบาทแต่เพียงภาพแทนผู้นำในอดีตเท่านั้น ดังที่ Troung Thi Hang (2558) ได้กล่าวถึง บทบาทของเรื่องเล่าพระร่วงในมิติอื่น ๆ ไว้ใน บทความเรื่อง อิทธิพลของพระร่วงต่อสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตน โกสินทร์ ในมุมมองอื่น ๆ เช่น สัญลักษณ์ของพลังความสามัคคีอันเกิดจากคนในกลุ่มที่ปรากฏในหลายตอนของตำนานเรื่อง พระร่วง ความเชื่อเรื่องวาจาสิทธิ์ของผู้มีบุญอันเป็นคุณลักษณะเด่นของพระร่วงในเรื่องเล่าทุก ๆ ส่วน รวมถึงอิทธิพลของพระร่วงที่ปรากฏเป็นชื่อสถานที่ พืช สัตว์ และกีฬาพื้นบ้านอันเป็น ประเพณี โบราณ

ดังที่ สมศรี ชัยวนิชยา (2536) รวบรวมและวิเคราะห์ไว้ใน คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2523 - 2468) โดยใช้กระบวนการวิจัยทางประวัติศาสตร์ พบว่า พระร่วงเป็นวีรบุรุษในอุดมคติ ที่มีลักษณะการเขียนหรืออธิบายอดีตเพื่อแสดงสำนึกร่วมกันของคนในชาติ โดยเมื่อพิจารณาเนื้อหาสาระผ่านมิติเวลาที่แตกต่างกันทำให้ภาวะแวดล้อมและสถานะของผู้เขียนปรากฏเด่นชัดในงานเขียนเรื่องพระร่วงที่แตกต่างกันออกไป ดังที่กล่าวมาข้างต้นนอกจากจะสะท้อนความน่าสนใจประเด็นเกี่ยวกับพระร่วงแล้ว ยังสนับสนุนว่า การศึกษาเกี่ยวกับ คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่มีความหลากหลายในสังคมทำให้ผู้วิจัยสนใจจะศึกษา พัฒนาการและแนวคิดเรื่องพระร่วงและรัฐในอุดมคติที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตำนาน พงศาวดาร นิทานพื้นบ้าน นาฏยดุริยางคศิลป์ สภาพแวดล้อมท้องถิ่นที่สะท้อน

ให้เห็นถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับพระร่วงอันมีผลกระทบต่อสังคมที่จะสะท้อนผ่านความคิดและสังคม
วัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นนั้นยังไม่เคยมีผู้ใดศึกษามาก่อน

บทที่ 2

ภูมิสังคมและวัฒนธรรม “พื้นที่พระร่วง”

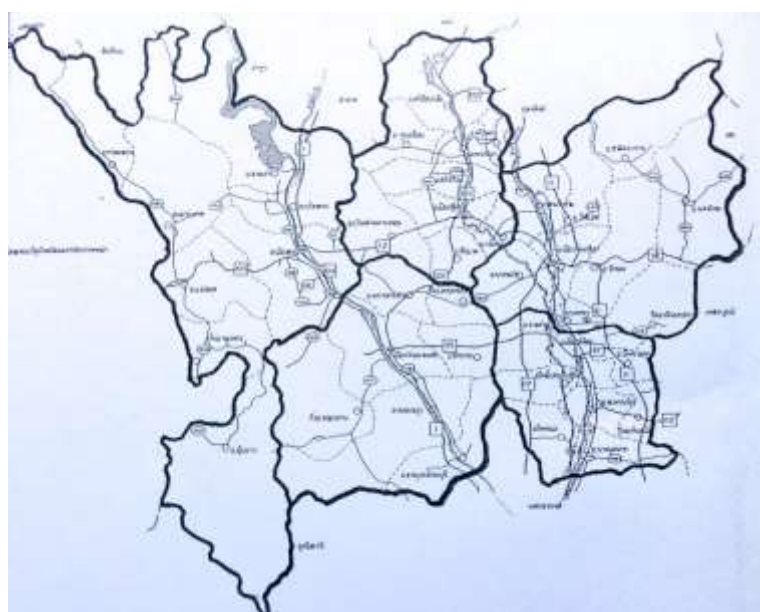
ความแตกต่างของพื้นที่ ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ชีวภาพ วิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรม หรือ ภูมิสังคม เป็นคำที่ได้รับความสนใจเมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ใช้เป็นหลักในการทรงงานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในประเทศ ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า “...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา คือนิสัยใจคอของคนเราไปบังคับให้คนอื่นคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำเราไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริง ๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง...” (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550, หน้า 10-11) พระบรมราโชวาทดังกล่าวนี้สะท้อนว่า แม้ว่าการพัฒนาขับเคลื่อนศักยภาพของประเทศในระดับมหภาคที่ต้องพึ่งพากระบวนการหรือนวัตกรรมสมัยนิยมเป็นหลัก แต่ก็มีความจำเป็นที่จะละเลยรากฐานตัวตนของพื้นที่และผู้คน

ภูมิสังคมและวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของคนกับถิ่นที่อยู่ท่ามกลางมิติทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ ความเชื่อ ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่มีอิทธิพลต่อการตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยและเลี้ยงชีพที่มีผลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ วิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของชนกลุ่มหนึ่ง ๆ จึงมักมีรูปแบบที่เป็นเอกเทศไม่เหมือนของชุมชนอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของท้องถิ่นและแหล่งทำกิน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2547, หน้า 11) กระนั้นความแตกต่างหลากหลายของผู้คนที่เข้ามาเป็นสมาชิกภายในชุมชนอันเป็นผลจากการอพยพหรือถ่ายเทผู้คนกับพื้นที่ใกล้เคียงจึงก่อให้เกิดการสร้างกติกากในการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชนภายใต้นิยามคำว่า วัฒนธรรม กลายเป็น “ภูมิวัฒนธรรม” หรือแผนที่ทางวัฒนธรรม มีความสำคัญในการแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกันของผู้คนอันเป็นสัญลักษณ์ในการแสดงถึงความเป็น “สังคมและวัฒนธรรมแบบเฉพาะ”

“พระร่วง” ซึ่งเป็นคติความเชื่อเรื่องวีรบุรุษทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเป็นตำนานเรื่องเล่าของผู้คนในหลายพื้นที่ในสังคมไทย ถูกรับรู้และมีสำนึกร่วมกันว่า พระร่วงเป็นผู้นำที่มีบุญญาธิการเป็นที่พึ่งพิงของผู้คนมาแต่ครั้งอดีต ทำให้การนำเสนอสาระของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมาใช้ในการสร้างสรรค์จนกลายเป็นแผนภูมิทางวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างที่แพร่กระจายขยายความจนถูกรับรู้โดยทั่วไปในสังคมไทยนั้น ทำให้ “พื้นที่พระร่วง” เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีลักษณะแบบเฉพาะตัว การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาแผนภูมิทางสังคมและวัฒนธรรม

ผ่านการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่หล่อหลอมท่ามกลางความเชื่อเรื่องวีรบุรุษคนเดียวกัน ภาพแทนสำนึกเกี่ยวกับผู้นำทางความคิดและจิตวิญญาณของผู้คนที่รับรู้ผูกพันอันเป็นผลจากการกระจายตัวของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ทำให้ผู้วิจัยมุ่งหมายที่จะศึกษา “พื้นที่” ที่ยอมรับว่า วีรบุรุษทางวัฒนธรรมนามว่า พระร่วง นั้นมีความสำคัญต่อตนเองและท้องถิ่น

ภูมินิเวศ – ภูมิสังคมแผ่นดินพระร่วง

ภาพที่ 2-1 พื้นที่พระร่วง

“พื้นที่พระร่วง” เป็นคำที่ผู้วิจัยใช้ระบุอาณาบริเวณที่พบการแพร่กระจายคติความเชื่อที่พบมากในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่างซึ่งมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ใน 2 รูปแบบ พื้นที่กลุ่มเพื่อประกอบกิจกรรมทางการเกษตรและพื้นที่ราบสูง ซึ่งพื้นที่โดยมากมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มและพื้นที่เชิงเขา การค้นคว้าทางประวัติศาสตร์โบราณคดีได้อธิบายถึงความสำคัญของพื้นที่ดั้งเดิมกลุ่มนี้ว่ามีลักษณะเป็นชุมชนโบราณที่มีความสำคัญปรากฏหลักฐานชัดเจนราวพุทธศตวรรษที่ 18 ศูนย์กลางอำนาจอยู่บริเวณลุ่มน้ำยมและน่านอันเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญของคนในพื้นที่มาแต่รัฐโบราณจนถึงปัจจุบัน

11) นาม ขุนนามนำถม ที่ปรากฏในจารึกวัดศรีชุมข้างต้นพอจะอนุมานได้ว่าเป็น ผู้ปกครองเมืองเซลิยง ที่ย้ายเมืองเซลิยงมาตั้งเมืองใหม่ซึ่งอยู่ห่างไปทางทิศเหนือราว 2 กิโลเมตร คือ ศรีสังขนาลัย แต่ก็ยังมีปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ในสมัยต่อมา

รัฐสุโขทัย - ศรีสังขนาลัย - สวรรคโลก เป็นชื่อรัฐโบราณที่มีบทบาทและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์กระแสหลัก “พระมหาเถรศรีศรีท้าวจุมพูนีเกิดในนครหลวงนครสรวงสองแคว ปู่ชื่อพระยาศรีนามนำถม(เป็นขุน)เป็นพ่อ...เสวยราชในนครสองอัน อันหนึ่งชื่อนครสุโขทัย อันหนึ่งชื่อนครศรีเส-ชนาไล...”(กรมศิลปากร, 2526, หน้า 61) ที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีชุมเป็นจารึกที่พรรณนาถึงเหตุการณ์ก่อนและหลังการสถาปนารัฐสุโขทัยและราชวงศ์สุโขทัย ปรากฏนามพระยาศรีนามนำถม ผู้ปกครอง “นครสองอัน” ที่แสดงลักษณะการปกครอง ลักษณะเป็นแบบเมืองคู มาแต่เดิมซึ่งอาณาเขตภายใต้การปกครองสมัยพ่อขุนศรีนามนำถมนั้นอาจไม่กว้างขวางเท่าใดนัก สันนิษฐานได้ว่า ครอบคลุมถึงเมืองจอด(เมืองสอด) พิษณุโลก และบริเวณแนวเขาพลับพลึงด้านจังหวัดอุตรดิตถ์ (สินชัย กระบวนแสง, 2519, หน้า 11)

เมื่อพ่อขุนศรีนามนำถมสิ้นพระชนม์ก็ก่อปรกกับการรุกรานของขอมสบาดโขลญลำพงทำให้อาณาจักรสุโขทัยเกิดความเปลี่ยนแปลงภายใต้การแย่งชิงอำนาจนำโดยขอมสบาดโขลญลำพง ซึ่งถูกยึดคืนโดยเชื้อวงศ์ผู้นำเก่าคือ พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด(สันนิษฐานว่าบริเวณพื้นที่เมืองราดเดิมครอบคลุมพื้นที่ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์) ซึ่งต่อมาได้สถาปนาสหราชอาณาจักรดังกล่าว นาม ขุนบางกลางหา เจ้าเมืองบางยาง(สันนิษฐานว่าตั้งอยู่บริเวณอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก) ขึ้นเป็นผู้ปกครองเมืองสุโขทัย เถลิงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พร้อมตั้งราชวงศ์ใหม่ คือราชวงศ์พระร่วง ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำใหม่ที่ปกครองดินแดนสุโขทัยและพื้นที่ใกล้เคียงมากกว่า 2 ศตวรรษ

“ขุนสามชนเจ้าเมืองจอด มาที่เมืองตาก พ่ออุปไปรบ...” (กรมศิลปากร, 2526, หน้า8) เป็นความตอนหนึ่งที่จารลงบนจารึกหลักที่ 1(จารึกพ่อขุนรามคำแหง) อธิบายการกระทำยุทธหัตถีระหว่างพ่อขุนศรีอินทราทิตย์กับขุนสามชนแสดงให้เห็นถึงความไม่มั่นคงทางการปกครองหรือการขยายอำนาจทางการเมืองในระยะเริ่มแรกไว้ซึ่งการรวมอำนาจไว้ยังศูนย์กลางของเมือง แต่ละเมืองมีการปกครองแบบอิสระในลักษณะนครรัฐ และทำสงครามเพื่อขยายอำนาจทางการเมืองเรื่อยมาในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ดังปรากฏการกล่าวถึงเขตแดนสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงไว้ว่า ทางทิศเหนือ มีเมืองแพะ เมืองน่าน เมืองพลัวถึงเมืองหลวงพระบาง ทิศตะวันออก มีเมืองสรวง หลวง สองแคว ลุมบาจาย สคา ถึงเมืองเวียงจันทร์ ทางทิศตะวันตก มีเมืองจอด เมืองหงสาวดี จนสุดชายฝั่งทะเล ทางทิศใต้ มีเมืองคณฑี เมืองพระบาง เมืองแพรก เมืองสุพรรณภูมิ เมืองราชบุรีเมืองเพชรบุรี เมืองนครศรีธรรมราชจนสุดชายฝั่งทะเล (วสิน ปัญญาวุธ ตระกูล, 2556, หน้า 9)

แม้ว่าการศึกษาเรื่องการขยายตัวรวมถึงอาณาเขตของบ้านเมืองสุโขทัยถูกบันทึกลงบนจารึกสุโขทัยจะถูกลบจากนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ในหลายกระแส แต่ศรีศักร วัลลิโภดม ได้รวบรวมชื่อเมืองไว้ในหนังสือ เรื่องเมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย รวมทั้งสิ้น 24 เมือง ดังนี้ เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสระหลวง เมืองสองแคว เมืองบางคลัง เมืองนครชุม เมืองลวด เมืองเชียงทอง เมืองบางพาน เมืองบางจันทร์ เมืองพระบาง เมืองคณฑี เมืองวัชรปุระ เมืองราด เมืองปากยม เมืองชากังราว เมืองสุพรรณภูมิ เมืองสะค้า เมืองหล่มบายาย เมืองกำแพงเพชร เมืองแพร่ เมืองตาก เมืองไตรตรึง เมืองนครไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552, หน้า 21) อนึ่งรายนามบ้านเมืองที่ถูกบันทึกลงบนศิลาจารึกหลักที่ 1 ดังปรากฏข้างต้นบางพื้นที่อาจไม่สามารถสืบค้นสถานที่ได้แน่ชัด กระนั้นชื่อบ้านนามเมืองที่ปรากฏในจารึกประวัติศาสตร์ที่ถูกชี้ชัดถึงตำแหน่งแห่งที่ที่มีความสัมพันธ์กับรัฐโบราณสำคัญก็มักมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ใกล้เคียงกันกับรัฐสุโขทัยโบราณอัน ได้แก่ จังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุโลก อุตรดิตถ์และตากในปัจจุบัน

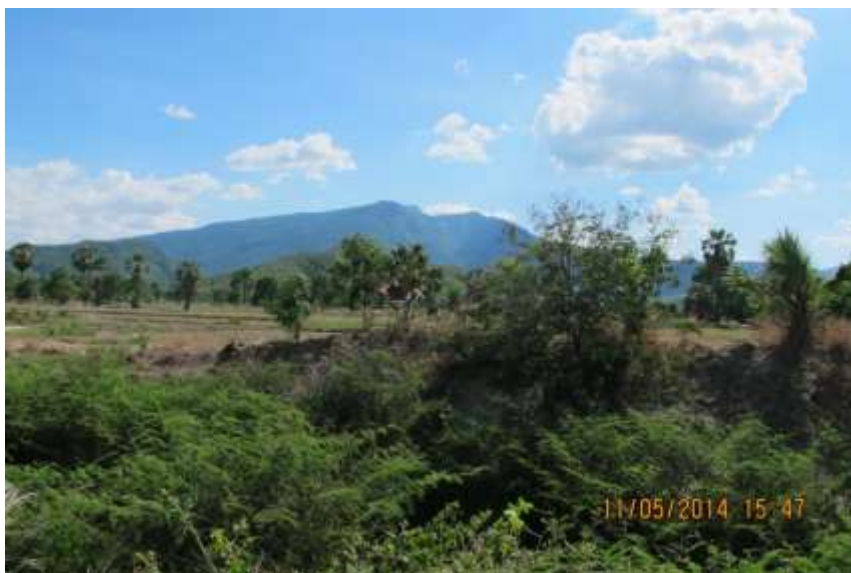

ภาพที่ 2-3 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองเก่าสุโขทัย

“เมืองอิงภูเขา” เป็นคำที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะทางกายภาพของเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร และพิษณุโลกได้อย่างชัดเจน เพราะลักษณะของพื้นที่เมืองกลุ่มนี้มักจะตั้งถิ่นฐานอิงกับภูเขาขนาดใหญ่ในพื้นที่โดยที่ด้านหนึ่งจะลาดลงสู่ที่ลุ่มริมน้ำ ซึ่งเอกลักษณ์การเลือกภูมิประเทศเพื่อตั้งราชธานีสุโขทัยและเมืองบริวาร ลอกเลียนกันกับราชธานีล้านนาเชียงใหม่และเชียงราย ซึ่งต่างจากอยุธยาและสุพรรณบุรีซึ่งมีโอกาสดังเมืองในที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา (อโณทัย อาตมา, 2547, หน้า 124) อย่างชัดเจน อนึ่งการเลือกทำเลที่ตั้งในลักษณะดังกล่าวก็เพื่อที่จะใช้

ประโยชน์จากภูเขาซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการดำเนินชีวิต

สภาพพื้นที่พระร่วงนั้นที่หมายถึงกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง มีอาณาเขตติดต่อสัมพันธ์กับพื้นที่ใกล้เคียงซึ่งมีลักษณะทางภูมิศาสตร์แตกต่างออกไปโดยทางทิศเหนือของพื้นที่อันเป็นพื้นที่ภูเขาที่ต่อเนื่องมาจากเทือกเขาทางภาคเหนือตอนบนในแถบจังหวัดอุตรดิตถ์ ลำปาง แพร่ ลำพูนและเชียงใหม่ ทิศใต้ของพื้นที่จะติดต่อกับกลุ่มพื้นที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างตั้งแต่จังหวัดนครสวรรค์ลงมาในขณะที่ภาคตะวันออกเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำน่านในเขตพิษณุโลกที่มีเทือกเขาเพชรบูรณ์แบ่งเขตระหว่างภาคอีสานและภาคกลาง และด้านตะวันตกติดต่อกับเทือกเขาถนนธงชัยที่ทอดตัวจากแนวเหนือถึงใต้ในพื้นที่จังหวัดตากและกำแพงเพชร ซึ่งเมื่อประมวลสภาพความต่อเนื่องของเทือกเขาที่ไล่เรียงเป็นแนวมาจากริมฝั่งแม่น้ำปิงในเขตอำเภอวังเจ้า จังหวัดตาก อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร อำเภอกีรีมาศ จนถึงอำเภอบ้านด่านลานหอย อำเภอทุ่งเสลี่ยม โดยเฉพาะอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัยที่แนวเขาเหล่านี้มีลักษณะผ่ากลางเมืองข้ามลำน้ำยมไปทางทิศใต้ทำให้เมืองศรีสัชนาลัยมีลักษณะเป็นเมืองที่มีเขาโอบเมืองและเมืองโอบเขา ทำให้เข้าใจการกระจายถิ่นฐานที่อาศัยของผู้คนในกลุ่มน้ำยมได้ชัดเจนมากขึ้น

ภาพที่ 2-4 เขาหลวงสุโขทัย

เทือกเขาประทักษ์ เป็นกลุ่มภูเขาสูงที่ทอดตัวเรียงติดต่อกันอย่างสลับซับซ้อนจากทิศเหนือสู่ทิศใต้ทางด้านทิศตะวันตกของรัฐสุโขทัยครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 1,681 ตารางกิโลเมตร ยอดเขา

ที่สูงที่สุดถูกเรียกโดยสามัญว่า เขาหลวง ตั้งอยู่ระหว่างราบลุ่มแม่น้ำปิงและยม ซึ่งมีระดับความสูง 50 – 60 เมตร บริเวณด้านตะวันตกและด้านเหนือเป็นที่ราบและเนินเขาซึ่งเป็นดินที่ถูกกัดเซาะมาแล้วมีความสูง 100 – 200 เมตรจากระดับน้ำทะเล บริเวณภูเขาหลวงห้อมล้อมด้วยหินตะกอน เกิดเป็นที่ราบยอดเขาสูงถึง 1,185 เมตร มีแร่ไฟไรท์ซึ่งเดิมเป็นสีทอง แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ แร่จะเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลแดงคล้ายสนิมเหล็ก ซึ่งเป็นทรัพยากรประเภทแร่ที่พบมากโดยทั่วไป ทางตะวันตกของพื้นที่เขตอำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชรยังพบแร่สำคัญอีกชนิดหนึ่งคือ หินอ่อนและฟลูออไรท์ จึงทำให้ชื่อเสียงของหินอ่อนพรานกระต่ายเป็นที่รู้จัก

ทรัพยากรทางธรรมชาติสำคัญอีกประการหนึ่งที่พบมาก คือ ป่าไม้เบญจพรรณ ไม้สำคัญ ได้แก่ ไม้สัก ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้ตะแบก สลับกับการทำเกษตรกรรมประเภทสวน ดังปรากฏการกล่าวขานในจารึกถึง “สวนลุ่ม – สวนขวัญ” ในบริเวณสวนลุ่มซึ่งอาจเพี้ยนเสียงมาจากสวนลุมพินี วันในอดีตมีพรรณพืชเศรษฐกิจหลายประเภท ในขณะที่สวนขวัญเป็นการปลูกพืชพรรณใกล้แหล่งต้นน้ำลำธารของแม่น้ำยม มีการปลูกไม้ดอกและว่านยากว่า 163 ชนิด อาทิ โด่ไม่รู้ล้ม หมอไกลดง นางค่อมอบเชย กำลังเสือโคร่ง เพชรหน้าทัง เป็นต้น นับเป็นทุนสินค้าสำคัญของคนสุโขทัยในอดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้เขาหลวงมีนามเรียกอีกนามหนึ่งว่า เขาสรรพยา เนื่องจากมีการพบวุ้นและสมุนไพรนานาชนิด

“เมืองสุโขทัยนี้จึงชม สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพราก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้” (กรมศิลปากร, 2526, หน้า 12) ที่ปรากฏบนจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 ได้พรรณนาถึงไม้ผลหลายชนิดที่เพาะปลูกในรัฐสุโขทัยซึ่งเป็นพืชพรรณกลุ่ม “พืชทนแล้ง” อาทิ หมาก พลู มะพร้าว มะม่วง มะขาม เป็นต้น สะท้อนให้เห็นถึงสภาพภูมิศาสตร์และกิจกรรมทางการเกษตรว่า ผลผลิตของรัฐถูกกระทำท่ามกลางพื้นที่แห้งแล้งอันเป็นผลจากการตั้งหมุดหมายใจกลางเมืองห่างจากลำน้ำยมกว่า 11 กิโลเมตร น้ำจึงไม่เพียงพอสำหรับการปลูกข้าวตลอดปี จึงนิยมปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อยและเจริญเติบโตได้ดีในพื้นที่แล้ง แม้ว่าหน่วยงานภาครัฐจะพยายามพัฒนาที่ดินและระบบชลประทานเพื่อใช้สำหรับการทำนาปลูกข้าวอย่างยั่งยืน

ผลจากความไม่แน่นอนของปริมาณน้ำธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญต่อความผันแปรของผลผลิตในพื้นที่ ควบคุมปริมาณการระบายน้ำโดยหน่วยงานภาครัฐและการบริหารน้ำเพื่อใช้สำหรับการผลิตกระแสไฟฟ้าจากเขื่อนสิริกิติ์ที่ตั้งอยู่ในจังหวัดอุตรดิตถ์ ทำให้บ่อยครั้งที่น้ำไม่เพียงพอสำหรับการปลูกข้าว พืชไรที่เป็นพืชเศรษฐกิจในปัจจุบันก็ยังคงเป็นพืชทนแล้งเช่นเดิม หากแต่กลุ่มพืชผลมีลักษณะที่เป็นไปตามความต้องการของตลาดส่วนกลางมากขึ้น ได้แก่ อ้อย กัญชง มันสำปะหลัง กระนั้นพื้นที่บริเวณที่อยู่ใกล้กับลุ่มน้ำยมและน่านกลับมีลักษณะทาง

ภูมิศาสตร์ที่แตกต่าง ผู้คนในยุคปัจจุบันจึงนิยมปลูกไม้ผล อาทิ มะม่วง ส้ม กล้วย เพราะต้องเผชิญกับอุทกภัยเป็นประจำ น้ำท่วมสูงบริเวณที่อยู่ติดกับลำน้ำยมและน่านปรากฏผ่านสื่อสาธารณะเกือบทุกปี ซึ่งต่างจากการวางผังรัฐสุโขทัยเดิมที่เกิดขึ้นจากโครงสร้างทางการจัดการน้ำที่สลับซับซ้อน โดยใช้พื้นที่ลาดนำน้ำจากโซกเขาและซอกเขาเข้ามาใช้ในการอุปโภค บริโภค ทำการเกษตรและการป้องกันน้ำท่วมทันในเวลา น้ำหลาก(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560, หน้า 124)

ลำน้ำยม แหล่งน้ำสำคัญสำหรับการอยู่อาศัยของคนสุโขทัยปัจจุบัน มีต้นน้ำจากทางเหนือสู่ทางใต้ เริ่มที่สันเขาฝิบน้ำบริเวณ อำเภอปง จังหวัดพะเยา ไหลผ่านจังหวัดแพร่และจังหวัดสุโขทัย ผ่านพื้นที่อำเภอศรีสัชนาลัย อำเภอสวรรคโลก อำเภอศรีสำโรง อำเภอเมืองสุโขทัย อำเภองงไกรลาส เป็นระยะทางประมาณ 170 กิโลเมตร ไปบรรจบแม่น้ำน่านที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ [รูป 1] แม่น้ำยมจึงเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญที่สุดของจังหวัดสุโขทัย เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของจังหวัด ราษฎรส่วนใหญ่ได้อาศัยน้ำจากแม่น้ำยมในการทำเกษตรและการอุปโภคบริโภค แม่น้ำยมเป็นแม่น้ำที่มีความลาดต่ำสูง โดยเฉพาะช่วงต้นน้ำ ดังนั้นจึงเป็นปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำในแม่น้ำ คือในฤดูฝนจะมีน้ำมากเกินความต้องการ และไหลลงสู่ทางใต้อย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดน้ำท่วมบริเวณที่ราบลุ่ม จนเป็นเหตุให้พื้นที่การเกษตรได้รับความเสียหาย ส่วนในฤดูแล้งน้ำจะมีปริมาณน้อย ลำน้ำจะแห้งขอดเป็นตอน ๆ ราษฎรจึงไม่มีน้ำใช้ในการเกษตรเพียงพอ ปัจจุบันได้มีการสร้างแหล่งเก็บน้ำถาวรเป็นช่วง ๆ อย่างไรก็ตามเมื่อครั้งรัฐสุโขทัยเริ่มต้นลำน้ำยมมีแหล่งน้ำสำคัญเพื่อการอุปโภคบริโภคแต่อย่างใด กลับมีความสำคัญในด้านการคมนาคมกับดินแดนอื่น และกิจกรรมทางการค้าเท่านั้น เนื่องจากศูนย์กลางรัฐสุโขทัยอยู่ห่างไกลออกไปทางด้านเหนือกว่า 11 กิโลเมตร

“น้ำโคก – ศรีดงส์ – ตระพัง” บนศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่กลุ่มนักวิชาการวิชาการด้านภาษาและประวัติศาสตร์ โบราณคดีพรรณนาความหมายของคำเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความคิดเรื่องการจัดการน้ำบ้านเมืองอย่างเป็นระบบด้วยความเข้าใจลักษณะทางภูมิศาสตร์ของถิ่นที่อยู่อย่างละเอียด ระบบชลประทานที่สำคัญของพื้นที่ น้ำโคกในที่นี้ หมายถึง น้ำธรรมชาติที่เป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญของรัฐสุโขทัยที่ถูกลำเลียงผ่านเส้นทางธรรมชาติที่เรียกภายหลังว่า คลองเสาหอ คลองขนาดเล็กที่มีต้นน้ำมาจากเขาพระบาทใหญ่ เขาตะโหงกัวและเขาเจ็ดย่าง มี ศรีดงส กั้นขวางเพื่อมิให้น้ำไหลป่าเข้าทำลายตัวเมือง และมีคลองแขนงอีกมากมาย อาทิ คลองแม่ลูกอ่อน คลองโป่ง คลองสะหวา คลองสวน เป็นต้น

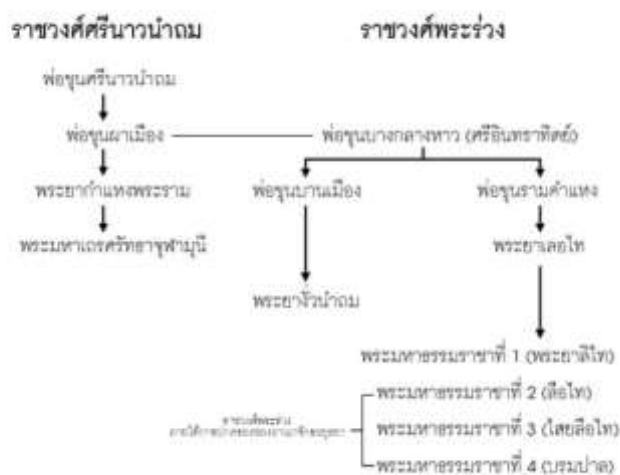

ภาพที่ 2-5 สรีดกงส หรือ ทำนบพระร่วง

สรีดกงส เชื่อนธรรมชาติระหว่างเขาพระบาทน้อยและเขาตะพานหินถูกปรับให้เป็นทำนบหรือแอ่งน้ำขนาดใหญ่เพื่อสำรองน้ำไว้ใช้ตลอดปี วิธีการบริหารน้ำที่โดดเด่นของรัฐสุโขทัยนี้ มีประตูน้ำสำหรับกักเก็บหรือปล่อยน้ำลำเลียงผ่านคลองขนาดเล็กหลายสายที่ชาวเมืองในอดีตร่วมกันขุดขึ้นเพื่อลำเลียงน้ำมายังเมือง และกักเก็บน้ำบางส่วนไว้ในตระพังหรือสระน้ำขนาดใหญ่ประจำศาสนสถาน ทั้งนี้ยังมีคลองแม่รำพันเป็นคลองขนาดใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกของตัวเมืองสุโขทัยขนานมาจากท้องที่อำเภอบ้านด่านลานหอยจังหวัดสุโขทัยซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ไหลเข้าท้องที่ตำบลเมืองเก่าที่บ้านวังวน ผ่านบ้านใหม่เกาะแก้ว บ้านปากคลอง บ้านต้นพวง บ้านเมืองเก่าและตัวเมืองเก่าชุมชนเหล่านี้ก็ตั้งอยู่ริมคลองแม่รำพันที่อำเภอบ้านเมืองเก่านี้เอง จากตัวเมืองคลองแม่รำพันไหลไปทางทิศตะวันออก ผ่านบ้านนา บ้านเพชรไฟ บ้านขวาง บ้านหลุมเข้า บ้านหางคลองไปออกแม่น้ำยมบริเวณเหนือวัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองสุโขทัย ปัจจุบันคลองแม่รำพันดินเงินไปมากแต่ก็ยังคงเป็นคลองสำคัญเชื่อมต่อกับแม่น้ำยมเสมอมา

กว่า 2 ทศวรรษที่บริเวณนี้ค่อย ๆ ก่อร่างสร้างตัวจนกลายเป็นชุมชนบ้านเมือง การขับเคลื่อนและถึงแก่ความเสื่อมนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของชนชั้นนำที่เอกสารและหลักฐานประวัติศาสตร์อาณาจักรร่วมสมัยเรียกว่า ราชวงศ์พระร่วง ผู้พัฒนาดินแดนแห่งนี้ให้มีความพร้อมสำหรับความเป็นรัฐ ภายใต้ปัญหาและอุปสรรคด้านภูมิศาสตร์ดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้นำจึงมีบทบาทสำคัญต่อพื้นที่และประชากรอย่างยิ่ง คำว่า “พ่อขุน” ภายใต้คำว่า “พ่อ” เป็นคำสรรเสริญ

ผู้นำช่วงต้นราชวงศ์ แม้ต่อมาได้เปลี่ยนคำเรียกเป็น พระยาหรือพญา สะท้อนให้เห็นถึงระบบการปกครองที่ขยายตัวจากระบอบครอบครัวเป็นนครรัฐ ผู้นำแห่งราชวงศ์พระร่วงได้รับการยกย่องอย่างสูง เป็นผลจากพระราชกรณียกิจที่สร้างคุณูปการต่อความเป็นชนชาติไทยอย่างเด่นชัด พระองค์จึงทรงเป็นตัวแทนผู้นำในดวงใจของท้องถิ่นและประเทศชาติ เป็นผลให้คำว่า “พระร่วง” เป็นคำแทนการกล่าวถึงผู้นำสุโขทัยในสำนึกของคนท้องถิ่นอีกคำหนึ่ง

ภาพที่ 2-6 แผนภูมิ ราชวงศ์เก่า – ราชวงศ์ พระร่วง

แม้ว่าการสิ้นสุดรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงรัฐสุโขทัยจะเริ่มประสพภาวะความไม่มั่นคงจากสงคราม เมืองต่าง ๆ ที่เคยรวบรวมได้จากการขยายพระราชอำนาจเริ่มอ่อนแอลง เสถียรภาพของเมืองจึงถูกแทรกแซงโดยล้านนาและรัฐทางตอนใต้ได้อย่างอยุธยาที่มีความพร้อมด้านต่าง ๆ มากกว่า ทำให้สุโขทัยและราชวงศ์พระร่วงค่อย ๆ ถูกริดรอนอำนาจ คบรวมเป็นหัวเมืองทางเหนือเพื่อใช้รับศึกแห่งหนึ่งอาณาจักรอยุธยาในเวลาต่อมา และเมื่อสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ. 2310 พื้นที่แห่งนี้ก็ได้กลายเป็นเมืองร้างไปในที่สุด

อย่างไรก็ตามเมื่อครั้งสุโขทัยยังคงรุ่งเรือง เมืองท่าการค้าที่สำคัญและมีบทบาทต่อความเป็นรัฐ คือ เมืองกำแพงเพชร นักวิชาการประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งของเมืองเก่าแก่หลายเมือง อาทิ เมืองไตรตรึงษ์ เมืองเทพนคร เมืองชากังราว เมืองนครชุม เมืองโกสัมพิตร์รวมทั้งเมืองที่ปรากฏนามในจารึกสุโขทัยได้แก่ เมืองคนทีและเมืองพาน ที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับรัฐสุโขทัยผ่านจารึกนครชุม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง

สันนิษฐานว่า เมืองพานนี้อยู่ในท้องที่ตำบลเขาคีรีส อำเภอพรานกระต่าย เพราะปรากฏร่องรอยน้ำคันดินและซากโบราณสถาน – โบราณวัตถุสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณเขานางทอง เช่นเดียวกับ ศิลาจารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร พ.ศ. 2053 ที่กล่าวถึง การซ่อมแซมท่อปุพระยาร่วงที่ลำเลียงน้ำไปทำนาที่บางพาน แสดงว่าเมืองแห่งนี้เป็นแหล่งเกษตรกรรมสำคัญทั้งต่อคนสุโขทัยและกำแพงเพชรด้วย

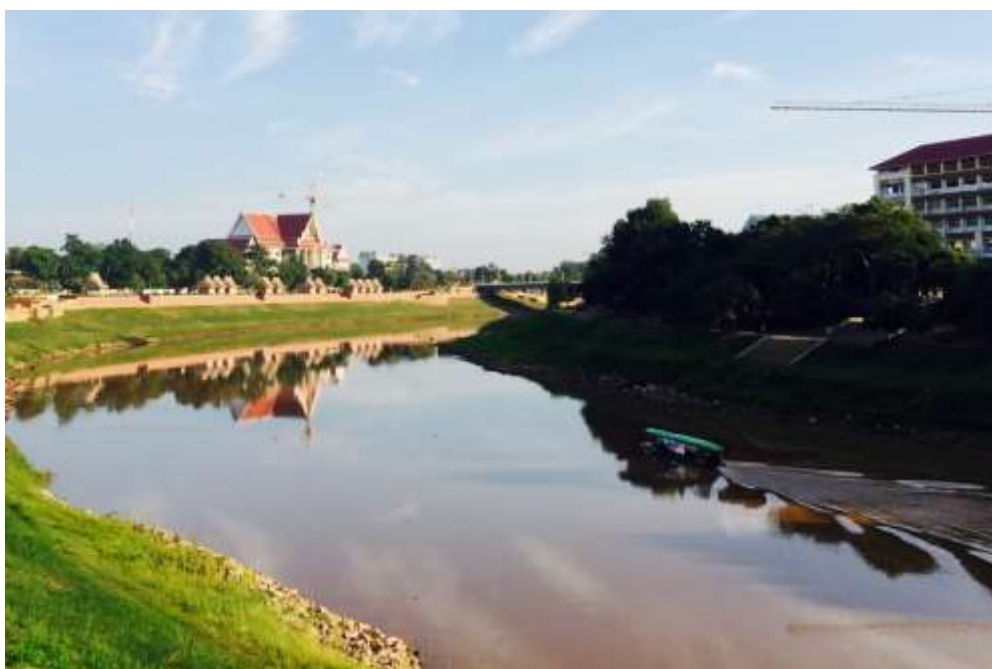
ลำน้ำสายสำคัญของกำแพงเพชรคือลุ่มน้ำปิง บริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนอยู่ทั้ง 2 ฝากฝั่ง ในสมัยพระมหารธรรมราชาธิไทยได้สถาปนาพระบรมธาตุขึ้นที่ฝั่งตะวันตกของลำน้ำปิง เมืองนครชุม ปัจจุบันคือ อำเภอนครชุม จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งเป็นการขยายอาณาเขตไปสู่ดินแดนอื่น ๆ อาทิ ด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็นที่ตั้งของเมืองตาก ซึ่งสามารถใช้เส้นทางนี้ข้ามไปยังอาณาเขตของมอญ ด้านทิศตะวันออกติดต่อไปยังเมืองพิจิตร และด้านทิศใต้ติดต่อไปยังเมืองพระบาง เมืองโบราณในจังหวัดนครสวรรค์ (พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ, 2547, หน้า 428)

ภาพที่ 2-7 พระบรมธาตุนครชุมในปัจจุบัน

แม้พงศาวดารหลายฉบับได้กล่าวถึงเมืองกำแพงเพชรว่ามีพัฒนาการร่วมกับรัฐสุโขทัย แต่ในเวลาต่อมากำแพงเพชรก็มีอำนาจเหนือหาใช่แต่เพียงอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาด้วย จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 1940 เป็นต้นมา อำนาจทางทั้งโลกและทางธรรมอยู่ที่เมืองกำแพงเพชรเพียงแห่งเดียว อำนาจของเมืองกำแพงเพชรน่าจะหมดไปพร้อมกับเวลาที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ.

1952 และสงครามระหว่างอยุธยาและล้านนา ในพ.ศ. 2017 ซึ่งตรงกับรัชกาลของพระเจ้าติโลกราช และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดินแดนของอาณาจักรสุโขทัยและหัวเมืองอื่น ๆ ก็ถูกผนวกเข้ากับกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา กำแพงเพชรจึงมีบทบาทในฐานะเมืองหน้าด่าน ที่เป็นชัยภูมิสำคัญในการสะสมเสบียงทั้งฝ่ายไทยและพม่าในเวลาสงคราม เมืองนี้จึงมีการถ่ายเทผู้คนอยู่หลายครั้งและร้างลงในราวต้นรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 2-8 ลำน้ำน่านบริเวณเมืองพิษณุโลกปัจจุบัน

ลำน้ำสำคัญนอกจากลำน้ำยม คือ ลำน้ำน่าน ลำน้ำสายใหญ่ที่แตกแขนงเป็นสาขาและลำน้ำสำคัญสายอื่น ๆ ได้แก่ ลำน้ำตรอน ลำน้ำป่าด ลำน้ำคลองตาคม ลำน้ำวังทองและลำน้ำแควน้อย ก่อนจะมาบรรจบกับลำน้ำยมที่จังหวัดนครสวรรค์แล้วไหลลงสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาต่อไป ลำน้ำน่านนี้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติสำคัญที่ปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานอารยธรรมมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ทั้งยุคหินและยุคโลหะ ต่อมาจึงพัฒนาเป็นแคว้นแคว้นโบราณเช่นเดียวกับ เมืองสุโขทัย – ศรีสัชนาลัย อาทิจึงเมืองทุ่งยั้งที่ปัจจุบันอยู่ในอาณาบริเวณพื้นที่จังหวัดอุตรดิตถ์ เมืองสองแควที่ปัจจุบันในอาณาบริเวณพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก พิษณุโลกจึงมีพัฒนาการความเป็นเมืองมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 และเป็นพื้นที่อันมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ควบคู่กับความป็นรัฐและชาติในสมัยต่อมา

ห่างออกไปจากอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบันกว่า 90 กิโลเมตร เชื่อว่าเป็นที่ตั้งของพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏนามในจารึกว่า เมืองบางยาง ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของพ่อขุนบางกลางหาว พันธมิตรสำคัญกับพ่อขุนผาเมืองผู้ร่วมกับกระทำยุทธหัตถีขั้บไล่ขอมสบาดโขลญลำพง และเป็นต้นวงศ์ราชวงศ์พระร่วงนาม พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปัจจุบันเชื่อว่าอยู่ในเขตอำเภอนครไทย ลักษณะทางภูมิศาสตร์โดยมากเป็นพื้นที่ราบสูงและพื้นที่ราบหุบเขาซึ่งมีพื้นที่ลุ่มเป็นส่วนน้อย พื้นที่โดยมากจึงอุดมไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติประเภทป่าไม้ ชุมชนจึงอยู่ท่ามกลางความดูแลร่วมของอุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า และอุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการ ผลพลอยได้จากความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้นี้ คือ การรักษาแหล่งต้นน้ำให้มีความอุดมสมบูรณ์

ภาพที่ 2-9 ลำน้ำแควน้อยบริเวณหุบเขานครชุม จังหวัดพิษณุโลก

ลำน้ำแควน้อยเป็นลำน้ำสำคัญรองลงมาจากลำน้ำน่าน มีต้นน้ำอยู่ในภูเขาหลวงเพชรบูรณ์ ภูเขาหลวงพระบางและลำห้วยขนาดเล็กหลายสายชายแดนสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่ไหลรวมกันผ่านท้องที่อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย เข้าสู่เขตอำเภอนครไทยที่ตำบลน้ำกุ่ม ตำบลนครชุม ตำบลนาบัว ตำบลเนินเพิ่ม ตำบลหนองกะท้าวและตำบลบ้านพร้าว กระนั้นลำน้ำที่ไหลผ่านหุบเขานครไทยล้วนมีลำน้ำแขนงเล็ก ๆ ของพื้นที่ซึ่งไหลมารวมกันอีกหลายสายแล้วจึงมาบรรจบกับ

แม่น้ำน่านที่บริเวณปากโทก อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลกส่งผลต่อทรัพยากรประเภทอื่น ๆ ทั้งทรัพยากรดินและแร่

เมืองพระนครคีรี เป็นเมืองน้อยปลายอาณาเขตของแคว้นทางทิศตะวันออก จะมีมาตั้งแต่ครั้งใดไม่ปรากฏ เมื่อต้นศตวรรษที่ 12 ได้เกิดมีแคว้นทวารวดีขึ้นแทนแคว้นสุพรรณภูมิ เมืองนี้จึงเป็นเมืองปลายเขตแดนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแคว้นสุพรรณภูมิที่ติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ในลุ่มน้ำโขงไปด้วย ต่อมาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 แคว้นทวารวดีได้เสื่อมสลายลง เพราะอำนาจของขอมพระนคร เมืองนี้ได้กลายเป็นเมืองร้างไป พอถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 พวกไทยโยนกจากเมืองไชยบุรีได้อพยพหนีภัยสงครามจากกองทัพของเจ้าสามหลวงฟ้า พระราชอนุชาของพระเจ้าเสือหาญฟ้าแห่งราชวงศ์ไทยมา(ไทยใหญ่) เมืองโกสัมพินีได้ยกมาโจมตี โดยเดินข้ามเขาฝิปันน้ำมาทางเมืองน่าน เมื่อมาถึงเมืองพระนครคีรีที่ร้างลง เห็นว่ามีชัยภูมิ น้ำท่าบริบูรณ์จึงได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ ชื่อว่าเมืองนครไทย(อุดม บูรณะเขตต์, 2542 อ้างถึงใน จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, 2542, หน้า 27) ชุมชนโบราณแห่งนี้มีพัฒนาการและการขยายตัวของเมืองอย่างสืบเนื่อง ลักษณะทางกายภาพของชุมชนโบราณนี้มีลักษณะเป็นเนินดินคล้ายหลังเต่า มีคูน้ำ คันดิน 3 ชั้น เป็นลักษณะกำแพงเช่นเดียวกับกำแพงเมืองสุโขทัย เอกสารประวัติศาสตร์ของลาวหลายฉบับระบุว่า เมืองนครไทยนี้มีความสำคัญมาแต่พุทธศตวรรษที่ 19 – 20 จึงมีการถ่ายเทผู้คนจากถิ่นอื่น โดยเฉพาะจากกลุ่มล้านนาและล้านช้างทำให้เกิดการผสมผสานทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมภายใต้การปกครองของอาณาจักรสุโขทัยจนสิ้นสุดสมัย(คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542, หน้า 47)

ขณะที่เมืองพิษณุโลกปัจจุบันเรียกขานตามการแบ่งเขตแดนออกเป็นส่วนภูมิภาค เดิมเรียกว่า เมืองสองแคว เมืองเก่าที่ห่างจากเมืองปัจจุบันลงไปทางทิศใต้ราว 5 กิโลเมตร ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำสองสาย คือแม่น้ำน่านกับแม่น้ำแควน้อย แม้ว่าปัจจุบันผลจากการขยายตัวของเมืองทำให้แม่น้ำแควน้อยมีเส้นทางน้ำเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม หลักฐานทางโบราณคดีชี้ชัดว่าที่ตั้งตัวเมืองเก่าในปัจจุบัน คือ บริเวณวัดจุฬามณีโบราณสถานเก่าของพิษณุโลก เดิมนั้นดินแดนลุ่มน้ำน่านอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์พม่าเมืองต่อมาพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ยึดเมืองสองแควซึ่งเดิมเคยเป็นอาณาจักรเดียวกับสุโขทัยเข้าด้วยกัน ราวพุทธศตวรรษที่ 19 พระมหาธรรมราชาลิไท ได้ย้ายมาประทับยังเมืองสองแควเพื่อใช้ดินแดนแห่งนี้เป็นฐานที่มั่นสำหรับควบคุมเมืองบริเวณลุ่มน้ำน่านและป่าสัก จึงโปรดให้ย้ายเมืองสองแควมาตั้งอยู่ในพื้นที่ปัจจุบันและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในเมืองนี้ให้มีความเจริญด้วยการสร้างศาสนสถานและพระพุทธรูปสำคัญอย่างพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์และพระศรีศาสดา รวมถึงวางระบบความเป็นเมืองด้วยการจัดให้มีการสร้างเหมือง สร้างฝาย และจัดการพื้นที่เพาะปลูกสำหรับเมือง

เมืองพิษณุโลกจึงเป็นเขตแดนที่กษัตริย์สุโขทัยหลายพระองค์ใช้เพื่อต่อรองอำนาจทางการเมืองกับดินแดนที่เริ่มขยายอาณาเขต โดยเฉพาะอยุธยา ที่ต้องการจะใช้เมืองพิษณุโลกเพื่อผูกสัมพันธ์ภาพกับล้านนา และบริหารทรัพยากรด้านต่าง ๆ การทำสงครามระหว่างสุโขทัยกับอยุธยาที่เริ่มขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 ได้ดำเนินเรื่อยมาจนกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงสิ้นสุดอำนาจ อย่างไรก็ตามเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงก็ได้สืบบทบาททางการเมืองแต่เพียงเท่านั้น ครั้งหนึ่งเมื่อเมืองพิษณุโลกพยายามก่อกบฏแก่ออยุธยาโดยร่วมกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ภายหลังจากสิ้นพระมหาธรรมราชาที่ 4 กษัตริย์เมืองสุโขทัย อยุธยาก็ได้สนับสนุนเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงพระองค์หนึ่ง คือ พระราชชนนีในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งทำให้เมืองสองแควเริ่มมีความสำคัญต่อแผ่นดินอยุธยาในฐานะของเมืองลูกหลวง

ราวพ.ศ.2006 - 2031 เป็นยุคทองของ เมืองสองแควเพราะ มีบทบาททางการเมือง การปกครองยุทธศาสตร์ เศรษฐกิจ ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมพิษณุโลก เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นเสวยราชย์ได้ประทับอยู่ยังเมืองพิษณุโลกนี้ ทำให้มีฐานะเป็นเมืองหลวงของสยาม อนึ่งสาเหตุการย้ายเมืองหลวงเป็นเหตุผลทางยุทธศาสตร์ เนื่องจากในระหว่างนั้นอยุธยาทำศึกกับล้านนา การย้ายราชธานีมาพิษณุโลกทำให้อยุธยาสามารถรักษาหัวเมืองฝ่ายเหนือที่รวมเอาสุโขทัย กำแพงเพชร เข้าไว้ด้วยกันได้

ฐานะความเป็นเมืองลูกหลวงหรือที่ประทับของพระมหาอุปราชยังดำเนินสืบมาจนสมัยราว พ.ศ.2112-2133 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราชได้สถาปนาพิษณุโลกเป็นเมืองเอก ใช้ประโยชน์จากที่ตั้งของเมืองซึ่งอยู่บนเส้นทางระหว่างรัฐทางเหนือคือ ล้านนาและกรุงศรีอยุธยาทางใต้ สมานความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งสองให้เป็นไมตรี เป็นผลให้เมืองพิษณุโลกได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมประเพณีทั้ง 2 รัฐ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ พิษณุโลกเป็นเส้นทางการค้าของป่า และผลิตผลทางการเกษตร รวมทั้งเครื่องถ้วย โดยอาศัยการคมนาคม ผ่านลำน้ำ่านสู่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งขณะนั้นเป็นศูนย์กลางของการค้า นานาชาติแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน ปรากฏหลักฐานว่าดินแดนแถบนี้เป็นแหล่งผลิตเครื่องถ้วยคุณภาพดีซึ่งมีอยู่ทั่วไปบริเวณฝั่งแม่น้ำ่านและแม่น้ำแควน้อย

พิษณุโลกยังคงมีความสำคัญเรื่อยมาแม้จะสิ้นแผ่นดินอยุธยาในพ.ศ. 2310 เจ้าเมืองพิษณุโลกตั้งตนเป็นอิสระทันทีส่งผลให้พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จมาปราบปรามและแสดงบรมเดชานุภาพในฐานะกษัตริย์ให้อยู่ภายใต้พระราชอำนาจเป็นแห่งแรก และในเวลาต่อมาพิษณุโลกก็เผชิญกับการถูกทำลายเมืองอย่างรุนแรงเมื่อคราวศึกอะแซห่วนที่ราวพ.ศ. 2318 ซึ่งมีการเผาทำลายเมืองจนเสียหายอย่างหนัก กระนั้นการฟื้นฟูเมืองและการจัดการเมืองแม้เปลี่ยนผ่านแผ่นดินมาจนรัตนโกสินทร์ ขนบการแต่งตั้งขุนนางที่มีความสามารถในการสงครามไปปกครองเมืองพิษณุโลก

ยังคงสืบทอดต่อมา แม้จะลดฐานะผู้ปกครองของเมืองเหลือเพียงแต่ชั้นพระยา แสดงให้เห็นว่า พิชณุโลกมิได้ทำหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ เช่น ตาก กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก ซึ่งมีผู้ครองเมืองมีฐานะเป็นพระยาเช่นเดียวกัน สะท้อนให้เห็นถึงนโยบายของกรุงเทพฯ ที่ไม่ต้องการให้เมืองใดเมืองหนึ่งมีอำนาจมากเกินไป (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, 2542, หน้า 10)

“เมืองรับศึก” เป็นบทบาทเด่นของเมืองพิษณุโลกมาแต่เดิมจึงถูกลดบทบาทลงในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา หากแต่มีบทบาทใหม่คือ กำกับดูแลการส่งส่วย ภาษีอากร แรงงาน สิ่งของไปยังพระนครรวมทั้งเงินรายได้จากการผูกปี้ของชาวจีนที่อพยพมาพำนักยังเมืองพิษณุโลกจำนวนมาก ในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นเดียวกับชาติพันธุ์อื่น ๆ ได้แก่ ชาวนวณ ในขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์ลาวนั้นจะกระจายตัวอยู่ในพื้นที่รอบนอกของเมืองคือบริเวณอำเภอชาติตระการ อำเภอนครไทย ในปัจจุบันซึ่งมีอาณาเขตไม่ไกลนักจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

การจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งแบ่งระดับการปกครองออกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้านตามลำดับ เป็นการยกฐานะให้เมืองทุกเมืองมีความเท่าเทียมกัน และมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบการปกครองภายในเมืองของตน มณฑลพิษณุโลกจัดตั้งขึ้นในปีพ.ศ. 2437 ประกอบด้วยเมืองทั้ง 5 คือ พิชณุโลก พิษณุ พิษณุโลก พิษณุโลก และสวรรคโลก โดยให้เมืองพิษณุโลกเป็นที่บัญชาการมณฑล (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, 2542, หน้า 13) ผลจากการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ทำให้พิษณุโลกมีโอกาสที่ได้รับความสนับสนุนจากรัฐส่วนกลาง อาทิ ความสนับสนุนด้านการศึกษา ความสนับสนุนด้านสาธารณสุข และการคมนาคมอันนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ แต่ก็ถูกยกเลิกในปลายปี พ.ศ. 2476 โดยแบ่งส่วนภูมิภาคออกเป็นอำเภอและจังหวัดตามลำดับ

ภูมิวัฒนธรรม พลังน้อมหลอมชีวิต

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์โบราณคดีอาจนำไปสู่การศึกษาคุณค่าและความสำคัญของเมืองที่มีทิศทางในการพัฒนาที่แตกต่างกัน เป็นผลจากภูมิศาสตร์และถิ่นที่อยู่ของบ้านของกลุ่มชนเพื่อศึกษาเกี่ยวกับชีวิตวัฒนธรรม ที่สะท้อนความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงของผู้คน คติความเชื่อหรือพื้นฐานความคิดของมนุษย์ที่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น โดยเฉพาะอำนาจเหนือธรรมชาติยังเป็นความเชื่อลำดับแรก ๆ ที่มนุษย์ยึดเหนี่ยวเพื่อให้ตนเองรู้สึกปลอดภัย คำว่า “ผี” จึงถูกหยิบยกขึ้นมานิยามความหมายต่อพลังพิเศษอันเกินกว่าความสามารถของปุถุชนจะบันดาล แล้วร่วมกันสร้างสรรค์กิจกรรมของกลุ่มมารองรับ ต่อมาเมื่อมีการเผยแพร่พุทธศาสนาจากชมพูทวีปมายังดินแดนสุวรรณภูมิ ราวพุทธศตวรรษที่ 18 คติความเชื่อจึงเป็นเพียงแนวทางรองที่ผู้คนยึดถือเรื่อยมาจนปัจจุบัน

การรับพระพุทธศาสนาเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์เมื่อครั้งดินแดนสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรือง ทำให้ทำชุมชนในเขตจังหวัดสุโขทัยและพื้นที่ใกล้เคียงอันหมายถึง “พื้นที่พระร่วง” มีรากฐานความเป็นพุทธศาสนิกชนเป็นที่ตั้งในการดำเนินชีวิต ดังปรากฏเขตพุทธสถานมากมายในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์และพื้นที่โดยรอบ ความคู่กับความเชื่อกระแสน้ำที่แสดงผ่านวิถีชีวิตวัฒนธรรม ประเพณีของพื้นที่ซึ่งล้วนแต่มีพื้นฐานมาจากคติความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่นและพระพุทธศาสนา

...แม้ผู้ใดบวชชื่อ 'ไชร์ให้...(ผี)มัน ทั้งเสื้อใหญ่ เขาพูกา เขาผาดานผา(แดง) แฝงพระแม่ศักดิ์พระสอ เสื้อทานอย่าง พานสถาน ปู่พระมัน หมิ่นห้วยแสนดง ทั้งปู่เจ้าพระขงเขยรรยง พระศรีผีพระบางศักดิ์อารักษ์ทุกแห่งแต่งตา คู่สองปู่หลานรักกัน ผีผู้ใดใครบวชชื่อ จุงผีฝูงนี้หักก้าน้ำวคออย่าเป็นพระญา...(กรมศิลปากร, 2526, หน้า 154 – 155) ความที่ปรากฏในจารึกปู่สวดหลาน หรือจารึกสุโขทัยหลักที่ 45 ซึ่งถูกจารขึ้นราว พ.ศ. 1935 บ่งบอก ความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติระหว่างราชวงศ์น่านและสุโขทัย นำไปสู่การกระทำสัญญาเป็นพันธมิตร มีพันธะทางกฎหมายในเรื่องการลักพาไปพรไทย ช้าง ม้า ผู้คน วัว ควาย การหนีและข้อพิพาทระหว่างรัฐคู่สัญญา โดยอ้างอิงถึงผีสำคัญ เป็นองค์พยานในการทำสัญญานี้ และมีส่วนในการสร้างบทลงโทษผู้กระทำผิดด้วยการสาปแช่งต่าง ๆ อาทิ การขอให้กรรมตามทันทั้งในโลกนี้โลกหน้า ถูกผีทำร้ายและถึงแก่อบายอันเป็นคำสาปแช่งที่รุนแรงมากที่สุดในสังคมพุทธ

ผีสำคัญในราชวงศ์สุโขทัยที่ถูกอ้างอิงในจารึกหลักนี้ได้แก่ “ปู่เจ้า” หรือเทพารักษ์ซึ่งถูกเรียกขานว่า “พระขพง” ซึ่งสถิตอยู่ประจำเขาขรรยงหรือเขาอันสูงใหญ่ประจำเมืองสุโขทัย “เทพารักษ์” ประจำเขาพระศรี เมืองศรีสัชชนาลัย และ “ผีบางพระศักดิ์” อันหมายถึง ผีเจ้าที่ สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องผีธรรมชาติอันเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของสังคมสุโขทัยในอดีต อีกทั้งยังพบหลักฐานเกี่ยวกับหลักฐานทางความเชื่อของชาวบ้านอันเนื่องมาจากกิจกรรมบนบานสานกล่าวหรือขอขมาผีเรื่องความเจ็บป่วยได้แก่ ตุ๊กตาเสียบบาลทำจากสังคโลก

ภาพที่ 2-10 ตุ๊กตาเสียบกลสำหรับกิจกรรมความเชื่อทำจากสังคโลก

พระแม่ย่า เทวรูปสตรีประทับยืนสลักด้วยหินชนวนสูง 51 นิ้ว ทรงเครื่องประดับศิระและร่างกายอย่างผู้มีฐานันดรศักดิ์สวมชฎาทรงสูง ห่มสไบเปลือยหรือไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าปล่อยชายไหว ใต้กำไลแขน กำไลข้อมือและข้อเท้าทั้ง 2 ข้าง วงพระพักตร์เป็นรูปไข่คางมน พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อย พระบาทสวมรองเท้าปลายงอน เดิมประดิษฐานอยู่ที่เพิงผาบริเวณดินเขาหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพบในพ.ศ. 2457 แล้วสันนิษฐานว่า เทวรูปสตรีนี้คือ พระขมุขี ดังความในจารึกพ่อขุนรามคำแหงที่อธิบายทัศนียภาพของเมืองสุโขทัยว่าด้านทิศตะวันออกนั้นเป็นที่อยู่ของ “...พระขมุขี ฝิเทวดาในเขอันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกฝิในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ใหวัดฝิปลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ฝิใหวัดฝิ ปลีปลีถูก ฝิในเขอันนั้นบ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย...” (กรมศิลปากร, 2526, หน้า16) ที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติที่ปกป้องคุ้มครองและสามารถบันดาลทุกข์ – สุขของบ้านเมืองให้เป็นไปภายใต้เงื่อนไขการกระทำ “บัตฝิ” หรือการบวงสรวงต่ออำนาจนั้น

ภาพที่ 2-11 พระแม่ย่า

ชาวสุโขทัยเข้าใจว่าพระแม่ย่าคือ นางเสือง พระราชมารดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชผู้เปรียบเสมือน “พ่อของคนสุโขทัย” จึงพากันเรียกสรรพสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเทวรูปสตรีนี้ว่าพระแม่ย่า ดังเช่นสถานที่พบคือ เขาพระแม่ย่าและถ้ำพระแม่ย่า ปัจจุบันพระแม่ย่าประดิษฐานอยู่ที่ ศาลพระแม่ย่าที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2496 และจัดให้มีประเพณีแห่พระแม่ย่าเป็นประจำในวันมหาสงกรานต์ ทั้งยังเกิดอัศจรรย์ทุกคราวที่นำพระแม่องค์จริงลงในขบวนแห่

ภาพที่ 2-12 บรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช จังหวัดสุโขทัย

ไม่เพียงแต่เฉพาะพระแม่ย่าที่ชาวสุโขทัยเคารพนับถือเท่านั้น สัญลักษณ์บุคคลสำคัญของพื้นที่แห่งนี้ยังมีมากมายหลายพระองค์ พระองค์หนึ่งคือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์ผู้สร้างความมั่นคงและยิ่งใหญ่แก่รัฐสุโขทัย พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชตั้งตระหง่านอยู่ที่ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2512 ความผูกพันระหว่างคนสุโขทัยที่มีต่อพ่อขุนรามคำแหง กลายเป็นสำนึกสำคัญอันหนึ่งจนมีคำเรียกที่บ่งบอกถิ่นที่อยู่ของชาวจังหวัดสุโขทัยว่า “ลูกพ่อขุน – หลานพ่อขุน” สภาวัฒนธรรมจังหวัดจึงดำเนินการขอให้มี “วันพ่อขุนรามคำแหง” ขึ้น โดยกำหนดเอาวันที่ 17 มกราคมของทุกปี เนื่องจากตรงกับวันที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพบหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเมื่อวันดังกล่าวในปีพุทธศักราช 2376 เพื่อรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่มีต่อประชาชนชาวไทย กิจกรรมหลักประกอบด้วยพิธีสักการะ บวงสรวงพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ขบวนแห่และพิธีสวดสรภัญญะ ฯลฯ โดยกิจกรรมเหล่านี้จะจัดขึ้นทุกปี ณ บรมรูปพ่อขุนรามคำแหงและสถานที่ราชการภายในจังหวัดสุโขทัย รวมถึงมหาวิทยาลัยรามคำแหงที่กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 2-13 ราชานุสาวรีย์พ่อขุนบางกลางหาวตั้งอยู่เบื้องหน้าต้นจำปาขาว 700 ปี

บุคคลในความเชื่ออีกพระองค์หนึ่งคือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ หรือพ่อขุนบางกลางหาวของชาวอาณาจักรไทย ในจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งปรากฏร่องรอยหลักฐานสถานที่สำคัญอันเกี่ยวเนื่องกับเอกกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงพระองค์นี้ ทั้งต้นจำปาขาวที่เชื่อว่าเป็นพันธุ์ไม้ที่พ่อขุนบางกลางหาวทรงปลูกไว้เพื่อทำสัตยาธิษฐานก่อนทำการขับไล่ขอมสบาดโขลญลำพง ไปจนถึง “ปักธงชัย” ประเพณีและพิธีกรรมสำคัญประจำถิ่นที่กระทำต่อเนื่องมา โดยชาวนครไทยจะพร้อมใจกันทอผ้ายจนเป็นธงขนาดใหญ่ เพื่อนำขึ้นไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อุทิศบุญภายใต้สำนักในพระมหากรุณาธิคุณของพ่อขุนบางกลางหาวที่มีต่อชาวนครไทยและชาวไทย จากนั้นนำธงที่ร่วมกันทอปักไว้บนยอดเขาสำคัญของอำเภอ อาทิ เขาช้างล้วง ผาจีควาย เขานครชุม ฯลฯ

ขณะที่ผู้คนในอำเภอเมืองพิษณุโลกก็มีความผูกพันกับพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพราะเมืองแห่งนี้เป็นที่ประทับตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ แวดล้อมไปด้วยร่องรอยหลักฐานนิवासสถานเดิมคือ พระราชวังจันทร์และสถานที่สำคัญที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คน เมืองพิษณุโลกยังเต็มไปด้วยคติความเชื่อเรื่องวีรกษัตริย์และบุคคลสำคัญผ่านการนำนามบุคคลสำคัญเป็นชื่อสถานที่ต่าง ๆ อาทิ ชุมชนสุพรรณกัลยา ถนนเอกาทศรถ ถนนรามศวร ถนนสี่หราชเดโชชัย

ความเชื่อเรื่องวีรบุรุษจึงเป็นคติความเชื่อสำคัญของพื้นที่เช่นเดียวกันกับคติความเชื่ออีกประการหนึ่งซึ่งเป็นศูนย์รวมใจของคนในพื้นที่แห่งนี้ นั่นคือ “พระร่วง” วีรบุรุษผู้มีวีรกรรมเป็นที่รับรู้ผ่านตำนานหลายสำนวน ที่บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาของรัฐที่เข้มแข็งอย่างสุขุขทัย อันทำ

ให้เกิดมีสถานที่สำคัญ มวลสารศักดิ์สิทธิ์ พืชพันธุ์ธัญญาหาร ฯลฯ ภายใต้ความเชื่อของคนในถิ่นที่ไม่เพียงแต่เป็นที่พึ่งทางใจ แต่ยังสามารถสร้างมูลค่าให้กับท้องถิ่นในทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี ด้วยการนำเอาสิ่งที่เชื่อว่าพระร่วงบันดาลไว้มานำเสนอไปสู่สังคมภายนอก

พื้นที่พระร่วง อันเป็นพื้นที่ครอบคลุมรัฐและเมืองโบราณนั้นเคยเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ควบคู่กับร่องรอยหลักฐานการปรากฏและยอมรับคติความเชื่อและศาสนาอื่น ๆ ภายใต้ความตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา ดังนั้นชนชั้นนำจึงคัดเลือกคติความเชื่อนี้เป็นหลักในการพัฒนาบ้านเมือง จนนำไปสู่การสถาปนารัฐสุโขทัย ได้แก่ คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ และคติความเชื่อทางพุทธศาสนา

คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกายที่ปรากฏในรัฐสุโขทัยเชื่อว่ารับอิทธิพลจากอาณาจักรเขมร ความเชื่อในอำนาจของเทพเจ้าศาสนาพราหมณ์ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งของสังคมสุโขทัย เห็นได้จากการที่พระยาสิทธิเทพประดิษฐานรูปเคารพของศาสนาพราหมณ์ภายในหอเทวาลัยมหาเกษตรเพื่อตอบสนองความต้องการด้านพิธีกรรมของชนชั้นปกครองและรวบรวมขวัญกำลังใจของเมืองใหม่ขึ้นภายหลังพ่ายนรรมคำแห่งสวรรคต และการสร้างสรรค์ประติมากรรมความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ของรัฐ อาทิ เทวรูปและเทวสตรีศาลตาผาแดง พระอิศวรเมืองกำแพงเพชร และฐานโยนีวัดศรีสวาย

ภาพที่ 2-14 วัดมหาธาตุ ศาสนสถานสำคัญประจำเมืองสุโขทัย

“...กลางเมืองสุโขทัยมีวิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม...” ที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 สะท้อนให้เห็นว่าความนิยมในการสร้างสรรค์ศาสนสถานและประติมากรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยที่แพร่กระจายอยู่โดยทั่วพื้นที่พระร่วงได้รับการยกย่องว่าเป็นศิลปะสูงสุดหรือ Classic Art เพราะเป็นความลงตัวของความงามทางศิลปะที่สอดรับไปกับหลักวิชาตรีระวิทยา ภายใต้คตินิยมในการสร้างพระพุทธรูป 4 อริยาบถ ได้แก่ ท่านั่ง ท่านอน ทำยืน ทำเดิน ทำให้พระพุทธรูปปางลีลาที่แสดงอาการปฏิกิริยาการขยับเคลื่อนไหวอย่างสงบนและพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่แสดงอาการนั่งอย่างสงบนได้รับการถ่ายทอดแบบเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน อาทิ พระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก พระศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวราราม และพระพุทธรูปลีลา ภายในระเบียงกต วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพที่ 2-15 พระพุทธรูปลีลาศิลปะสุโขทัย

ภาพที่ 2-16 เตาทุเรียงและผลิตภัณฑ์เครื่องสังคโลก

อย่างไรก็ดี การค้าสำคัญอย่าง จีน เป็นสัมพันธไมตรีซึ่งมีบทบาทมากที่สุด เพราะไม่เพียงปรากฏหลักฐานการส่งสินค้าจากรัฐสุโขทัยไปขายทางทะเลอย่างเดียวนั้น การส่งช่างชาวจีนเพื่อสร้างเตาผลิตเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบที่เรียกว่า สังคโลก นี้ ทำให้เกิดแหล่งผลิตขึ้นมากมาย ทั้งยังกลายเป็นสินค้าที่มีความสำคัญของรัฐสุโขทัยที่ส่งออกไปยังภูมิภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะเมื่อครั้งที่จีนประสบภาวะสงครามกลางเมืองระหว่างการเปลี่ยนขั้วอำนาจจากราชวงศ์ซ่งเป็นราชวงศ์หมิง โกล ซึ่งเป็นระยะเวลายาวนานจนรัฐสุโขทัยสามารถแย่งตลาดการค้าเครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผาจากจีนมาได้

การค้าทางบก มีเส้นทางสายสำคัญคือถนนพระร่วงจากเมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัยไปถึงเมืองศรีสัชนาลัย และมีเส้นทางติดต่อออกไปถึงชุมชนลุ่มน้ำ่าน สันนิษฐานว่ามีลักษณะแบบคาราวาน สินค้าที่เมืองสุโขทัยส่งไปขายยังเมืองต่าง ๆ นั้น นอกจากเครื่องสังคโลก อาทิ ทองคำ ตะกั่ว เหล็ก ฝ้าย ไม้กฤษณา ไม้หอม งาช้าง พริกไทย สัตว์ป่าและของป่า

“ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว แผ่นดินของเรานี้แสนอุดมสมบูรณ์ บ้านเมืองราบคาบด้วยอานุกาพพ่อบุณ งามคำแหงคำจุน ให้ชาติไทยไพศาล” บทร้องยอดนิมจากละครเรื่องอานุกาพพ่อบุณ งามคำแหงของหลวงวิจิตรวาทการที่รจนาขึ้นและนำออกแสดงใน พ.ศ. 2497 กลายเป็นวาท

กรรมกระแสนหลักที่ถูกนำมาอธิบายสภาพสังคมรัฐสุโขทัยที่ปกครองโดยผู้นำคือพ่อขุนรามคำแหง หรือพระร่วง ที่แสดงภาพระบบปกครองแบบราชาธิปไตยภายใต้สภาพสังคมโดยรวมของพื้นที่ว่าเป็นสังคมเกษตรกรรม

ภาพที่ 2-17 กิจกรรมทางการเกษตรของพื้นที่พระร่วง

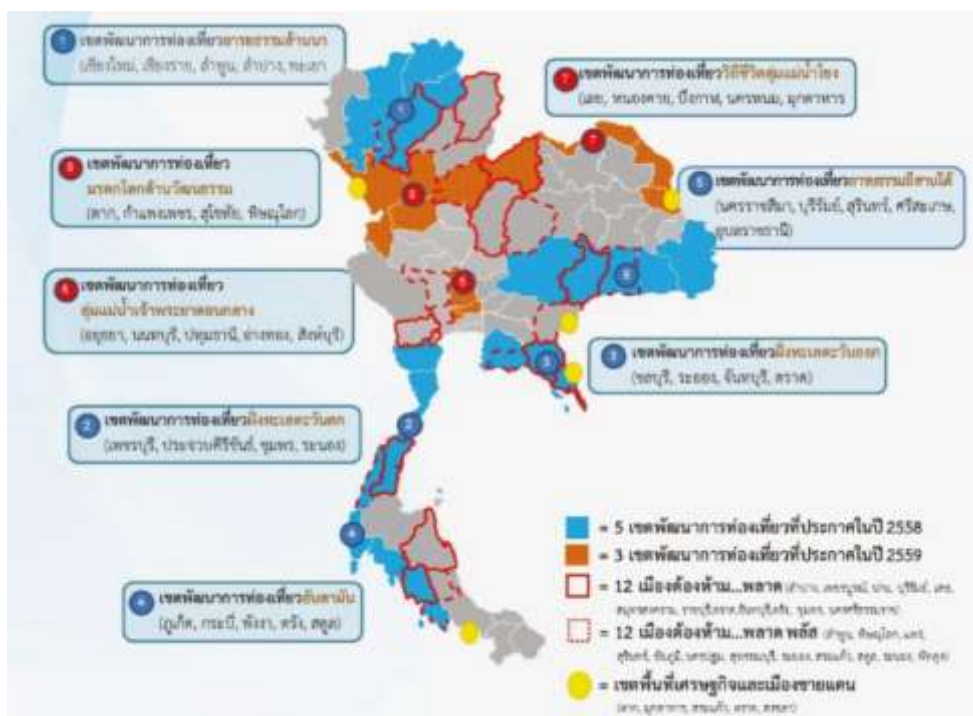
ปัจจุบันเกษตรกรรมเป็นพื้นฐานอาชีพที่ผู้คนในแถบภาคเหนือตอนล่างยังชีพและสร้างรายได้ตามความเหมาะสมของพื้นที่ ทั้งนี้ การทำนา – ทำสวนผลไม้ เป็นเกษตรกรรมวิธีหลักที่ปรากฏในหลายพื้นที่ที่มีบริเวณราบลุ่มบางส่วน เพราะต้องอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติเกษตรกรรมส่วนใหญ่มีที่ดินถือครองของตนเอง ได้แก่ พื้นที่ทำนา พื้นที่ปลูกพืชไร่ พื้นที่ปลูกไม้ผล พื้นที่ปลูกพืชผัก โดยในสภาพพื้นที่ไร่เกษตรกรรมนิยมปลูกพืชหมุนเวียน ปลูกข้าวโพด ตามด้วยพืชตระกูลถั่วต่าง ๆ อ้อย ฝ้าย รวมทั้งผลไม้ต่าง ๆ ส่วนในสภาพพื้นที่นาโดยทั่วไปมีการปลูกข้าวนาปีเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากเป็นเขตชลประทานจึงจะสามารถปลูกข้าวนาปรังได้ วัฏจักรการทำนาในปีจึงเป็นรูปแบบ “ฤดูฝนปลูกข้าวนาปี ฤดูแล้งปลูกข้าวนาปรัง”

พืชตระกูลถั่ว แดงโม ยาสูบ และพืชผักต่าง ๆ ส่วนเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดสุโขทัย ได้แก่ ข้าว ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ข้าวโพดสำหรับเลี้ยงสัตว์ อ้อยโรงงาน และใบยาสูบ ซึ่งผลผลิตทางการเกษตรในพื้นที่นี้เองส่งผลต่อการเกิดอุตสาหกรรมเกษตรที่อาศัยวัตถุดิบจาก

ท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นขนาดเล็ก เทคโนโลยีไม่ซับซ้อน เช่น โรงสีข้าว โรงสกัดน้ำมันพืช โรงงานแปรรูปสินค้าทางการเกษตรต่าง ๆ เป็นต้น

แม้ว่าประชากรส่วนใหญ่ในจังหวัดประกอบอาชีพด้านกิจกรรมเป็นหลัก แต่ก็ต้องทำการปศุสัตว์ควบคู่ไปด้วยเนื่องจากการดำรงชีพเพียงอย่างเดียวไม่สามารถสร้างความมั่นคงทางการเงินได้เพียงพอ โดยมากจึงเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพเสริม สัตว์เศรษฐกิจกลุ่มนี้เป็นสัตว์ที่ไม่เพียงแต่ขายได้ราคาดี แต่ยังเจริญเติบโตได้ดีในลักษณะทางภูมิวิเวศอีกด้วย ได้แก่ โคเนื้อ โคนม สุกร และไก่พื้นเมือง เช่นเดียวกับการทำประมงน้ำจืดที่อาศัยลุ่มน้ำที่แตกแขนงเป็นหนอง คลอง บึงมาบรรจบจนเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ ทำให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาสำคัญอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งสร้างรายได้ให้กับคนในพื้นที่ได้ตลอดทั้งปี

สังคมพุทธเกษตรของพื้นที่พระร่วงที่ดำเนินมาจนถึงปัจจุบันยังคงเป็นรากฐานสำคัญของประชากรในการดำเนินชีวิต อย่างไรก็ตามกว่า 30 ปีที่ผ่านมา พื้นที่พระร่วงแห่งนี้ในฐานะของเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (Historic Town of Sukhothai and Associated Historic Towns) ที่หมายรวมอุทยานแห่งชาติสุโขทัย ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชรขึ้นทะเบียนมรดกโลกทางวัฒนธรรม เมื่อ พ.ศ. 2534 กระตุ้นให้เกิดการผลักดันด้านการท่องเที่ยวและกระตุ้นให้เกิดรายได้ของพื้นที่ สอดรับกับราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ 8 มีนาคม 2560 ว่าด้วยเขตพัฒนาการท่องเที่ยวมรดกโลกทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2560 – 2564 ได้แก่ พื้นที่จังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก ตากและกำแพงเพชรที่สนับสนุนนโยบายพัฒนาการท่องเที่ยวของพื้นที่แห่งนี้ เพื่อสนองต่อแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง (พ.ศ.2561 - 2564) ที่ต้องการให้การท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศด้านการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและการแข่งขัน ได้อย่างยั่งยืน

ภาพที่ 2-18 เขตการพัฒนาท่องเที่ยวพ.ศ. 2560 – 2564

“ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพชั้นนำของโลกที่เติบโตอย่างมีคุณภาพบนพื้นฐานความเป็นไทย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และกระจายรายได้สู่ประชาชนทุกภาคส่วนอย่างยั่งยืน”(สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2559, หน้า 24) วิสัยทัศน์ต่อการท่องเที่ยวไทยในอีก 20 ปีข้างหน้าพ.ศ. 2579 ไม่เพียงส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เป็นอุตสาหกรรมที่กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับบนเท่านั้น แต่มูลค่าอันเกิดจากกิจกรรมการท่องเที่ยวต้องสามารถเอื้อประโยชน์ต่อถิ่นและประชาชนได้จริง หากกลยุทธ์การสื่อสารภาพลักษณ์ความเป็นไทยในเวทีโลกภายใต้นโยบายการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการนั้นจักดำเนินไป พื้นที่พระร่วงแห่งนี้นับว่าได้เปรียบอย่างสูงเพราะมีทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งสามารถรองรับกิจกรรมทางการท่องเที่ยวได้ ทั้งการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

การจัดสรรอาณาเขต การพัฒนาและสร้างสรรค์พื้นที่ที่เปลี่ยนไปจากแต่เดิมอาจเป็นผลจากการกำหนดขอบเขตของการปกครองส่วนท้องถิ่นและภูมิภาค พื้นที่ซึ่งอาจเคยมีความสัมพันธ์กันทั้งทางด้านสังคมและวัฒนธรรมแม้ถูกเส้นพรมแดนแผ่นดินแยกออกจากกัน แต่ทว่าหากสลายเส้นแบ่งนั้นภายใต้สำนึกของพื้นที่ซึ่งเคยเป็นหนึ่งเดียวกันมาแต่เดิม ภูมินิเวศและภูมิสังคมภายใต้คำว่า “พื้นที่พระร่วง” นั้นเคยเป็นชุมชนโบราณที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ซึ่งตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ราบสูง โดยมีพื้นที่ราบลุ่มเป็นส่วนน้อย เทือกเขาและภูเขาจึงเป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติ

สำคัญที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ ไร่ชาตุ ดินและต้นน้ำ แม้ว่าการดำรงชีวิตและพัฒนาเมืองอาจต้องเผชิญกับความห่างไกลและขาดแคลนทรัพยากรน้ำ แต่การจัดการเมืองในอดีตสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาและความเข้าใจเรื่องการปรับตัวของผู้คนให้อยู่ร่วมกับพื้นที่ได้อย่างลงตัว มีการแก้ไขและใช้ประโยชน์จากนิเวศวิทยาในพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม ส่งผลให้แว่นแคว้นของตนเจริญรุ่งเรืองและดำรงอยู่ได้เป็นเวลานาน ยิ่งไปกว่านั้นคือความหลากหลายวัฒนธรรมของพื้นที่ที่หลอมรวมความเชื่อต่าง ๆ ทั้งอำนาจเหนือธรรมชาติ วิญญาณและศาสนาแทรกคคความเชื่อเรื่องพระร่วงให้อยู่ร่วมกันได้อย่างเสรี ชัดเจนและพัฒนาจิตใจผู้คน ส่งผลต่อสัมมาชีพที่พลเมืองประกอบเลี้ยงตนบนพื้นฐานของภูมิสังคม จนได้รับการยกย่องจากสังคมสมัยต่อมาว่าเป็น ดินแดนในอุดมคติ

บทที่ 3

พัฒนาการและแบบเรื่องของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย

วรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะล้วนแต่มีการพัฒนาตามการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบภาษาที่ผู้คนใช้สื่อสารกันจนเป็นที่เข้าใจ วรรณกรรมจึงถูกสร้างสรรค์ขึ้นให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางสังคมเสมอมา แม้ว่าในอดีตวรรณกรรมมักจะเป็นที่เผยแพร่รับรู้เฉพาะกลุ่มชนชั้นนำเท่านั้น ต่อมาเมื่อนวัตกรรมการพิมพ์ได้เข้ามามีบทบาทในการเผยแพร่ชุดข้อมูลเหล่านี้ สารความรู้จึงมีความแพร่หลาย โดยเฉพาะเรื่องเล่าชาวบ้านที่ล่วงพ้นกาลเวลาแต่มีหลักฐานร่องรอยรองรับจนกลายเป็นตำนานและความเชื่อประจำถิ่น

ปริเฉทนี้ผู้วิจัยเรียบเรียงพัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงเพื่อลำดับช่วงเวลาของการบันทึกและการกระจายตัวของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในสังคมไทยรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งวิเคราะห์แบบเรื่องและการแตกเรื่องพระร่วงเพื่อที่จะทำความเข้าใจแก่นเรื่องหลักของตำนานนิทานพระร่วงโดยอาศัยวิธีการทางคติชนวิทยา

รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 18 - 20

ช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 18 เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 20 ราวพุทธศักราชที่ 1701 – 2000 เป็นช่วงระยะเวลาที่รัฐทางเหนือตอนล่างคือ สุโขทัยกำลังสร้างบ้านแปงเมืองเช่นเดียวกับกรีเริ่มก่อตั้งอาณาจักรในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางคือละโว้ – อโยธยาอันเป็นรากฐานในการสร้างแบบแผนให้เกิดสยามในยุคต่อ ๆ มา ขณะที่บ้านเมืองแคว้นทางเหนือตอนบนที่ถูกนิยามว่าล้านนามีความเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นมั่นคงมาระยะหนึ่งแล้ว

หลักฐานการตั้งแคว้นบ้านเมืองที่ได้รับการยอมรับว่า มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับการพัฒนาชุมชนจนกลายเป็นบ้านเมืองสยามในช่วงเวลาต่อมา หลักฐานดังกล่าวปรากฏในรูปแบบของจารึก อันเป็นผลจากการกระจายวัฒนธรรมการบันทึกที่ผู้คนในดินแดนแถบอุษาคเนย์นี้ริเริ่มการบันทึกมาก่อนหน้านั้นแล้วนับพันปี ดังนั้นการถ่ายทอดเหตุการณ์ ความคิด ความเชื่อและบ้านเมืองในอดีตนิยมจารลงบนแผ่นศิลาขนาดใหญ่ เป็นผลให้ความพยายามในการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับรัฐไทยในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐสุโขทัย จึงต้องอาศัยการตีความอักษรภาษาที่ถูกบันทึกไว้บนศิลาจารึกต่าง ๆ เป็นหลัก

ผู้วิจัยพบว่าการกล่าวถึงพระร่วงในช่วงเวลาที่รัฐสุโขทัยกำลังค่อย ๆ พัฒนาแคว้นของตนนั้น ถูกพบมากในหลักฐานของล้านนาซึ่งมีบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองมาก่อนการก่อตั้งแคว้น

แคว้นอื่น ๆ ที่อยู่ทางตอนกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน ดังนั้นการปรากฏนามพระร่วงในเอกสารล้านนา ที่เป็นข้อความทางประวัติศาสตร์บางส่วนตกทอดผ่านคำบอกเล่าและวรรณกรรมลายลักษณ์ประเภทจารึก ดังนี้

1. ศิลาจารึกวัดเก้ายอด หรือ ลพ. 27 จารึกรูปใบเสมาทำจากหินทรายสีเทา ถูกจารด้วยอักษรไทยฝักขาม² ราว พ.ศ. 1955 สาระสำคัญในจารึกกล่าวถึง การอุทิศบุญกุศลในการสร้างวัดเก้ายอดถวายแก่ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลานั้น ซึ่งคำริให้นำจารึกมาฝังภายในวัดเก้ายอดเพื่อเป็นการบ่งบอกอาณาเขตของวัดโดยเอาบ้านพระยาร่วงและบ้านหม้อข้างแดนเป็นเขตแดน สาระที่กล่าวถึงคติความเชื่อเรื่องพระร่วงถูกจารขึ้นในด้านที่ 1 บรรทัดที่ 11 – 12 ความว่า

...เจ้าเถร...คนนี้ มาฝังจารึกไว้กับวัดเก้ายอดแล คำจารึกว่า แต่แดน
วิหารวัดเก้ายอด เมื่อวันตกเอาคือเวียงเป็นแดนมาวันออก เอาบ้านพญา
ร่วง บ้านหม้อข้างเป็นแดนเมื่อเหนือ...(สุจิตต์ วงษ์เทศ และคณะ, 2538,
หน้า 74)

จารึกหลักนี้นับเป็นการปรากฏการเอ่ยถึงนามพระร่วงที่เก่าที่สุด จากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เผยแพร่ในปัจจุบัน(พ.ศ. 2561) เมื่อสอบถามช่วงเวลาของการจารึกเรื่องเล่าหลักดังกล่าวนี้พบว่า ตรงกับรัชสมัยการครองราชย์ของพญาสามฝั่งแกน ในอาณาจักรล้านนา พระมหาธรรมราชาที่ 3 ของรัฐสุโขทัย และสมเด็จพระอินทราชาของอาณาจักรอยุธยา ความที่ปรากฏบนจารึกแม้จะเป็นการกล่าวถึง นามพญาร่วงอันเป็นชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงของเขตวิหารวัดเก้ายอด แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของนามวีรบุรุษจนถูกเรียกขานให้เป็นชื่อบ้านประจำชุมชน หรือสถานที่พำนักชั่วคราวของผู้นำรัฐสุโขทัยที่มีความสำคัญต่อความทรงจำของคนล้านนา

ผู้วิจัยพบว่า ช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 18 – 20 ปรากฏการเอ่ยถึงนามพระร่วงเพียงแห่งเดียวคือ ศิลาจารึกวัดเก้ายอด กระนั้นการตรวจสอบเอกสารประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารของรัฐสุโขทัยไม่พบเอกสารหรือจารึกหลักใดที่กล่าวถึงนามพระร่วงเลย อาจเป็นเพราะหลักฐานถูกทำลายและเสื่อมสภาพไปเป็นจำนวนมาก ศิลาจารึกวัดเก้ายอดจึงเป็นเพียงหลักฐานประวัติศาสตร์ในพุทธศตวรรษที่ 19 ขึ้นเดียวที่กล่าวอ้างถึงพระร่วง

² อักษรที่นิยมใช้ในกลุ่มของพระภิกษุจากลี้กวางศรัวพุทธศักราช 1955และพัฒนามาจากอักษรสกุลพ่อขุนรามคำแหงซึ่งแพร่เข้ามาสู่ราชวงศ์มังรายอาณาจักรล้านนาพร้อมกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20

รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 20 – 22

ระยะเวลาระหว่างพุทธศักราช 2000 – 2200 เป็นช่วงเวลาที่ก่อสร้างอาณาจักรอยุธยาให้มีความมั่นคงด้วย การแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองและสร้างปฏิสัมพันธ์กับอาณาจักรอื่น ๆ อาทิ สุโขทัย ล้านนา และดินแดนจากตะวันตก ทำให้พัฒนาการของการบันทึกมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับนวัตกรรมการบันทึกที่ทันสมัยยิ่งขึ้น

1. จารึกลาวงำเมืองและพญาร่วง พย.54 เนื้อความถูกจารด้วยอักษรไทฝักขามลงบนหินทรายสีเทาซึ่งอาจเคยเป็นส่วนประกอบหนึ่งของใบเสมา ราว พ.ศ. 2041 สาระสำคัญที่ปรากฏบนจารึกกล่าวถึง คำสนทนาระหว่างพระยาเมืองและพญาร่วงอย่างสั้น ๆ (สุจิตต์ วงษ์เทศ และคณะ, 2538, หน้า 222) ดังนี้

...ลาวงำเมือง !
 ... (หือ) ถามพญาร่วง
 ฉันนี้ ท่านรู้มน
 ...ราพญาร่วง
 ว่าผิวา อันท่านจัก
 ...นไหว้ว...

จารึกลาวงำเมืองและพญาร่วงนี้ถูกพบที่ วัดร้าง ริมน้ำอิงในตำบลน้ำขาง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา เนื้อความมีขนาดสั้นเนื่องจากจารึกดังกล่าวมีลักษณะเป็นชิ้นส่วนที่ไม่สมบูรณ์ กระนั้นความพิเศษของข้อความที่ปรากฏชี้ชัดถึงนามบุคคลสำคัญ 2 ท่าน ได้แก่ ลาวงำเมืองซึ่งในที่นี่อาจหมายถึง พญางำเมือง ตามตำนานเมืองพะเยารับรู้ว่าเป็นเชื้อสายมาจากลูกหลานของละจังกษัตริย์ที่แยกออกมาตั้งเมืองพะเยา มีบรรพบุรุษที่สำคัญคือ ขุนเจือง และพญาร่วง ซึ่งอาจหมายถึง กษัตริย์พระองค์หนึ่งของรัฐสุโขทัย แม้ข้อความบางช่วงจะขาดหายไป แต่เนื้อความชี้ชัดถึงมิติระหว่างผู้นำรัฐโบราณที่อาจเป็นหลักฐานให้เกิดการสร้างสรรค์เรื่องเล่าชุดเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระร่วงและกษัตริย์ล้านนาในพงศาวดารเมืองและหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์หลายฉบับ

ทั้งนี้การพบจารึก ณ วัดร้างริมน้ำอิงยังสอดคล้องกับเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่กล่าวว่า ครั้งหนึ่งพญางำเมืองผู้ครองเมืองพะเยาและพญามังรายผู้ครองเมืองเชียงใหม่ – เชียงรายเคยนั่งอิงกับพญาร่วงผู้ครองสุโขทัยริมแม่น้ำเมืองพะเยาเพื่อกระทำสัตย์สาบานเป็นสหายนัน จนทำให้แม่น้ำนั้นถูกเรียกขาน แม่น้ำอิง อีกด้วย

2. ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นเอกสารโบราณสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่ถูกรงในลักษณะตำนาน โดยกฤษณาท่านานนามว่า พระรัตนปัญญา หรือสิริรัตนปัญญาเถระ ราวพ.ศ. 2060 - 2471 ขณะที่ท่านพำนักอยู่ที่วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ (พุทธศาสนาในล้านนาไทย, หน้า 110 - 111) สันนิษฐานว่าได้รับการแปลไว้เป็นเบื้องต้นในช่วงแผ่นดินรัตนโกสินทร์ตอนต้น ต่อมา ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ได้แปลจากภาษาบาลีไว้ สาระกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติรวมถึงการทำสังคยาและการก่อสร้างเมืองล้านนา ซึ่งความบางตอนปรากฏการกล่าวถึง พระร่วง ความว่า

เรื่องพญามังราย

...จากนั้นมาถึงปีกุน จุลศักราช 649(พ.ศ. 1831) กษัตริย์ 3 พระองค์ คือ พระเจ้ามังราย 1 พระเจ้าจำเมือง 1 พระเจ้าโรจราช 1 เป็นพระสหายกัน นัดประชุมกันในสถานที่แนะนำการแพ้การชนะ ผูกมิตรภาพซึ่งกันและกันแน่นแฟ้น แล้วต่างเสด็จกลับนครของตน ฯ...

เรื่องพระสิหลปฎิมาหรือพระพุทธสิหิงค์

...เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้ 1,800 ปี จุลศักราช 718 มีกษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามว่า โรจราช ครองราชย์สมบัติอยู่ที่เมืองสุโขทัยประเทศสยามด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของชมพูทวีป ได้ยินว่าที่ตำบลบ้านโคกยังมีนายคนหนึ่งรูปงาม มีกำลังมาก ท่องเที่ยวอยู่ในป่า มีนางเทพธิดาองค์หนึ่งเห็นชายคนนั้นแล้วใครจะร่วมสังวาสด้วย จึงแสดงมารยาหญิง ชายคนนั้นก็ร่วมสังวาสกับนางเทพธิดาองค์นั้น เนื่องจากการร่วมสังวาสของเขาทั้งสองนั้น จึงเกิดเป็นบุตรชายคนหนึ่ง และบุตรชายคนนั้นมีกำลังมากรูปงาม เพราะฉะนั้นชาวบ้านทั้งปวงจึงพร้อมใจกันทำราชาภิเษกบุตรชายคนนั้น บุตรชายซึ่งครองราชย์สมบัติในเมืองสุโขทัยนั้นปรากฏนามในครั้งนั้นว่า โรจราช ภายหลังปรากฏพระนามว่า พระเจ้าล่อว ได้ยินว่าครั้งหนึ่ง พระเจ้าโรจไคร์จะทอดพระเนตรมหาสมุทร แวดล้อมทหารหลายหมื่น เสด็จล่องได้ไปตามลำน้ำนานจนกระทั่งถึงสิริธรรมนคร ได้ยินว่าพระเจ้าสิริธรรมครองราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น พระองค์ทรงทราบข่าวว่า พระเจ้าโรจนเสด็จมาถึง จึงเสด็จออกไปต้อนรับ ทรงรับรองอย่างดี แล้วตรัสเล่าให้พระเจ้าโรจฟังถึง

ความอัศจรรย์ของพระสี่หลบลปฎิมา ในลังกาทวิปตามที่ได้สดับมา พระเจ้า
 โจททรงสดับเรื่องนั้นแล้วตรัสถามว่า เราจะไปที่นั่น(ลังกาทวิป) ได้ไหม
 พระเจ้าสิริธรรมตรัสตอบไปว่า มีเทวดาอยู่ 4 คน คือ สมุนเทวราช1 ราม
 เทวราช1 ลักษณะเทวราช1 ชัตตคามเทวราช1 มีฤทธิ์เดชมากรักษาเกาะ
 ลังกาไว้เป็นอย่างดี เมื่อเป็นดั่งนั้นสองกษัตริย์ จึงส่งสมณทูตไปครั้นแล้ว
 พระเจ้าโจทก็เสด็จกลับเมืองสุโขทัย...(แสง มนวิฑูร, ผู้แปล, 2501, หน้า
 100 – 101)

ชินกาลมาลีปกรณ์นี้เป็นเอกสารประเภทตำนานที่สามารถแบ่งบริบทของเนื้อความได้
 2 ภาค คือ เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและภาคที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ล้านนา
 โดยเนื้อความที่เกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้นปรากฏอยู่ในส่วนของประวัติศาสตร์
 ล้านนาทั้งสิ้นกว่า 28 เรื่อง ลักษณะของการบันทึกดังกล่าวสะท้อนสัมพันธ์ภาพระหว่างสุโขทัยและ
 ล้านนาได้อย่างชัดเจน รวมถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างสุโขทัยและรัฐทางใต้อย่างนครศรีธรรมราชผ่าน
 ตำนานพระพุทธรูปสิงห์

3. จารึกวัดพระร่วง พย.9 เนื้อความถูกจารด้วยอักษรไทฝักขามและอักษรธรรมล้านนา
 ลงบนศิลาหินทรายสีเทาทั้ง 2 ด้านราวพ.ศ. 2042 สารระที่ปรากฏบนจารึกกล่าวถึง พระร่วง ผู้มีบุญ
 บารมีและการชักชวนพุทธศาสนิกชนร่วมกระทำบุญกับวัดพระร่วงเพื่อทำนุบำรุง พระศาสนา
 (สุจิตต์ วงษ์เทศ และคณะ, 2538, หน้า 232) ดังนี้

ด้านที่ 1

...พระนาร่วงผู้มีบุญ (ญ)...

อิสสุสิโก โคปติ...

กาโคสนี กคฺ กุ...

ด้านที่ 2

...(พระ) มหาเถรติกประหญา อารา-

มาธิบตี วัดพระนาร่วงชวนนัคนุญทั้งหลา

ย หล่อน้ำทองตนนี้บูชาพระ(พุทธ)เจ้า หนัก 45,000...

4. จารึกฐานพระอิศวร พบที่ ศาลพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร เนื้อความถูกจารด้วยอักษรไทแบบสุโขทัยลงบนฐานเทวรูปพระอิศวรศิลปะอยุธยาที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบบาเยน ซึ่งหล่อขึ้นจากสำริดราวพุทธศักราช 2053 สาระสำคัญของจารึกกล่าวถึง เจ้าพรญาศรีธรรมโศกราช ประดิษฐานเทวรูปพระอิศวรนี้เพื่อให้คุ้มครองผู้คนที่ย้ายอยู่ในเมืองกำแพงเพชร และการกระทำสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ อาทิ การบูรณะศาสนสถานและจัดการระบบชลประทานเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่เมืองบางพาน เมืองโบราณที่มีพัฒนาการร่วมสมัยกับสุโขทัยที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดกำแพงเพชรปัจจุบัน ความว่า

...อนึ่งท่อบุพระยาร่วงทำเอาน้ำไปเล็งบางพานนั้นก็ถมหายสิ้นและเขา
ยอมทำนาทองฟ้าและหาท่อนั้นพบกระทำท่อน้ำไปเล็งนาให้เป็นนา
เหมือนนาฝายมิได้เป็นนาทางฟ้า อันทำทั้งนี้ ถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระ
บพิตรพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์...

จารึกพระอิศวรนี้ถูกพบโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2429 ความพิเศษคือ เป็นเทวรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองกำแพงเพชร เมื่อสอบถามช่วงเวลาของการจารจารึกหลักดังกล่าวนี้พบว่าตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ความส่วนอื่น ๆ ที่ปรากฏบนจารึกมีลักษณะถึงการกล่าวถึงเรื่องราวในอดีตที่ผู้นำรัฐคือพระเจ้าศรีธรรมโศกราชดำริสร้างเทวรูปศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานประจำเมือง ซึ่งเป็นอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ฮินดู ให้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน อนึ่งการกล่าวถึง ท่อปุพพญาร่วง อาจหมายถึงการยกย่องผู้นำองค์ก่อนที่คิดค้นการจัดการชลประทานอย่างเป็นระบบเพื่อลำเลียงน้ำไปยังพื้นที่ห่างไกลเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่กิจกรรมทางการเกษตรอันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยและเมืองบางพานอีกด้วย

5. ศิลาจารึกวัดเชียงมั่น พบที่วัดเชียงมั่น เมืองเชียงใหม่ ถูกจารด้วยอักษรไทฝักขามลงบนใบเสมาทำจากหินทรายแดง ราวพุทธศักราช 2124 สาระที่ปรากฏบนจารึกกล่าวถึง เรื่องราวเมื่อแรกเริ่มการก่อสร้างวัดเชียงมั่น โดย พญามังราย พญาการเมืองและพญาร่วงซึ่งอุทิศราชมณเฑียรส่วนพระองค์อันประกอบด้วยคูน้ำ กำแพง 3 ชั้นทั้ง 4 ด้าน ดำริให้สร้างพระเจดีย์ ณ บริเวณที่เคยเป็นหอนอนเดิมภายในพระราชวังเดิมแล้วอุทิศให้เป็นวัดเพื่อเป็นธรรมทานแก่กษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ ให้นามว่า วัดเชียงมั่น ความว่า

...ศักราช 658 ปี 5 รวายนัน เดือนวิสาขะ ออก 8 ค่ำ วัน 5 ไทย เมิง
 เปล้ายาม แตรรุ่งแล้วสองลูกนาที่ปลายสองบาทนวลคณาเสวย นวรงค์
 พุทท์ในราศีมีน พญาเมืองเจ้าและพญาเมือง พญาร่วงทั้งสามคนตั้ง
 หอนอนบ้านเรือนมัน ในที่ชัยภูมิราชมณฑลเทียรชุกคู่อตรีบูรทั้งสี่ด้าน
 และก่อพระเจดีย์พัดที่หอนอนบ้านเชียงมัน ในขณะยามเดียนั้น ที่นั่น
 เป็นที่สวดสร้างเปนวัดหื้อทานแก่แก้วทั้งสาม ใสชื่อ วัดเชียงมันต่อบัดนี้
 ...

จารึกวัดเชียงมันนี้ ให้ความสำคัญกับประวัติความเป็นมาของการอุทิศราชมณฑลเทียรของ
 กษัตริย์เพื่อสร้างศาสนสถานสำคัญประจำถิ่นเมื่อพ.ศ. 1839 แสดงให้เห็นถึงบทบาทของผู้นำที่ใ้
 ความสำคัญต่อการบำรุงศาสนามาแต่อดีต ทั้งยังชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับผู้ปกครองล้านนาซึ่ง
 สอดรับกับข้อความที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ว่า “...พญาเมืองสร้างเมืองเชียงใหม่
 เมื่อปี 1835 ได้เชิญพญาเมืองเจ้าเมืองพะเยา กับพญาร่วงเจ้าเมืองสุโขทัยผู้เป็นมิตรสหายไป
 ปรีกษา” อนึ่งเมื่อพิจารณาจากพุทธศักราชที่ปรากฏตามพงศาวดารเชียงใหม่พบว่าตรงกับรัชสมัย
 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช(1822 - 1841) กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงลำดับที่ 3 ผู้ที่ได้รับการยกย่อง
 ว่ามีคุณูปการต่อรัฐสุโขทัยมากมาย ทั้งนี้จารึกวัดเชียงมันที่มีความสอดคล้องกับพงศาวดารเมือง
 เชียงใหม่สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงของคนล้านนาที่บอกเล่าทั้งรูปแบบ
 ของจารึกและพงศาวดารเมือง

6. ประดิษฐ์พระร่วง เป็นฉันทลักษณ์อีกลักษณะหนึ่งที่มีหลายสำนวน หลักฐานบน
 สมุดข่อยคำที่บ้านทีกด้วยอักษรไทยชี้ชัดว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ทรงพระราชนิพนธ์
 โคลงประดิษฐ์พระร่วงไว้เมื่อจุลศักราช 1116 หรือ พ.ศ. 2297

...พระองค์พงษ์เผ่าสร้อย สรรเพชญ์
 ภาควาณสารแสงเสร็จ ลิ่งสิ้น
 กล่าวกลอนสอนแสดง ผดุงโลกย
 ไพราะเสนาะสนิดลั่น เลิศลั่นสกลไกร...

การแต่งโคลงประดิษฐ์พระร่วงของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สาระสำคัญนำเสนอ
 หลักคำสอนและข้อปฏิบัติต่าง ๆ โดยคำสอนมุ่งเน้นการปฏิบัติต่อองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งปรากฏว่า
 มีคำสอนอยู่ในโคลงราชานุวัตร เพื่อให้หม่อมข้าราชการและประชาชนมีแนวทางในการดำเนินชีวิต

ผ่านคำโคลงที่สละสลวยไพเราะที่ใช้ถ่ายทอดข้อปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อจูงใจให้ผู้อ่านหรือฟังเกิดความเปลี่ยนแปลงในทางพฤติกรรมให้สอดคล้องกับคำสอนจากโคลงประติษฐานพระร่วง

7. จินตานิ หนังสือแบบเรียนภาษาไทยฉบับแรก ๆ ในแผ่นดินอยุธยา สำหรับการเริ่มหัดอ่านจนถึงวรรณคดีอักษรชั้นสูง สมุดไทยเรื่องจินตานิต้นฉบับมีหลายสำนวน กระนั้นเกือบทุกฉบับมีการกล่าวถึงนามผู้แต่งไว้ว่า “จินตานินี้ พระโหราธิบดีเคอมอยู่เมืองสุโขทัย แต่งถวายแต่ครั้งสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าลพบุรี” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในบันทึกสมาคมวรรณคดีปีที่ 1 เล่ม 5 พ.ศ. 2435 ว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงดำรัสสั่งให้พระโหราแต่งหนังสือ จินตานิและหนังสือพระราชพงศาวดาร ด้วยว่าพวกบาทหลวงฝรั่งเศส เมื่อแรกเข้ามาสอน ศาสนาคริสต์ในพระนครศรีอยุธยา นั้น ได้มาตั้งโรงเรียนสอนหนังสือให้แก่เด็กไทยด้วย ดังนั้นหากไม่บำรุงการศึกษาเล่าเรียนให้รุ่งเรือง ก็จะเสียเปรียบฝรั่งเศส จึงมีรับสั่งให้พระโหราแต่งตำราถวาย ปัจจุบันต้นฉบับบางส่วน รวบรวมไว้ในหอสมุดแห่งชาติ

เรื่อง เรียนรอบรู้ กฎหมาย

ตระ ตฤกสุภาสิตหลาย ฉบับพร้อม

ตรง ประติษฐานพระร่วงกปิราย เปรียบเทียบ สอนนา

คำ บุตรอินทร์สอนน้อง นึกไว้อ่าเปลอฯ

...อันหนึ่งในจดหมายแต่ก่อนว่า สักกราช 655 มแมศก พรณารองเจ้า
ได้เมือง ยริสัชนา ไลยแล้ว แต่งหนังสือไทยแลจได้ว่าแต่งรูปกัดี แต่งแม่
อักษรกัดีหมีได้ว่าไว้แจ้ง อนึ่งแม่หนังสือ ก กา กน ฯลฯ ถึงเกอยเมือง
ขอมกัแต่งมืออยู่แล้ว เหนว่าพรณารองเจ้าจแต่งรูปอักษรไทย

ความหลากหลายสำนวนของหนังสือแบบเรียนจินตานิทำให้เนื้อความเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงปรากฏอยู่ในตัวอย่างฉันทลักษณ์ภาษา อาทิ ลักษณะฉันทลักษณ์ประเภทร้อยกาพย์ มีการยกตัวอย่าง ประติษฐานพระร่วง ว่าเป็นหนึ่งในชุดความรู้ที่ควรสนใจศึกษา ขณะที่จินตานิฉบับความแปลกมีการกล่าวสรรเสริญพระร่วงเมืองสุโขทัยแต่งตัวอักษรไทยให้แตกต่างจากอักษรขอมซึ่งมีเนื้อความเช่นเดียวกับจินตานิฉบับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องพระร่วงว่าเป็นที่รับรู้ของชนชั้นนำและข้าราชการ จนเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ชุดความรู้แบบเรียนภาษาของพระโหราธิบดี ผู้มีความสัมพันธ์บางประการกับเมืองสุโขทัย ที่ได้สอดแทรกคติความเชื่อเรื่องพระร่วงไว้ในแบบเรียนภาษาสำหรับชนชั้นนำสยามแต่ครั้งอยุธยา

8. คำให้การชาวกรุงเก่า เป็นเอกสารภาษาพม่าที่รัฐบาลอังกฤษพบในหอหลวงพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินมณฑลทะเลญครั้งพม่าตกเป็นอาณานิคมเมื่อพ.ศ. 2429 ขุนนางชาวพม่าชี้แจงว่าพระเจ้าอังวะให้เรียบเรียงจากคนสยามที่ถูกกวาดต้อนเป็นเชลยเมื่อครั้งสงครามเสียมกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 ต้นฉบับได้ถูกส่งต่อมายังหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อพ.ศ. 2455 สารสำคัญเป็นการบอกเล่าเรื่องราวของกษัตริย์สยาม บรรยายภาพเมืองอยุธยา และเหตุการณ์ทำศึกกับพม่าในความทรงจำของเชลยชาวสยาม ความตอนหนึ่งกล่าวถึง พระร่วง โอรสของพระเจ้าจันทรราชาผู้ครองเมืองสุโขทัย พระมารดาเป็นนาง นางตั้งครรภ์จนเมื่อครบกำหนดคลอดก็ตกเป็นฟองไข่ มีสองตายายเก็บไปเลี้ยงดู ต่อมาได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัย มีมเหสีนามว่า ศรีจันทรเทวี และพระธิดาองค์หนึ่งชื่อ สุวรรณเทวี ถูกชายชวามอญนามว่า มะกะโท พาหนีไปตั้งตนเป็นใหญ่จนได้เป็นกษัตริย์เมืองมอญ พระร่วงจึงพระราชทานนามว่า “พระเจ้าวริหุ” เมื่อพระร่วงเสด็จสวรรคตแล้วจึงให้พระอนุชาต่างมารดานามว่า พระลือขึ้นครองราชสมบัติยังเมืองนครสวรรค์บุรีต่อไป

ศักราชที่ปรากฏตามคำบอกเล่านั้นคลาดเคลื่อนอยู่มากคิดว่าอ้างอิงกับช่วงเวลาโดยตรงกับเหตุการณ์ขับไล่ขอมสภาคโกลดง่าฟง ทั้งเรื่องเล่ายังมีลักษณะผสมผสานเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงหลายสำนวนเข้าด้วยกัน อาทิ พระร่วงผู้เกิดแต่นางนาคผสมกับพระร่วงบุตรนาคขงเครา และพระร่วงผู้แต่งตั้งมอญอพยพนามว่ามะกะโทซึ่งต่อมาปรากฏในพงสาวดารมอญพม่าและวรรณคดีประวัติศาสตร์เรื่องราชาธิราช

รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 23 – 24

1. ราชาธิราช วรรณกรรมวรรณคดีร้อยแก้วประเภทนิยายพงสาวดารที่ได้รับอิทธิพลจากพงสาวดารมอญซึ่งปรากฏเรื่องราวความขัดแย้งภายในราชสำนัก การสงคราม การทูต ฯลฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงมีพระประสงค์ให้พระยาพระคลัง(หน) พระยาอิทธิราช พระภิรมย์สมิและพระศรีภูริปริชา แปลและเรียบเรียงขึ้นใหม่เป็นภาษาไทย เมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช 1147 ซึ่งตรงกับพุทธศักราช 2328 โดยแบ่งออกเป็น 3 ปริเฉท ได้แก่ พระเจ้าฟ้ารั่ว พระเจ้าราชาธิราชและพระเจ้าหงสาวดีมหาปิฎกธรา สำหรับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในราชาธิราชนั้นเกิดจากการกล่าวถึงผู้นำรัฐสุโขทัยนามว่าพระร่วง อันปรากฏในพงสาวดารมอญคณะผู้ประพันธ์จึงได้สร้างสรรค์และเรียบเรียงในลักษณะของบันเทิงคดี ซึ่งปรากฏในปริเฉทเกี่ยวกับพระเจ้าฟ้ารั่วซึ่งผู้วิจัยสรุปไว้ความว่า

พระมหากษัตริย์พุกามพระองค์หนึ่งชื่อพระเจ้าอลังคจอสูได้มาสร้างเมืองมะตะมะขึ้นตามพุทธทำนาย เด็กหนุ่มชวามอญคนหนึ่งนามว่ามะกะโทเมื่ออายุได้ 15 ปี ได้คุมบริวารมาค้าขายที่เมืองสุโขทัย ระหว่างเดินทางเกิดนิมิตว่าจะได้เป็นใหญ่ในภายหน้า มะกะโทจึงมาฝากตัวอยู่กับ

นายช่างเมืองสุโขทัย ต่อมาเมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้า ผู้ครองเมืองสุโขทัยได้ทดสอบสติปัญญาของหนุ่มชาวมอญแล้วก็ทรงประจักษ์ถึงสติปัญญาของมะกะโทจึงทรงชุบเลี้ยงจนได้เป็นขุนวัง ต่อมามะกะโทได้ลอบมีใจปฏิพัทธ์กับพระราชธิดาของพระร่วง เกรงว่าตนจะมีความผิดเพราะจึงลักลอบพาพระราชธิดาหนีไปเมืองวาน ผู้คนในเมืองต่างเห็นว่ามะกะโทมีวาสนาบารมีจึงพากันมาสมัครเป็นพวกพ้อง มะกะโทคิดการใหญ่จึงยกน้องสาวคือนางอุ้นเรือนให้เป็นภรรยาของอลิมามงผู้ครองเมืองเมาะตะมะ จากนั้นไม่นานมะกะโทก็มีบริวารมากขึ้น อลิมามงเกิดระแวงจึงคิดอุบายฆ่าแต่มะกะโทซ่อนกลจนสามารถฆ่าอลิมามงได้ มะกะโทจึงได้เป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะและได้รับพระราชทานนามจากพระร่วงว่า “พระเจ้าฟ้ารั่ว” เป็นปฐมกษัตริย์แห่งเมืองเมาะตะมะ ผู้ทรงครองราชย์และสร้างความเป็นปึกแผ่นแก่เมืองเมาะตะมะ ภายหลังเมื่อสวรรคตแล้วมีกษัตริย์ครองราชย์สืบต่อมาอีกหลายพระองค์จนถึงสมัยของพระเจ้ารามไทย

ราชาธิราชเป็นวรรณกรรมที่ได้รับแรงบันดาลใจจากพงศาวดารต่างชาติในที่นี้คือมอญ โดยมีการประดิษฐ์งานเขียนให้มีลักษณะเป็นวรรณคดี จึงอาจจะเลยข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์สาระสำคัญของวรรณกรรมนี้ นำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และการเมืองของมอญมาซึ่งแต่เดิมเคยเป็นแคว้นแคว้นบ้านเมืองที่ยิ่งใหญ่ในช่วงเวลาหนึ่ง กระนั้นก็มีโอกาสพลัดพลัดต่อการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองที่ทำให้ความมั่นคงของระบบผู้ปกครองระส่ำระสายในช่วงเวลาต่าง ๆ อีกประการหนึ่งคือต้องการสร้างทัศนคติของผู้อ่านให้เลิกลืมหวาดกลัวพม่า ดินแดนที่มีปฏิปักษ์ต่อแผ่นดินสยามมาหลายสมัย เนื่องจากบางยุคสมัยพม่าก็ฉลาด เสียวรู้และพ่ายแพ้ได้เช่นเดียวกัน ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ของพงศาวดารฉบับนี้เน้นพระราชกิจของกษัตริย์ให้โดดเด่นเป็นสมมุติเทพไม่จำเป็นต้องสืบวงศ์มาแต่กษัตริย์ เพียงแต่มีสติปัญญาและบุญบารมีก็ได้รับความชอบธรรมจากอาณาประชาราษฎร์ อนึ่งเป็นการรับรองความชอบธรรมของรัชกาลที่ 1 ซึ่งเคยเป็นสามัญชนมาก่อน ดังนั้นราชาธิราชฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงถูกแต่งเติมให้เกินจริงอย่างพิสดาร

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องราชาธิราชนี้ เป็นวรรณคดีนิพนธ์ฉบับแรก ๆ ในแผ่นดินรัตนโกสินทร์ที่ใช้เอกสารประวัติศาสตร์รองรับปฏิสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นทั้งในระบบการปกครองและทางเครือญาติ ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างผู้คนในดินแดนมอญและรัฐทางเหนือของสยามในอดีต อีกทั้งยังนำเสนอภาพลักษณ์ของผู้นำรัฐสุโขทัยซึ่งเป็นผู้นำที่มีปัญญาสูงและมีพระเมตตาต่อผู้พัวพันต่างชนชาติอันเป็นคุณลักษณะของผู้นำที่น่ายกย่อง

2. พงศาวดารเหนือ เอกสารประเภทพงศาวดารที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งดำรงพระเกียรติยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมีรับสั่งให้พระวิเชียรปรีชา(น้อย) เป็นผู้รวบรวมตำนานทางเหนือมาเรียบเรียงเมื่อ พ.ศ. 2350 หนังสือพงศาวดารเหนือนี้เชื่อว่าเป็นหนังสือหลายเรื่องมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า(ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 เรื่องกรุงเก่า, 2499, หน้า ง.)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้พิมพ์เป็นหนังสือเพื่อสะดวกแก่ผู้อ่าน เมื่อพ.ศ. 2412 สาระกล่าวถึงตำนานการสร้างเมืองศรีสัชนาลัยและเมืองสุโขทัยสืบมาจากวงศ์กษัตริย์หลายพระองค์เนื้อหาที่มีลักษณะเป็นตำนานเชิงอิทธิปาฏิหาริย์โดยอ้างอิงลำดับอายุของพระพุทธศาสนาตามลักษณะวิธีการเขียนพงสาวดารบ้านเมืองที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทผู้เขียนได้สรุปสาระอันเกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ดังนี้

2.1. เรื่องพระร่วงอรุณราชกุมาร เป็นวงศ์กษัตริย์หรือกษัตริย์ชกกับนางนาคถือกำเนิดขึ้นเพราะพระยาอภัยคามินีผู้เป็นพระราชบิดาเสด็จไปถือศีลบำเพ็ญภาวนาอยู่บนเขาในป่าใกล้เมือง ได้พบกับนางนาคที่ขึ้นมาเที่ยวเมืองมนุษย์และได้สมสู่อยู่กินกันกว่า 2 วันจึงทูลลากลับมายังนาคพิภพ พระยาอภัยคามินีจึงมอบแหวนและฝ้ายรัตติกัมพลไว้ ต่อมานางนาคก็ตั้งครรภ์ ด้วยทราบว่าลูกที่เกิดแก่ตนนั้นเป็นเชื้อสายมนุษย์ หากจะคลอดที่เมืองบาดาลก็จะเป็นอันตราย นางจึงกลับขึ้นมาคลอดยังเมืองมนุษย์ ณ สถานที่ที่พบกับพระยาอภัยคามินีพร้อมทั้งทั้งแหวนและฝ้ายรัตติกัมพลไว้ที่กุมารน้อย ต่อมาเมื่อพระนางมาพบทารกน้อยนอนร้องไห้อยู่เพียงลำพังจึงนำไปเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ กาลเวลาล่วงเลยไปวันหนึ่งพระยาอภัยคามินีจะสร้างปราสาทใหญ่ในพระนคร จำต้องอาศัยแรงผู้คนในเมืองรวมทั้งพระนางไปด้วย ขณะที่นำกุมารน้อยนี้ไปพักพิงได้ปราสาทปรากฏว่า เสาปราสาทก็โอนเอนเป็นท้อศจรรย พระยาอภัยคามินีจึงสอบถามพระนางพร้อมกับพิจารณาแหวนและฝ้ายรัตติกัมพลก็ทราบแน่ชัดว่า กุมารนี้เป็นบุตรของตน จึงนำมาเลี้ยงดูพร้อมทั้งพระราชทานนามใหม่ว่า “เจ้าอรุณกุมาร” คู่กับเจ้าฤทธิกุมารผู้เป็นอนุชาต่างมารดา ปกครองเมืองศรีสัชนาลัยให้ร่มเย็นเป็นสุข ประกอบกรณียกิจจนได้รับยกย่องว่าเป็น พระร่วง โดยมีพระราชกรณียกิจที่สำคัญและยิ่งใหญ่ คือ การลบศักราช การเสด็จเยี่ยมและแสดงอภิหารต่อพระเจ้ากรุงจีนจนยกพระราชธิดาให้พร้อมกับช่างปั้นถ้วยชามเพื่อนำมาพัฒนางานเครื่องถ้วยเมืองสุโขทัย

2.2. เรื่องพระร่วงช่วยน้ำ บุตรนายคงคราซึ่งมีหน้าที่ส่งส่วยน้ำจากเมืองละโว้ไปยังกรุงกัมพูชา ต่อมาเมื่อบิดาสิ้นชีวิตจึงเป็นความรับผิดชอบของบุตรชาย ท่ามกลางบ้านเมืองที่ต้องประสบภัยธรรมชาติ จึงทำให้การส่งส่วยน้ำล่วงเลยเวลา เมื่อกรุงกัมพูชาทวงถามจึงแสดงความเป็นผู้มีบุญให้ประจักษ์ด้วยการสานกระออมใส่น้ำมิให้รั่วส่งไป เป็นผลให้เจ้าเมืองกัมพูชาตกใจเกรงว่าบุรุษผู้มีบุญนี้จะคิดการใหญ่ จึงให้ทหารขอมผู้หนึ่งออกติดตาม ฝ่ายขอมจึงดำเนินไปยังบริเวณที่พอทราบข่าวว่าพระร่วงหนีมาซ่อนตัว เมื่อโผล่ขึ้นยังลานวัดนั้นก็พบภิกษุรูปหนึ่งกำลังกวาดลานวัด จึงถามหาพระร่วงโดยมิทราบว่าเป็น ภิกษุรูปนั่นเอง พระร่วงจึงเอ่ยวาจาว่า ให้คอยอยู่ ขอมผู้นั้นจึงกลายเป็นหินอยู่ ณ สถานที่นั้นไปตลอดกาล

2.3. เรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัย เป็นสหทัยกับพระยงเมืองแห่งเมืองพะเยาและพ่อขุนเม็งรายแห่งเมืองเชียงราย สหทัยทั้ง 3 เป็นมิตรที่ดีต่อกัน แม้มีเรื่องชู้สาวให้เกิดพิศใจ ก็ยอมรับผิดชอบและอภัยแก่กัน

2.4. เรื่องพระร่วงจมน้ำหาย ผู้ปกครองเมืองศรีสัชนาลัยนามพระร่วง ผู้ครองแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยดี อยู่มาวันหนึ่งทรงทราบว่าตนนั้นถึงเวลาที่จะต้องจากบ้านเมืองนี้ไป จึงเสด็จลงเล่นน้ำในแก่งหลวงแล้วหายไป

3. พงสาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน หนึ่งในเอกสารประเภทพงสาวดารที่ไม่ทราบช่วงเวลาบันทึก ต่อมาถูกรวบรวมขึ้นไว้ในประชุมพงสาวดาร เล่ม 33 (ประชุมพงสาวดารภาคที่ 59 - 61) ตีพิมพ์ตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระมาตุจฉา ให้นำรวบรวมหนังสือพงสาวดารและตำนานเก่าที่ยังมิได้ตีพิมพ์ หรือตีพิมพ์แล้วแต่ไม่เพียงพอต่อความต้องการให้นำมาตีพิมพ์ขึ้นใหม่เพราะบางฉบับก็ขาดความต่อเนื่องของสาระในพงสาวดารทำให้เกิดความวิปลาสของเนื้อหา ไม่สามารถใช้สอบทานหรือศึกษาในทางประวัติศาสตร์โบราณคดีได้ จึงจัดให้พิมพ์เผยแพร่ ในพ.ศ. 2451 สาระกล่าวถึง เรื่องราวแวนแคว้นบ้านเมืองตอนบนของสยามที่เคยรุ่งเรืองเป็นใหญ่มาแต่เดิมที่มีความสัมพันธ์กับเมืองโบราณเชียงแสน

...อยู่มาอายุได้ 16 ปีไปเรียนด้วยสกุลกทัน ธฤยิที่อยู่ภูเขามืองละโว้ได้
จบบริบูรณ์ บรรดามนต์ทั้งปวงสององค์ด้วยกัน พระร่วงเป็นครูเดียวกัน
งำเมืองอยู่พะเยา พระร่วงอยู่สุโขทัย ฝ่ายงำเมืองพอลกลับถึงเมืองแล้วก็อยู่
เป็นอุปราชรองบิดา... (ประชุมพงสาวดารภาคที่ 61, 2479, หน้า 27)

พงสาวดารฉบับนี้ยังได้อ้างอิงถึง สถานศึกษาร่วมกันระหว่างพระร่วงและพระยงำเมืองที่ภูเขามืองละโว้ อาณาจักรโบราณที่เชื่อว่าเป็นที่ตั้งจังหวัดลพบุรีในปัจจุบัน เนื้อความในพงสาวดารฉบับนี้ใกล้เคียงกับศิลาจารึกล้านนาและเอกสารพงสาวดารล้านนาหลายฉบับ ไม่เพียงแต่การสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง พระร่วงสุโขทัยกับพระยงำเมืองและพระยาเม็งรายกษัตริย์ของทางล้านนาอย่างแน่นแฟ้นเท่านั้น พงสาวดารฉบับนี้เมื่อสอบศักราชที่บันทึกในพงสาวดารเมื่อครั้งมีการอภิเษกพระยามังราชขึ้นเป็นกษัตริย์ เมื่อจุลศักราช 645 พบว่าตรงกับ พุทธศักราช 1826 ซึ่งอยู่ในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ดังนี้

...สามท้าวมารวมกันที่ทุ่งข้าวสาร คือ พระยางำเมืองเจ้าเมืองพะเยา และพระยาร่วงเมืองโยชยา ท่านก็บ่ฆ่า ในปีเดาซง้านั้นพระยามังรายท่านก็แต่งส่งพระยาร่วงโยชยาและพระยาร่วงเมืองสุโขทัยไปถึงเมืองใต้ แล้วพระยาโยชยา พระยาสุโขทัยและพระยางำเมืองเจ้าเมืองพะเยาก็มาพร้อมกัน อภิเษกยังพระยามังรายเจ้าให้เป็นท้าวเอกราชในปีกามเม็ด เดือน 7 ศักราชได้ 655 ... (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1, 2499, หน้า 142)

พระยาร่วงเมืองโยชยา เป็นลักษณะเฉพาะอีกประการหนึ่งของพงศาวดารฉบับนี้ที่กล่าวถึง พระยาร่วงจากเมืองโยชยา ซึ่งอาจหมายถึงเมืองโบราณตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของกรุงศรีอยุธยาที่มีฐานะเป็นเมืองท่าสำคัญของรัฐละโว้ที่เจริญมาก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะกระทำการสถาปนากรุงศรีอยุธยา ผู้นำรัฐถูกเรียกขานว่าพระร่วงเช่นเดียวกับพระร่วงเมืองสุโขทัยที่ย้ำชัดให้เห็นถึงการรับรู้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพื้นที่ทางตอนใต้ของรัฐสุโขทัยและดินแดนก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา

4. คำรับท้าวศรีจุฬารักษ์ เป็นวรรณคดีสำคัญเล่มหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์อธิบายไว้ว่าเป็นหนังสือแต่งขึ้นใหม่ในแผ่นดินรัตนโกสินทร์ระหว่างรัชกาลที่ 2 กับรัชกาลที่ 3 ซึ่งอาจมีเค้าเดิมจากหนังสือโบราณและแต่งเพิ่มเติมเรื่อยมาดังเช่นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ตอน 1 ด้วย คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือเรื่องนางนพมาศถูกตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2457 สารว่าด้วยการกำเนิดของมนุษย์โดยอ้างอิงจากเรื่องเล่าในพระพุทธศาสนา อัตชีวคของผู้เขียน สรรเสริญพระเกียรติพระร่วงเจ้า สถาปนาเมืองและผู้คนในแผ่นดินสุโขทัย และอธิบายพิธีพราหมณ์สำคัญ 12 พิธีอันเป็นแบบแผนของพระราชพิธี 12 เดือนในราชสำนัก ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงพระราชจรรยาของสมเด็จพระร่วงเจ้าและกล่าวถึงเรื่องราวของพระร่วง ความว่า

... แลข้าพระองค์ผู้ชื่อศรีจุฬาลักษณ์ มิได้กล่าวความบรรยายว่าสมเด็จพระร่วงเจ้าจะเป็นสมมุติวงศ์และราชอัสสัมภินวงศ์ตั้งฤาพระอัครมเหสีทั้งสองพระองค์นั้นจะเป็นประยูรวงศ์ตั้งฤา จะมีพระโอรสชายหญิงมากแลน้อยเป็นตั้งฤา แลพระบารมีบุญฤทธิ์ศักดิ์เดชย่อมอัครจรรยในโลกเป็นตั้งฤานั้น ด้วยเหตุเห็นว่าคุณปราชญ์ผู้มีปัญญาท่านกล่าวพิสดารไว้แล้ว ถ้าผู้ใดใคร่รู้ใคร่ฟังจงไปเสวนาในตำรับจามเทวีวงศ์นั้นเทอญ ข้าพระองค์พึงใจจะกล่าวแต่ที่เป็นความ

สวัสดิ์จำเริญ แก่สตรีภาพทั้งปวง โดยเอกเทศให้พิสดาร...(นางนพ
มาศหรือคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, 2508, หน้า 6)

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นการบรรยาย
ชนบประเพณีและจารีตของชนชั้นนำของรัฐสุโขทัย ภายใต้การปกครองของพระร่วง โดยมีท้าวศรี
จุฬาลักษณ์เป็นภาพสะท้อนมุมมองด้านสังคมและจารีตประเพณีของรัฐสุโขทัย เพื่อเป็นชุดความรู้
เกี่ยวกับพระราชพิธีอันเกี่ยวข้องกับราชสำนัก ทั้งนี้การอธิบายเกี่ยวกับพระร่วงมีลักษณะเป็นการ
สรรเสริญพระมหากษัตริย์ที่บำรุงบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่าง
จริงจัง แม้เรื่องราวความเป็นมาของพระร่วงเจ้าจะมีได้กล่าวถึงไว้ หากแต่ชี้ชวนให้ผู้อ่านศึกษา
เพิ่มเติมจากคำภีร์ศาสนาและพงศาวดารเมืองหริภุญไชยอย่างจามเทวีวงศ์ ที่สะท้อนให้เห็นถึงแรง
บันดาลใจของผู้ประพันธ์คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ที่ได้แรงบันดาลใจมาจากเอกสารประวัติศาสตร์
ชุดดังกล่าว

5. คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ เป็นเอกสารพงศาวดารเมืองประเภทตำนานเรื่องเล่าที่พบอยู่
หลายฉบับ ทั้งฉบับสั้นและฉบับยาว โดยฉบับที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายคือ ฉบับที่แปลโดยนายคามร
มิด นอดตอง อดีตกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองเชียงใหม่ซึ่งถูกตีพิมพ์ในประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษรวม
4 เล่ม ฉบับสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นผลงานแปลของนายสงวน โชติสุขรัตน์ และฉบับของ ดร.ฮันส์
เพนซ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกล้านนาที่พบตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ขนาด 8 ผูก ที่มีเนื้อหาดูคล้ายกับ
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับนอดตอง ต้นฉบับนั้นเป็นของวัดพระงาม(วัดพันตอง อำเภอเชียงใหม่)
จารขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2386 กลวิธีการถ่ายทอดสะท้อนว่าผู้เขียนเป็นปราชญ์ผู้ชายที่มีความเข้าใจในสภาพ
ภูมิศาสตร์ของเชียงใหม่เป็นอย่างดี

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏใน คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับที่ดร. ฮันส์ เพนซ์
ปริวรรตนั้นอยู่ในช่วงต้นก่อนเหตุการณ์สร้างเมืองเชียงใหม่ ที่มีความพิเศษคือการกล่าวถึงชาติ
กำเนิดของพระร่วงว่าเป็นบุตรของเจ้าเมืองสุโขทัยกับนางผีเสื้อนามว่า กาลี ทั้งนี้ผู้เขียนได้อ้างอิง
จากงานเขียนเรื่อง คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่โดย ศาสตราจารย์ ดร.เดวิด วัลยาจและอรุณรัตน์
วิเชียรเขียวที่ร่วมกันผลิตงานเขียนเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่เพื่อร่วมฉลองวาระครบรอบ 700 ปีในพ.ศ.
2539 ที่กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างพระร่วง พญามังรายและพญาางเมือง เหตุการณ์เรื่องการผัด
ใจกันเรื่องการเป็นชู้กับนางอ้วเชียงแสน

6. จุลยุทธการวงศ์ เป็นเอกสารประเภทพงศาวดาร ต้นฉบับถูกพบภายในกุฏิวัดพระเชตุ
พนวิมมังกคลาราม เมื่อพ.ศ. 2460 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพอนุมานว่าอาจแต่งโดยสมเด็จพระ
พระวันรัตนรูปหนึ่งผู้เป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

เขียนขึ้นด้วยภาษาบาลี ภาษามคธและความเรียงภาษาไทย 2 ฉบับได้แก่ มหายุทธการวงศ์และจุลยุทธการวงศ์ โดยมหายุทธการวงศ์จะเป็นพงสาวดารที่เล่าเรื่องพงสาวดารมอญราชาธิราช

จุลยุทธการวงศ์มีทั้งฉบับภาษามคธที่ว่าด้วยพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา เริ่มตั้งแต่สกุลวงศ์ของพระเจ้าอู่ทองอพยพสงครามมาจากเข็ญรายจนสิ้นสุครึชกาลสมเด็จพระอินทรราชาธิราชและฉบับความเรียงภาษาไทยกล่าวถึงพงสาวดารกรุงสุโขทัย สืบต่อมาจนถึงอยุธยา พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในพ.ศ. 2480 โดยรวมอยู่ในพงสาวดาร ภาคที่ 66 สารระสำคัญกล่าวถึง ประวัติการสมภพของพระร่วงกรุงสุโขทัยและการกู้อิสรภาพของไทยจากขอมจนถึงพระเจ้าอู่ทองครองกรุงศรีอยุธยาทั้งหมดฉบับ ซึ่งเนื้อความอาจไม่ครบสมบูรณ์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอสรุปเนื้อหาเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในเอกสารฉบับนี้เป็นเรื่อง ๆ ดังนี้

พระร่วงสุโขทัย พระร่วงพระองค์นี้เป็นบุตรอันเกิดจากพระเจ้าจันทรราชาผู้สร้างเมืองสุโขทัยมีพระอักรมเหสีนามว่าสุริยาเทวี วันหนึ่งพระเจ้าจันทรราชาประสงค์ที่จะเสด็จประพาสป่าได้พบกับนางกุมารีที่รูปโฉมงดงามผู้หนึ่งก็เกิดผูกสมรักรักใคร่หมายใจจะนำกลับไปพระนครและตั้งไว้ให้เป็นอัครนารี ดังนั้นนางจึงทูลพระเจ้าจันทรราชาว่า นางเป็นนางนาคที่เพียรขึ้นมาเที่ยวเล่น มิใช่มนุษย์ จะตามเสด็จเข้าพระนครไม่ได้ นางจึงหนีกลับไปยังนาคพิภพ ต่อมาเมื่อนางมีครรภ์แก่จึงกลับขึ้นมายังเมืองมนุษย์อีกครั้งเพื่อคลอดเป็นฟองไข่ขนาดใหญ่ไว้ในไร่อ้อยแห่งหนึ่งแล้วกลับไปยังพิภพของนาง ขณะนั้นมีตายายผู้รักษาไร่อ้อยมาพบฟองไข่นั้นเข้าจึงนำไปรักษาที่บ้าน ต่อมาไม่นานฟองไข่นั้นก็แตกออกเป็นกุมารที่มีรูปโฉมงดงาม ตายายจึงเลี้ยงดูมาด้วยความรักใคร่ เมื่อกุมารนั้นเจริญวัยจนครบ 15 ปี มีรูปกายงดงาม และมีคุณลักษณะพิเศษคือออกปากสิ่งใดก็เป็นดังนั้น ตายายจึงให้นามว่า พระร่วง

วันหนึ่งพระเจ้าจันทรราชาจัดให้มีการสร้างปราสาทราชมณเฑียร เหล่าราชบุรุษจึงพากันมาชมงานพระราชพิธีเช่นเดียวกับตา ยายและพระร่วง ท่ามกลางฝูงชนนั้นพระร่วงได้ลั่นวาจาท่ามกลางฝูงชนนั้นว่า เราเป็นผู้รักษาที่นี่ พอขาดคำลง เสาศาปราสาทราชมณเฑียรก็สะเทือนไปทั่วเป็นที่อัศจรรย์ เสนาอำมาตย์จึงนำความกราบทูลพระเจ้าสุโขทัย พระองค์ได้ฟังดังนั้นจึงตรัสให้นำตัวทั้ง 3 คนเข้าเฝ้า เมื่อสอบถามเรื่องราวความเป็นมาของพระร่วงจนครบถ้วนแล้ว พระองค์ก็ทรงมั่นพระทัยว่า พระร่วงนั้นเป็นบุตรของตนกับนางนาคจึงรับเลี้ยงพระร่วงไว้เป็นราชโอรสของพระองค์

ต่อมาพระอักรมเหสีของพระเจ้าสุโขทัยมีประสูติการพระราชโอรสอีกองค์หนึ่ง พระเจ้าสุโขทัยก็ทรงประทานนามว่า พระร่วงเช่นเดียวกัน หากแต่พระร่วงบุตรนางนาคมีบุญญาธิการเหนือกว่า อาทิ สามารถชี้พระหัตถ์ตรัสสถาปให้สิ่งใด ๆ เป็นศิลาหรือเป็นสิ่งใดก็พลันเป็นไปดังนั้น ได้ตั้งพระประสงค์ ครั้งอยู่ต่อมาพระร่วงราชโอรสพระองค์ใหญ่ ได้หารือกับพระราช

บิดาว่า ตั้งแต่ขึ้นไปขอพระองค์อย่าได้ส่งส่วยน้ำแก่เมืองอินทพรรัชฎีกเลย แม้นหากเมืองนั้นจัด กองทัพมาพระร่วงก็อาสาจะจัดการด้วยพระองค์เอง

เมื่อพระเจ้าจันทรราชาสวรรคต พระร่วงพระองค์ใหญ่ได้เสด็จขึ้นครองราชย์แทนพระราช บิดาต่อมา ครั้งนั้นมีชายชวามอญนาม มะกะโท ได้เข้ามาค้าขายในเมืองสุโขทัย และรับราชการที่ โรงช้างของพระร่วง วันหนึ่งพระร่วงเสด็จมาทอดพระเนตรช้างตามปกติ ทรงทอดพระเนตรเห็น เบี้ยตคอยู่ จึงเรียกมะกะโทให้เข้าไปรับพระราชทานเบี้ยนั้น มะกะโทเห็นดังนั้นจึงนำเบี้ยที่ได้รับ พระราชทานนั้น ไปซื้อเมล็ดฝักกาดเพื่อนำมาปลูกเพาะไว้ในโรงช้างนั้น เมื่อฝักกาดเหล่านั้นมีออก ผลผลิตมะกะโทจึงนำขึ้นถวายพระร่วง พระร่วงจึงทรงถามที่มาที่ไปของฝักกาดดังกล่าว เมื่อทราบ ความก็เห็นว่ามะกะโทนี้มีปัญญาหลักแหลมจึงขอตัวมะกะโทนี้เข้าทำราชการในพระราชวัง

มะกะโทเมื่อเข้ารับราชการก็เจริญก้าวหน้าเป็นลำดับ ต่อมามะกะโทเกิดลักลอบรักไคร่ กับราชธิดาของพระร่วง จึงพาพระราชธิดาหนีไปยังเมืองมอญ เมื่อพระร่วงทรงทราบก็มีได้โกรธ เพราะทรงทราบว่า มอญน้อยผู้นี้มีบุญบารมีจะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในภายภาคหน้า มะกะโทพร้อมด้วยพระ ราชธิดาเมื่อกลับไปยังเมืองมอญก็ตั้งสมบารมีจนเป็นที่ลือเลื่องแล้วสถาปนาตนขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองราชย์สมบัติในเมืองมอญมะ ครั้นต่อมามะกะโทสำนึกในความผิดถึงการลักพาธิดาของพระร่วง มากับตนจึงแต่งพระราชสาสน์ขอพระราชทานอภัยโทษและเจริญสัมพันธไมตรี ฝ่ายพระร่วงเจ้า เมื่อทราบความดังสาสน์นั้นแล้วก็สรรเสริญยินดีพร้อมทรงตั้งพระนามแก่มะกะโท ว่า พระเจ้าวาริหู (ฟ้ารั่ว) พระร่วงผู้ครองสุโขทัยได้ครองราชย์สมบัติเรื่อยมาทราบจนสิ้นพระชนม์โดยมีพระอนุชา ต่างมารดาขึ้นครองราชย์สมบัติสืบต่อมา

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏอยู่ในจตุลยทธการวงศันนี้มีสาระที่อาจได้รับอิทธิพลเรื่อง เล่าที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารเหนือ อย่างไรก็ตามคติความเชื่อที่ถูกรจนาในรูปแบบ วรรณกรรมลายลักษณ์ยังปรากฏอีกหลายฉบับที่มีสาระใกล้เคียงกัน อาทิ สิงหลปฎิมากร จามเทวีวงศ์ เรื่องนางอุทัย ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 อีกด้วย

7. สุภายิตพระร่วง เป็นวรรณกรรมที่ถูกผลิตซ้ำขึ้นหลายสำนวนในช่วงต้นรัตน โกสินทร์ โดยมีลักษณะคำประพันธ์ที่แตกต่างกัน อาทิ โคลง ร่าย กาพย์ ลิลิต ดังปรากฏต้นฉบับสุภายิตที่เป็น ลายลักษณ์ในหอสมุดแห่งชาติทั้งสิ้น 15 สำนวน สุภายิตพระร่วงที่เป็นรูปแบบจารึกและสุภายิต พระร่วงที่เผยแพร่ในรูปแบบอื่น ๆ ความแพร่หลายของสุภายิตพระร่วง สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ และความนิยมในการเผยแพร่วรรณกรรมคำสอนในสังคมไทยดังที่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้นำเอาเนื้อความของสุภายิตพระร่วงมาจารลงบนศิลาจารึกเพื่อฝังไว้ที่ผนังด้านในหน้า พระมหาเจดีย์องค์เหนือในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและพิมพ์อยู่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุ พนฯ ซึ่งเป็นสำนวนที่แพร่หลายมากที่สุดอีกด้วย

ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า	เผ้าแผ่นดินสุโขทัย
มลักเห็นในอนาคต	จึงผายพจนประภาย
เป็นอนุศาสนกถา	สอนคณานรชน
ทั่วธาธาคลพิงเพียร	เรียนอำรุงผดุงอาคม

(ประชุมสุภายิตพระร่วง, 2542, หน้า 15)

พระวรวงศ์วิสิฐ สันนิษฐานว่า สุภายิตพระร่วงน่าจะเป็นของพระร่วงพ่อขุนรามคำแหง โดยเปรียบเทียบจากสำนวนสุภายิตพระร่วงกับศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ที่มีความใกล้เคียงกัน คือเป็นคำไทยที่มีลักษณะเป็นกลอนสั้น สอดคล้องกับพระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เชื่อว่า สุภายิตพระร่วงอาจจะรวบรวมในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงแต่มีผู้ประพันธ์หลายคน อนึ่งสุภายิตพระร่วงยังเป็นแรงบันดาลใจให้พระองค์พระราชนิพนธ์สุภายิตพระร่วงคำโคลงในเวลาต่อมา

พ่อขุนนามร่วง	จอมไอ สวรรย์แฮ
ครอบเขต สุโขทัย	อคร้าว
พระหวังประโยชน์ใน	นรชาติ สยามแล
ประดิษฐภายิตน้ำ	นอบน้อมมนโณมาลย์...

บทความทางวิชาการเรื่องสุภายิตพระร่วง: การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของ ศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร สรุปว่า สุภายิตพระร่วงอาจไม่ได้แต่งในสมัยสุโขทัยโดยพิจารณาจากลักษณะคำประพันธ์ที่กำหนดคำในวรรค และสัมผัสเคร่งครัดกว่าซึ่งน่าจะเป็นกลวิธีนิพนธ์ในสมัยที่การประพันธ์โคลงและร่ายมีพัฒนาการมาากแล้ว คือแผ่นดินรัตนโกสินทร์และคาดว่าผู้ประพันธ์อาจเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่งอาจจะได้ค้นแบบมาจากประดิษฐ์พระร่วงซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กระนั้นยังมีความเห็นอีกกระแสที่เชื่อว่า สุภายิตพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นภายหลังในลักษณะภายิตคำสอนที่เพิ่มนาม “พระร่วง” มาต่อท้ายเพื่อให้มีคุณค่าความสำคัญ ศักดิ์สิทธิ์และน่าเชื่อถือ

8. พงสาวดารมอญพม่า เป็นเอกสารประเภทพงสาวดารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเจ้าอยู่หัวโปรดให้ขุนสุนทรโวหาร กรมพระอาลักษณ์ กับขุนอักษรรามัญ นายข้าเปรียญ นายสุคเปรียญ นายจุม รวม 4 นาย คัดออกจากหนังสือรามัญโบราณแปลเป็นภาษาไทย เมื่อพ.ศ. 2400

เพราะมีเอกสารพงสาวดารที่ลักษณะใกล้เคียงกันนี้อีกสำนวนหนึ่งบันทึกด้วยภาษาพม่าเรียกว่าเรื่อง มหาราชวงศ์ สาระกล่าวถึงลำดับพระมหากษัตริย์ในรามัญประเทศตั้งแต่การก่อสร้างสร้างรัฐมอญ การกระทำยุทธกับพม่า และสงครามกับประเทศล่าอาณานิคม ซึ่งความตอนหนึ่งเกี่ยวมีความสัมพันธ์กับ พระร่วง กษัตริย์สุโขทัย ความว่า

...ยังมีรามัญคนหนึ่งชื่อมะกะโท เป็นชาวเมืองเมะตมะ เป็นคนมี วาสนามีทรัพย์มาก มิตรสหายก็มีมาก เข้ามาทำราชการอยู่ในสมเด็จพระ ร่วงเจ้า ณ เมืองสุโขทัย แล้วหนีกลับมาเมืองเมะตมะ ลุศักราช 643 ปี จึง คิดขบถจับอลิมาากเจ้าเมืองเมะตมะฆ่าเสีย มะกะโทก็ได้เป็นใหญ่ใน เมืองเมะตมะ ครั้นนานมามะกะโทมีอำนาจมาก หัวเมืองรามัญทั้งปวง ก็ยำเกรง แล้วตั้งตัวขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า สมิงวาโร แต่คำไทย เรียกพระเจ้าฟ้ารั่ว...

9. ลิลิตพระราชนิพนธ์พงสาวดารเหนือ วรรณกรรมประเภทลิลิตหรือคำประพันธ์ซึ่งพัฒนามา จากรูปแบบวิธีการเล่นสัมพันธ์ที่กำหนดครุรูปวรรณยุกต์ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สาระสำคัญของลิลิตนี้ได้จากเค้าโครงของพระราชนิพนธ์พงสาวดารเหนือ ดำเนินเรื่องตาม เนื้อความในพงสาวดารเหนือทั้งหมดประกอบด้วยเรื่องนิทานพระร่วง นิทานพระเจ้าธรรมไตรปิฎก นิทานพระชินศรี พระชินราช และพระศาสดา เป็นต้น สำหรับลิลิตเรื่องพระร่วงกับขอมคำดิน ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกที่โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวังเมื่อ พ.ศ. 2423

เรื่องราวพระร่วงเจ้า	สุโขทัย
กาลก็ล่วงนานไกล	ลับลิ
กระษัตริย์ก่อนมีใน	อดีต
หนึ่งหนึ่งสามหนึ่งชี้	ฝ่ายเบื้องพุทธกาล ฯ...

10. พงสาวดาร โยนก เป็นเอกสารที่พระยาประชากิจกรจักร(แช่ม บุนนาค) นิพนธ์โดยการรวบรวมและแสวงหาต้นฉบับตำนานต่าง ๆ ที่เป็นอักษรไทยเหนือ สันนิษฐานว่าเป็นอักษรธรรมล้านนามากกว่า 17 เรื่อง มาแปลและนำเสนอประเด็นสำคัญและเรียบเรียงเป็นเรื่องตั้งเขปลง พิมพ์หนังสือวชิรญาณ ในปีรัตนโกสินทร์ศก 117 – 118 หรือราว พ.ศ. 2441 – พ.ศ. 2442 ภายหลังได้ชำระเรียบเรียงให้มีความต่อเนื่อง และตรวจสอบข้อความกับพงสาวดารพม่า ล้านช้าง พงสาวดาร

เหนือ รวมทั้งเอกสารต่างประเทศด้วย ต่อมาได้แก้ไขเรียบเรียงและจัดพิมพ์เผยแพร่ในพุทธศักราช 2449 สารระสำคัญกล่าวถึง พระราชประวัติของพระยาจำเมืองและการเดินทางไปศึกษาความรู้ ณ ภูเขาอดค้วนที่เมืองละโว้จึงได้พบกับสหยาชื่อพระร่วงที่ไปมาหาสู่กันมิได้ขาด โดยจะเสด็จผ่านเมืองพะเยาเพื่อไปยังแม่น้ำของหรือแม่น้ำโขงในปัจจุบัน โดยเส้นทางที่พระร่วงเสด็จไปเยี่ยมพระยาจำเมืองเรียกว่า แม่น้ำร่องช้าง และเหตุการณ์พระยาเมืองรายตัดสินความเข้าใจผิดระหว่างพระยาจำเมืองกับพระร่วงเป็นสำคัญ

11. เทียวเมืองพระร่วง วรรณกรรมที่เรียบเรียงขึ้นจากการเสด็จประพาสโบราณวัตถุสถานในเมืองเหนือได้แก่ เมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองอุตรดิตถ์และเมืองพิษณุโลก เมื่อพ.ศ. 2450 ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นพระบรมโอรสาธิราช ต่อมาได้พระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่จากการสอบทานจากเอกสารประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุสถาน และตำนานเมืองที่ปรากฏในหนังสือเก่าอื่น ๆ อย่างถี่ถ้วน ภายใต้อำนาจพระประสงค์ที่ต้องการนำเสนอข้อสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีเกี่ยวกับดินแดนทางเหนือเพื่อกระตุ้นให้เกิดการค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป นักวิชาการหลาย ๆ ท่านจึงยกย่องว่าเป็นตำราศึกษาโบราณคดีเล่มแรกของไทย

“ชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่า หรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า “อันคิวิไลซ์” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว เพราะฉะนั้นควรที่จะรู้สึกรักชาติไทยในกาลบัดนี้ นี่ย่อมว่าแต่จะสู้ผู้อื่น แม้แต่จะสู้คนที่เป็นคน โคตรของเราเองก็ไม่ได้” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526: หน้า ข) พระราชนิพนธ์ค่านำหนังสือเทียวเมืองพระร่วงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนให้เห็นถึงพระราชประสงค์อีกประการหนึ่งในพระราชนิพนธ์นี้ คือ สร้างความภาคภูมิใจในถิ่นที่อยู่และชาติบ้านเมืองที่มีอารยธรรมมาช้านาน สารภายในพระราชนิพนธ์จึงนำเสนอ ความเป็นเมืองเก่าจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ยังหลงเหลืออยู่ ซึ่งสะท้อนเห็นถึงฝีมือเชิงช่างของคนสยามในอดีตทั้งด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม สถานที่สำคัญอันเกี่ยวเนื่องกับตำนานเมืองและผู้ปกครองเมืองที่ปรากฏนามในพงศาวดารเหนือ

12. พระราชนิพนธ์พระร่วงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นจัดเป็นวรรณกรรมสำคัญเรื่องหนึ่งในพระองค์เนื่องจากตลอดพระชนม์ชีพนั้น พระองค์ทรงพระนิพนธ์ไว้ในลักษณะของวรรณคดีการแสดง 4 ส่วน ได้แก่ พระร่วงฉบับตำนานเสือป่า พระร่วงฉบับกลอนบทละคร พระร่วงฉบับบทละครพูดคำกลอนและพระร่วงฉบับบทละครร้อง

12.1. พระร่วงฉบับตำนานเสือป่า เป็นวรรณคดีการแสดงที่พระราชนิพนธ์คำกลอน โดยมีพระประสงค์ที่ต้องการจะอบรมประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกองกำลังเสือป่าที่พระองค์ทรง

ก่อตั้งขึ้นในปีพ.ศ. 2454 เพื่อปลูกฝังความเป็นมาของชาติไทยว่ามีบรรพบุรุษที่กล้าหาญและเสียสละ ต่อชาติบ้านเมืองมาช้านาน ผ่านการแสดงในพระองค์โดยมีผู้ที่สมัครใจเข้าเป็น “เสือป่า” เป็นผู้แสดง รวมเรียกการแสดงว่า ตำนานเสือป่า ดังที่ทรงอธิบายไว้ว่า “ตำนานเสือป่า คือการแสดงเรื่องราวของคนไทยในสมัยก่อนที่ได้กระทำการช่วยชาติบ้านเมือง”(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548, หน้า ก) โดยมีการจัดให้แสดงหลายเรื่อง อาทิ เรื่องสงครามเมืองตาก เรื่องพระแท่นมนังคศิลา เรื่องพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงเก่า

เรื่องพระร่วงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงสำหรับการแสดง ตำนานเสือป่านี้นำโครงเรื่อง ขอมคำดิน ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพฯ นำมาทูลเกล้าถวาย โดยผูกสำนวนบทที่ใช้สร้างสรรค์เรื่องราวขึ้นใหม่จึงทรงใช้ชื่อว่า “เรื่องขอมคำดิน แสดงเหตุที่พระร่วงได้เป็นพระเจ้ากรุงสุโขทัย สมัยเมื่อจุลศักราชประมาณ 600 ปี” สำหรับการแสดงชุดที่ 1 ของการแสดงตำนานเสือป่า ร.ศ.131 นำออกแสดงเมื่อวันที่ 5 มกราคม 2455 เช่นเดียวกันด้วยสาระสำคัญคติความเชื่อเรื่องพระร่วงผ่านบทพระราชนิพนธ์ตำนานเสือป่า ผู้วิจัยสรุปไว้ดังนี้

พ่อเมืองละโว้มีบุตรชายคนหนึ่งนามว่า พระร่วง เมื่อพ่อเมืองถึงแก่อนิจกรรม ชาวเมืองจึงพร้อมใจยกย่องให้พระร่วงผู้มีสติปัญญาหลักแหลม โอบอ้อมอารีและอนุภาพวาจาสิทธิ์เป็นที่ศรัทธาของชาวเมืองได้เป็นพ่อเมืองละโว้สืบมา เมื่อครบเวลาถึงกำหนดส่งส่วนน้ำเมืองจากทะเลชุบศรไปยังพระนครหลวง ขณะนั้นเมืองละโว้กำลังประสบกับความขาดแคลน พระร่วงตระหนักถึงความยากลำบากของชาวละโว้ จึงชะลอการส่งส่วนน้ำไว้ ฝ่ายพระนครหลวงเมื่อเห็นว่า เมืองละโว้ไม่ส่งส่วนมาอย่างเดิม จึงสั่งให้นักกุม ข้ำหลวงเมืองพระนครคุมไพร่พลมาเร่งขนส่วนน้ำที่เมืองละโว้ พระร่วงจึงชี้แจงข้าหลวงว่า เมืองละโว้กำลังอดอยากอึดอัดขอให้นักกุมเห็นแก่ชาวละโว้ช่วยขนส่วนน้ำไปให้สักครั้งหนึ่ง นักกุมไม่ยอมจึงบังคับให้ชาวเมืองละโว้ขนส่วนอย่างที่เคยปฏิบัติมาแม้พระร่วงจะขอความกรุณาเท่าใดก็ไม่เป็นผล นักกุมจึงออกอุบายว่า จำนวนตุ้มที่ต้องขนไปนั้นกว่า 20 เล่มเกวียน แต่เกวียนที่มาจากเมืองพระนครมีมาเพียง 10 เล่มเกวียน หากพระร่วงสามารถทำให้เกวียน 10 เล่มนั้นสามารถบรรทุกได้เต็มจำนวน นักกุมจึงจะขนส่วนน้ำไปยังพระนครหลวงเอง

พระร่วงเมื่อทราบดังนั้นจึงตอบรับคำแล้วสั่งให้ชาวเมืองตัดไม้ไผ่มาสานเป็นกระออม ทายชันมิให้รั่วแล้วตักน้ำในทะเลชุบศรมาบรรทุกเกวียน กระออมที่มีน้ำหนักเบาก็สามารถบรรทุกทุกน้ำด้วยเกวียน 10 เล่มได้ครบถ้วนเต็มจำนวน นักกุมจึงจำต้องขนส่วนน้ำกลับเมืองพระนครหลวงเพื่อถวายพระเจ้าพันธุสุริยวงศ์ พระเจ้าแผ่นดินขอมและกราบทูลให้ทรงทราบว่า เมืองละโว้มีผู้มีสติปัญญาเกิดขึ้น เกรงว่าจะเป็นอริราชศัตรูต่อเมืองพระนครในภายภาคหน้า พระเจ้าแผ่นดินขอมจึงรับสั่งให้ออกญาเดโชคุมพลทหาร ไปจับตัวพระร่วงมาให้ได้ หากพระร่วงต่อสู้หรือหนีก็ให้นำเสียอย่าปล่อยไว้ให้เป็นศัตรูแก่เมืองพระนครเป็นอันขาด

ฝ่ายพระร่วงเมื่อทราบข่าว กองทัพขอมจะยกมาจับพระองค์ก็ตระหนกกว่า หากคิดต่อสู้ ราษฎรก็จะต้องเดือดร้อนล้มตาย เมื่อคิดดังนั้นจึงหลบหนีขึ้นไปยังเมืองสุโขทัยซึ่งอยู่นอกอาณา ขอบเขตและบวชเป็นภิกษุ เมื่อออกญาเดโชคุมไพร่พลมาถึงเมืองละโว้ก็ทราบข่าว พระร่วงหนีขึ้นไป ทางเหนือเสียแล้ว ครั้นจะคุมไพร่พลเข้าติดตามตัวก็เห็นว่าอยู่นอกพระราชอาณาเขตของพระเจ้า พันธุมสุริยวงศ์ จึงให้ไพร่พลรออยู่ที่เมืองละโว้ ส่วนออกญาเดโชแก้งปลอมตนเป็นคนไทย ลักลอบติดตามพระร่วงไป เมื่อออกญาเดโชมาถึงยังเมืองสุโขทัยก็สืบความจนทราบว่าพระร่วงไป บวชอยู่ที่วัดแห่งหนึ่งจึงติดตามไปจนพบพระร่วงกำลังกวาดลานวัดอยู่ แต่ไม่ทราบว่าพระรูปนี้คือ พระร่วง จึงถามหาออกอุบายว่าตนเป็นชาวเมืองละโว้ติดตามมาหาพระร่วงเพื่อจะอยู่รับใช้ พระร่วง ได้ฟังดังนั้นก็เข้าใจว่า ขอมผู้นี้ติดตามตนมาเพื่อหวังจะทำอันตราย จึงตอบว่าให้คอยอยู่ แล้วจึงไป บอกขมาราวาสให้ช่วยกันจับตัวขอมผู้นั้น พร้อมทั้งเล่าว่า พระองค์เป็นพ่อเมืองละโว้ที่หลบหนีมาด้วย เกรงว่าจะทำให้ชาวเมืองเดือดร้อนจากสงคราม ขณะนั้นพระเจ้ากรุงสุโขทัยสิ้นพระชนม์ไม่มี ผู้ปกครองเมือง ชาวสุโขทัยเห็นว่าพระร่วงนั้นมีอนุภาพและเมตตาบารมีจึงพร้อมใจกันถวายราช สมบัติแก่พระร่วงให้ครองสุโขทัยสืบมา

12.2. พระร่วงหลบภัยกลอนบทละคร (ขอมคำคืน) เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในวันที่ 1 ธันวาคม 2455 และเสร็จ สิ้นเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2455 เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปยังมณฑลปราจีนบุรี โดยสาระสำคัญของ พระร่วงสำนวนนี้ กล่าวถึง

พระร่วงได้เป็นเจ้าเมืองสืบต่อจากบิดา ท่ามกลางบ้านเมืองที่ประสบปัญหาเดือดร้อนขาด แคลน เมื่อครบกำหนดต้องส่งส่วยน้ำ พระร่วงก็วิตกเป็นอันมาก จึงเจรจากับนักขุมขอมให้ช่วย ลำเลียงน้ำไปส่งด้วย นักขุมจึงออกอุบายว่าตนมีเกวียนมาเพียง 10 เล่ม หากพระร่วงสามารถบรรทุก ส่วยน้ำได้ครบตามจำนวนก็จะยอมขนน้ำไปส่งให้ พระร่วงจึงสั่งให้ชาวเมืองช่วยกันसानชะลอม แล้วเอาชันยาบรรจุน้ำจนครบจำนวนนักขุมจำต้องขนน้ำไป เมื่อนักขุมกลับมายังพระนครหลวงก็นำ ความกราบทูลท้าวปฐมสุริยวงศ์ผู้เป็นเจ้าเมืองว่าเมืองละโว้มีผู้มีปัญญา มาเกิด จะปล่อยไว้อาจเป็น อันตราย ท้าวปฐมสุริยวงศ์จึงสั่งให้พระยาเดโชไปจับพระร่วง เมื่อข่าวคราวการจับตัวพระร่วงเริ่ม เป็นที่รับรู้ นายมันป็นยาวพราณป่าชาวละโว้จึงกราบทูลพระร่วงว่าชาวเมืองพร้อมจะต่อสู้ หากแต่ พระร่วงเห็นว่าบ้านเมืองที่อยู่ในภาวะวิกฤติสู้รบกับขอมอย่างไรก็พ่ายแพ้ จึงทรงหนีไปยังเมือง สุโขทัยและออกอุบายให้นายมันไปแจ้งข่าวแก่กองทัพขอม พระยาเดโชจึงปลอมตัวเป็นคนไทยไป ติดตามจับตัวพระร่วงเพียงลำพัง ทางเมืองละโว้ได้นำทัพที่ควบคุมโดยนางจันทร์มารดาของพระ ร่วงสู้รบกับขอมจนพ่ายแพ้ ด้านพระยาเดโชเมื่อไปถึงสุโขทัยได้ออกถามหาพระร่วงจนมาถึงวัดที่

พระร่วงบวชอยู่ พระร่วงจึงให้ศิษย์วัดช่วยกันจับ ขณะนั้นสุโขทัยเพิ่มขนาดผู้ปกครองเมืองชาวสุโขทัยจึงอัญเชิญพระร่วงขึ้นครองราชย์สมบัติสืบมา

12.3. พระร่วงฉบับบทละครพูดคำกลอน เป็นบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงที่ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2460 ดังที่ทรงมีพระบรมราชาธิบายไว้ในหนังสือบทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง เมื่อคราวพิมพ์ครั้งแรกว่า “บทละครพูดคำกลอนเรื่อง “พระร่วง” นี้ ข้าพเจ้าได้แต่งขึ้นเพราะเหตุที่ได้มีสมาชิกเสือป่ารักษาดินแดนได้แสดงความปรารถนาจักใคร่เล่นเรื่อง “พระร่วง”, ซึ่งเห็นว่าเป็นเรื่องปลุกใจคนไทยเราอย่างดี เรื่อง 1. แต่บทกลอนที่ข้าพเจ้าได้แต่งไว้ก่อนนี้ เป็นบทสำหรับเล่นละครอย่างแบบเก่า, จึงยากที่สมาชิกเสือป่าจะเล่นได้, เพราะเกี่ยวแก่การต้องใช้บททำอย่างทำศร ซึ่งเปนของยากแก่ผู้ที่ไม่ได้เคยฝึกหัด. ด้วยเหตุฉะนี้ข้าพเจ้าจึงได้คิดแต่งขึ้นใหม่เพื่อเป็นบทละครพูดคำกลอน, เพื่อให้สะดวกแก่ผู้ที่ไม่ได้เคยฝึกหัดรำละครแบบเก่าเล่นได้” ดังนั้นบทละครพระร่วงฉบับพูดคำกลอนที่อาศัยเค้าโครงจากฉบับบทละครทั้งหมด จึงเป็นบทประพันธ์ที่แพร่หลายและนำออกแสดงบ่อยครั้งที่สุด

12.4. พระร่วงฉบับบทละครร้อง เป็นพระราชนิพนธ์พระร่วงสำนวนสุดท้ายโดยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น ใน พ.ศ. 2467 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายก่อนสิ้นรัชกาล โดยมีความสำคัญคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่วมแสดงเป็นนายมันปิ่นยาว ณ พระราชวังมฤคทายวัน สำนวนของบทพระราชนิพนธ์พระร่วงสำนวนนี้ปรับปรุงจากบทพระราชนิพนธ์พระร่วงฉบับละครพูดคำกลอน

อย่างไรก็ตาม นาวาเอกสมภพ ภิรมย์ ร.น. อดีตอธิบดีกรมศิลปากรได้อธิบายคำนำภายในหนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงช่อมุ่ย สุรบดินทรฤชัย(ช่อมุ่ย จารุจินดา) ว่าพระราชนิพนธ์พระร่วงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจมีอีกสำนวนหนึ่ง ความว่า เรื่องพระร่วง เป็นพระราชนิพนธ์ร้อยแก้ว แสดงถึงเหตุที่พระร่วงได้เป็นเจ้ากรุงสุโขทัย ที่ถูกนำมาจัดแสดงครั้งแรกเนื่องในงานแสดงตำนานเสือป่า ราวพุทธศักราช 2455 แม้ว่าจะไม่พบต้นฉบับพระราชนิพนธ์สำนวนนี้ก็ตาม

13. แบบเรียนภาษาไทยเรื่องพระร่วง เป็นหนังสือเสริมสร้างพัฒนาทักษะทางด้านภาษาการอ่านภาษาไทย อันเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาศักยภาพประชาชนด้วยการศึกษา ภายหลังจากการริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวัง(พ.ศ. 2414 – 2430) อันเป็นการศึกษาระบบโรงเรียนอย่างไทยครั้งแรก ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการและกระทรวงธรรมการตามลำดับอันเป็นผลให้สถานศึกษาก็ขยายตัวไปยังภูมิภาค แบบเรียนอันเป็นเครื่องมือสำคัญทางการศึกษาจึงเป็นปัจจัยหลักที่ได้รับความสนับสนุนให้พัฒนาให้เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบเรียนภาษาไทย สำหรับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้น กระทรวงธรรมการได้อนุญาตให้พิมพ์

แบบเรียนหลวง ละครพูดเรื่องพระร่วง เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2478 จากนั้นได้ปรับปรุงเพื่อจัดพิมพ์ในรูปแบบของกวีนิพนธ์เรื่องพระร่วง ในปีพ.ศ. 2481 เพื่อใช้สำหรับการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา สารของแบบเรียนคือ การเรียบเรียงบทละครเรื่องพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นวรรณกรรมร้อยแก้ว ซึ่งคตินิยมเรื่องพระร่วงผ่านแบบเรียนภาษาไทยนี้ ยังคงปรากฏอยู่ในหลักสูตรการเรียนการสอนขั้นพื้นฐานของเยาวชนไทยสืบมาจนปัจจุบัน

14. เรื่องพระร่วง ความเรียงขนาดยาวที่เกิดจากการรวบรวม ชำระข้อมูลเอกสารประวัติศาสตร์ประเภทจารึก พงศาวดารและตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ขึ้น โดยมีการจัดระบบข้อมูลภายใต้ช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์และหลักฐาน สอบทานร่วมกับเอกสารต่างประเทศอาทิ พงศาวดารพม่า มอญ และเขมร มุ่งหวังที่จะนำเสนอข้อมูลเรื่องพระร่วงอย่างเป็นระบบควบคู่กับการเผยแพร่เรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทยในสมัยสุโขทัย ซึ่งในช่วงเวลานั้นมีข้อมูลหลักฐานไม่ชัดเจน จึงทรงอุทิศหาหาค้นคว้าทางหลักฐานทางโบราณคดีประกอบเป็นข้อวินิจฉัยประมวลเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ชาติสยามผ่านหนังสือชื่อว่า “เรื่องพระร่วง” ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเนื่องในการบำเพ็ญพระราชกุศลปัญญาสมวาร(50 วัน) พระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อพ.ศ. 2489

15. เสภาเรื่องพระร่วงสวรรคโลก ภูกรจนขึ้น โดยพระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร) ราว พ.ศ. 2492 เป็นสาระเรื่องเล่าผ่านบทขับเสภา ดังนี้

...พระอรุณกุมารขึ้นผ่านหล้า สัชนาลัยลือระบืออิทธิ

ได้ช้างเผือกงานคำค่าแห่งฤทธิ์	ปัจจามิตรเกรงไทยไม่กล้ากราย
ทางพวกไทยขอมยอมทำไมตรี	ทางจีนมิริคยอมน้อมถวาย
ได้ช้างจีนหลาก ๆ มากมาย	ตั้งเตารายเผาชาวมลงยา
หทัยบุญศรัทธาก็กกล้าแข็ง	วัดร้างร้างสร้างไว้ในศาสนา
รู้ศิลปะศาสตร์ต่าง ๆ อย่างเมธา	เกียรติเดชาหน่อไทนันเกรียงไกร
ราษฎรเรียกว่าพระยาร่วง	เด่นดังดวงสุริยาเวลาที่เที่ยง
ทรงปกครองพองไทยไม่ลำเอียง	ชาวทะเลียงปริดาทั่วหน้ากัน...

เสภาเรื่องพระร่วงสวรรคโลกนี้เป็นการถ่ายทอดเรื่องเล่าเกี่ยวกับเรื่องเล่าพระร่วงด้วยในอีกรูปแบบหนึ่ง สารโดยรวมได้รับแรงบันดาลใจจากคตินิยมเรื่องพระร่วงที่ปรากฏใน

พงศาวดารเหนือและเอกสารประวัติศาสตร์ฉบับอื่น ๆ อาทิ จุลยยุทธกาลวงศ์ ผู้ประพันธ์จึงได้เรียงร้อยขึ้นใหม่ด้วยกลอนเสภาหรือกลอนสุภาพ เพื่อให้สะดวกแก่การใส่ทำนองขับเสภา วรรณกรรมลายลักษณ์ชิ้นนี้นับเป็นการผลิตซ้ำคติความเชื่อเรื่องพระร่วงภายในระบบราชสำนักชิ้นสุดท้าย ก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

รูปแบบและคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 25 – ปัจจุบัน

กว่า 200 ปีของยุครัตนโกสินทร์จวบจนปัจจุบันท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมวรรณกรรมยังคงมีพัฒนาการอย่างสืบเนื่อง อันเป็นผลจากการจัดระเบียบข้อมูลชุดความรู้ที่แต่ดั้งเดิมอยู่ภายใต้การครอบครองของระบบราชสำนักและศาสนาให้เผยแพร่มาสู่สังคมจากการพัฒนาทางด้านการศึกษาและการสร้างชุดความรู้ใหม่ที่กระทำกันอย่างแพร่หลาย ซึ่งส่งผลทั้งต่อชุดความรู้ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะ ดังเช่นคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

ระบบการศึกษาเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงถูกแพร่กระจายออกไปผ่านการเรียนการสอนภาษาไทยชั้นพื้นฐาน พระร่วงจึงเป็นที่รู้จักในวงกว้างผ่านแบบเรียนว่า เป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับกษัตริย์สุโขทัยผู้มีบุญญาธิการ พร้อมด้วยคุณลักษณะพิเศษคือวาจาสิทธิ์ กระนั้นเรื่องเล่าพระร่วงฉบับท้องถิ่นเป็นที่รับรู้ในหลายรูปแบบ เพราะเรื่องเล่ามีรายละเอียดสัมพันธ์กับพื้นที่อย่างโดดเด่น

1. วรรณกรรมจากคำบลศรีศิริมาส สุโขทัย โดยประจักษ์ สายแสง เป็นการรวบรวมวรรณกรรมชาวบ้านที่ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาไทย เมื่อพ.ศ. 2516 มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมมุขปาฐะจากคำบลศรีมาส จังหวัดสุโขทัยไว้เป็นลายลักษณ์อักษร รวมถึงจำแนกอนุภาคที่สำคัญของวรรณกรรมและสังเคราะห์โลกทัศน์ของชาวตำบลศรีศิริมาสผ่านนิทานตำนาน พบว่า มุขปาฐะพระร่วงเป็นนิยายบุคคลและนิยายสถานที่จำนวน 3 เรื่อง ดังนี้

1.1. เรื่องพระร่วง ความว่า พราน 2 คายายอาศัยอยู่บนเขาหลวงวันหนึ่งได้ไปพบทารกน้อยนอนร้องไห้อยู่บนถ้ำแห่งหนึ่งบนเขานั้น เมื่อเข้าอุ้มจับก็ร่วงหล่นทุกคราวไป จนต้องนำไม้มาสานเป็นตาห่าง ๆ เข้าโอบอุ้มจึงจับได้ แล้วนำมาเลี้ยงไว้ตั้งชื่อให้ว่า เจ้าร่วง ต่อมาเจ้าร่วงอยากได้น้อง คายายจึงแกะไม้ทองกลางเป็นรูปเด็กชายให้เป็นเพื่อนเล่น เจ้าร่วงเพียรพูดกับตุ๊กตานั่นจนตุ๊กตาพูดตามและปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าร่วงได้เป็นที่อัศจรรย์ แล้วตั้งชื่อว่า เจ้าลือ 2 พี่น้องเที่ยวเล่นอยู่บริเวณเขาหลวงนี้เอง วันหนึ่งเจ้าร่วงเห็นว่ากระแสมดีจึงชวนน้องชายเล่นว่าวกัน จึงทำว่าวขึ้นแล้วขึ้นไปวังว่าวบนยอดเขา ครั้งหนึ่งเกิดหกล้มลงเป็นร่องรอยเรียกว่ากระโปกพระร่วง ตลอด

ชีพของพระร่วงได้สร้างสถานที่สำคัญ ณ เขาหลวงแห่งนี้ไว้มากมาย อาทิ สวนลุ่ม – สวนขวัญที่อยู่บนยอดเขา ลานพระยาเล่นเรือที่เกิดจากพระร่วงทำเป็นอ่างไว้เล่นเรือเล่น ถ้าจูงนางอันเป็นสถานที่ที่พระร่วงพาหญิงคนรักไปเที่ยวเล่น ซึ่งยังคงนามเรียกขานมาจนปัจจุบัน

1.2. เรื่องพระร่วง พระลือ ความว่า พระร่วงเป็นพ่อตาขุนบาล วันหนึ่งได้แกะไม้ทองเหลืองเป็นรูปตุ๊กตา พระร่วงพอใจในตุ๊กตาดังนี้มาก พาอุ้มเล่นไปยังที่ต่าง ๆ ครั้งหนึ่งพระร่วงวางตุ๊กตาดังนี้ไว้ ก่อนที่จะแสดงอาการขับไล่ไก่ไม่ให้มาใกล้ตุ๊กตา แต่ไล่อย่างไร ไก่ก็ไม่ยอมออกห่างตุ๊กตาดังนี้เลย พระร่วงจึงเอ่ยกับตุ๊กตาว่า “มึงไม่ตะพึดมันเล่า” เพียงเท่านั้นตุ๊กตาก็ลุกขึ้นขับไล่ไก่ เรียกว่า พระลือ

1.3. เรื่องปลาไหลพระร่วง ความว่า พรานคนหนึ่งอาศัยอยู่บริเวณป่าเขาพระบาท วันหนึ่งไปพบกับจาร์กตั้งอยู่ที่โพรงปากถ้ำ แปลความว่า บริเวณนี้มีปลาไหลที่พระมหากษัตริย์ทรงเลี้ยงไว้ หรือ ปลาไหลพระร่วง ไม่ไกลกันนั้นก็พบโพรงกว้างราว 3 วา จึงเกิดความสงสัยว่าปลาไหลพระร่วงจะมีจริงหรือไม่ จึงออกอุบายนำเบ็ดมาเป็นเหยื่อล่อ แต่เมื่อพิจารณาแล้วว่า ปลาไหลพระร่วงน่าจะเป็นสัตว์ที่มีขนาดใหญ่ จึงฆ่าลูกควายที่เลี้ยงไว้มาเป็นเหยื่อล่อ วางไว้บริเวณปากถ้ำ ต่อมา 2 – 3 วันก็พบสัตว์รูปร่างคล้ายงูสีดำ ส่วนหัวกว้างประมาณ 1 วาเศษออกมาจากโพรงนั้นเพื่อกินซากลูกควายนั่น พอกินเสร็จก็กลับลงไปยังโพรงเดิม จึงเรียกโพรงนั้นว่า ถ้ำงู ซึ่งอยู่บริเวณเขาพระบาทใกล้กันกับโขกพระร่วงลงพระขรรค์

2. นิทานพื้นบ้านของท้องถิ่นสุโขทัยและบริเวณโดยรอบ เป็นการตีพิมพ์โดยศูนย์สุโขทัยศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2522 โดยเป็นการรวบรวมนิทานในเขต 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก กำแพงเพชร อุตรดิตถ์ เพชรบูรณ์ พิจิตร ตากและนครสวรรค์ ซึ่งบางส่วนได้รับอิทธิพลจากเรื่องพงศาวดารเหนือและบทละครฉบับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตามเรื่องพระร่วงอีกจำนวนหนึ่งก็นำเสนอเรื่องราวที่ต่างออกไป ดังนี้

2.1. ปลาพระร่วง ความว่า พระร่วงผู้มีวาจาสิทธิ์บวชเป็นภิกษุอยู่ที่วัดแห่งหนึ่ง วันหนึ่งขณะกำลังฉันภัตตาหารเพลอยู่ เมื่อพระร่วงฉันเนื้อปลาตัวหนึ่งหมดก็หยิบก้างขึ้นมาพร้อมเอ่ยว่า “กลับเป็นปลาตามเดิมเสียเถิด” แล้วจึงโยนก้างปลานั้นลงไปในสระน้ำ ด้วยอำนาจวาจาสิทธิ์นั้นก้างปลาก็กลับมีชีวิตขึ้นมาดังเดิม หากแต่มีตัวใสสามารถเห็นอวัยวะภายในได้ทั้งหมด

2.2. พระร่วงกับพระลือ ความว่า พระร่วงกับพระลือเป็นพี่น้องกัน พระลือผู้เป็นน้องมีรูปโฉมงดงามกว่าพระร่วงมากนัก พระร่วงจึงเกิดความน้อยใจ อิจฉาน้องชายอยู่เรื่อยมา ครั้งหนึ่งพระร่วงได้หาเหตุทะเลาะกับพระลือจนต่อยตีกัน แม้ว่าตามปกติพระลือไม่คิดสู้เพราะด้วยคิดว่าตนเองเป็นน้อง แต่ครั้งนี้พระลือคิดสู้ พระร่วงโมโหมากจึงเตะพระลือจนคอหัก ไปตกยังวัดพระศรีมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก

2.3. พระปรารักษ์ยอดค้วน ความว่า ยังมีตายายคู่หนึ่งเลี้ยงชีพด้วยการทำประมง วันหนึ่งขณะที่กำลังจากหาปลาที่พบแดง โมงขนาดใหญ่ลูกหนึ่งตกอยู่ริมฝั่งน้ำ จึงช่วยกันนำกลับบ้าน แล้วผ่าออกดูก็พบทารกผู้ชายจึงตั้งชื่อว่า “ร่วง” เด็กชายร่วงผู้นี้ชอบเที่ยวสวน เมื่อตายายออกไปหาปลาที่ขอบแอบหนีไปท่องเที่ยวตามลำพัง วันหนึ่งตากลับมาบ้านไม่พบเจ้าร่วงจึงแกะไม้ทองหลางเป็นรูปเด็กชายเพื่อหลอกยายว่าเด็กชายร่วงอยู่บ้าน ฝ่ายเจ้าร่วงกลับมาพบตุ๊กตาจึงใช้วาจาลิทธิให้ตุ๊กตานั้นกลายเป็นคนแล้วตั้งชื่อว่า ลือ ต่อมาเมื่อกษัตริย์เมืองสุโขทัยไม่มีผู้สืบราชบัลลังก์ จึงกระทำพิธีราชาภิเษก เมื่อราชาภิเษกที่หน้าพระร่วงจึงได้เป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย วันหนึ่งพระร่วงกับพระลือผู้เป็นน้องเกิดอยากแข่งขันกันสร้างเจดีย์จึงตั้งเกณฑ์ว่า ผู้ใดสร้างได้สวยงามกว่าจะเป็นผู้ชนะ ผลปรากฏว่า เจดีย์ของพระลือใหญ่กว่าและสวยกว่า พระร่วงเกิดความอิจฉาจึงใช้เท้าเตะพระปรารักษ์ของพระลือขาดกระเด็นลอยมาตกที่พิษณุโลก

2.4. ตำบลบ้านกล้วย ความว่า เด็กชายร่วงเป็นผู้มีฤทธิ์ อาศัยอยู่เมืองสุโขทัย วันหนึ่งได้ชักชวนเพื่อนแข่งว่าวของผู้ใดจะขึ้นสูงกว่ากัน ขณะที่วิ่งว่าวไปทางทิศตะวันออกจนไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่ตั้งชื่อว่า “บ้านกล้วย” เกิดหิวน้ำ จึงขอน้ำจากชาวบ้านกล้วยแห่งนั้น แต่ไม่มีผู้ใดให้จึงสาปแข่งว่าขอให้ไม่มีน้ำกินตลอดไปเกิด บ้านกล้วยแห่งนี้จึงขาดแคลนเรื่อยมาจนทุกวันนี้

2.5. ตำบลบ้านสองห้อง ความว่า เด็กชายร่วงบ้านอยู่เมืองสุโขทัย เป็นผู้มีความวาจาลิทธิ วันหนึ่งได้เดินทางไปเมืองศรีสัชนาลัย เมื่อเสร็จกิจธุระแม้รีบเดินทางกลับแต่ก็มีดลกลงทางจึงขออาศัยนอนกับชาวบ้าน แต่เนื่องจากพระร่วงเป็นคนแปลกหน้า ชาวบ้านจึงไม่ให้นอนด้วยโดยอ้างว่าบ้านของตนนั้นมีเพียง 2 ห้องเท่านั้นให้ไปนอนที่อื่น พระร่วงดังนั้นก็โกรธจึงกล่าวออกไปว่า “ต่อแต่นี้หากจะปลูกบ้านก็จงปลูกแต่เพียง 2 ห้องเท่านั้น” ตั้งแต่นั้นมาหากชาวบ้านผู้ใดในหมู่บ้านดังกล่าวนี้ปลูกบ้านเกิน 2 ห้องก็จะเกิดเหตุร้ายต่างเสมอ

2.6. พระร่วงวิ่งว่าว ความว่า ยุคสุโขทัยนั้นประชาชนนิยมเล่นว่าวมาก พระร่วงผู้เป็นกษัตริย์จึงอยากเล่นว่าวเช่นเดียวกับประชาชนบ้าง จึงปลอมพระองค์เป็นชาวบ้านมาร่วมเล่นว่าวว่าวของพระร่วงนั้นมีขนาดใหญ่มาก ดังนั้นพื้นที่ในการวิ่งว่าวจึงต้องใช้ระยะทางไกล พระร่วงจึงวิ่งว่าวไปเรื่อย ๆ เมื่อพบเส้นทางที่รกชัฏไปด้วยป่าไม้จึงใช้เท้ากวาดพื้นไปด้วยจนเกิดเป็นแนวถนนมาจนถึงทุกวันนี้

2.7. ถนนพระร่วง ความว่า พระร่วงชื่นชอบเล่นว่าวมากจึงทำเส้นทางสำหรับเล่นว่าวจากเมืองสุโขทัยไปจนถึงวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชนาลัย เมื่อทำถนนแล้วเสร็จจึงไปจนบ้านสารจิตสันตอด้วยว่าวหมด จึงขอด้วยจากชาวบ้านแต่ไม่มีผู้ใดให้จึงกล่าวกับชาวบ้านว่า “บ้านนี้อย่าปลูกฝ้ายมีสมอได้อีกเลย” ตั้งแต่นั้นมาฝ้ายที่เป็นลูกก็ไม่มีสมอเรื่อยมา

2.8. ไม้เซ็ดก้นพระร่วง ความว่า เด็กชายร่วงชอบหนีตายออกไปเที่ยวป่าเสมอ วันหนึ่งขณะที่ไปเที่ยวป่าเกิดปวดท้องอยากถ่ายอุจจาระ จึงถ่ายอุจจาระแล้วใช้กิ่งไม้เซ็ดก้น ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระร่วงกิ่งไม้นั้นจึงเติบโตขึ้นและมีกลิ่นเหม็นดังกลิ่นอุจจาระ

2.9. บ้านขอนแก่นคำ บ้านถ้ำกระต่าย ความว่า ตายายชาวบ้านยากจนเลี้ยงชีพด้วยการทำนาเลี้ยงตัวอยู่เป็นนิจ วันหนึ่งนาของตายายนี้เกิดเป็นทองคำ เมื่อความทราบถึงพระร่วง ผู้ครองเมืองสุโขทัยว่าบริเวณนั้นเป็นทองคำก็สั่งให้ทหารรับตายายทั้งสองเข้ามาอยู่ในพระราชวัง แล้วให้ทหารมาหาคัดเลือกทองคำทั้งหมดขึ้นรถยนต์กลับไปยังพระราชวัง แต่เมื่อเดินทางมาถึงพระราชวัง ทองคำเหล่านั้นก็กลับกลายเป็นดินดังเดิม เมื่อขนกลับมายังกลางทุ่งจึงกลับกลายเป็นทองอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเรียกขานกันว่า บ้านขอนแก่นคำ

3. คำานานบ้านสารจิตร เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงที่ปรากฏภายในตำบลดสารจิตร อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย มักปรากฏเป็นเรื่องราวอย่างภายในครัวเรือนจากการลงพื้นที่พบว่า ถูคนำมาเผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2488 ลุงต๋วย อิมประยูร ปัจจุบันอายุ 80 ปี ชาวบ้านตำบลสารจิตร ผู้ถ่ายทอดเรื่องเล่าสำนวนพระร่วงตำบลดสารจิตรกล่าวว่า เรื่องพระร่วงสำนวนสารจิตรนี้รับฟังมาจากปู่ผู้ประกอบอาชีพเป็นหมอชาวบ้านที่มีความสามารถในการอ่านภาษาขอม เพราะคำานานนิทานพระร่วงนี้ถูกจารลงบนใบลานหากแต่ต่อมาถูกไฟไหม้ เหลือเพียงคำบอกเล่าจากผู้สูงอายุภายในท้องถิ่นในปัจจุบัน

เด็กชายร่วงเป็นลูกแม่อยู่เมืองศรีสัชนาลัย มีน้องชายคนหนึ่งชื่อพระลือ บวชเรียนแล้วจึงเรียกว่า พระร่วง ตั้งแต่ยังเล็กจนเข้าวัยหนุ่มใหญ่มีกิจกรรมยามว่างประจำคือวิ่งว้าว กระทบวันหนึ่งพระร่วงวิ่งว้าวข้ามแม่น้ำยมจากเมืองเก่าศรีสัชนาลัยมายังพื้นที่คนละฝั่งแม่น้ำ วิ่งไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งพบเส้นทางที่เป็นหลุมเป็นบ่อก็เกิดสะดุดล้มลงบริเวณที่เรียกขานว่า บ้านสามหลุม การล้มนั้นทำให้สายด้ายขาด พระร่วงจึงเดินขอฝ้ายจากชาวบ้านเพื่อที่จะมาต่อเป็นสายว้าว แต่ไปขอบ้านใดก็ไม่มีชาวบ้านคนใดให้เลย พระร่วงเลยสาปว่า บ้านนี้ปลูกฝ้ายอย่าให้เป็นลูกอีกเลย หลังจากนั้นมาฝ้ายที่ปลูกบริเวณย่านบ้านสามหลุมก็ไม่เคยติดลูกอีก พระร่วงจึงเดินเรื่อยมาจนถึงบริเวณที่ลุ่มเชิงเขาที่มีลักษณะเป็นสามมุมเหมือนชายธงปัจจุบันเรียกว่า นาสามมุม ชาวบ้านในบริเวณนี้ ปลูกข้าวทำนากันเป็นกิจวัตร พระร่วงไม่เคยเห็นคนทำนามาก่อนก็หยอกล้อเชิงเข้าเหย้าทำให้ชาวบ้านชักชวนให้พระร่วงมาร่วมกันปลูกข้าว ผ่านไปจนหลายวันที่พระร่วงมาร่วมทำนากับชาวบ้าน แต่ด้วยความที่ไม่เคยปักกล้าดำนาต้นอ่อนที่พระร่วงเพียรปักลงดินก็ปลูกไม่ขึ้น

นางคำสาวสวยในหมู่บ้านที่เห็นว่าข้าวกล้าที่พระร่วงปักดำนั้นใช้ไม่ได้ นางจึงเดินไปดูและกล่าวว่า ทำต่อไปก็จะล้มตายเสียเปล่า เมื่อพระร่วงเห็นนางคำก็ตกหลุมรักและติดตามนางคำไปทุกแห่งหมายจะได้มาเป็นภรรยา แต่นางคำไม่ได้สนใจในตัวพระร่วงจึงหนีไป ทว่าไม่ว่าจะหนีไป

ทิศทางใด พระร่วงก็สามารถติดตามไปได้เสมอ จนกระทั่งนางคำหนีไปจนถึงบริเวณที่มีคลองขวางอยู่ด้านหน้า คลองดังที่ปรากฏในเรื่องเล่าปัจจุบันคือ คลองท่าแพ ลำน้ำสายสำคัญที่เชื่อมต่อกจากห้วยแม่ท่าแพบริเวณอุทยานแห่งชาติศรีสัชนาลัยมายังบ้านสารจิตรที่ชาวบ้านใช้สำหรับกิจกรรมทางการเกษตร เมื่อนางคำไม่สามารถหนีได้อีกต่อไป จึงออกอุบายบอกพระร่วงให้สร้างสะพานเพื่อข้ามลำน้ำให้ พระร่วงผู้มีอิทธิฤทธิ์จึงใช้เท้ากวาดไปยังบริเวณนั้นทำให้เกิดเป็นสะพานหิน ปัจจุบันเหลือเพียงร่องรอยของเสาตอหินเท่านั้น ชาวบ้านเรียกว่า สะพานหนองข้าม – สะพานหนองขาม

เมื่อพระร่วงสามารถสร้างสะพานได้ด้วยฤทธิ์ขลัง นางคำก็ยิ่งหวาดกลัวนางจึงวิ่งข้ามสะพานที่พระร่วงสร้างหวังว่าจะหนีให้พ้น พระร่วงเห็นดังนั้นจึงวิ่งตาม ด้วยความไม่ใช่คนพื้นที่ พระร่วงจึงสะดุดหลุมหลายครั้งหลายครา เมื่อลุกขึ้นมาได้จึงเห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเต็มไปด้วยตอหินเกินกว่าจะนับได้ ณ บริเวณดังกล่าวถูกเรียกขานว่า บ้านแสนตอ มาจนทุกวันนี้ พระร่วงที่พยายามวิ่งไล่ตามนางคำมายาวนานเดินทางไปทางใดก็ไม่พบนางคำจึงเกิดความเสียใจกลายเป็นที่มาของชื่อ บ้านสารจิต จากระยะทางที่วิ่งไล่ตามนางคำมาจนเหนื่อยล้าพระร่วงจึงหยุดและทรุดกายลงคุกเข่า ณ ที่แห่งนั้นปรากฏนาม บ้านคุก อย่างไรก็ตามแม้ พระร่วงจะพยายามเดินตามหานางคำเท่าใดก็ไม่พบจึงหยุดนั่งคอยนางคำอยู่บริเวณทุ่งนาภายในหมู่บ้านที่คนในพื้นที่ปัจจุบันเรียกว่า บ้านนาคอย

ฝ่ายนางคำที่วิ่งหนีการติดตามของพระร่วงเกิดอยากล้างเนื้อล้างตัวด้วยความเหนื่อยล้าเมื่อเดินทางไปทาง บ้านแก่ง ในปัจจุบัน นางก็พบลำห้วยขนาดเล็ก แต่มีน้ำใสสะอาด นางจึงลงไปล้างเนื้อล้างตัว ต่อมาลำห้วยนั้นมีชื่อว่า ห้วยจุ่มเตด ใกล้กันนั้นเองพระร่วงเห็นนางคำอาบน้ำล้างตัวอยู่ จึงลุกขึ้นตั้งใจจะจับนางคำให้ได้ นางคำเห็นดังนั้นจึงวิ่งขึ้นภูเขาเพื่อไปหลบอยู่บนถ้ำ แล้วถอดผ้าถุงเพื่อปิดปากถ้ำไว้

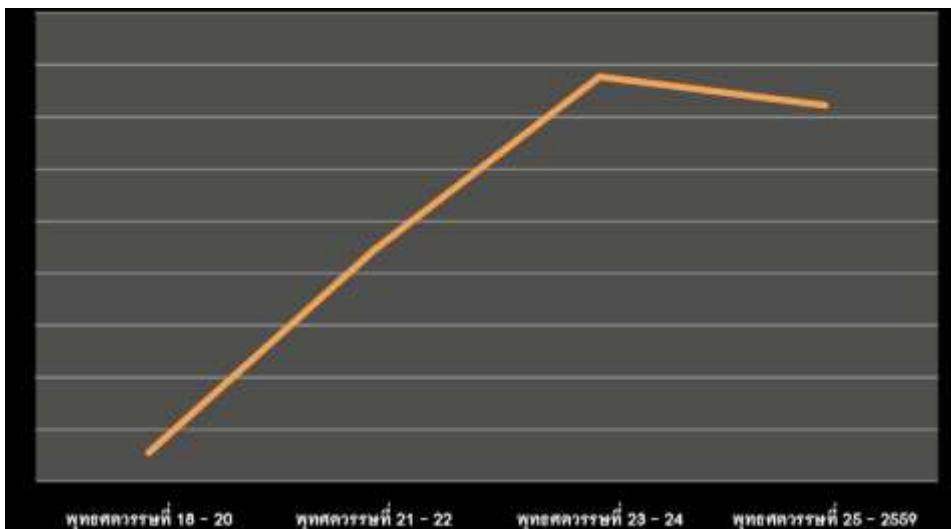
พระร่วงเห็นดังนั้นก็ไม่กล้าตามขึ้นไป เกรงว่าจะเกิดอัปมงคลแก่ตัวจึงนั่งรออยู่เช่นนั้น เมื่อพระร่วงแน่ใจว่านางคำไม่ยอมออกจากถ้ำ จึงสาปว่า ถ้าหากนางอยากจะทำออกจากถ้ำนางจะต้องทอผ้าใยบัวให้สำเร็จ จากนั้นพระร่วงจึงเดินทางกลับมายังเมืองเก่าศรีสัชนาลัยด้วยความเสียใจเป็นที่สุด ภูเขาที่อยู่ใกล้กับตำบลสารจิตรนี้ปัจจุบันเรียกว่า เขานางคำ เมื่อถึงเมืองเก่าศรีสัชนาลัย พระร่วงปลุกผักบั้งไว้ก่อนแล้วตั้งจิตอธิษฐานพร้อมกับถันวาทว่า หากวันใดผักบั้งเหล่านี้ทอดยอไปถึงพระมหาธาตุของชุมชนเมืองเสถียรพระร่วงจะกลับมาเมืองนี้อีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงเดินลงแม่น้ำยมหายไปตามทุกวันนี้

4. พระร่วงนครไทย เป็นเรื่องเล่าในท้องถิ่นซึ่งไม่อาจทราบช่วงเวลาในการรับรู้แน่ชัด เนื้อหาของเรื่องเล่ามุขปาฐะพระร่วงนครไทยนี้เกี่ยวกับผู้ปกครองเมืองบางยาง ชื่อเมืองโบราณที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีชุม จารึกอักษรไทยสุโขทัยลงบนหินดินดาน พบเมื่อ พ.ศ. 2430 สาระเรื่อง

เล่ากล่าวถึง การเตรียมไพร่พลสำหรับการทำสงครามขับไล่ขอมสบาดโขลญลำพง และภารกิจส่วนพระองค์และเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินของพระร่วงในเมืองบางยาง ซึ่งปัจจุบันคือ อำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก ดังนี้

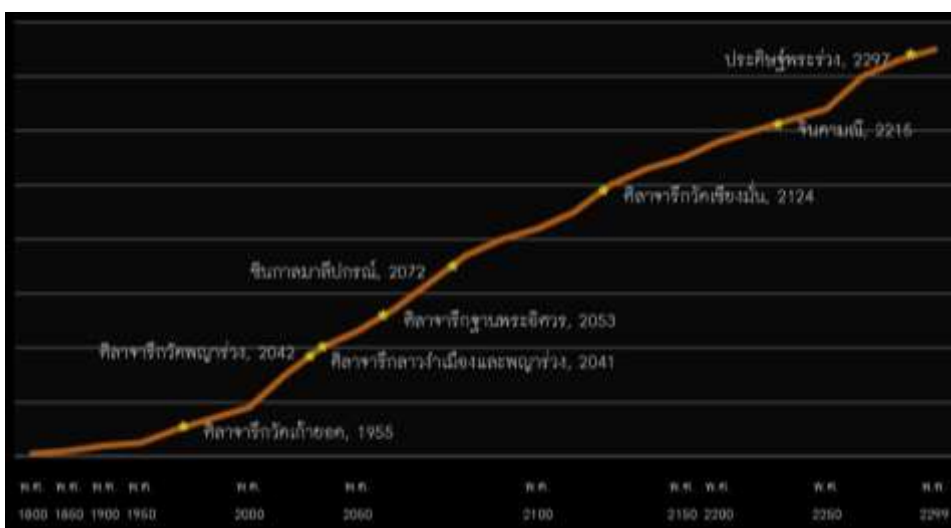
พระร่วงเจ้าเมืองบางยางปกครองเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ได้เสด็จมาเยี่ยมชมการฝึกทหารของขุนหาญห้าว ทหารเอกผู้รักษาเมืองหน้าด่านนครชุม ขณะทรงเสด็จข้ามลำน้ำพระองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้บนก้อนหินขนาดใหญ่กลางแม่น้ำแควน้อยภายในหุบเขานครชุม เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจเมื่อครั้งเสด็จมาตรวจเยี่ยมไพร่พลสำหรับเตรียมการรบครั้งใหญ่ที่จะเกิดขึ้นครั้งเมื่อประทับรอยพระบาทบริเวณกลางลำน้ำแล้ว พระองค์ได้เดินทางมาเยี่ยมชมการซ้อมรบของไพร่พลที่กำกับดูแลโดยขุนหาญห้าวทหารเอกคู่พระทัย ในขณะที่พระร่วงเดินทางมาตรวจความพร้อมของทหารสำหรับการศึกนั้น พระองค์มักที่จะขึ้นไปเล่นว่าวเพื่อผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยและผูกว่าวไว้ให้ประชาชนได้ชื่นชมบนก้อนที่จะเสด็จกลับเมืองบางยาง

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่บันทึกตั้งแต่ พ.ศ. 2500 นั้นมีชุดข้อมูลหลักคือ บทละครพระร่วงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เผยแพร่ผ่านแบบเรียนภาษาไทยเป็นหลัก อย่างไรก็ตามคติความเชื่อในลักษณะนิทาน ตำนาน เรื่องเล่ากลับถูกรับรู้ได้อย่างสืบเนื่องภายในพื้นที่จังหวัดภาคเหนือตอนล่างผ่านวรรณกรรมมุขปาฐะที่ถ่ายทอดกันในถิ่นด้วยการบอกเล่า เรื่องเล่าเหล่านี้จึงมีสำนวนหลากหลาย ไม่ตายตัว ต่อมาเมื่อนักวิชาการด้านภาษาและคติชนวิทยามีความสนใจจึงได้ถูกบันทึกขึ้นเป็นข้อมูลลายลักษณ์ ที่แม้ไม่สามารถระบุช่วงเวลาของการเริ่มแพร่กระจายแต่ละชุดข้อมูลได้อย่างชัดเจน แนววงวิชาการมองว่าสาระเหล่านี้เป็นเรื่องเล่าที่ขัดแย้งกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ กระนั้นเรื่องเล่าเหล่านี้กลับมีความเชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญในถิ่นได้อย่างกลมกลืน เพื่อรองรับความน่าเชื่อถือของเรื่องเล่าทั้งสิ้น

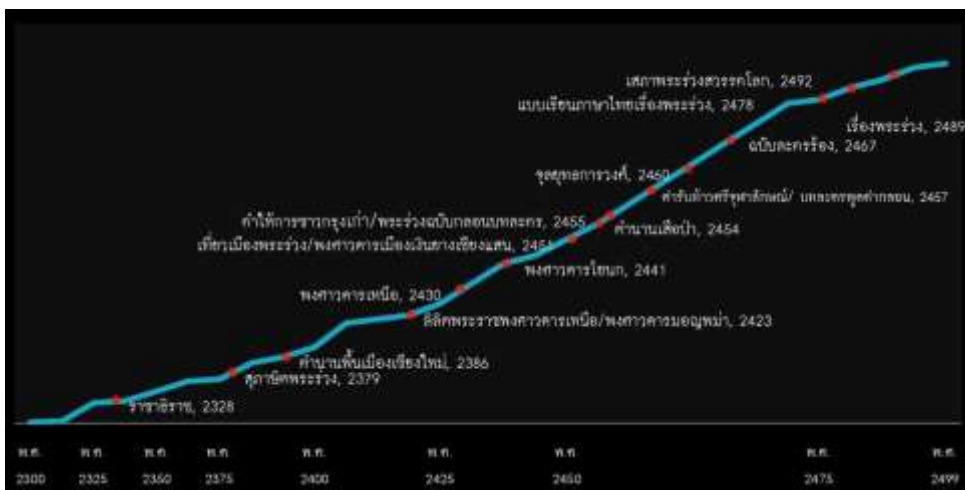
ภาพที่ 3-1 การแพร่กระจายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย

เมื่อรวบรวมข้อมูลการปรากฏของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 จนถึง พุทธศักราช 2559 พบว่า พุทธศตวรรษที่ 23 - 25 เป็นช่วงเวลาที่คติความเชื่อเรื่องพระร่วงถูกปรากฏขึ้นในสังคมไทยมากที่สุด พุทธศตวรรษที่ 18 - 22 ปรากฏหลักฐานลายลักษณ์เกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงทั้งสิ้น 8 ชิ้น ซึ่งถูกบันทึกใน 2 รูปแบบ คือ จารึกจำนวน 5 หลัก และเอกสารโบราณจำนวน 3 ฉบับ ดังนี้

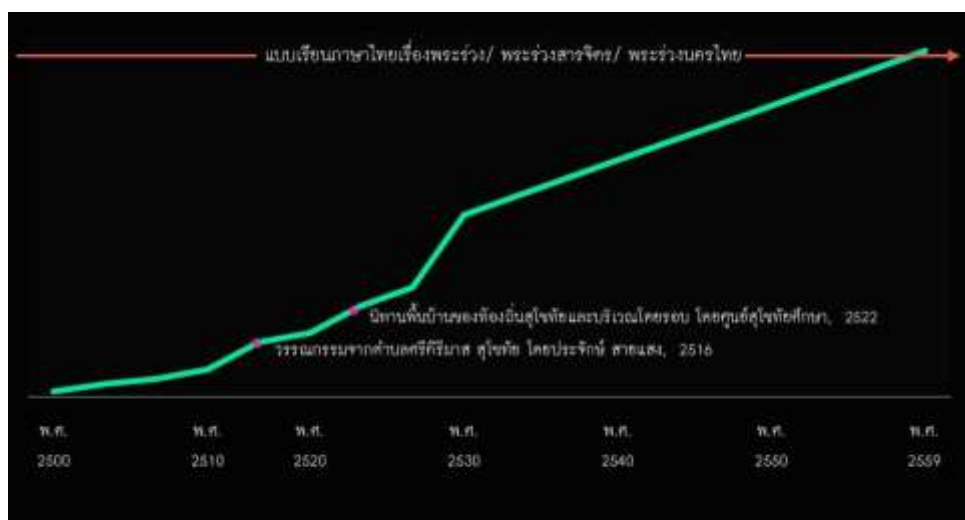
ภาพที่ 3-2 คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพุทธศตวรรษที่ 18 - 22

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 – 24 โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแล้ว เป็นช่วงเวลาที่คติความเชื่อเรื่องพระร่วงถูกรวบรวมขึ้นอย่างเป็นระบบรวมทั้งสิ้น 19 ฉบับ เอกสารทั้งหมดเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่มีความหลากหลาย ดังนี้

ภาพที่ 3-3 คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพุทธศตวรรษที่ 23 – 24

ขณะที่คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนั้น เป็นการรับรู้ผ่านการเรียนภาษาไทยที่บรรจุอยู่ในหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องเล่าประจำถิ่นและวรรณกรรมมุขปาฐะที่นักวิชาการด้านภาษาและคติชนรวบรวมขึ้น ดังนี้

ภาพที่ 3-4 คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพุทธศตวรรษที่ 25 – ปัจจุบัน

การรวบรวมคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในสังคมไทยนี้ ชี้ให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้นเป็นชุดความเชื่อเกี่ยวกับบุคคลสำคัญอันมีความเกี่ยวเนื่องกับรัฐโบราณที่ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 และยังคงถูกถ่ายทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2559) พัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในเบื้องต้นถูกบันทึก เพื่อที่จะอธิบายถึงผู้นำที่มีความสัมพันธ์กับผู้ก่อตั้งรัฐล้านนา จนกลายเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์รัฐโบราณและราชวงศ์ของอาณาจักรทางตอนเหนือ ด้วยการบันทึกลงบนแผ่นศิลาจารึก ต่อมาเมื่อมีนวัตกรรมการบันทึกลงบนใบลานและสมุดไทยตามลำดับ คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายความเป็นมาของบ้านเมืองประเภทตำนานที่ได้จากมุขปาฐะของพื้นที่อย่างพงสาวดารเหนือ ได้ถูกชำระ ตัดเติม และพัฒนาสาระเรื่องเล่าที่อ้างอิงจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีต่าง ๆ จากจารึก พงสาวดารต่างชาติหรือคำให้การของเขลายุทธยาที่ค้นพบในเวลาต่อมาให้มีความน่าเชื่อถือ เพื่อให้กลุ่มชนชั้นนำได้ศึกษาประวัติศาสตร์และรู้จักความเป็นมาของแคว้นแคว้นบ้านเมือง กระนั้นเมื่อการเผยแพร่ชุดความรู้ต่าง ๆ ได้ถูกชำระและตีพิมพ์เผยแพร่ให้เป็นสาธารณะชนชั้นนำได้คัดสรรเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วง เพื่อเป็นใช้เป็นชุดเรื่องเล่าที่สร้างความตระหนักรู้เรื่องประวัติศาสตร์และคุณลักษณะผู้นำ ด้วยกลวิธีการนำเสนอผ่านวรรณกรรมในลักษณะต่าง ๆ ทั้ง ร้อยแก้ว ลิลิต กลอนเสภาและกลอนบทละคร จนกระทั่งปรากฏอยู่ในแบบเรียนภาษาไทย สำหรับชั้นประถมศึกษาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง อย่างไรก็ตามเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงตั้งแต่ปี 2500 เป็นต้นมาคติความเชื่อของพระร่วงที่ถูกรับรู้อย่างแพร่หลายขึ้นมาใหม่มิได้จำเพาะแต่เพียงหลักฐานโบราณคดีและเอกสารลายลักษณ์เท่านั้น เพราะมุขปาฐะฉบับคนท้องถิ่นที่คงผลิตซ้ำจากรุ่นสู่รุ่นอันถูกบันทึกจากนักคติชนวิทยาสะท้อนให้เห็นถึงตำนานคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ผูกพันกับความเป็นพื้นที่แห่งอดีตอย่างแน่นแฟ้น

แบบเรื่องและการแตกเรื่องพระร่วงในสังคมไทย

แบบเรื่อง เป็นคำที่นิยมใช้ในการอธิบายนิทานหรือเรื่องเล่าประเภทพื้นบ้านที่มีเนื้อความสมบูรณ์ในตัว สามารถนำไปเล่าได้โดยอิสระ ไม่ต้องอาศัยความหมายหรือเนื้อเรื่องอื่นใดอีก (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2543, หน้า 53) แบบเรื่อง หมายถึง ประเภทของโครงเรื่องซึ่งประกอบด้วยลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญอันทำให้นิทานเรื่องหนึ่งต่างจากเรื่องอื่น ๆ (เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร, 2527, หน้า 7)

แบบเรื่องจึงเป็นเอกลักษณ์สำคัญของเรื่องราวนิทานเรื่องเล่าที่ทำให้ผู้อ่านสามารถเทียบเคียงสิ่งที่เรียกว่า แบบเรื่องนี้กับนิทานเรื่องอื่น ๆ ได้ อาทิ แบบเรื่องอิดิปุส (Oedipus) ซึ่งเป็นนิทานเกี่ยวกับโอรสกษัตริย์ที่พลัดพรากไปจากบ้านเมือง แต่ภายหลังได้ฆ่าบิดาของตนและครอง

เมือง โดยไม่รู้ว่าคุณได้กระทำผิดมาต นิทานเรื่อง อติปุต สามารถเปรียบเทียบกับนิทานไทยเรื่อง คล้ายคลึงกันคือ เรื่องพญากงพญาพาน

งานวิจัยเรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย : บทบาทและการดำรงอยู่ในส่วนของการศึกษาพัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงผ่านวรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า นิทาน ตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงที่มีหลายสำนวนนั้น ปรากฏทั้งเนื้อความที่มีลักษณะร่วมและต่างกัน ไปมีปัจจัยหลักคือพฤติกรรมของพระร่วง ผู้วิจัยจึงประยุกต์วิธีการศึกษา “พฤติกรรมของหลักตัวละคร” อันเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาโครงสร้างนิทานของ วลาดิมิร์ พรอพพ์ (Vladimir Propp) เพื่อที่จะทำความเข้าใจถึงนัยทางการนำเสนอของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

เหตุการณ์หรือเรื่องราวในโครงเรื่องที่มีการเรียงร้อยกันอย่างเป็นลำดับและทำให้เกิดโครงเรื่องและแบบเรื่องพระร่วง ซึ่งผู้วิจัยได้จำแนกเหตุการณ์สำคัญในแบบเรื่องพระร่วงออกเป็น 4 ตอน

ตารางที่ 3-1 กำเนิดผิปกติ กล่าวถึง การกำเนิดตัวละครที่มีความผิปกติจากมนุษย์

อนุภาค	เรื่อง
กำเนิดจากกษัตริย์กับนางนาค	- คำให้การชาวกรุงเก่า - พงศาวดารเหนือ(พระร่วงอรุณราชกุมาร) - จุลยุทธการวงศ์
กำเนิดจากกษัตริย์กับนางผีเสื้อ	- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
กำเนิดจากกษัตริย์กับเทพธิดา	- ชินกาลมาลีปกรณ์
กำเนิดเป็นบุตรผู้นำ	- พงศาวดารเหนือ(พระร่วงช่วยน้ำ) - บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(ตำนานเสือป่า, บทละครรำ, บทละครฉบับพูดคำกลอนและบทละครร้อง) - แบบเรียนภาษาไทยเรื่องพระร่วง

ตารางที่ 3-1 (ต่อ)

อนุภาค	เรื่อง
เป็นบุตรบุคคลสำคัญ	- ตำนานบ้านสารจิตร

เมื่อได้จำแนกแบบเรื่องการกำเนิดของพระร่วงที่ปรากฏในเรื่องวรรณกรรมสำนวนต่าง ๆ พบว่า เรื่องเล่าจะกล่าวถึงชาติกำเนิดพิเศษใน 5 รูปแบบ ได้แก่ กำเนิดจากกษัตริย์กับนางนาค กำเนิดจากกษัตริย์กับนางผีเสื้อ, กำเนิดจากกษัตริย์กับเทพธิดา, กำเนิดเป็นบุตรผู้นำและกำเนิดเป็นบุตรของบุคคลสำคัญ กระนั้นชาติกำเนิดพิเศษที่พบมากที่สุดคือ การกำเนิดของพระร่วงระหว่างกษัตริย์กับนางนาค ซึ่งถือเป็นรูปแบบวงศ์กำเนิดของชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์นี้ที่ขย่งกว่า นาค เป็นสัตว์พิเศษเช่นเดียวกับตำนานการเกิดเมืองโบราณต่าง ๆ ที่มีอ้างอิงถึง นาคหรือพญานาคราช อย่างไรก็ตาม แบบเรื่องดังกล่าวถึงกำเนิดของพระร่วงนั้นปรากฏอยู่เฉพาะเอกสารประเภทพงศาวดาร เท่านั้น เพราะไม่ปรากฏการกล่าวถึงชาติกำเนิดของพระร่วงในจารึก แบบเรียนภาษาไทยโบราณ หรือเรื่องเล่ามุขปาฐะฉบับท้องถิ่นแม้แต่สำนวนเดียว

ตารางที่ 3-2 ใช้สติปัญญาและแสดงปาฏิหาริย์ เป็นช่วงเวลาในตัวละครหลักค่อย ๆ เจริญวัยและได้แสดงคุณลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นโดยอัศจรรย์

อนุภาค	เรื่อง
ใช้สติปัญญาเพื่อประโยชน์ทางการเมืองและการชลประทาน	- จารึกฐานพระอิศวร - จุลยุทธการวงศ์ - ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ - ชินกาลมาลีปกรณ์ - ราชชาธิราช - พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน - บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว - แบบเรียนภาษาไทยเรื่องพระร่วง - พระร่วงนครไทย

ตารางที่ 3-2 (ต่อ)

อนุภาค	เรื่อง
วาทศาสตร์	<ul style="list-style-type: none"> - พงสวदारเหนือ(พระร่วงส่วยน้ำ) - พงสวदारเหนือ(พระร่วงอรุณราชกุมาร) - บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว - พระร่วงสารจิตร - นิทานพื้นบ้านเรื่องพระร่วง
สร้างสัญลักษณ์	<ul style="list-style-type: none"> - พระร่วงสารจิตร(นาสามมูม, เขานางคำ ฯลฯ) - พระร่วงนครไทย(รอยเท้าพระร่วง) - นิทานพื้นบ้านเรื่องพระร่วง(พระร่วงวิ่งว่าว, ปลาพระร่วง, ข้าวสารพระร่วง, พระปรารักษ์ยอดคว้น ฯลฯ)

เมื่อได้จำแนกแบบเรื่อง การใช้สติปัญญาและการแสดงปาฏิหาริย์ ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพระร่วงสำนวนต่าง ๆ พบว่า มีการกล่าวถึง เหตุการณ์การใช้สติปัญญาในการแก้ไขปัญหามาใน 2 ลักษณะ คือ การแก้ไขเรื่องราวความขัดแย้งระหว่างพระร่วงกับพระขางเมืองที่ปรากฏมากในจารึกและพงสวदारเมืองเหนือ และ การใช้สติปัญญาในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องระบบชลประทานและการขนส่งส่วยน้ำ การแสดงปาฏิหาริย์ด้านวาทศาสตร์และสัญลักษณ์การปรากฏของพระร่วงที่มักปรากฏในเรื่องเล่าประเภทพงสวदारและมุขปาฐะประจำถิ่น

ตอนที่ 3 ได้รับการยอมรับและครองราชย์ เหตุการณ์ที่ผู้คนยอมรับในสติปัญญาและความสามารถของตัวเองและให้ปกครองบ้านเมือง ซึ่งเหตุการณ์การได้รับความยอมรับและการขึ้นครองราชย์ปกครองเมืองของพระร่วงนี้ปรากฏอยู่ในสำนวนเรื่องเล่าเกือบทุกสำนวน เว้นแต่เรื่องเล่าประจำถิ่นที่มีลักษณะเป็นเกร็ดเรื่องขนาดสั้น ที่เอ่ยถึงพระร่วงในช่วงวัยเยาว์ หรือวัยหนุ่ม อาทิ เรื่องเล่าพระร่วงสารจิตร เป็นต้น

ตอนที่ 4 การจากไปและการกลับมา เหตุการณ์ตอนท้ายเรื่องที่ตัวละครได้ประสบ เหตุการณ์จนทำให้เสียชีวิตและทิ้งอุบายในการกลับมาในอนาคต

ตารางที่ 3-3 การจากไปและการกลับมาของตัวละครพระร่วง

อนุภาค	เรื่อง
จมน้ำ	- พงสาวดารเหนือ(พระร่วงอรุณราชกุมาร) - พระร่วงสารจิต
การกลับมา	- พระร่วงสารจิต

ความพิเศษของแบบเรื่องพระร่วงประการสุดท้ายคือ การกล่าวถึง การจากไปของพระร่วง ที่พบว่ากล่าวถึงเพียงเหตุการณ์เดียวเท่านั้นคือ การจมน้ำ ซึ่งนับเป็นรูปแบบการเล่าเรื่อง วัฏจักรสุดท้ายของชีวิตในรูปแบบเดียวและปรากฏอยู่ในพงสาวดารเหนือและเรื่องเล่าพระร่วงล้านนบ้านสารจิตเท่านั้น อย่างไรก็ตามความพิเศษอีกประการหนึ่งคือ การพยากรณ์ถึงการกลับมาของพระร่วงในอนาคต ในที่นี้เรื่องเล่าถือเอาความที่กล่าวถึง “ฝักบัวทอดยอดไปจนถึงยอดพระปรางค์วันพระศรีรัตนมหาธาตุ” เป็นหลักเกณฑ์ ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อมั่นของท้องถิ่นที่บุคคลสำคัญในเรื่องที่จะหวนกลับมาอีกครั้งหนึ่ง

นิทานที่มีโครงเรื่องประกอบด้วยเหตุการณ์สำคัญทั้ง 3 – 4 ตอนนี่จึงจัดเป็นแบบเรื่องนิทานพระร่วงอย่างสมบูรณ์ ซึ่งลักษณะเหตุการณ์ที่ปรากฏดังกล่าวเป็นลักษณะของกลวิธีการเล่าเรื่องตำนานวีรบุรุษ(Myth of cultural hero) ที่พบมากในตำนานปรับปรายไทย – ไท เช่น ตำนานพระนางจามเทวีผู้นำหริภุญไชย ขุนบรมผู้นำวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง พระเจ้าศรีธรรมโศกราชผู้นำวัฒนธรรมเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น ตำนานนิทานเหล่านี้มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำร่วมกัน ได้แก่ การมีชาติกำเนิดที่แตกต่างจากคนธรรมดา การมีคุณลักษณะพิเศษต่างจากคนธรรมดา การมีของคู่บารมี การแสดงความสามารถหรือวีรกรรมทางใดทางหนึ่งและการสร้างบ้านแปงเมืองหรือครองเมืองต่าง ๆ (ปรมินทร์ จารุวรรณ, 2549, หน้า 140)

ธรรมชาติของนิทานเมื่อมีการเดินทางไปตามถิ่นต่าง ๆ ก็ย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อม สอดคล้องกับทฤษฎีแพร่กระจายของนิทานที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อนิทานแพร่กระจายไปจะเกิดความเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่าง ๆ คือ การเปลี่ยนรายละเอียด การเพิ่มเติม

การลดความ การสลับความและการสับสนความ ดังที่ศิริพร ฐิตะฐาน ได้นำทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทานมาศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ จำนวนท้องถิ่นต่าง ๆ และพบว่า นิทานเรื่องพระราม มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่กล่าวมาแล้ว โดยที่สภาพแวดล้อม ยุคสมัยวัฒนธรรมแต่ละถิ่นมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงด้วย เช่นเดียวกับคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงในลักษณะของเรื่องเล่าที่มีความเปลี่ยนแปลงไปไม่มากนักน้อย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยังคงรักษาเรื่องเดิมหรือการแตกเรื่องเป็นนิทานเรื่องใหม่ ๆ

ทฤษฎีทางคติชนวิทยานิยามความหมายของการแตกเรื่อง (Mutation) ว่าคือลักษณะของการเกิดเป็นนิทานเรื่องใหม่ หรือ Tale reproduction อันเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแพร่กระจายของนิทานในประเพณีบอกเล่าที่มีจุดเน้นในการเล่าเรื่องที่แตกต่างผ่านลักษณะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเรื่องเล่าเหล่านั้น ๆ โดยการแตกเรื่องเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากความแพร่หลายของนิทานเรื่องเล่าจากผู้คนในสังคมนั้น ๆ ดังนั้นการที่โครงสร้างของเรื่องเล่าแบบใดแบบหนึ่งได้รับความนิยมมากจึงทำให้เกิดการสร้างนิทานเรื่องใหม่ ๆ ที่มีโครงเรื่องใกล้เคียงกับเรื่องเล่าที่ผู้ฟังชื่นชอบเป็นอย่างมาก เพื่อตอบสนองจินตนาการของผู้ฟังที่นิยมและคุ้นเคยกับเรื่องเล่าเหล่านั้น ๆ

โครงเรื่องและพฤติกรรมตัวละคร เป็นประเด็นสำคัญที่นักคติชนวิทยาใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์การแตกเรื่องของนิทานหรือเรื่องเล่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อที่จะอธิบายความนิยมของนิทานเรื่องหนึ่ง ๆ ที่แพร่กระจายออกไป ซึ่งอาจปรากฏในชื่อเรื่องที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่นเดียวกับ การศึกษาเรื่องเล่าเกี่ยวกับคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงที่มีความนิยมแพร่หลายเรื่อยมาดังที่ได้แสดงไว้เป็นเบื้องต้น

คตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงจำนวนต่าง ๆ ภายใต้แบบเรื่องที่น่าเสนอข้างต้นพบว่า คตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงนี้ เป็นแบบเรื่องตำนานวีรบุรุษที่ มิได้แตกเรื่องไปเป็นจำนวนเรื่องเล่าหรือนิทานประจำถิ่นเรื่องอื่น ๆ เพราะโครงเรื่องกล่าวถึงตัวตนและบุคคลสำคัญของเรื่องอย่างชัดเจนควบคู่กับสถานที่ของเรื่องเล่าที่สามารถอ้างอิงได้แน่ชัด กระนั้นความนิยมของเรื่องเล่าประจำถิ่นอย่างพระร่วงนี้ก็กลับแตกเรื่องออกไปในลักษณะของเกร็ดเรื่องขนาดสั้น ที่เล่าเรื่อง “พระร่วงกับท้องถิ่น” ที่แสดงพฤติกรรมทั้งดีและร้าย ซึ่งต่างจากตำนานวีรบุรุษจำนวนอื่น ๆ เช่น การสาปแช่งให้เกิดความแห้งแล้งหรือ การฟันดาบลงระหว่างช่องเขาเพื่อให้เกิดเป็นทางน้ำสำคัญเพื่อหล่อเลี้ยงเมือง เป็นต้น

มูลเหตุของการแตกเรื่องเล่าจากคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงนี้มีเหตุผลหลายประการด้วยกัน ประการหนึ่งคือ การตีพิมพ์และเผยแพร่เอกสารประวัติศาสตร์ทั้งประเภทจารึก พงศาวดาร ไทยและต่างชาติที่ทำให้ท้องถิ่นสามารถสร้างสรรค์ชุดเรื่องเล่าของตนให้สอดคล้องกับเกร็ดจากข้อมูลประวัติศาสตร์ได้อย่างอิสระ ประการต่อมาคือ การชำระและเผยแพร่ในลักษณะของ

วรรณกรรมบุคคลสำคัญซึ่งมีความสัมพันธ์กับท้องถิ่นผ่านแบบเรียนภาษาไทย ที่กระตุ้นให้เกิดการรับรู้เรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในวงกว้าง ชุดเกร็ดเรื่องเล่าท้องถิ่นจึงเป็นเกร็ดเรื่องที่ช่วยเติมเต็มเรื่องเล่าให้มีสีสันในอีกลักษณะหนึ่ง ประการที่สามคือ การนำเรื่องเล่าประจำถิ่นมารองรับต่ออารมณ์และความรู้สึกของผู้คนในถิ่น ดังที่ปรากฏการกล่าวถึงคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในลักษณะของการเป็นที่พึ่งพาทางด้านความสมบูรณ์ของระบบอุปถัมภ์ โภคบริโภคาภิ พระร่วงประจำถิ่นมีผลต่อการได้มาซึ่งน้ำมากหรือน้อยในแต่ละปี ประการสุดท้าย คือ เกร็ดเรื่องพระร่วงที่ถูกแตกเรื่องออกไปนี้ เป็นเครื่องย้ำเตือนถึงการมีอยู่ของผู้คน ชุมชนและสังคม ว่ามีความสัมพันธ์กับบุคคลสำคัญและพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

พัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงซึ่งปรากฏในเอกสารลายลักษณ์และมุขปาฐะ ทั้งระดับชาติและท้องถิ่นไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงการรับรู้เรื่องเล่าบุคคลสำคัญทางความเชื่อนามพระร่วง ที่ถูกถ่ายทอด ส่งต่อและเปลี่ยนผ่านตามกาลเวลานับร้อยปีเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของชุดความคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ถูกนำมา บูรณาการให้ร่วมยุคร่วมสมัยและผันแปรไปตามสภาพสังคม การสร้างสรรค์เรื่องราวของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในมิติเวลาต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของเรื่องเล่าที่ถูกนำมาปรับใช้สังคมส่วนกลางได้อย่างชัดเจน จากเรื่องเล่าที่ถูกนำมาอธิบายถึงความเป็นมาของชนชาติไทย ถูกปรับปรุงเนื้อหาสาระให้เหมาะแก่การนำเสนอแนวคิดและมุมมองของกษัตริย์ต่อประชาชนเพื่อสร้างสังคมที่เข้มแข็งโดยมีความรักและสามัคคีเป็นพื้นฐาน ต่อมาเมื่อระบบบริหารมีความเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องพระร่วงนี้ถูกนำไปใช้เพื่อกิจกรรมทางการศึกษาด้านภาษา ซึ่งทำให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงนี้แผ่ขยายไปในวงกว้าง ขณะที่ชุดเรื่องเล่าอีกสำนวนหนึ่งก็มีสาระที่หลากหลายและถูกนำมาใช้ในการอธิบายถึงความสำคัญของถิ่นที่อยู่ ภายใต้แบบเรื่องตำนานวีรบุรุษที่มีร่วมกัน ทั้งนี้ความพิเศษของแบบเรื่องพระร่วงที่กล่าวถึงการจากไปและการกลับมาในอนาคตของพระร่วง อาจเป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังปรากฏอยู่ในท้องถิ่นและสังคมไทยเสมอมา ควบคู่กับการแตกเรื่องในลักษณะของเกร็ดเรื่องที่ทำให้วรรณกรรมพระร่วงเป็นมากกว่าการรับรู้ แต่เป็น “รากความคิด” ของผู้คนในท้องถิ่น เรื่องเล่าที่แตกออกไปนี้ถูกอธิบายภายใต้ภูมิทัศน์และวัฒนธรรมการดำรงอยู่ของถิ่น จึงสามารถเป็นคำตอบได้ว่าเพราะเหตุใดวรรณกรรมจึงเป็นเครื่องสะท้อนความเป็นไปของสังคมได้อย่างชัดเจน

บทที่ 4

บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย

พัฒนาการและความแพร่หลายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในส่วนของเนื้อหาและรูปแบบที่หลากหลาย ไม่เพียงแต่ทำให้มองเห็นลักษณะ โครงเรื่อง นำเสนอชีวิตของวีรบุรุษ (Life of heroes) เท่านั้น แต่การแพร่กระจายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในช่วงเวลาต่าง ๆ ในสังคมไทยยังเป็นภาพแสดงถึงการผนวกความเชื่อนั้น ๆ ให้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง เพื่อที่จะแสดงถึงปฏิสัมพันธ์ของคติความเชื่อกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

การศึกษาบทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย จะทำให้เห็นถึงความสำคัญของการสร้างสรรค์เรื่องเล่าและตำนานที่กลายเป็นคติความเชื่อ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมผ่านแง่มุมต่าง ๆ ที่อาจมีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่และท้องถิ่น บนพื้นฐานของการดำเนินชีวิต ความมั่นคงของสังคมและความมั่นคงทางจิตใจที่จะช่วงสร้างความหนักแน่นทางวัฒนธรรมให้แก่ชุมชนและสังคม

บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในฐานะตำนานบุคคลและตำนานเมือง

แต่ละชนชาติย่อมมีความเชื่อ ความเป็นมา รากฐานทางประวัติศาสตร์ที่ต่างกันออกไป “ที่มาที่ไป” ของถิ่นฐานบ้านเมืองจึงเป็นความรู้สำคัญที่ชาติตะวันตกใส่ใจในการค้นคว้าและบันทึกอย่างเป็นระบบภายใต้คำเรียกชุดความรู้เช่นนี้ว่า “ประวัติศาสตร์” การบันทึกประวัติศาสตร์สยามก่อนจะเป็นไทยทุกวันนี้ มีวิธีการสำคัญอย่างหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากการบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา การบันทึกเช่นนี้เป็นวิธีการบอกเล่าที่มาที่ไปของบ้านเมืองและบุคคลสำคัญ ซึ่งสาระส่วนมากนำเสนอความเป็นมาของแคว้นแคว้น อาณาจักรที่ปะปนไปด้วยเรื่องราวอภินิหาร มีใจความกระชับเพื่อให้สามารถเรียบเรียงและบรรจุเรื่องยาวขนาดยาวนานับ 100 ปีให้ถูกบันทึกลงในพื้นที่ที่กำหนด ขณะที่กระบวนการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อีกลักษณะหนึ่งคือการบอกเล่าที่เน้นย้ำเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพื่อต้องการให้เรื่องเล่ามีความพิเศษ เป็นที่จดจำว่าเรื่องอื่นที่อาจมีได้อยู่ในรูปแบบของบันทึกตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ เพื่อใช้บอกเล่าต่อไปเมื่อเข้าสู่สังคมสมัยใหม่

ตำนาน จึงเป็นคำเรียกชุดเรื่องเล่าที่ถูกผลิตซ้ำ ผ่านการบอกเล่าอย่างยาวนานเป็นร่องรอยอย่างย่อยที่แม้มีอาจเติมเต็มเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ได้อย่างสมบูรณ์ แต่ก็สามารถที่จะพบเค้ามูล

บางประการที่ไม่เลื่อนไปตามกาลเวลา ดังนั้น “ตำนานหรือประวัติศาสตร์บอกเล่า” ในสังคมไทย จึงมีรูปแบบที่หลากหลาย ทั้ง ตำนานสถานที่ ตำนานสิ่งของ ตำนานปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ตำนานบุคคลและตำนานบ้านเมือง

พระร่วง ภาพแทนบุคคลพิเศษที่ถูกบอกเล่าผ่านทั้งประวัติศาสตร์กระแสหลักและประวัติศาสตร์บอกเล่าจนกลายเป็นคติความเชื่อชุดหนึ่ง จึงมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างสรรค์ชุดเรื่องเล่าในลักษณะตำนานบุคคลควบคู่ไปกับตำนานเมือง

1. การสร้างความคิดเรื่องวีรบุรุษทั้งในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

วีรบุรุษ เป็นคำที่ใช้ยกย่องบุคคลที่กระทำประโยชน์ต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด เพราะเป็นการจำลองเอาคุณธรรมในอุดมคติที่น่ายกย่องมารวมไว้ในรูปแบบของบุคคล ในทางคติชนวิทยาได้ จำแนกวีรบุรุษออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่ วีรบุรุษในประวัติศาสตร์ และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม (สุกัญญา สุจฉายา, 2542, หน้า 203) บุคคลทั้งที่มีจริงและไม่มีจริงในประวัติศาสตร์ ได้รับการยกย่องอย่างสูงจากการกระทำของเขา อันเป็นการกระทำที่ทำได้ยาก ไม่ได้เกิดขึ้นเสมอและเป็นประโยชน์ต่อสังคมในวงกว้าง รวมถึงมีคุณค่าอยู่ทุกกาลสมัย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544, หน้า 1) จึงเป็นเรื่องเล่าประเภทหนึ่งของสังคมวัฒนธรรมไทยที่มักปรากฏควบคู่กับตำนานเมือง

สุกัญญา สุจฉายา ได้ประมวลเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงไว้ในบทความเรื่อง “พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม” ว่าเป็นบุคคลที่มีความพิเศษกว่าคนสามัญด้วยประการต่าง ๆ นำเสนอภาพลักษณ์ของพระร่วงที่ปรากฏในตำนานเหล่านี้ ถูกนำมาซ้อนทับเข้ากับ กษัตริย์พระองค์สำคัญที่ปรากฏนามในหลักฐานประวัติศาสตร์ จนกลายเป็นภาพลักษณ์ที่ผู้คนจดจำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพลักษณ์ของพระร่วงที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเน้นย้ำถึงพระร่วงในฐานะของกษัตริย์ผู้ทรง “กอบกู้เอกราช” และการสถาปนา “ก่อร่างสร้างเมือง” ให้เป็นอาณาจักรของตนเอง

ภาพที่ 4-1 ราชานุสาวรีย์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

ภาพลักษณ์ของพระร่วงตามตำนานที่เป็นภาพแทนของวีรบุรุษทางประวัติศาสตร์ที่ให้น้ำหนักกับการบันทึกชื่อและการกระทำเชิง “วีรกรรม” ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544, หน้า 16 - 17) ทำให้ภาพลักษณ์ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ที่มีวีรกรรมขบไล่ขอมสบาดโขลญลำพงและสถาปนารัฐสุโขทัยจึงซ้อนทับกับ พระร่วงปราบขอมคำดินและขึ้นครองราชย์เมืองสุโขทัย จนสุดท้ายพระราชประวัติช่วงนี้ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ก็ได้มีสถานภาพเป็น “ตำนานวีรบุรุษของชาติ” (สายป่าน ปุริวรรคชนะ, 2558, หน้า 244) ที่ตอบสนองความใคร่รู้เรื่อง “ที่มาและตัวตน” ของคนไทย เพราะปรากฏหลักฐานรองรับทั้งหลักฐานประวัติศาสตร์และวรรณกรรมบอกเล่า ผลักดันให้เกิดชุดแนวคิดว่า วีรกรรมการปราบอำนาจขอมและสถาปนารัฐใหม่ นี้ เป็นจุดเริ่มต้นของอาณาจักรแรกในสยามอีกด้วย

ภาพที่ 4-2 ราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ผู้สถาปนาเมืองเชียงใหม่

นัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในหลักฐานวรรณกรรมประวัติศาสตร์ คือการกล่าวถึงการสร้างเมืองและสัมพันธ์ไมตรีระหว่าง พระร่วง กษัตริย์สุโขทัยกับพระยาเม็งรายและพระยาจำเมือง กษัตริย์ล้านนา ที่ร่วมสถาปนาเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 1839 ที่ถูกบันทึกในเอกสารประวัติศาสตร์ล้านนาหลายฉบับ อาทิ จารึกประวัติศาสตร์ล้านนา พงสาวดารโยนก พงสาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน พงสาวดารเมืองเชียงใหม่ ได้ระบุว่า พระร่วง พระองค์นี้หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ผู้ที่ร่วมเป็นส่วนหนึ่งเหตุการณ์สำคัญของเมืองโบราณจนกลายเป็นหนึ่งในคติสัญลักษณ์ให้ระลึกถึงความเป็นราชธานีอันยิ่งแห่งล้านนา

ภาพลักษณ์ของพระร่วงในตำนานเรื่องเล่า ที่มีการแสดงออกทางพฤติกรรมต่อการสร้างคุณประโยชน์ต่อสังคมวัฒนธรรมโดยรวม ทำให้พระร่วงกลายเป็น “วีรบุรุษทางวัฒนธรรม” ซึ่งหมายถึง วีรบุรุษผู้วางรากฐานทางวัฒนธรรมบางด้านแก่ชุมชน (สุกัญญา สุจฉายา, 2542, หน้า 203) แม้พระร่วงที่ปรากฏในตำนานเรื่องเล่าจะมีลักษณะทางพฤติกรรมทั้งดีและร้ายปะปนกัน แต่วีรกรรมสำคัญบางประการก็สร้างคุณประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม

ภาษาและวัฒนธรรมทางหนังสือได้รับการยกย่องว่าเป็นการรังสรรค์เครื่องมือสื่อสารที่สำคัญ ความสามารถในการใช้ภาษาที่ปรากฏในพงสาวดารเหนือตอน พระร่วงอรุณราชกุมาร ที่กล่าวถึงการใช้ภาษาในการเจริญสัมพันธ์กับพระเจ้ากรุงจีนว่า “...แลพระยากรุงจีนจึงถวายบังคม

แล้วจึงชวนเจรจา แลพระยาร่วงก็ทรงได้ทุกภาษาได้ทุกประการ” และการยกย่องการประดิษฐ์อักษรของพระร่วงที่ปรากฏในหนังสือจินตามณีความว่า “พระยารองเจ้าได้เมือง ศรีสัตนาไลยแล้ว แต่งหนังสือไทย” เป็นภาพซ้อนทับต่อพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์คือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ผู้ทรงประดิษฐ์ลายสือไทยเพื่อใช้ในการบันทึกซึ่งก็ปรากฏหลักฐานเชิงประจักษ์ข้อมูลจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ความว่า “เมื่อก่อนลายสือไทยนี้มี 1205 ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงมหาราชหาใคร่ใจในใจ แลใส่ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้มันใส่ไว้” (ราตรี ชันวารชร, 2541, หน้า 109)

ภาพลักษณ์ของพระร่วงในตำนานที่ซ้อนทับกับพ่อขุนรามคำแหงใช้จะมีเพียงแต่เรื่องการประดิษฐ์อักษรไทยเท่านั้น หากยังรวมถึงภาพลักษณ์การสร้างวัฒนธรรมสังคโลก ดังพระบรมราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงรับเอาวัฒนธรรมด้วยแบบจีนมาปรับเปลี่ยนเป็นสังคโลกเมื่อคราวเสด็จไปเมืองจีนในรัชกาลพระเจ้าหยวนเซ่งจง พ.ศ. 1843(สายป่าน ปุริวรรคชนะ, 2558, หน้า 249) เครื่องสังคโลกหรือเครื่องปั้นเคลือบที่สะท้อนสัมพันธภาพทางการค้าและเศรษฐกิจของสุโขทัยกับจีนที่สืบต่อเนื่องมาจนแผ่นดินอยุธยา สะท้อนให้เห็นถึงคุณูปการของ “พระร่วง” อันเป็นภาพแทนของกษัตริย์สุโขทัยที่ทรงมีวิสัยทัศน์ทางการค้าซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมวัฒนธรรมสยามในเวลาต่อมา

การอันก่อคุณูปการต่อสังคมวัฒนธรรมโดยกว้างนี้รวมถึง การสร้างสาธารณะประโยชน์ในช่วงเวลาหนึ่ง อย่าง ถนนพระร่วง ที่ปรากฏเรื่องเล่าการกำเนิดเส้นทางสัญจรที่นิรมิตขึ้นด้วยบุญญาธิการของพระร่วงในหลายตำนาน ซึ่งซ้อนทับกับพระราชกรณียกิจสำคัญประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์ราชธานีไทย ในการสร้างเส้นทางเชื่อมต่อจากเมืองศรีสัตนาไลย สุโขทัย มายังเมืองนครชุม(จังหวัดกำแพงเพชร) และร่องรอยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ คือ อุทกภัยของเมืองซึ่งอาจเกี่ยวเนื่องกับตำนานเรื่องร่วงจมน้ำหาย ดังมีข้อสังเกตถึงพระนามของกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงองค์ที่ 6 คือพระยงจ้วนนำถม คำว่า “นำถม” นี้ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้อธิบายไว้ว่า เป็นภาษาถิ่นที่แปลว่า น้ำท่วม ขณะที่พระนามของพระยาเลอไทย กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงพระองค์ที่ 5 พระโอรสของพ่อขุนรามคำแหง ครองราชย์ราว พ.ศ. 1866 – 1890 มีพระนามกล่าวถึงในเตภูมิกถาว่า ฤทัยชัยเชษฐ และชินกาลมาลินีปกรณ์ว่า “อุทกโฆตตราช” ซึ่งแปลว่า พระยาจมน้ำ นามของกษัตริย์ทั้ง 2 พระองค์ที่มีความเกี่ยวข้องกับน้ำนั้นแม้อาจหาข้อเท็จจริงว่า “พระร่วงจมน้ำ” คือพระองค์ใดได้ยากยิ่ง ผลจากความคลุมเครือทางการเมืองในประวัติศาสตร์ช่วงเวลาดังกล่าว แต่กระนั้นรอยทางผ่านตำนานก็ได้ชี้ให้เห็นว่า มีกษัตริย์สุโขทัยพระองค์หนึ่งที่สิ้นพระชนม์ด้วยการจมน้ำ

อย่างไรก็ดีภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของผู้ปกครองรัฐสุโขทัยยิ่งก็ความเป็น พระจักรพรรดิราช หรือ กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในอุดมคติแบบพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อให้มีความชอบธรรมในการปกครอง ที่ส่งผลต่อผู้ปกครอง อันเป็นอิทธิพลจากการรับเอาความคิดความเชื่อในพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์มาใช้เป็นความเชื่อหลักของรัฐสุโขทัยในพุทธศตวรรษที่ 19 – 21 ดังปรากฏการจารึกถึงความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา การสร้างและทำนุบำรุงศาสนสถาน – ศาสนวัตถุ การสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ดังความในจารึกหลักที่ 1 ว่า “ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา” เมืองสุโขทัยนี้จึงบริบูรณ์ไปด้วย ศาสนสถานและศาสนวัตถุอย่าง “พระพุทธรูปทอง พระอัญญาரச มีพระพุทธรูปมีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม” ภาพลักษณ์ดังกล่าวนี้ ปรากฏในเรื่องเล่าและตำนานเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงด้วยเช่นกัน ได้แก่ ตำนานพระร่วงอัญเชิญพระพุทธรูปหิงส์ พระพุทธรูปที่มีประวัติความเป็นมาซับซ้อน เชื่อว่าสร้างขึ้นตามพระราชดำริของกษัตริย์ลังกาที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์และนิทานพระพุทธรูปหิงส์ ความว่า “พระราชผู้ประเสริฐยิ่ง(พระร่วงเจ้า) ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปองค์ประเสริฐ ซึ่งลงมาจากอากาศทันใดนั้น...”

“...ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้า ปรากฏด้วยวาจาสิทธิ์มีบุญฤทธานุภาพเป็นอันมาก ลำแดงเหตุอันวิเศษไว้ประหลาดต่าง ๆ ก็เป็นอันมาก ให้ช่างทั้งหลายนั้นกระทำด้วยขามกระเบื้องเคลือบ ณ เมืองสวรรคโลก แล้วให้มุงกุฎวิหารการเปรียญโรงพระอุโบสถ ด้วยกระเบื้องเคลือบก็เป็นอันมาก แลให้ช่างกระทำพระปรารักษ์อันใหญ่สูงบรรจพระบรมธาตุ และรูปพระปฏิมากรน้อยใหญ่ก็เป็นอันมาก...” (กรมศิลปากร, 2555, หน้า 42)

สอดคล้องกับนิทานเรื่องเล่าแบบท้องถิ่นที่กล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ของพระร่วง – พระลือในการสร้างพระปรารักษ์ประธานของพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสังฆนาลัยที่ไม่เพียงแต่สร้างและทำนุบำรุงศาสนวัตถุเท่านั้น พระร่วงยังทรงใช้วิชันภาษาในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาอีกด้วย ได้แก่ การพระราชนิพนธ์สุภายิตพระร่วง ประกาศิตพระร่วง ซึ่งเป็นวิชันภาษาอย่างง่าย จนถึงเตภูมิกถา พระราชนิพนธ์ในพระยาสิทธิที่ถูกรวบรวมเพิ่มคำว่าพระร่วงในภายหลังเพื่อยกย่องผู้ประพันธ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นแผ่นดินที่ปกครองโดยพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม

การผสมผสานเรื่องเล่าและตำนานกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เข้าด้วยกัน ทำให้ตำนานกลายเป็นอีกข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ที่ถูกบันทึกเป็นเกร็ดประวัติศาสตร์อีกชุดหนึ่งที่ผู้คนเลือกจดจำ คติความเชื่อเรื่องพระร่วง ซึ่งมีบทบาทในฐานะตำนานวีรบุรุษผู้อาจเคยมีตัวตนจริง ซึ่งมี

คุณูปการทั้งต่อทั้งประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในสังคมไทย จึงกลายเป็นภาพแทนของกษัตริย์ใน ความทรงจำในฐานะของ “บรรพบุรุษของชาติ” ที่คนในสังคมมีร่วมกัน

การกำหนดพรมแดน

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับปกครองคนและคนกับสภาพแวดล้อม มีแนวทางที่ สังคมมนุษย์ใช้กันมายาวนานคือ การจัดระเบียบความสัมพันธ์โดยใช้พื้นที่เป็นหลัก การแบ่งกัน เขตเพื่อกำหนดอาณาบริเวณของพื้นที่ พร้อมกับกำหนดวิถีปฏิบัติอันเหมาะสมกับพื้นที่นั้น ๆ เป็น เรื่องที่พบทั่วไปในการวางระเบียบความสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยอาศัยเขตและการลากเส้น แบ่งหรือวางแนวกันเขต ทำให้เกิดอาณาบริเวณเฉพาะที่มีพรมแดน แบ่งแยกพื้นที่ภายในเขตซึ่งอยู่ ภายใต้อำนาจระเบียบวิธีชุดหนึ่ง ออกจากพื้นที่ที่มีได้ขึ้นต่อระเบียบวิธีชุดนั้น (ศุภมิตร ปิติพัฒน์, 2553, หน้า 2)

พรมแดนอันเป็นเครื่องมือที่สะท้อนอำนาจอธิปไตย ยังเป็นเกณฑ์กำหนด “จินตกรรม” ของสังคมเมื่อนึกถึงความเป็นหนึ่งเดียวกัน ที่มีอาจจำเพาะแต่เพียงการแบ่งเขตแดนด้วยสภาพทาง ธรรมชาติ และปรากฏที่มนุษย์สร้างขึ้นเท่านั้น (Cultural boundary) พรมแดนทางวัฒนธรรม ยัง เป็นส่วนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความร่วมและความต่างซึ่งแสดงออกผ่านวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมที่ทำให้เห็นตัวตนในเขตแดน เพื่อสามารถที่จะอยู่ร่วมกันและจัดสรรประโยชน์จาก ความแตกต่างทางวัฒนธรรมได้

คติความเชื่อเรื่องพระร่วง วรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่ใช้เป็นรอยทางเพื่ออธิบายตัวตน คนสยามในช่วงเวลาหนึ่ง แม้โดยมากเป็นเอกสารของบ้านเมืองร่วมสมัยอย่างล้านนาและชนชาติ อื่น ๆ มักกล่าวถึง “พระร่วงเมืองสุโขทัย – ศรีสุชนาลัย – สวรรคโลก” ว่ามีอำนาจปกครองดินแดน บริเวณภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งปัจจุบันเป็นจังหวัดที่มีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึง กัน ได้แก่ กำแพงเพชร ตาก นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก เพชรบูรณ์ สุโขทัย อุตรดิตถ์และอุทัยธานี ที่ผลต่อการสร้างสรรค์เรื่องเล่าท้องถิ่นในพื้นที่ดังกล่าว ให้มีสำนวนหลากหลายและมีสาระที่ฝัง แน่นอยู่กับพื้นที่โดยเชื่อมโยงให้เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเป็นมา การเกิดขึ้นและสูญสลายของ พื้นที่

แม้ประวัติศาสตร์สมัยใหม่จนถึงประวัติศาสตร์ร่วมสมัยจะทำให้พรมแดนวัฒนธรรมที่ อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐโบราณลบลบเลือนหายไป กระนั้นการให้ความหมายว่าสุโขทัยคือ “ราช ธานีแห่งแรก” ของประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ใช้ข้อมูลจากความเชื่อเรื่องเชื้อชาติและทฤษฎีเรื่อง ชัยชนะ คือเรื่องที่ว่าคนไทยอพยพเข้ามาในดินแดนประเทศไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2524, หน้า9) ในช่วงที่มีความสนใจการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยยุคจาริต รัฐส่วนกลางได้เข้ามา “จัดการ” หลายสิ่งในจังหวัด ทั้งการสำรวจโบราณสถานและโบราณวัตถุ การเข้ามาบูรณะเมืองเก่า การเข้ามา

พัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยังนำพาความเจริญเข้ามาในจังหวัด รวมทั้งความพยายามทำให้สุโขทัยทั้งในยุคจารีตและยุคปัจจุบันเป็นเมืองในอุดมคติและเป็น “รุ่งอรุณแห่งความสุข” (วรศรา ตั้งคำวานิช, 2557, หน้า 209) ที่มีผู้นำในความทรงจำร่วมกันคือพระร่วง จนกลายเป็นอีกนิยามความหมายของพื้นที่แถบภาคเหนือตอนล่างว่า “สุโขทัยเมืองพระร่วง”

ละโว้อาณาจักรเก่าแก่แห่งหนึ่งเชื่อว่าเริ่มมีพัฒนาการสืบเนื่องมาตั้งแต่ราวพุทธศักราชที่ 1,100 – 1,200 ปี นาม “โลวทัยปุระ” และ “โลว” ปรากฏในจารึกภาษาเขมรราวพุทธศตวรรษที่ 15 โดยเฉพาะในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระองค์ได้ขยายอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรกัมพูชาโบราณซึ่งมีราชธานีอยู่ที่พระนครศรียโสธรปุระ เข้ามายังฟากตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อันมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองละโว้ (सानติ ภักดีคำ, 2557, หน้า 6) ก่อนจะทำลายเมืองและผนวกเข้ากับพระราชอำนาจในพระองค์ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ชุดนี้เองที่เป็นหนึ่งในลายลักษณ์กึ่งยืนยันพระราชอำนาจของกัมพูชากวักวับร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี

ภาพที่ 4-3 พระที่นั่งไกรสรสีหราช

“พระร่วงเมืองละโว้” อันเป็นความที่แตกออกจากชุดเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงบุตรชายนายกองส่วน้ำในพงศาวดารเหนือ เป็นสาระที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนำมาสร้างสรรคเป็นวรรณคดีหลายฉบับ วรรณกรรมชุดดังกล่าวนี้ระบุว่า ส่วน้ำที่เมืองละโว้ต้องบรรณาการต่อเมืองกัมพูชานั้นคือน้ำศักดิ์สิทธิ์ใน “ทะเลชุบศร” แนวคิดเช่นนี้เชื่อว่าเกิดขึ้นภายหลัง

จากอยุธยาปากคลอง โดยเฉพาะแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ที่มีการย้ายราชธานีชั่วคราว และจัดสรรพื้นที่อันเคยเป็นละโว้ดั้งเดิมให้กลายเป็น “เมืองแห่งพระราม” ให้สอดคล้องกับนามเดิมของกรุงศรีอยุธยาคือ “อโยธยาศรีรามเทพนคร” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลคติความเชื่อเรื่องเทพปกรณัมในมหากาพย์รามายณะ อย่างไรก็ตามก็ตีดินแดนพื้นที่ลุ่มจังหวัดลพบุรีในปัจจุบันที่ได้ซ้อนทับเข้ากับอาณาจักรละโว้โบราณ ผ่านกาลเวลามาหลายร้อยปี ทะเลชุบศรที่เชื่อว่าเป็นแหล่งน้ำสำคัญขนาดใหญ่แห่งหนึ่งที่ใช้หล่อเลี้ยงเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคราวสมเด็จพระนารายณ์มหาราชฯ ได้สร้างคันดินกั้นน้ำทางทิศตะวันตก บริเวณมุมคันดินทำประตูเป็นช่อง เพื่อบังคับน้ำให้ไหลออกทางประตูที่เรียกว่า “ปากจั่น” ไปตามท่อน้ำดินเผาเพื่อนำเข้าไปใช้ในตัวเมือง จึงนับเป็นการวางระบบประปาที่ดีแห่งหนึ่งในประเทศไทย ทั้งนี้บริเวณที่เชื่อว่าเป็นทะเลชุบศรนี้ยังเป็นที่ตั้งของพระที่นั่งไกรสรสีหราชหรือพระที่นั่งเย็น ซึ่งเป็นพระที่นั่งที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อทรงสำราญพระราชอิริยาบถ เพราะมีน้ำล้อมรอบอยู่กลางทะเลชุบศร และเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงส่งกองทัพพระเนตรจันทบุรีปราภา เมื่อ พ.ศ.2228 ซึ่งถือเป็นการศึกษาดาราศาสตร์ครั้งแรกในประเทศไทยอีกด้วย

ภาพที่ 4-4 เขาสมอคอน

ความสำคัญของเมืองละโว้ที่ต่อมาถูกเชิดชูขึ้นไว้ในฐานะเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับวรรณคดีรามเกียรติ์นั้น อาจทำให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพื้นที่ดังกล่าวมีบทบาทน้อย

และกำลังจะลบเลือนไป กระนั้นคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในหลักฐานประวัติศาสตร์ ได้ยกย่องเมืองละโว้ไว้ในฐานะ “สถานศึกษาศิลปวิทยาการ” สำคัญสำหรับชนชั้นนำ เขาสมอคอน เทือกเขาหินปูนสูงราว 56 เมตร ตั้งตระหง่านอยู่กลางทุ่งในอำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี เชื่อว่าเดิมเป็นที่พำนักและสำนักวิชาของสุกทันตฤาษีพระอาจารย์องค์สำคัญของ 3 พระมหากษัตริย์โบราณคือ พระยาเม็ງราย พระยาจำเมืองและพระร่วง ซึ่งอนุมานว่า พระร่วงพระองค์นี้หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงมหาราช และยังเป็นสถานที่ที่ถูกเชื่อเป็นสำนักความรู้สำคัญในสมัยโบราณอยู่เสมอ แม้ว่าจะมีมุขปาฐะท้องถิ่นหลายเรื่องที่มีการกล่าวถึงที่มาและความสำคัญของเขาสมอคอนแตกต่างกันออกไป

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในตำนานนิทานที่กล่าวถึงเมืองละโว้โบราณมีเพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเก่าที่เจริญมาก่อนสุโขทัยเท่านั้น แต่ยังคงสภาพความขัดแย้งระหว่างสุโขทัยและละโว้ด้วย เมื่อข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ชี้ชัดว่าละโว้เป็นรัฐบรรณาการของกัมพูชา เหตุการณ์ปราบขอมสพาดโหลดลพางเพื่อผลักดันให้เกิดการจัดตั้งรัฐสุโขทัยภายใต้ผู้นำใหม่คือพ่อขุนบางกลางหาว อาจเป็นผลจากความขัดแย้งด้านความเชื่อที่สุโขทัยซึ่งเคยเป็นเมืองภายใต้อาณานิคมขอมที่รับอิทธิพลคติความเชื่อแบบมหายาน เริ่มมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับฝ่ายมอญที่ดำรงตนภายใต้คติความเชื่อแบบพุทธศาสนาเถรวาท ดังปรากฏนิทานตำนานเกี่ยวกับพระร่วงไปอัญเชิญพระพุทธรูปหินสี และพระร่วงผู้มีความสัมพันธ์กับมะโกโทสามัญชนผู้มีบทบาทการปกครองเมืองมอญในเวลาต่อมา ความขัดแย้งระหว่างอาณานิคมขอมดั้งเดิมทั้งสุโขทัยและละโว้อันเคยมีความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติจึงถูกบันทึกไว้ในตำนาน นิทาน พงศาวดารเหนือและพระราชพงศาวดารกัมพูชาที่ยังคงรวมพรรณแดนที่เคยมีอดีตร่วมให้หลอมรวมความเป็นหนึ่งเดียวกันไว้ด้วยคติความเชื่อ

การยกฐานะความสำคัญของท้องถิ่น

ผลของการจัดการท้องถิ่นที่เปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค เมื่อพ.ศ. 2437 ด้วยทรงจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล เพื่อให้เกิดระบบการปกครองตนเองอย่างย่อยในระดับท้องถิ่น ที่อยู่ภายใต้การบริหารในระดับมหภาคจากส่วนกลาง เป็นแนวทางให้เกิดการจัดตั้งระบบการบริหารในรูปของ องค์การส่วนท้องถิ่น อย่างจริงจังในปีพ.ศ. 2498 สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ค่อย ๆ แยกย่อยระบบการบริหารสู่ระดับตำบล ในปีพ.ศ. 2537 โดยมีปณิธานสำคัญคือ ต้องการที่จะตอบสนองความต้องการในระดับประชาชนอย่างรวดเร็ว ภายใต้การจัดการระบบอุปถุค บริโภคของประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้มีความบริบูรณ์(ไททัศน์ มาลา, 2560, หน้า 348) กระนั้นภาพสะท้อนทางสังคมกลับฉายภาพในมุมที่แตกต่าง เป็นผลจากข้อจำกัดทางงบประมาณและกระบวนการบริหารจัดการ โดย

“ผู้บริหาร” ซึ่งได้มาจากการคัดเลือกจากสังคมส่วนกลางซึ่งขาดความเข้าใจลักษณะทางภูมิณีเวศของพื้นที่

ท้องถิ่นที่ขับเคลื่อนด้วยพลังมวลชนจึงต้องสร้างตัวตนขึ้นมาใหม่จากรากฐานเดิมเพิ่มให้ได้รับการยอมรับจากระบบบริหารและสังคมส่วนกลาง คติความเชื่อเรื่องพระร่วง จึงมีบทบาทสำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่มวลชนในท้องถิ่นเลือกใช้เพื่อยกฐานะและความสำคัญของพื้นที่ในการต่อรองกับระบบบริหารจัดการในระดับท้องถิ่น และการบริหารส่วนกลาง ที่นำมาสู่การจัดการด้านงบประมาณ สาธารณูปโภค การบริการ ฯลฯ ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านตำบลสารจิตรว่า “...เราเกิดในแผ่นดินพระร่วง พื้นที่ของเราทั้งหมดพระร่วงท่านก็สร้างไว้ให้ลูกให้หลานอยู่กันไปทั่วควาอย่างทั่วพระปรางค์ ถนนหนทางพระร่วงก็สร้าง ยิ่งบ้านเรานั้นดีกว่าที่อื่น ๆ ที่อื่น ไม่มีนะที่พระร่วงจะมาอยู่ มากลุกกลี พระร่วงมาที่นี่ มาที่บ้านเรานี้สารจิตร พอเรื่องนี้รู้กันทั่ว ใคร ๆ ก็พากันสนใจบ้านเรานะ อย่างงานว่าพระร่วงเนี่ยทั้งอำเภอศรีสังขาลัย ทั้งจังหวัดก็มาช่วย หลายปีมาเนี่ยงานว่าวก็ค่อย ๆ ใหญ่ขึ้นทุกปีทุกปี...”(เงิน เมโลนิต, สัมภาษณ์, 18 มิถุนายน 2559)

การสร้างสรรคเรื่องเล่าฉบับท้องถิ่นจึงเป็นวิธีการสำคัญที่ไม่เพียงสะท้อนความแพร่หลายของเรื่องเล่าพระร่วงที่ปรากฏทั้งฉบับที่ชำระและปรับปรุงเพื่อเผยแพร่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ อันเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการศึกษา ค้นหาความจริงเกี่ยวกับโครงสร้างตำนานนิทานเมืองและวีรบุรุษ เพราะเรื่องเล่าที่น่าประทับใจย่อมถูกผลิตซ้ำและสร้างสรรค์เรื่องราวให้มีความสมบูรณ์นั้น เช่นเดียวกับเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ที่ปรากฏหลายสำนวน บางสำนวนมีที่มาที่ไปอย่างชัดเจน ว่าได้รับอิทธิพลการสร้างสรรคเรื่องเล่าประจำถิ่นของตนเองจากการเผยแพร่ข้อมูลความรู้ทางประวัติศาสตร์พงศาวดาร เพราะการสร้างสรรคเรื่องเล่าประจำถิ่นอีกรูปแบบหนึ่งมีวิธีการนำเสนอเพื่อให้เรื่องเล่านั้น ๆ มีความสัมพันธ์กับตนเองและยังมีผลต่อการยกฐานะความสำคัญของท้องถิ่นอีกด้วย

ภาพที่ 4-5 ตำบลสารจิตร

สารจิตร เป็นพื้นที่ที่อยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดสุโขทัย ด้านตะวันตกของแม่น้ำยม บริเวณเขตปกครองของอำเภอศรีษะนาถ อยู่ห่างจากอำเภอศรีษะนาถ 9 กิโลเมตร และห่างจากอำเภอเมืองสุโขทัย 60 กิโลเมตร ได้รับการจัดตั้งเป็นตำบล เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2521 ปัจจุบันแบ่งเขตหมู่บ้านออกเป็น 12 หมู่ ได้แก่ บ้านโบราณหลวง บ้านคุก บ้านสารจิตร บ้านสาราจิตร บ้านแสนตอ บ้านโป่ง บ้านใหม่ไทยพัฒนา บ้านสามหลุม บ้านคุกเหนือ บ้านสารจิตรเหนือ บ้านไร่บัวงาม และบ้านคุกพัฒนา พื้นที่เกือบทั้งหมดเป็นพื้นที่เกษตรกรรม คนในท้องถิ่นจึงประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เดิมนั้นตำบลสารจิตรเป็นเพียงหมู่บ้านขนาดกลางแห่งหนึ่งในอำเภอศรีษะนาถ ขึ้นอยู่กับตำบลบ้านแก่ง ที่ต่อมาถูกยกฐานะให้เป็นตำบลที่รวมเอาหมู่บ้านที่ขยายตัวจาก 6 หมู่บ้านขนาดเล็กเป็น 12 หมู่บ้านขนาดใหญ่ ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการขยายตัวของผู้คนและชุมชน สาเหตุสำคัญที่ทำให้ “บ้านสารจิตร” ขยายการปกครองเป็น “ตำบลสารจิตร” นั้นเป็นผลจากการเผยแพร่ชุดเรื่องเล่าประจำถิ่นเกี่ยวกับพระร่วง(เรียบเรียงไว้ในบทที่ 3 หัวข้อ 3.4.4)

ภาพที่ 4-6 พื้นที่เกษตรกรรมภายในตำบลสารจิตร

เรื่องเล่าพระร่วงสำนวนตำบลสารจิตรมีความแตกต่างจากเรื่องเล่าสำนวนอื่น ๆ เพราะเป็นเรื่องเล่าที่กล่าวถึง พระร่วงในวัยหนุ่ม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสาวท้องถิ่นบ้านสารจิตร บรรยายภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งมีมูลเหตุสำคัญจากการเกี่ยวพาราตีระหว่างพระร่วงและนางคำ สตรีท้องถิ่นจนกลายเป็นสถานที่สำคัญภายในตำบลสารจิตร ด้วยการคงภาพลักษณะหลักของพระร่วงที่เป็นผู้ทรงอิทธิฤทธิ์และวาทศิลป์ แล้วเติมแต่งวิถีปฏิบัติของพระร่วงที่ใช้คุณลักษณะพิเศษของตนอย่างปูดุชน เพื่อให้พระร่วงสำนวนนี้มีคุณลักษณะความเป็นมนุษย์ที่สามารถเข้าถึงได้ผ่านอรรถรสของสาระเรื่องเล่าที่กล่าวถึงการแสดงออกทางพฤติกรรมและอารมณ์ของพระร่วง ได้แก่ อารมณ์โกรธเกรี้ยว ผ่านการกล่าววาจาสาปแช่งเมื่อชาวบ้านไม่ให้ฝ้ายมาทำเชือกว่าและสาปแช่งนางคำที่ซ่อนตัวจากการหลบหนีว่าไม่ให้ลงมาจากที่คুমขังนั้นได้อีก อารมณ์รัก ด้วยการติดตามสตรีที่พระร่วงมีใจปฏิพัทธ์อย่างจริงจัง พร้อมทั้งใช้อิทธิฤทธิ์พิเศษเพื่อบันดาลสรรพสิ่งที่สตรีร้องขอ อารมณ์สุข ที่นำเสนอผ่านลักษณะทางพฤติกรรมของพระร่วงที่มีความสนุกสนานเมื่อต้องปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และอารมณ์โศก ที่นำเสนอผ่านการจัดการความผิดหวังและเสียใจของพระร่วงที่มีต่อเหตุการณ์ในเรื่องเล่าด้วยการตรอมใจ

แก่นเรื่องส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากตำนานพระร่วงที่ปรากฏในพงสาวดารเหนือ เอกสารประวัติศาสตร์จาริตที่บันทึกขึ้น ในรูปแบบนิทานปรัมปรา นิทานพื้นบ้านตลอดจนตำนานในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ตอนพระร่วงอรุณราชกุมาร ถูกตีพิมพ์ครั้งแรกในประชุมพงสาวดารภาคที่

1 เมื่อพ.ศ. 2457 ลักษณะร่วมของเนื้อความที่ปรากฏในเรื่องเล่าตำบลสารจิตรและพงสาวดารเหนือ นั้นมีลักษณะเด่นหลายประการ ได้แก่ พระร่วงอรุณราชกุมารมีน้องชายนามว่า เจ้าฤทธิกุมาร เช่นเดียวกับที่พระร่วงมีน้องชายที่สร้างขึ้น ด้วยอิทธิฤทธิ์ชื่อ พระลือ อุปนิสัยของพระร่วงอรุณราชกุมาร ที่ถูกกล่าวไว้ในพงสาวดารว่า “พระร่วงขณะนั้นคะนองนัก มักเล่นเบี้ยแลเล่นว่าว ไม่ถือตัว เป็นท้าวพระยา เสด็จไปไหนก็ไปคนเดียว แลพระองค์เจ้าก็รู้บังเหลื่อม รู้จัก ไตรเพททุกประการ ว่าให้ตายก็ตายเอง ว่าให้เป็นก็เป็นเอง” และตอนท้ายเรื่องที่ถูกกล่าวถึง การกลับมาขังเมืองศรีสัตนาแลยแล้วเดินจมหายไปในแม่น้ำยมซึ่งพระร่วงอรุณราชกุมารก็เดินจมน้ำหายลงไปเฉกเดียวกัน ทั้งนี้เรื่องผัดบังทอดยอดและการกลับมาของพระร่วงอาจเป็นเพียงเรื่องเล่าเกินจริงที่เสริมสร้างให้นิทานสนุกสนานครบรส แต่ทำให้ชาวบ้านตำบลสารจิตรและพื้นที่ในลุ่มน้ำยมเขตศรีสัตนาแลยยังคงรอวันที่วีรบุรุษในความรู้สึกกลับมาอีกครั้ง ซึ่งลักษณะเนื้อความดังกล่าวเป็นเนื้อหาที่ปรากฏมากในแบบเรื่องนิทานตำนานวีรบุรุษที่มักจะพูดถึงการกลับมาของบุคคลสำคัญ แสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่ได้รับจากการเผยแพร่เอกสารทางประวัติศาสตร์ แม้ว่าปัจจุบันเยาวชนรุ่นหลังในท้องถิ่นจะให้ความสำคัญน้อยลง (มจรดา ศิลปบรรเลง, 2559, หน้า 786)

ภาพที่ 4-7 ภูมิทัศน์ภายในตำบลสารจิตรที่สร้างสรรค์จากคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

ความแพร่หลายของเรื่องเล่าชุดดังกล่าวมิได้มีผลแต่เพียงการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันของคนในถิ่นเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือต่อรองกับระบบและวิธีการจัดการของท้องถิ่นที่อยากจะเปลี่ยนแปลงตัวตนของถิ่น โดยปราศจากความเข้าใจเรื่องสำนึกของคนในกรณีของตำบลสารจิตรคือ เหตุการณ์ที่นายอำเภอศรีสัตนาแลยท่านหนึ่ง มีความประสงค์ที่จะเปลี่ยนชื่อบ้านในตำบลสาร

จิตรให้มีความไพเราะทั้งคำเรียกและความหมาย อาทิ บ้านคุก เนื่องจากนำคำว่า คุก ไปเชื่อมโยงใน ความหมายของที่คุมขังนักโทษ ท่านนายอำเภอตั้งใจจะเปลี่ยนเป็น บ้านแสนสุข ชาวบ้านตำบลสาร จิตรจึงพร้อมใจกันทัดทานและนำเรื่องเล่าดังกล่าวอธิบายให้ท่านนายอำเภอได้เข้าใจว่า ชื่อหมู่บ้าน ของพวกเขานั้นถูกร้อยเรียงด้วยเรื่องราวความรักของพระร่วงที่มีต่อสาวงามประจำตำบลสารจิตร ทำให้เกิดเป็นชื่อบ้านเหล่านี้ ซึ่งทำให้คนในหมู่บ้านมีความภาคภูมิใจต่อท้องถิ่นโดยยังคงนามบ้าน ของตนเรื่อยมา และเป็นผลให้เกิดความพยายามในการผลักดันให้เกิดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวแบบ ตามรอย(Tourism for special interest) เช่นเดียวกับที่เริ่มมีปรากฏการจัดการเส้นทางท่องเที่ยวใน ประเทศไทยที่ได้ออกแบบจากสิ่งที่ปรากฏในสื่อบันเทิงทั้งภาพยนตร์และละครซึ่งได้รับอิทธิพล จากกระแสการท่องเที่ยวที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในประเทศเกาหลีใต้

ทั้งนี้เรื่องเล่าพระร่วงสำนวนนี้ยังพรรณนาถึงพื้นที่ใกล้เคียงภายในอำเภอศรีสัชนาลัย ว่า มีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางนำพระร่วงมาสู่พื้นที่ในตำบลสารจิตร ในลักษณะของที่มา ชื่อบ้าน – นามเมือง อาทิ บ้านศาลาไก่อูป ตำบลท่าชัย อำเภอศรีสัชนาลัยในปัจจุบัน เชื่อว่าเคยเป็นพื้นที่ที่ ไก่อ่ของพระร่วงมาฟูบลง ก่อนที่พระร่วงจะเดินทางต่อไปต่อไก่อ่ ณ บริเวณใกล้เคียงย่านนั้น ดังปรากฏนาม บ้านคอยไก่อ่เขี้ย เพราะเชื่อพระร่วงพระลือได้อาไก่อ่มาเลี้ยงไว้ ไก่อ่เหล่านั้นได้พากัน ค่อยเขี้ยดินจนเป็นเนินเขาขึ้น หรือเส้นทางการวิ่งข้ามลำน้ำยมก่อนเดินทางมาถึงบ้านสารจิตรแห่งนี้ พระร่วงได้สร้างวีรกรรมสำคัญคือ ท่านได้วิ่งว้าวไปสะดุดล้มลงกับรางน้ำที่ชาวบ้านใช้ตีเหล็ก ชาวบ้านจึงพากันบ่นว่า พระร่วงเห็นไก่อ่ดินดังนั้นก็หยิบเอากระท่อ ภาชนะทำจากไม้ท้องถิ่นสาน อย่างง่าย ๆ เพื่อใช้บรรจุสิ่งของ ลงไปตักน้ำที่ลำน้ำยมมาใส่คืน ชาวบ้านก็พากันแปลกใจว่า ทำไม กระท่อนั้นใส่น้ำได้ ฝ่ายพระร่วงก็ปริวิตกในใจว่า ทำไมลำน้ำช่วงนี้มันไหลเขี้ยวยิ่งนัก บริเวณ ดังกล่าวจึงกลายเป็น บ้านหาดเสี้ยวมาจนถึงปัจจุบัน

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏผ่านการสร้างสรรค์เรื่องเล่าสำนวนเฉพาะบ้านสาร จิตรนี้จึงเป็นการบอกเล่าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันของพื้นที่อำเภอศรีสัชนาลัย ที่มีผู้นำทางความเชื่อ ร่วมกันในวงกว้างคือ พระร่วง บุคคลที่ปรากฏทั้งตำนานเมืองและประวัติศาสตร์ชาติ โดยสร้าง อนุสรณ์ทางความทรงจำร่วมกันด้วยการประดิษฐ์ ภูมิบ้าน – นามเมืองจากเรื่องเล่าพระร่วง เป็น ปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนเชื่อว่าถิ่นของตนมีความผูกพันและสร้างสรรค์ด้วยอำนาจของ วีรบุรุษประจำเมือง ที่มีความสำคัญกับตำนานประจำชาติ ถิ่นที่อยู่ของตนเองจึงเป็นพื้นที่พิเศษ แยกต่างจากชุมชนอื่น

เช่นเดียวกันกับพื้นที่ในตำบลนครชุม อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก เมื่ออ้างอิงจาก ข้อสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพบว่า เป็นเมืองหน้าด่านทางด้านทิศเหนือของชุมชนเมือง นครไทย อยู่ห่างจากอำเภอไทยประมาณ 30 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากจังหวัดพิษณุโลก 128

กิโลเมตร พื้นที่โดยรอบโอบล้อมด้วยภูเขาทั้ง 4 ทิศทางจึงเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ มีลำน้ำแควน้อยเป็นแหล่งน้ำสำคัญ และใช้คุณสมบัติจากพื้นที่ราบเชิงเขาสำหรับกิจกรรมทางการเกษตร ตำบลนครชุมนี้สันนิษฐานว่าเป็นถิ่นที่อยู่ของมนุษย์และชุมชนโบราณเรื่อยมาแต่ในอดีตเนื่องจากมีร่องรอยหลักฐาน เครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ทั้งยุคก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ แต่เดิมตำบลนครชุมเป็นพื้นที่ร่วมกันกับตำบลน้ำกุ่มที่อยู่ทางทิศเหนือต่อมาได้แยกตัวจัดตั้งเป็นตำบลนครชุม เมื่อ พ.ศ. 2517(มณฑล ศิลปบรรเลง, 2559, หน้า 787) ที่ปรากฏเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 4-8 ลักษณะทางกายภาพของตำบลนครชุม

พระร่วงสำนวนตำบลนครชุม(เรียบเรียงไว้ในบทที่ 3 หัวข้อ 3.4.5) นี้มีความแตกต่างจากพระร่วงสำนวนอื่น ๆ เพราะระบุว่า พระร่วงผู้นี้หมายถึง พ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยางผู้เคยมีอำนาจปกครองพื้นที่แถบอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบันมาก่อน ร่องรอยหลักฐานที่ปรากฏควบคู่กับเรื่องเล่า ที่เรียกผู้นำอันเป็นกษัตริย์ว่า พระร่วงนี้ เป็นผลจากการเผยแพร่ข้อความบนศิลาจารึกหลักที่ 2 ที่พบเมื่อ พ.ศ. 2431ในอุโมงค์วัดศรีชุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย สันนิษฐานว่าจารึกราวพ.ศ. 1884 – 1910 ความโดยรวมเป็นการสรรเสริญและเล่าอัตชีวประวัติของ

พระมหาเถรศรีศรัทธาฯ และประวัติศาสตร์การก่อตั้งราชวงศ์สุโขทัย ที่สนับสนุนข้อมูลเกี่ยวกับที่มาของพ่อขุนบางกลางหาวผ่านเรื่องเล่าที่ถูกส่งต่อภายใต้ชุดข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า

“...เมื่อก่อนพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นไปเมืองบางยางให้สิริพลพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดพาพ่อขุนผาเมือง ผดากันแลกัน...”(กรมศิลปากร, 2526, หน้า 63) ที่จารึกอยู่ในด้านที่ 2 บรรทัดที่ 21 – 22 นี้เองที่กล่าวถึงการเตรียมไพร่พลสำหรับการศึกของพ่อขุนบางกลางหาวที่ร่วมกระทำเพื่อขับไล่การบุกรุกของขอมสบาดโขลญลำพง ภายในรัฐสุโขทัย ตามคำเทียบเชิญของพ่อขุนผาเมืองผู้เป็นสหาย ที่ผู้คนในตำบลนครชุมเชื่อว่า อาณาบริเวณดังกล่าวตั้งอยู่ภายในตำบลนครชุม (มรรคา ศิลปบรรเลง, 2559, หน้า 790)

กษัตริย์นามพระร่วงสำนวนตำบลนครชุมนี้ยังคงพบว่ามีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการแสดงอิทธิฤทธิ์เหนือมนุษย์เช่นเดียวกับเรื่องเล่าพระร่วงสำนวนอื่น ๆ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงสำนวนนี้จึงเป็นการสำแดงอิทธิฤทธิ์เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจเป็นหลัก อาทิ การสร้างร่องรอยการมาถึงของพระร่วงเพื่อเป็นการปลุกขวัญของเหล่าข้าราชการบริพาร พฤติกรรมผูกง้าวหรือปั้งธงเสี่ยงทายก่อนกระทำศึก ล้วนสร้างสรรค์ให้มีความเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ปราบกบฏขอมสบาดโขลญลำพงก่อนการจัดตั้งรัฐสุโขทัย เรื่องเล่าที่พรรณนาวีรกรรมของพระร่วงสำนวนดังกล่าวบรรยายภาพภูมิทัศน์ของตำบลนครชุมที่มีความโดดเด่นจากพื้นที่อื่น ๆ ในอำเภอนครไทย เพราะนครชุมนั้นสร้างสรรค์เรื่องเล่าที่ได้แรงบันดาลใจจากการพบร่องรอยหลักฐานในอดีตภายใต้ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ภาพที่ 4-9 ต้นจำปาขาว 700 ปี สัญลักษณ์สำคัญของอำเภอนครไทย

การสร้างสรรคเรื่องเล่าประจำถิ่นเกี่ยวกับพระร่วงเช่นนี้ ยังปรากฏไปทั่วอาณาเขตไทย อาทิ เส้นทางจารจรเสด็จพระราชดำเนินของพระร่วงพร้อมทั้งพระมเหสีจากเมืองสุโขทัยกลับมายังเมืองบางยางที่เชื่อว่าพระร่วงได้ผูกง้าวไว้ ณ บริเวณ เขาหลักง้าว ซึ่งปรากฏเป็นรูปหินธรรมชาติสีแดงขนาดใหญ่อยู่บนภูเขาในพื้นที่ ตำบล ท่าสะแก ซึ่งสอดคล้องกับเกร็ดเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงผูกง้าวสำนวนอื่น ๆ ที่ปรากฏในอาณาเขตไทย เช่น พระร่วงผูกง้าวที่ผาจีควาย พระร่วงผูกง้าวและปักคองที่เขาช้างลี้ว ซึ่งสถานที่ดังกล่าวล้วนเป็นภูเขาใหญ่ น้อยที่มีความสำคัญในพื้นที่อาณาเขตไทย ทั้งนี้เรื่องราวต่อเนื่องกันกับว่าพระร่วง ยังมีการกล่าวถึง บริเวณที่ว่านั้นตกลงในแม่น้ำแควน้อยจนกลายเป็น ร่องน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่า แก่งง้าว ในพื้นที่อำเภอวัดโบสถ์ หรือ ต้นจำปาขาว 700 ปี ที่ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ของวัดกลางศรีพุทธาราม อำเภอเมืองไทยที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการตั้งสัตยาธิษฐานของพระร่วงเมืองบางยางหรือพ่อขุนบางกลางหาวก่อนไปกระทำยุทธหัตถีไล่ขอมสบาดโขลญลำพง ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญประการหนึ่งของอำเภอเมืองไทย

เรื่องเล่าที่รับอิทธิพลจากคติความเชื่อเรื่องบุคคลอันมีความเกี่ยวเนื่องกับตำนานเมืองและประวัติศาสตร์ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างพิธีกรรมและงานประเพณีเพื่อหลอมรวมสำนึกอย่างลงตัว ทำให้ชุมชนเล็ก ๆ ที่อยู่ห่างไกลได้รับความสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐจนกลายเป็นพื้นที่เศรษฐกิจที่สามารถสร้างสรรค์กิจกรรมที่รองรับกับการท่องเที่ยวทั้งรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์และการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ยังประโยชน์แก่คนในชุมชนอย่างเด่นชัด

บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงทางการเมือง

คติความเชื่อเรื่องพระร่วง โดยเฉพาะวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่ชนชั้นนำชำระรวบรวมและเผยแพร่เป็นที่นิยมสำหรับนักวิจัยสายประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ช่วงหนึ่ง ทำให้ภาพจำของพระร่วงในสังคมร่วมสมัยมักจะนึกถึงพระร่วงที่มีบทบาททางการเมืองแบบราชสำนักเป็นลำดับต้น ความแพร่หลายของชุดความคิดดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยตั้งคำถามว่า เหตุที่บทบาททางการเมืองของพระร่วงนั้น ถูกจำกัดว่าเป็น “ชุดเครื่องมือ” ในการสนับสนุนนโยบายทางการเมืองและการสร้างสำนึกความเป็นชาติ เป็นผลจากการวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในวรรณกรรมของชนชั้นนำเท่านั้น ดังนั้นการศึกษาบทบาททางการเมืองของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงครั้งนี้ จึงต้องการนำเสนอบทบาททางการเมืองของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่แฝงไว้ในเรื่องเล่าและตำนานท้องถิ่น

1.สนับสนุนสถานภาพและความชอบธรรมของกษัตริย์

การศึกษาทางประวัติศาสตร์ วรรณคดีชี้ชัดว่า “พระร่วง” เป็นนามพระมหากษัตริย์สุโขทัยในอดีตพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ที่มีบทบาทต่อการสร้างความสำนึกชาตินิยมซึ่งปรากฏใน

งานเขียนประวัติศาสตร์ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และเป็นแนวทางสำคัญในการสื่อสารนโยบายทางการเมืองในยุคพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โดดเด่นอย่างมากภาพลักษณ์ของพระร่วงจึงเปรียบเป็นภาพแทนของกษัตริย์ในอุดมคติของไทย แต่เมื่อพิจารณาหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ จะพบว่า หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จารจารึกถึงพระร่วงมิได้ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ไทยเท่านั้น แต่ยังเป็นการกล่าวถึงพระร่วงเพื่อสร้างอำนาจและความชอบธรรมของกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรอื่น ๆ ที่มีสัมพันธภาพกับสยามในอดีตด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างพระร่วงกับกษัตริย์ล้านนาทั้ง 2 พระองค์ที่กล่าวถึง การตั้งสัตยาธิษฐานว่าจะเป็นสหายให้ความช่วยเหลือแก่กัน ขณะที่มีการกล่าวถึงเหตุการณ์เชิงผู้สาวระหว่างพระร่วงกับนางอ้วเชียงแสน ชายาในพระยาเมืองที่ทำให้เกิดข้อพิพาทกัน จนพระยาเมืองรายต้องทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยตัดสินความอันเป็นครหาร้ายแรง ซึ่งความดังกวางนี้มิได้สนับสนุนภาพลักษณ์อันเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของพระร่วงแม้แต่น้อย แต่กลับเป็นการสนับสนุนพระราชอำนาจและนำเสนอคุณธรรมด้านความยุติธรรมให้แก่ พระยาเมืองราย เช่นเดียวกับความตอนต่อมานที่กล่าวถึงการเป็นสักขีพยานในการสถาปนาเมืองเชียงใหม่ที่ยังชี้ให้เห็นว่าแม้พระร่วงและสุโขทัยจะมีสัมพันธภาพต่อกันแต่ก็มีสถานะในการสนับสนุนความชอบธรรมในการเป็นกษัตริราชของพระยาเมืองรายด้วย

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ถูกเขียนขึ้นเพื่อสนับสนุน พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แผ่นดินอื่น ยังประจักษ์ชัดในวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของต่างชาติ ได้แก่ มอญและเขมร โดยความสัมพันธ์ระหว่างพระร่วงที่มีเมตตาต่อมะกะโท ที่ย้ายภาพพระมหากษัตริย์คุณของพระร่วงที่มีต่อพสกนิกรทั่วไป ที่เอื้อเพื่อแผ่ชนชาติอื่นด้วย เนื้อความที่กล่าวถึงพระธิดาของพระร่วงติดตามมะกะโทไปยังเมืองมอญก่อนจะได้รับการแต่งตั้งเป็นชายาในเวลาต่อมานั้น เมื่อมะกะโทได้อภิเษกเป็นกษัตริย์มอญแล้วยังแสดงสัมพันธภาพทางเครือญาติกับชนชาติมอญและความสนับสนุนอำนาจในกลุ่มสามัญชนให้เป็นที่ยอมรับจนยกฐานะให้เป็นกษัตริย์ ข้างต้นนี้อาจแตกต่างจากวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของเขมร ที่นำเสนอภาพลักษณ์พระร่วงในฐานะของผู้สืบทอดพระราชอำนาจจากกษัตริย์กรุงกัมพูชา อย่างไรก็ตาม อำนาจของพระร่วงก็ไม่อาจเทียบได้กับกษัตริย์ของกัมพูชาที่ได้รับการสืบทอดมาอย่างถูกต้อง และสาเหตุที่สุโขทัยแยกตัวเป็นอิสระจากกัมพูชาได้สำเร็จก็เนื่องด้วยพระเมตตาของกษัตริย์กัมพูชาเองที่เห็นว่าแท้จริงแล้วพระร่วงก็สืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์กัมพูชาเช่นกัน มิใช่เพราะสุโขทัยมีความเข้มแข็งแต่อย่างไร(นรินทร์ นำเจริญ และมนฤทัย ไชยวิเศษ, 2556, หน้า 138)

ภาพลักษณ์ของพระร่วงในเอกสารประวัติศาสตร์ไทยที่นำเสนอภาพลักษณ์ของกษัตริย์ผู้มีบุญ มีพระวิสัยทัศน์กว้างไกลที่การปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตา มีพระปรีชาสามารถ

แก้ปัญหาและจัดการบ้านเมืองให้อุดมสมบูรณ์ และตำนานที่กล่าวถึงสัมพันธภาพทางเครือญาติกับจีนว่าพระเจ้ากรุงจีนถวายพระธิดาให้แก่พระร่วง สะท้อนความสัมพันธ์ทางการปกครองกับจีน ขณะที่แฝงพระราชอำนาจเหนือกษัตริย์แห่งอาณาจักรอื่น ๆ ไว้ด้วย อาทิ เหตุการณ์ที่พระร่วงเสด็จไปเมืองจีนด้วยพระองค์เอง เพราะพระเจ้ากรุงจีนไม่เสด็จมาร่วมพิธีลอบศักราชตามคำเชิญ ที่นำมาสู่การสร้างสรรคันวัตรกรรมที่กระตุ้นเศรษฐกิจของบ้านเมือง อีกทั้งยังเป็นผู้เป็นที่เอาใจใส่ในการสนับสนุนและบำรุงศาสนา บ้านเมืองที่พระองค์ปกครองจึงเป็นบ้านเมืองที่เจริญด้วยธรรม

ดังนั้นจึงปฏิเสธไม่ได้เลยว่าวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่ถูกรวบรวมขึ้นในช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นไปเพื่อสนับสนุนภาพลักษณ์พระร่วงว่าเป็นพระจักรพรรดิราชของไทยโดยแท้จริง พุทธธรรม คุณธรรม จริยธรรมและปฏิภาณไหวพริบของพระร่วงที่ปรากฏในวรรณกรรมประวัติศาสตร์ล้วนย้าว่า พระร่วงเป็นต้นแบบของกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการที่สร้างแผ่นดินไทยให้อยู่บนความสงบเรียบร้อยภายใต้ความตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา

ขณะที่ตำนานเรื่องเล่าชาวบ้านก็นำเสนอภาพลักษณ์ของพระร่วงที่มีความใกล้ชิดกับประชาชน ดังจะเห็นได้จากการนำเสนอเรื่องเล่าพระร่วงว่าเติบโตและมีความใกล้ชิดกับชาวบ้าน การละเล่นและพฤติกรรมของเด็กสนุกสนานที่เชื่อมโยงพื้นที่บริเวณกว้างหลายจังหวัดในปัจจุบัน เข้าด้วยกันเป็นภาพแทนการแผ่บารมีของผู้มีบุญญาธิการ ดังนั้น คติความเชื่อเรื่องพระร่วงจึงไม่เพียงแต่นำเสนอภาพลักษณ์ของกษัตริย์ที่เป็นจักรพรรดิราชเท่านั้น แต่เป็นกษัตริย์ที่ใกล้ชิดกับประชาชนด้วย

2. สร้างปรากฏการณ์ทางสังคม

สมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบการปกครองที่ให้อำนาจเด็ดขาดในการปกครองและบริหารแผ่นดินแก่กษัตริย์ จัดเป็นแนวคิดกษัตริย์นิยม รูปแบบแนวคิดการปกครองที่ใช้มาแต่อดีต ต่อมาเมื่อบ้านเมืองมีการขยายตัวทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การสาธารณสุข โภค ฯลฯ การปกครองภายใต้ผู้นำเพียงบุคคลเดียวจึงเป็นเรื่องที่เกินกำลัง อีกทั้งการสนับสนุนทางการศึกษาแก่ข้าราชการและประชาชน ทำให้เกิดบุคคลภายใต้พระราชอำนาจมีความคิดเป็นอัตวิสัย มุ่งหมายที่จะนำตน นำชาติไปสู่ความเจริญสูงสุดให้ทัดเทียมกับชาติอื่น ๆ

เบื้องต้นของการส่งเสริมสำนึกเรื่องชาตินิยมในกลุ่มคนไทย ชนชั้นปกครองจึงออกแบบกุศโลบายในการสร้างความรู้สึกร่วมอย่างเต็มกำลังเพื่อโน้มน้าวใจคนไทยให้เกิดความรักและภาคภูมิใจในความเป็นไทย มีความรู้สึกหวงแหนแผ่นดิน ผ่านสัญญาณที่เป็นเครื่องให้เกิดความจงรักภักดี อาทิ บทพระราชนิพนธ์ของชนชั้นนำที่แฝงแนวคิดความรักชาติบ้านเมือง การจัดตั้งกองกำลังพิเศษเพื่อเป็นจุดรวมความสามัคคีและขัดเกลาให้ข้าราชการและพลเรือนมีวินัย กล่าวหาญ นับได้ว่า

ลัทธิชาตินิยมนี้ได้ก่อร่างอย่างชัดเจนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เทพ บุญตานนท์, 2556, หน้า 59)

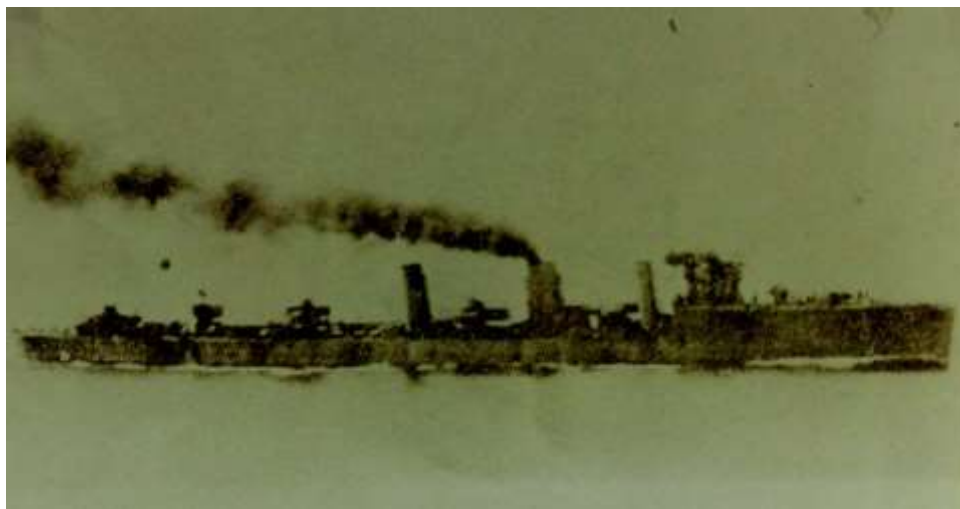
ระยะเวลากว่า 15 ปีในแผ่นดินรัชกาลที่ 6 นับว่าเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายในและภายนอก ประการสำคัญคือผลของการวิวาทย์ทั้งภายในราชสำนัก จากเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 ในพ.ศ. 2454 ที่นายทหารและปัญญาชนกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองสู่ประชาธิปไตย ที่แม้จะถูกป้อมปราบในครั้งนั้น แต่ก็ เป็นแนวทางให้เกิดการปฏิวัติในพ.ศ. 2475 ได้สำเร็จ ความมุ่งหมายสู่การเปลี่ยนแปลงภายใต้กลุ่ม คนที่ส่วนมากมาจากข้าราชการทหารนั้น ชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจ ทรงห่างเหินต่อบทบาทของการทหารก่อนขึ้นครองราชย์ ดังนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์กบฏครั้งนี้ขึ้น พระองค์จึงทรงใส่พระราชหฤทัยในการจัดการทางการทหาร ทั้งพระบรมราโชบายความสนับสนุน และการสร้างกองกำลังส่วนพระองค์(เสือป่า) เพื่อเสริมบทบาททางการทหาร(เทพ บุญตานนท์, 2556, หน้า 111)

ภาพที่ 4-10 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงซ้อมรบเสือป่า

ไม่นานนักจากความไม่สงบภายในระบอบการปกครอง เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ปะทุขึ้น ความวิตกต่อผลกระทบจากสงครามโลกต่อประเทศสยามที่การทหารโดยเฉพาะอย่างยิ่งกองทัพเรือยังล้าสมัยไม่ทัดเทียมชาติอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ในพ.ศ. 2457 บรรดาข้าราชการและ

ประชาชนกลุ่มหนึ่ง นำโดยเจ้าพระยาอภัยราชามหาหฤทธิธรรมธร(ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์) เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ซึ่งมีความสนิทสนมกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ร่วมกันขอพระบรมราชานุญาตจัดตั้ง “สมาคมราชนาวิกแห่งกรุงสยามในพระบรมราชูปถัมภ์” เพื่อดำเนินการซื้อเรือรบภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อใช้เป็นยุทธโศปกรณ์ในการปกป้องราชอาณาจักร

ภาพที่ 4-11 เรือรบหลวงพระร่วง

“...ส่วนเรือที่จะสั่งเข้ามาตามความคิดนั้น เจ้าพระยาอภัยราชาขอให้เราได้นึกถึงนามวิรัชตรีย์ อันเป็นที่นิยมนับถือของชาวไทยโดยทั่วไปคือ “พระร่วง” ซึ่งถือกันโดยมากกว่า “ขลัง” เห็นว่าเป็นนามอันเป็นสิริมงคลอยู่...”(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี 2557 อ้างถึงใน ร.อ.อุดม ทิมทรัพย์, ม.ป.ป., หน้า 7) พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานถึงพระยาอภัยราชาฯ เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2457 นั้นระบุว่าพระองค์ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวน 80,000 บาท ที่รวมกับเงินพระราชทานจากพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการอีกจำนวนหนึ่ง โดยสมาคมราชนาวิกแห่งกรุงสยามจะได้ดำเนินการเรียไ้เงินจากทั่วราชอาณาจักรเพื่อสนับสนุนการซื้อเรือรบ

ภาพที่ 4-12 ภาพโฆษณาเรียไรชื่อเรือรบหลวงพระร่วง

การจัดจำหน่ายภาพพระบรมฉายาลักษณ์ การจัดการแสดงละครพระราชนิพนธ์ในพระองค์ รวมทั้งบทความที่ทรงมีพระนิพนธ์ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ อาทิ วารสารสมุทรสาร วารสารที่ตีพิมพ์โดยราชนาวีสยามฯ หนังสือพิมพ์ดุสิตสมิตซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ประจำเมืองดุสิตธานี อาทิ การกระตุ้นเดือนบรรดาผู้ไม่ยอมบริจาคเงินในคราวนี้ด้วยการพระราชทานเงินเพื่อซื้อเรือรบในนามของ “ยาเหลสุนัขทรงเลี้ยง” อีกทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำป้ายโฆษณาตามสี่แยก ทว่าพระนครโดยเป็นภาพยาเหลในทำนองยกขาสองข้างโดยมีตัวหนังสือกำกับว่า “ฉันออกเงินช่วยซื้อเรือรบพระร่วง 100 บาท” เผยแพร่บทพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง มหาตมะ ที่สอดแทรกผ่านตัวละครนายสนทิมที่มีพฤติกรรมตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เห็นแก่ประโยชน์ของบ้านเมือง หรือลงโฆษณาปลุกเร้าจิตสำนึกเป็นภาพทหารเรือทำหน้าที่บึงตึง พร้อมคำบรรยาย “ท่านเห็นไหม ทำไมเรือพระร่วงยังค้างอยู่” โดยมีสาระที่ต้องการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความตระหนักรู้ว่าประเทศไทยมีสิ่งสำคัญอยู่ 3 ประการ ได้แก่ ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ อันเป็นสิ่งที่คนไทยต้องเทิดทูนและปกป้องรักษา ดังนั้น

การบริจาคตัญย์เพื่อสนับสนุนให้กองทัพของชาติมีความเข้มแข็งก็เสมือนการปกป้องอธิปไตยของชาติด้วย

อย่างไรก็ตามการจัดซื้อเรือรบหลวงพระร่วงมิได้เป็นไปได้โดยสะดวกนัก ในเบื้องต้นความร่วมมือทั้งจากส่วนงานรัฐและประชาชนให้ความร่วมมือในการบริจาคเป็นส่วนน้อย กับทั้งกระแสวิพากษ์วิจารณ์การเรียโรทุนทรัพย์เพื่อซื้อเรือรบหลวงพระร่วงในครั้งนั้นอย่างรุนแรงโดยนักหนังสือพิมพ์ที่มีวิวาทะผ่านปากกาโต้ตอบกันทั้ง 2 ฝ่าย โดยกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการจัดซื้อเรือรบมองว่าควรนำเงินไปพัฒนาประเทศชาติในด้านอื่น ๆ มากกว่าการซื้อเรือรบ

ไม่เพียงแต่ข้าราชการและประชาชนที่เสพยาสิ่งพิมพ์จะเห็นต่างในการใช้เงินเพื่อซื้อเรือรบหลวงพระร่วงนี้ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบางส่วนมองว่าการจัดซื้อเรือรบหลวงพระร่วงนี้ เป็นการเลิขทรัพย์โดยมิได้เกิดประโยชน์สูงสุด อาทิ พระวินิจฉัยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงมองว่าการระดมทุนทรัพย์จากภาคประชาชนเพื่อซื้อเรือรบในครั้งนี้ ไม่ก่อประโยชน์ให้ประเทศชาติแต่อย่างใด เพราะแม้สยามจะมีเรือรบเข้ามาประจำการเพิ่มก็สามารถป้องกันการรุกรานจากชาติมหาอำนาจที่มีความเจริญทางการทหารมากกว่า (นพวรรณ วชิราภิวัธน์, 2524, หน้า 222) ซึ่งพระวินิจฉัยดังนี้มีส่วนทำให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทูลเกล้าฯถวายหนังสือลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ภาพที่ 4-13 หมวกและกระบี่ผู้บังคับการเรือพระร่วง สมบัติส่วนพระองค์ในกรมหลวงชุมพรฯ

กระนั้นการบริจาคเรียไรก็ได้ดำเนินไปจนเสร็จสิ้นทำให้ได้ทุนทรัพย์ที่ทั้งสิ้น 3,514,604 บาท 1 สตางค์ โดยเงินบริจาคที่เหลือจากการซื้อเรือพระร่วงก็ได้พระราชทานให้แก่กองทัพเรือเพื่อใช้สำหรับสนับสนุนการทหารต่อไป ในการนี้คณะกรรมการแห่งราชนาวิสมาคมฯ จึงได้ตัดสินใจเลือกเรือพิฆาต จากประเทศอังกฤษลำหนึ่งชื่อว่า “เรเดียนท์” ระวางขับน้ำ 1,035 ตัน ยาวตลอดลำ 274 ฟุต ความเร็ว 35 น็อต เป็นเรือที่ต่อขึ้นใหม่โดยบริษัททอร์นิกอฟด์ เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2460 มีพลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์เป็นผู้บังคับการเรือนำมาสู่ประเทศไทยเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2563 ทำให้ราชนาวิไทยได้รับยุทธโศปกรณ์ประเภทเรือรบพิฆาตอีกหนึ่งลำ โดยมีภารกิจสำคัญที่ได้นำออกใช้คือ เป็นเรือตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประพาสสิงคโปร์ ชวาและบาหลี เมื่อพ.ศ. 2472 และเป็นกำลังสนับสนุนเนื่องจากกรณีพิพาทอินโดจีนฝรั่งเศส เมื่อพ.ศ. 2483 ก่อนจะปลดระวางประจำไปเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2502 รวมเป็นเวลา กว่า 39 ปี ที่เรือรบหลวงพระร่วงประจำการเป็นยุทธโศปกรณ์แห่งราชนาวิไทย

การเรียไรเงินเพื่อจัดซื้อเรือรบพระร่วงจึงถูกโยงเข้ากับแนวคิดชาตินิยม ภายใต้ความเสียสละเพื่อส่วนรวม ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ถูกนำมาใช้ในการชักจูงใจประชาชนให้ร่วมบริจาคเงินในครั้งนี้ ซึ่งใช้ได้เป็นอย่างดีกับชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศที่ถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีความจงรักภักดีต่อชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะชาวจีนจำนวนมากซึ่งเป็นกรรมกรและพ่อค้าคหบดีต่างร่วมกันบริจาคเพื่อซื้อเรือรบพระร่วงเพื่อแสดงให้เห็นว่าพวกเขามีความจงรักภักดีต่อชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์ (Vella, 1987 อ้างถึงใน เทพ บุญตานนท์, 2556, หน้า 158)

เรือรบหลวงพระร่วง จึงชี้ให้เห็นถึงกลวิธีการสลายความแตกต่างทางชนชั้น และสถานะทางสังคม ความเป็นต่างชาติ ต่างภาษาที่ให้มือความร่วมมือร่วมกัน เสียสละทุนทรัพย์ตามกำลัง เพื่อให้ได้มาซึ่งยุทธโศปกรณ์เพื่อปกป้องบ้านเมือง เพื่อให้ช่วงเวลาที่ชาติกำลังประสบสภาวะการณ์เศรษฐกิจที่ย่ำแย่ สามารถผ่านพ้นได้ด้วยพลังของประชาชน เหตุการณ์ร่วมบริจาคเงินซื้อเรือหลวงพระร่วงจึงเป็นปรากฏการณ์การรวมพลังทุนทรัพย์จากทุกภาคส่วน โดยภาคประชาชนเป็นครั้งแรกที่ไม่เพียงแต่ช่วยขับเคลื่อนความคิดเรื่องชาตินิยมแต่เป็นวิธีการสร้างสำนึกความเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอย่างแท้จริง

3. สนับสนุนสถานภาพของผู้นำท้องถิ่น

กลไกในการเปลี่ยนสถานภาพบุคคล โดยเฉพาะผู้ที่ต้องมีความเกี่ยวเนื่องกับการปกครองและบริหาร ย่อมมีความพิเศษแตกต่างไปกว่าการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมที่มีมาแต่กำเนิด เช่น การเปลี่ยนแปลงสถานภาพความเป็นบุตร กลายเป็นบิดาหรือมารดา หรือสถานภาพจากความ

บิดามารดาเป็นปู่ตายาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในราชสำนัก ดังมีพระราชพิธีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเพื่อรองรับสถานภาพใหม่

เมื่อคติความเชื่อในการสถาปนาผู้นำขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เป็นประมุขหรือพระมหากษัตริย์จากอินเดียมาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ กษัตริย์จึงต้องผ่านพิธีสำคัญ คือ การอภิเษก เพื่อจะได้ดำรงตำแหน่งอย่างถูกต้องและสมบูรณ์ โดยเฉพาะการอภิเษกที่นิยมเรียกว่า “อินทราภิเษก” ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับ “น้ำ” และถือเป็นขั้นตอนที่มีน้ำเป็นสัญลักษณ์ในการชำระล้างผู้ที่เข้ารับตำแหน่งใหม่หรืออย่างเข้าก้าวใหม่ของชีวิตให้ประสบความสำเร็จในหน้าที่ใหม่ ถือเป็น การรดน้ำเพื่อให้เป็นใหญ่ในโลก ในที่นี้หมายถึงการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่

พิธีกรรมความคิดความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ กลายเป็นวัฒนธรรมและประเพณีแยกย่อยที่เกี่ยวกับน้ำ ที่โดดเด่นเห็นชัดที่สุดคงไม่พ้น ประเพณีรดน้ำคำหัว ที่ถูกนำมาใช้เชิดชูอัตลักษณ์ความเป็นไทยที่แฝงไว้ด้วยข้อคิดด้านคุณธรรมหลายประการ ที่อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลกซึ่งปรากฏร่องรอยหลักฐานทั้งเรื่องเล่าและสถานที่ที่ผู้คนเชื่อว่ามี ความเกี่ยวข้องกับพระร่วง จนกลายเป็นตำนานท้องถิ่นและที่พึ่งทางจิตใจของผู้คน มีคติความเชื่อเรื่อง “น้ำศักดิ์สิทธิ์” อันหนึ่งที่อยู่ในลำน้ำแควน้อยที่ไหลผ่านหุบเขาตำบลนครชุม

ภาพที่ 4-14 หินรอยพระร่วง

หินรอยพระร่วง เป็นรอยประทับคล้ายเท้าขามนุษย์ ขนาดกว้าง 16 นิ้ว ยาว 7 นิ้ว มีนิ้วเท้าครบทั้ง 5 นิ้ว ทั้งนี้มีเรื่องเล่าในกลุ่มชาวบ้านตำบลนครชุมว่า “แต่เดิมมีครบทั้ง 2 ข้างแต่เวลาต่อมาก็เลื่อนหายไป” คำเรียกที่ปรากฏทั้ง รอยพระร่วงและรอยพระบาทสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อของพุทธศาสนาเรื่องการเสด็จมาของพุทธบุรุษและพลังอำนาจของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ กระนั้นคติความเชื่อเรื่อง รอยเท้าของพระร่วง ก็ทำให้ผู้คนภายในนครชุมให้ความเคารพนับถืออย่างมาก โดยทุกวันสงกรานต์ที่มีการจัดกิจกรรมรดน้ำคำหัวบุคคลสำคัญในท้องถิ่น โดยเฉพาะการรดน้ำคำหัวหน้าอำเภอ นครไทยจะต้องนำน้ำในบริเวณหินรอยพระร่วง ไปใช้ในกิจกรรมดังกล่าวเสมอเพราะถือว่าเป็นน้ำมงคลประจำท้องถิ่นแห่งหนึ่งคู่กับน้ำบ่อทอง แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์บนเขาโปกโล้นบนภูเขาใหญ่ด้านทิศเหนือของตำบลนครชุม(มณรรดา ศิลปบรรเลง, 2559, หน้า 788)

การใช้น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระร่วงบุคคลทางความเชื่ออันเป็นสำนึกหลักของท้องถิ่น จึงเป็นสัญลักษณ์ของ “การสขบยอม” ต่อความเชื่อมวลรวมของคนท้องถิ่น และ “การรองรับ” บุคคลจากภายนอกให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของท้องถิ่นในฐานะผู้นำของหน่วยงานราชการ อย่างไรก็ตามคติความเชื่อเรื่องพระร่วงอันเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมและงานประเพณีดังกล่าว อาจมิได้มีผลต่อการปฏิบัติหน้าที่ในทางที่ผิดหรือชอบของผู้นำท้องถิ่นที่ได้มาจากกระบวนการสรรหาของทางภาครัฐ แต่พิธีกรรมและประเพณีที่แฝงไว้ด้วยคติความเชื่อเรื่องพระร่วงนี้ เป็นกลไกในการสร้างความเชื่อมั่นต่อบุคคลที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการบริหารและการเมืองท้องถิ่นในอีกรูปแบบหนึ่ง

4. ส่งเสริมท้องถิ่นนิยม

ท้องถิ่นนิยม(Localism) เป็นกระแสของชุมชนท้องถิ่นที่มีรากฐานทางทรัพยากรภูมิปัญญา พัฒนาการและประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของตนเอง ขณะเดียวกันก็เป็นท้องถิ่นที่ไม่หยุดนิ่ง ตายตัว เป็นท้องถิ่นที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลาย สลับซับซ้อน นอกจากนี้ ท้องถิ่นยังเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเองทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรมและภูมินิเวศน์ รวมทั้งเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับภูมิภาค ชาติ นานาชาติ และ โลกอย่างแยกกันไม่ออก เราจึงไม่อาจจะตัดขาดกระแสท้องถิ่นวิวัตน์ออกจากกระแสโลกาวิวัตน์ได้เลย เพราะทั้งสองกระแสคือสองด้านของเหรียญเดียวกันที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด (พัฒนา กิตติอาษา, 2546, หน้า 43)

“การโยยหาอดีต” เป็นปฏิกริยาของผู้คนในสังคมที่เสพและดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ท้องถิ่นที่เคยพยายามผลักดันตัวเองเข้าสู่ความเป็นเมือง โดยเชื่อว่าเป็นศูนย์รวมของความเจริญหรือศิวิไลซ์นั้น ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมีบทบาทอย่างสูงจนทำลายความงอกงามทางวัฒนธรรมที่เคยมีมาก่อน ปรากฏการณ์สนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนด้วย

การเลี้ยงชีพด้วยระบบเกษตรผสมผสาน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การผลิตและรณรงค์ใช้สินค้าทางวัฒนธรรมเริ่มจริงจังมากขึ้นเพื่อตอบสนองการ โหยหาดีของคนในสังคม จะพบว่าการท่องเที่ยววิถีชุมชนเริ่มได้รับการสนับสนุนจากทางภาครัฐมากขึ้น แม้จะเป็นการประดิษฐ์สร้างอดีตให้ฟื้นคืนชีวิตแต่ก็นับเป็นการชะลอการทำลายอดีตที่ถูกกลบทับด้วยระบบทุนนิยม

“คติความเชื่อเรื่องพระร่วง” ก็ประสบสถานะเช่นเดียวกับพื้นที่อื่น ๆ แม้ว่า พระร่วงจะเป็นบุคคลในตำนานของท้องถิ่นและเป็นอดีตที่ผู้คน โหยหา ดังว่าทกรรมจากประวัติศาสตร์ที่นำเสนอ ความบริบูรณ์ในแผ่นดินพระร่วงอยู่แล้ว แต่คนรุ่นใหม่ที่ยังหลงใหลไปกับความเจริญที่ถูกโหมกระแสนสื่อต่าง ๆ ทำให้ขาดความเชื่อมั่นในการสร้างสรรค์ทุนทางวัฒนธรรมประจำถิ่น กระนั้นผู้นำชุมชนและผู้นำท้องถิ่นจึงเป็นพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนทุนทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

การได้รับประกาศการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกภายใต้ชื่อ “เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย และเมืองบริวาร” (Historic town of Sukhothai and associated historic towns) นับเป็นประโยชน์อย่างสูงที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังคงประจักษ์ชัดในมโนทัศน์ของสังคมไทยและท้องถิ่น ทำให้ความสนับสนุนเรื่องท้องถิ่นนิยมในพื้นที่แห่งนี้เป็นไปได้ไม่ยากนัก เพราะพื้นที่ดังกล่าวมีความเปลี่ยนแปลงน้อยต่างจากพื้นที่อื่น ๆ อย่างไรก็ตาม กระบวนการที่จะผลักดันให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงเข้ามาตอบสนองความต้องการเรื่องการ โหยหาดี ยังคงอยู่ในกระบวนการของทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน

ปัจจุบันการส่งเสริมท้องถิ่นนิยมจึงอยู่ในลักษณะของการสนับสนุนเชิงวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองกิจกรรมทางการท่องเที่ยวและความสนใจเฉพาะด้านเท่านั้น อาทิ ความสนับสนุนเรื่องผลิตภัณฑ์ชุมชนอย่างบ้านข้าวตอกพระร่วง การจัดกิจกรรมเทศกาลว่าพระร่วง ซึ่งมีลักษณะเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ยังอยู่ในกระบวนการจัดการให้สามารถตอบสนองความต้องการผู้บริโภคได้อย่างครอบคลุม ภายใต้เป้าประสงค์ที่ต้องการที่จะให้ทุนทางวัฒนธรรมเช่นนี้สามารถสร้างอาชีพสร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นได้จริง เพื่อให้พื้นที่แห่งนี้เป็นมากกว่าเมืองมรดกโลกทางประวัติศาสตร์แต่เป็นเมืองมรดกโลกทางความทรงจำ

บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงด้านจริยธรรม

ภาพลักษณ์ของพระร่วงเป็นที่ประจักษ์ชัดว่าเป็นผู้นำที่มีความสมบูรณ์แบบเป็นที่ต้องการและโหยหาของสังคม ประการหนึ่งเป็นเพราะการประกอบสร้างความเป็นพระร่วงจากวรรณกรรมประวัติศาสตร์และมุขปาฐะที่นำเสนอคุณลักษณะทางพฤติกรรมอันพึงประสงค์

พระร่วงจึงเป็น “ต้นแบบ” ในการดำเนินชีวิตของบุคคลในสถานภาพต่าง ๆ ทั้งในฐานะของผู้นำและประชาชน

1. การสร้างมาตรฐานทางศีลธรรม

“ศีลธรรมอันดีของประชาชน” หรือ Good morals และ “ความสงบเรียบร้อยของประชาชน” หรือ Public policy เป็นวลีที่แพร่หลายในวิชาชีพกฎหมาย นิยามความหมายนี้กว้างขวางจนเป็นเรื่องยากเกินกว่าที่จะจำกัดความหรือกำหนดได้ว่า ศีลธรรมและความสงบเรียบร้อยของประชาชนที่พึงเป็น ควรเป็นเช่นไรในปัจจุบัน หากพิจารณาวลีทั้ง 2 แล้ว คำว่า ศีลธรรม จะเป็นเพียงคำเดียวที่เป็นคำจำกัดความอย่างย่อถึงวิถีปฏิบัติอันพึงประสงค์ เพื่อให้ได้มาซึ่งประชาชนที่มีคุณภาพในสังคม อย่างไรก็ตาม แนวทางการขัดเกลามนุษย์ให้ดำรงตนภายใต้ความตระหนักในสิ่งผิดหรือชอบ กระบวนการขัดเกลามนุษย์ในสังคมดั้งเดิมนิยมใช้อำนาจเหนือธรรมชาติ คติความเชื่อและศาสนาเป็นหลักการสำคัญ ที่ยังส่งผลต่อกระบวนการขัดเกลามนุษย์ในปัจจุบันที่ใช้ระบบการศึกษาเข้าทดแทน

คำสอน หรือ คติเตือนใจสำคัญจึงมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการกระตุ้นเตือนสำนึกของผู้คนในการเลือกปฏิบัติ สุภายิตพระร่วงหรือบัญญัติพระร่วง ซึ่งจารึกไว้ที่ผนังด้านในศาลาด้านหน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือ ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร และตีพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพนเล่ม 2 ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2472 ถูกยอมรับในวงกว้างว่าเป็นคำไทยอย่างพริ้ว ๆ ที่มีความเก่าแก่ เชื่อว่า “เป็นพระบรมราโชวาท ซึ่งพระร่วงเจ้าพ่อขุนรามคำแหง ทรงแสดงสั่งสอนประชาชนชาวไทย” แม้ว่าโครงสร้างทางภาษาจะสะท้อนความขัดแย้งกับความเชื่อข้างต้นว่า สุภายิตพระร่วงอาจเป็นวรรณกรรมที่ถูกจินตนาขึ้นในยุคต้นรัตนโกสินทร์

บัณฑิตพระร่วง หรือสุภายิตพระร่วงนี้ได้รับความนิยมจากประชาชนอย่างแพร่หลายถึงกับมีการกล่าวอ้างอิงและนำไปใช้อ้างอิงในบทสนทนาในชีวิตประจำวันเสมอ โดยที่วรรณคดีเรื่องนี้ไม่ปรากฏนามผู้นิพนธ์ และในชื่อเรื่องมีคำว่า “พระร่วง” อยู่ด้วย จึงทำให้นักศึกษาวรรณคดีส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระร่วง และในหนังสือประวัติวรรณคดีไทยโดยทั่วไปแล้วก็จะจัดให้วรรณคดีเรื่องนี้อยู่ในสมัยสุโขทัย (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2535, หน้า 101 - 102) แม้ต่อมาการวิจัยทางวรรณคดีไทยได้นำเสนอว่า สุภายิตพระร่วงอาจมิได้แต่งโดยพระร่วง เพราะโครงสร้างทางภาษาสะท้อนว่า เป็นการประพันธ์ที่เคร่งครัดเน้นทลักษณ์ ต่างจากโครงสร้างทางภาษาที่ถูกบันทึกในสมัยสุโขทัย รูปแบบของท่วงทีลีลาทางภาษาทำให้นักภาษาไทยลงความเห็นว่าสุภายิตพระร่วงที่แพร่หลายอยู่นี้ น่าจะเป็นผลงานการประพันธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

กระนั้นนักวิชาการบางกลุ่มมองว่า สุภายิตพระร่วงมีสำนวนหลากหลายจึงสันนิษฐานว่า จะมีผู้แต่งมากกว่าคนเดียว ดังที่ศาสตราจารย์ เปลื้อง ณ นคร มีความเห็นว่า ร่ายสุภายิตพระร่วง สำนวนจารึกวัดพระเชตุพนฯ เป็นสำนวนที่มีผู้นำสุภายิตเก่ามาชำระใหม่ เนื่องจากเมื่อพิจารณา ถ้อยคำส่วนที่ปรากฏในร่ายสุภายิตแล้ว ไม่น่าจะเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพราะเป็นสำนวนธรรมดา ไม่ได้เด่นเรื่องความไพเราะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงอาจเป็นเพียงผู้ชำระสุภายิต ด้วยการนำสุภายิตเก่ามาขัดเกลา แล้วจารึกไว้เป็นสุภายิตหนึ่งในวัดพระเชตุพนฯ (เปลื้อง ณ นคร, 2524 อ้างถึงใน พฤติชานาคะผิว, 2554, หน้า 64) เท่านั้น โดยเพิ่มโคลงกระทู้ตอนท้ายซึ่งเป็นรูปแบบคำประพันธ์ในพระราชนิพนธ์เพื่อเป็นตัวแทนของท่าน

บัณ	เจ็ดจำแนกแจ่ง	พิสดาร	ความเอย
ทิต	ยูลบรหาร	เหตุไว้	
พระ	ปิ่นนัคราสถาน	อุดรสุข	ไทยนา
ร่วง	ราชนามนี้	กล่าวถ้อยคำสอน	

โคลงกระทู้ข้างต้นที่อยู่ตอนท้ายของสุภายิตพระร่วง มีลักษณะความขอพระเกียรติผู้ประพันธ์ เป็นการย้ำความส่งท้ายพระนิพนธ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระร่วง เพื่อให้สอดคล้องกับคำขึ้นต้นว่า “ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า...” และสนับสนุนภาพลักษณ์ของพระร่วงในฐานะ “ผู้สอน”

สุภายิตพระร่วง มีลักษณะเช่นเดียวกับวรรณกรรมคำสอน ของธรรมเนียมทางยุโรป ที่การรวบรวมความคิดในการดำรงชีวิต ซึ่งประกอบไปด้วยการประพาดิตนให้เหมาะสม (สิทธา พินิจภูวดล, 2525, หน้า 23) วรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้จึงมิใช่แนวคิดเรื่องศีลธรรมและจริยธรรมเท่านั้น เพราะการประพันธ์วรรณกรรมคำสอนเพื่อเผยแพร่โดยเบื้องต้นประดับไว้ในวัดสำคัญอย่างวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดหลวงประจำรัชกาลที่ 1 แต่เดิมนั้นผู้ที่สามารถใช้ประโยชน์จากศาสนสถานแห่งนี้ได้ ล้วนถูกจำกัดแต่เพียงกลุ่มข้าราชการ เจ้านายและชนชั้นนำเท่านั้น ดังนั้นวรรณกรรมคำสอนชุดสุภายิตพระร่วงที่ถูกนำมาเผยแพร่ในกลุ่มชนชั้นนำและข้าราชการเป็นเบื้องต้น จึงมีเป้าประสงค์ในการนิพนธ์เพื่อกระตุ้นเตือนสำนึกทางศีลธรรมของชนชั้นนำ

เนื้อความที่ปรากฏในสุภายิตพระร่วงเป็นสาระที่ต้องการสร้างรูปแบบความเป็น “บัณทิต” หรือผู้รู้ที่ดีของไทยโดยริเริ่มที่จะปลูกฝังผ่านผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับราชสำนัก ดังที่พบว่าสุภายิตพระร่วงนี้ถูกผลิตซ้ำและสร้างสรรค์ขึ้นอีกหลายชุดในราวรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงเวลา

ข้าราชการและผู้ปฏิบัติงานในราชสำนักเริ่มมีใช้ประโยชน์จากสถานภาพทางสังคมที่มีเหนือพลเรือน ดังพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีถึงสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า “หม่อมฉันไม่ต้องการให้คนรุ่นใหม่รู้มากขึ้น แล้วจะโกงมากขึ้น ต้องการให้พระศาสนาเป็นหลัก” สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2520 อ้างถึงใน ภาวดี มหาจันทร์, 2524, หน้า 91) สะท้อนให้เห็นว่า การเผยแพร่และผลิตซ้ำสุภาษิตพระร่วงเป็นกุศโลบายในการขยับยั้งการโกงกินในข้าราชการไทย

ต่อมาเมื่อระบบการศึกษาเริ่มขยายตัวพลเรือนได้รับสิทธิในการเรียนรู้หนังสือ สุภาษิตพระร่วงจึงเป็นชุดความรู้ทางภาษาที่สอดแทรกศีลธรรมจริยธรรมชุดหนึ่ง ที่ถูกนำมาใช้สั่งสอนประชาชน เพื่อนที่จะทำความเข้าใจได้โดยง่าย ด้วยรูปคำที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงฉบับที่ปรับปรุงให้เป็นมาตรฐานแล้ว เมื่อพิจารณาก็จะพบว่า มีคำสุภาษิตหรือสำนวนชาวบ้านอยู่เป็นทุนเดิม อาทิ “ป่าพึ่งเสือ เรือพึ่งพาย นายพึ่งบ่าว เจ้าพึ่งข้า”(เปลื้อง ณ นคร, 2535, หน้า 59) ดังนั้นสุภาษิตพระร่วงจึงมิได้เป็นเพียงต้นทางของการสร้างสรรค์วรรณกรรมคำสอนในรูปแบบสุภาษิตเท่านั้น แต่เป็นวิถีปฏิบัติของข้าราชการ ที่เมื่อถูกเผยแพร่มายังประชาชนจึงกลายเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของคนในสังคมมวลรวมด้วย

ขณะที่วรรณกรรมในลักษณะคำสอนที่มีความเกี่ยวเนื่องกับพระร่วงในทางตรงอีกชิ้นหนึ่งคือ เถกมิกถา หรือที่เรียกกันโดยความเคยชินว่า ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงชีวิตทั้ง 3 โลก อันได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิและอรุภูมิ ซึ่งสามารถจำแนกแยกย่อยได้อีก 31 ภูมิ โดยแยกภูมิแห่งความหลุดพ้นการเวียนอยู่ใน 3 โลกดังกล่าว คือ โลกุตระภูมิ ไว้ เพราะเป็นดินแดนเป้าหมายที่ผู้สร้างวรรณกรรมต้องการให้ผู้อ่านได้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจน

พระราชนิพนธ์ในพระยาสิทธิเทโวมนี่จึงเป็นวรรณกรรมคำสอนที่ถูกนำมาใช้อ้างอิงเรื่องชีวิตหลังความตาย อย่างง่ายเพื่อให้ผู้อ่านได้ใช้ปัญญาพิจารณาและเลือกเส้นทางในการดำเนินชีวิต อันส่งผลต่อการเวียนว่ายอยู่ในภูมิทั้ง 3 นี้ แม้สาระของไตรภูมิจะนำเสนอเรื่องทศพิธราชธรรมในพระญาจักรพรรดิราชดังความที่ว่า “...ท้าวพระญาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม...” จึงเป็นหลักการปกครองสำคัญที่ผู้ปกครองควรถือปฏิบัติเพื่อให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่น

ครั้นว่าได้เกิดมาเป็นท้าวเป็นพระญา ดังขาวจ้าวทั้งหลายนี้
 ย่อมมีบุญสมการมากแล้ว จึงชาวเจ้าทั้งหลายรู้บุญรู้ธรรม
 รู้กลัวรู้อายบาปนั้น จงนักเทิดจะบังคับถ้อยความสิ่งอันใดก็ดี
 ด้วยใจอันซื่ออันชอบด้วยทางธรรม อย่าได้พวันพวันคืน
 ถ้าแลทำดังนี้ให้เทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายก็จะสรรเสริญคุณท่านแลฯ

เนื้อความที่พรรณนาถึงหลักการเรื่องทศพิธราชธรรมในวรรณคดีเรื่องนี้จึงเป็นแนวคิดสำคัญในการปกครองของพระมหากษัตริย์ในช่วงเวลาต่อ ๆ มา โดยเฉพาะความตอนท้ายของสาระที่กล่าวถึงข้อปฏิบัติในฐานะผู้นำที่มักยกเรื่อง หากปฏิบัติดี “เทวดาสรรเสริญคุณ” เมื่อปฏิบัติไม่ดี “เทพดาทั้งหลาย เขาเกลียดเขาชังพระญาอาธรรมนั้นนัก” เป็นการนำเอาคติความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติมาสร้างความกลัวเกรงต่อการประพฤติมิชอบ ซึ่งแนวคิดเรื่องดังกล่าวนี้เป็นเพียงหลักการทางการปกครองเพียงเรื่องเดียวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้

“สุเจ้าทั้งหลายได้รู้จักคุณแก้ว 3 ประการ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ได้ไหว้นบคำรบแต่ก่อนแลพระธรรมอันโบราณจารย์มีต้นว่าพระพุทธเจ้าเทศนาไว้” (สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2543, หน้า 111) แสดงให้เห็นถึง 3 สิ่งสำคัญที่ควรเคารพอันนำมาซึ่งศีลธรรมและวิถีปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับแก้ว 3 ประการข้างต้น ได้แก่การละเว้นจากบาป 5 ประการ คือ บาปอันเกิดจากการทำร้ายชีวิตผู้อื่น บาปอันเกิดจากการเอาทรัพย์สินของผู้อื่น บาปอันเกิดจากการผิดลูกผิดเมียผู้อื่น บาปอันเกิดจากการกล่าวจาอาันเป็นเท็จและบาปอันเกิดจากการเสพย์ของมีนเมาที่ถูกเรียกว่าเบญจศีล และให้ถือปฏิบัติประพฤตินอยู่ด้วยการสร้างบุญกุญริยวัตถุ 10 ประการ

ไตรภูมิพระร่วงจึงมีบทบาทในศาสนา คือ เป็นการสรุปหลักการทางพระพุทธศาสนาอย่างกระชับ โดยมีได้ให้เพียงวรรณกรรมศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการสืบทอดศาสนาอันเป็นผลจากการคติความเชื่อเรื่องปริยัตินันดรธาน ซึ่งความคิดความเชื่อดังกล่าวนั้นเผยแพร่สำหรับชนชั้นนำเป็นเบื้องต้น เพราะวัฒนธรรมทางหนังสือหรือการสื่อสารทางหนังสือในสังคมไทยโบราณมิได้แพร่หลายไปยังประชาชน แต่เป็นการเรียนรู้เฉพาะสมณเพศและชนชั้นปกครองเท่านั้น ดังนั้นวิถีปฏิบัติหรือการครองตนของสมณเพศที่ เป็นผู้สืบทอดพระศาสนาและชนชั้นนำที่เป็นแบบอย่างในทางพลเรือนจึงเป็นมาตรฐานทางศีลธรรม ทั้งนี้เมื่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่อยู่ในรูปแบบของวรรณกรรมคำสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สุภาษิตพระร่วง เผยแพร่ออกไปในส่วนของระบบการศึกษา คุณธรรมและจริยธรรมในรูปแบบของสำนวนสุภาษิตโบราณที่มีวัตถุประสงค์เพื่อจะขัดเกลาสำนึกในทางพฤติกรรมของคนในสังคมไทยที่กำหนดขึ้นเพื่อให้ประชาชนและบ้านเมืองตั้งอยู่บนความสงบเรียบร้อย จึงเป็นองค์ประกอบของคุณลักษณะทางพฤติกรรมของประชาชนผ่านนโยบายสาธารณะ โดยเฉพาะข้อที่มุ่งเน้นการปราศจากความทุจริตทั้งทางตรงและทางอ้อม

2. การสร้างกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติให้กับสมาชิกในสังคม

กฎกติกาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำหน้าที่ลดปัญหาของการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มาก กฎกติกาที่ชัดเจนจึงมีประโยชน์ต่อการจัดสรรความเป็นอยู่ของมนุษย์ในระยะยาว การหาแนวทางเพื่ออยู่ร่วมกันจึงวิธีการสมานฉันท์สัมพันธภาพระหว่างบุคคลต่อบุคคล ซึ่งอาจจะสามารถมีวิธีการ

ได้หลากหลาย กระบวนการเรียนรู้ในการอยู่ร่วมกันจึงซึ่งสามารถสื่อสารได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ในอดีตที่พัฒนาการทางสังคมอาจจะมิได้เป็นไปบนพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์ “อำนาจ” จึงเป็นพลังสำคัญที่ทำให้ผู้คนเกรงกลัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับอำนาจที่ไม่สามารถควบคุมได้อย่างอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นทั้งสิ่งที่รับรู้ สัมผัส ใช้ประโยชน์ได้อย่าง ดิน ฟ้า ป่า เขา ไปจนถึงอำนาจเหนือธรรมชาติที่เกิดจากความเชื่อสิ่งลึกลับอย่าง “ผี” หรือ “เทพ” จนถูกพัฒนาให้กลายมาเป็นคติความเชื่อเรื่องต่าง ๆ ภายหลัง คติความเชื่อจึงเป็นตั้งกฎเกณฑ์ทางอ้อมที่มีอำนาจต่อผู้คนนั้น ๆ จนกลายเป็นแนวทางที่มีความสำคัญต่อสัมพันธภาพระหว่างคนกับคน และคนกับชุมชน ประจักษ์ชัดในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เผยแพร่ในรูปแบบของนิทาน ตำนานและเรื่องเล่าประจำถิ่น เพราะเรื่องเล่าเหล่านี้มีผลต่อความคิดและการดำเนินชีวิตของคนท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยอมรับอำนาจของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงอย่างเต็มใจ

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 ว่า คติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้นมีได้มีแต่การกล่าวถึง พระร่วงที่เป็นกษัตริย์สมบูรณแบบ ผดุงคุณธรรม ความดี แต่เรื่องเล่าอีกลักษณะหนึ่งที่พบมากไม่แพ้กันก็คือ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงที่ใช้อำนาจในการบันดาลให้ท้องถิ่นเกิดผลดีหรือร้าย ซึ่งจัดว่าเป็นเรื่องเล่าวีรบุรุษในความทรงจำที่แตกต่างจากเรื่องเล่าวีรบุรุษของพื้นที่อื่น ๆ ที่นิยมเล่าถึงวีรบุรุษของตนเองแต่ในแนวทางที่ดี ที่นำพาความเจริญมาสู่ชุมชนเท่านั้น

“คำสาปพระร่วง” เป็นถ้อยความที่รองรับความเชื่อเรื่อง วาจาสิทธิ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเกรงกลัวต่ออำนาจในด้านต่าง ๆ ซึ่งชี้ชัดจากวิธีการจัดการความสัมพันธ์ของคนในชุมชนชาวปากน้ำ อำเภอสวรรคโลก ที่มีวิธีการจัดการความขัดแย้งของชุมชนและทำให้คติความเชื่อเรื่องคำสาปพระร่วงกลายเป็นส่วนหนึ่งในสถาบันทางสังคม(พิศาล มุกดาร์ศมิ และกาญจนา แก้วอุด, 2560, หน้า 26) ที่ผู้คนรับรู้กันว่า พระร่วงได้กล่าวคำสาปเกี่ยวกับการอาศัยของผู้คนในพื้นที่แห่งนี้ไว้ว่า “สิ่งใดที่ต้องกระทำร่วมกันขอให้ไม่สัมฤทธิ์ผล” การยอมรับความขัดแย้งของคนในชุมชนด้วยความเชื่อว่าเป็นผลจากคำสาปพระร่วง แม้ไม่อาจแก้ปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้น แต่มีผลทางจิตใจอย่างสูง เพราะแม้จะขัดกับความเป็นจริงที่ว่า ความขัดแย้งใด ๆ ย่อมเกิดจากการเห็นต่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่การนำเอาคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมารองรับกับเหตุการณ์ความขัดแย้งย่อมบรรเทาเหตุที่อาจรุนแรงได้ อีกนัยหนึ่งการนำเอาคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมารองรับเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้คนเกิดกระบวนการเรียนรู้และระมัดระวังตนเองเมื่อต้องทำงานและใช้ชีวิตร่วมกับคนหมู่มาก

ขณะที่คำสาปพระร่วงที่มีบทบาทต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และแสดงอำนาจเหนือต่อคนในท้องถิ่นมากที่สุดเรื่องหนึ่งคือ คำสาปพระร่วงอันเกี่ยวเนื่องกับระบบสาธารณสุขปโลก โดยเฉพาะ

น้ำ ซึ่งจัดเป็นอุปโลกสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการเลี้ยงชีพ ที่ปรากฏอยู่บนหน้าหนังสือพิมพ์เป็นประจำทุกปี ได้แก่ “บ้านหนองตาโชติ – บ้านคลองแห้ง – บ้านกล้วย” เป็นพื้นที่ที่มีตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับคำสาปพระร่วงว่า เมื่อพระองค์วิ่งเข้ามาด้วยความเหน็ดเหนื่อย ได้พักบริเวณหมู่บ้านทั้ง 3 แห่งนี้ แต่ไม่มีครัวเรือนใดในหมู่บ้านเหล่านี้ที่ยินยอมสละน้ำให้พระร่วงได้ดื่มคลายกระหายเลย พระร่วงจึงสาปให้หมู่บ้านเหล่านี้ เป็นพื้นที่แห้งแล้งไปตลอด เรื่องเล่าคำสาปพระร่วงจะไม่ถูกรื้อฟื้นคืนกลับมาเล่าได้ใหม่ หากคนในท้องถิ่นมิได้กำลังประสพภาวะแห้งแล้ง คำสาปพระร่วงจึงกลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์ในอีกลักษณะหนึ่ง คือการสร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชน ความข้างต้นนี้จึงฉายภาพว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้นถูกนำมารองรับเหตุแห่งความทุกข์ยาก จึงเป็นภาพสะท้อนต่อการยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติที่เกินกว่ามนุษย์จะจัดการได้ แม้สถานการณ์ปัจจุบันจะมีนวัตกรรมการบริหารจัดการทางภูมิศาสตร์ หน่วยงานที่มีหน้าที่ในการแก้ปัญหาความบกพร่องเรื่องสาธารณูปโภคของท้องถิ่นคำสาปพระร่วงที่ยังคงได้รับการพูดถึงเช่นนี้จึงเป็นภาพแสดง “ความละเอียดในการแก้ปัญหาด้านสาธารณูปโภคของท้องถิ่นอย่างจริงจัง”

ภาพที่ 4-15 บึงสาปหรือน้ำพุร้อนพระร่วง

การที่คติความเชื่อเรื่องพระร่วงไม่เคยหายไปจากท้องถิ่นนั้น เพราะพระร่วงไม่เพียงแต่จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในฐานะวีรบุรุษ แต่ยังเป็นบุคคลทางความเชื่อที่มีอำนาจในการยับยั้งการทำลายสิ่งของอันเป็นของส่วนรวม อาทิ การบอกเล่ากตีกาการแสดงออกทางพฤติกรรมเมื่อเข้า

ไปใช้บริการในบึงสาป หรือน้ำพุร้อนพระร่วง สถานที่ในตำนานที่กล่าวถึง พระร่วงเดินทางจากเมืองสุโขทัยมายังเมืองกำแพงเพชรดังปรากฏเรื่องเล่าพระร่วง ที่มีความเกี่ยวข้องกับจังหวัดกำแพงเพชรหลายตำนาน ความตอนหนึ่งเล่าว่า พระร่วงมีความชื่นชอบในการเล่นไม้โกชน พระร่วงจึงเลือกบริเวณเขาลูกหนึ่งเพื่อต่อไม้ พระร่วงได้เสด็จประพาสป่าเรื่อยมาจนพบไม้ป่าตัวหนึ่งมีลักษณะสวยงามและมีเสียงขลุ่ยไพเราะมาก จึงทรงให้นายพรานที่ตามเสด็จต่อไม้ป่าตัวนั้น และได้ไม้ป่าสมพระราชประสงค์ โดยมีไม้ป่าตัวอื่น ๆ คิดมาด้วยเป็นจำนวนมาก ในวันนั้นพระองค์และนายพรานล่าสัตว์ไม่ได้เลย จึงทรงให้ทหารนำไม้ป่าตัวอื่น ๆ มาปรุงอาหารสำหรับเสวย แต่เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นป่าไม่มีบ้านเรือนราษฎร จึงไม่มีไฟใช้ทำอาหาร พระองค์จึงทรงสาปน้ำที่อยู่ในบึงบริเวณใกล้ ๆ ให้เป็นน้ำร้อน บึงดังกล่าวจึงเรียกว่า “บึงพระร่วงสาป” ต่อมาถูกเรียกอย่างสั้น ๆ ว่า “บึงสาป” คนท้องถิ่นเชื่อว่าน้ำในบึงสาปนี้สามารถรักษาโรคร้ายไข้เจ็บได้ ดังนั้นการเข้ามาใช้บริการในพื้นที่น้ำพุร้อนพระร่วงเป็นที่รับรู้กันท้องถิ่นว่า ห้ามกล่าววาจาหยาบคายและห้ามทิ้งสิ่งสกปรกไว้ในบริเวณดังกล่าว เพราะเป็นพื้นที่ที่พระร่วงนฤมิตรขึ้น

ภาพที่ 4-16 ไม้ชำระพระร่วง

ทั้งนี้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังถูกนำมาใช้ยกระดับวัสดุทางธรรมชาติที่มีในท้องถิ่นด้วยเช่นกัน อาทิ ข้าวตอกพระร่วง – ข้าวสารพระร่วง – ตะกรุดพระร่วง ที่มีความเชื่อเรื่องมวลสารศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพระร่วงที่พบได้เพียงบริเวณเขาพระบาทใหญ่เท่านั้น

ความพิเศษของวัสดุทางธรรมชาติประเภทแร่ที่เกิดจากการบ้นดาลของพระร่วงนี้ทำให้เกิดการขอความร่วมมือจากภาครัฐให้สงวนรักษาการนำมวลสารดังกล่าวออกจากบริเวณพื้นที่ เช่นเดียวกับไม้เซ็ดกั้นพระร่วง พืชท้องถิ่นเป็นไม้สูง 5 – 20 เมตร เป็นไม้ยอดพุ่ม กระจายพันธุ์อยู่ในป่าเบญจพรรณ ป่าดิบทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ พบในต่างประเทศอาทิ ศรีลังกา บังกลาเทศ พม่า ลาว และกัมพูชา ตามตำนานเล่าว่า วันหนึ่งพระร่วงผู้ครองเมืองสุโขทัย เสด็จประพาสป่าได้เสด็จไปลงพระบังคน แล้วได้หยิบไม้ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงมาใช้ชำระแล้วโยนทิ้งไป ไม้ นั้น ได้เจริญเติบโตแล้วมีกลิ่นเหม็นเหมือนอุจจาระ แม้ความเชื่อเรื่องกลิ่นอันไม่พึงประสงค์ของไม้ชำระพระร่วงจะทำให้ถูกโค่นทำลายไปเสียมาก การทำลายจึงเป็นเพียงแต่ต้นไม้ชำระพระร่วงที่ขึ้นอยู่ในบริเวณชุมชน ต่อมาเมื่อความเชื่อเรื่องไม้ชำระพระร่วงนี้ถูกเข้าใจว่ามีพลังความศักดิ์สิทธิ์ สามารถป้องกันสิ่งชั่วร้ายและภูติ ผี ปีศาจได้กระบวนการสรรหามาเพื่อใช้ในการสร้างเครื่องรางของขลังจึงรุกรานไม้ชำระพระร่วงแม้จะขึ้นตามธรรมชาติ

ภาพที่ 4-17 รอยอันทะพระร่วง ที่เชิงเขาหลวงสุโขทัย

นอกจากคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมีหน้าที่ป้องปรามการเบียดเบียนธรรมชาติแล้ว ยังสอดแทรกเรื่องการแบ่งปันต่อธรรมชาติ สะท้อนผ่านนิทานตำนานที่กล่าวถึงการปรากฏรอย

ครูหฐานพระร่วง ที่เล่าว่า พระร่วงในวัยเยาว์ มีพระราชนิมิตส่วนพระองค์คือการเล่นว่าว วันหนึ่ง พระร่วงวิ่งเล่นว่ามาตามสันเขาหลวง เมืองสุโขทัยแล้วเกิดสะดุดล้มลงยังบริเวณดินเขา แต่ด้วย บุญญาบารมีทำให้หินบริเวณนั้นอ่อนวบจนกลายเป็นร่องรอยครูหฐานของพระร่วง ชาวบ้านเรียก ร่องรอยรูปกลม 2 วงนี้ว่า รอยอ้นตะพระร่วง หรือกระโปกพระร่วง ร่องรอยนี้ถูกพบ 2 ที่ได้แก่ บริเวณดินอุทยานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย และป่าชุมชนในอำเภอรานกระต่าย จังหวัด กำแพงเพชร ที่เล่าว่ารอยอ้นตะพระร่วงนี้จะเต็มไปด้วยน้ำเสมอ น้ำนี้เชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ใน ปัจจุบันรอยอ้นตะพระร่วงที่พบบริเวณอำเภอรานกระต่ายจึงกลายเป็นสถานรักษาพยาบาลแบบ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ผูกเข้ากับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ขณะที่รอยอ้นตะพระร่วงบริเวณอุทยาน แห่งชาติรามคำแหงยังคงอยู่ร่วมกับวิถีธรรมชาติ โดยถูกยกฐานะให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการบอก กล่าวของชาวบ้านก่อนเดินเข้าป่า และเมื่อกลับออกมาจากป่าหากมีน้ำที่นำติดตัวไปเหลืออยู่ต้อง นำมาเทไว้ในรอยอ้นตะพระร่วงนี้เสมอ เพื่อเป็นการแบ่งปันให้สัตว์เล็กสัตว์น้อยได้มีน้ำบริโภค

คำสอนของพระร่วง ที่อยู่ในรูปของคำสาปและการดลบันดาลสรรพสิ่งต่าง ๆ แท้จริงนั้น คือความเป็นธรรม ทั้งธรรมชาติในความเป็นมนุษย์ ธรรมชาติของธรรมชาติต่าง ๆ ที่มนุษย์จะต้อง เคารพบูชาและรับมือ พร้อมปรับตัวเพื่อให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเข้าใจและยอมรับธรรมชาติ ได้ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงทางศิลปกรรม

งานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระร่วงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายของ คติความเชื่อเรื่องพระร่วง ในด้านต่าง ๆ ทั้งความเชื่อทางศาสนา บุคคลสำคัญประจำถิ่นและวีรบุรุษ ในสังคมไทยได้อย่างชัดเจน ทำให้กลายเป็นที่มาของการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับ พระร่วง การศึกษาคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทยครั้งนี้ จึงต้องศึกษางานศิลปกรรมที่ เกี่ยวข้องกับพระร่วงเพื่อชี้ให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมีการนำไปใช้และดำรงอยู่ใน สังคมไทยอย่างไร

1. การสร้างสรรค์งานทัศนศิลป์

ศิลปะที่รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสด้วยการมองเห็น เป็นรูปแบบการสื่อสารประเภทหนึ่ง ที่ใช้ในการแสดงนิยามความหมายและบอกเล่าเรื่องราว กลวิธีการนำเสนอด้วยตาจึงเป็นวิธีการที่ สะดวก ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานภาพเขียนสีของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่วาด “ภาพ” บางอย่างเพื่อส่งต่อเรื่องราวนั้น ๆ มายังผู้คนในสมัยต่อมา ท่ามกลางนวัตกรรมทางการสื่อสารที่มี วิวัฒนาการไปตามวิธีการสร้างสรรค์ของมนุษย์ การแสดงออกด้วยภาพจึงมีรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งแบบ 2 มิติและ 3 มิติ ผ่านกาลเวลาและตกผลึกทางความคิดจนทำให้ “งานทัศนศิลป์” ของแต่ละ

วัฒนธรรมมีลักษณะเฉพาะ สำหรับงานทัศนศิลป์ในสังคมไทยนั้น มีเป้าประสงค์ที่จะรับใช้กิจกรรมทางความเชื่อมาแต่เดิม มีหลักฐานการวาด – เขียนเรื่องเล่าเกี่ยวกับกิจกรรมอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นประจักษ์ เช่นเดียวกับการแสดงออกทางทัศนศิลป์เพื่อสื่อสารเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนาที่ไม่ใช่แต่เพียงเป็นบุญกิริยาวัตถุที่พึงกระทำ แต่ยังเป็นแหล่งเรียนรู้คติธรรมที่สำคัญอีกช่องทางหนึ่ง

งานจิตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตรกรรมฝาผนังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสาขาทัศนศิลป์ของไทยสาขาหนึ่งที่มีคุณค่าและความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นศาสตร์ความรู้ที่ตกทอดมาหลายยุคหลายสมัยและได้พัฒนาจนถึงจุดสูงสุดในสมัยรัตนโกสินทร์ อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ราชบัณฑิตสาขาวิชาจิตรกรรมไทย แสดงทรรศนะเกี่ยวกับงานจิตรกรรมไว้ในการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์: ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ที่จัดขึ้นโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่า งานจิตรกรรมเป็นการสืบทอดความเชื่อ คติประเพณี หลาย ๆ อย่างมาจากอุษยาและสุโขทัยโดยลำดับ โดยมีเหตุผลรองรับเพื่อให้คนเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นพื้นที่ในการแสดง “ธรรมกถึก” หรือเป็นที่แสดงธรรม และเป็นบุญกิริยาของผู้สร้างศาสนสถานและงานจิตรกรรมนั้นให้บริบูรณ์ไปด้วยความงาม

เรื่องราวของภาพจิตรกรรมส่วนใหญ่จึงเกี่ยวกับศาสนาแต่เดิมอ้างอิงจากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ปฐมสมโพธิหรือพุทธประวัติ ทศชาติชาดก นิบาตชาดกหรือคัมภีร์ที่รวบรวมชาดกต่าง ๆ ไว้ด้วยกันในพระไตรปิฎกกว่า 547 เรื่อง ไตรภูมิ แล้วจึงค่อย ๆ เปลี่ยนแนวโน้มของเรื่องราวของจิตรกรรมฝาผนังอาทิ วรรณกรรม – วรรณคดีตามพระราชนิยม อาทิ รามเกียรติ์ อิเหนา สังข์ทอง เรื่องราวตามประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ตำนาน หรือพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งแพร่หลายขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวควบคู่ไปกับนวัตกรรมการสร้างสรรค์ภาพจิตรกรรมที่รับอิทธิพลจากศิลปะแบบตะวันตก

ภาพที่ 4-18 จิตรกรรมไตรภูมิ วัดเกาะแก้วสุทธาราม

ไตรภูมิ เป็นคัมภีร์พุทธศาสนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับโลกศาสตร์โดยตรง เรื่องราวของไตรภูมินอกจากจะปรากฏในงานวรรณกรรมที่แพร่หลายมาแต่เดิมว่าเป็นพระนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาลิไท ราชวงศ์พระร่วง จึงเกิดการต่อพระนาม “ไตรภูมิพระร่วง” มาแต่ครั้งเป็นผู้ปกครองเมืองศรีสัตนาลัย แม้จิตรกรรมไตรภูมิไม่ปรากฏนามเรียกว่า พระร่วงต่อท้ายแต่อย่างใด แต่ก็นับเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่ถูกนำมาสร้างสรรค์ในหลายรูปแบบ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนัง เชื่อได้ว่ามีความนิยมเขียนจิตรกรรมไตรภูมิภายในพระอุโบสถมาในสมัยสุโขทัย แต่หลักฐานชี้ชัดว่ามีการเขียนจิตรกรรมไตรภูมิศิลปะอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น ไตรภูมิจึงมีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้คนหลายชนชั้นในสังคมไทยมาช้านาน ซึ่งสาระของภาพก็ยังคงอ้างอิงกล่าวถึง กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ เป็นการพรรณนาถึงถิ่นที่อยู่ ที่ตั้งและการเกิดของ เทวดา มนุษย์ เจริญฉาน สัตว์นรก เปรต และอสุรกายเช่นเดียวกับวรรณกรรม

องค์ประกอบของหลักของภาพอันได้แก่ เขาพระสุเมรุภูเขาซึ่งมีความสูงใหญ่ที่สุดในจักรวาลตั้งอยู่ตรงกลาง รายล้อมด้วยมหานทีสี่พันคร มีเขาสถับบริภัณฑ์ล้อมรอบ เขาจักรวาลเป็นปราการด้านนอก และถิ่นฐานของมนุษย์ในทวีปทั้ง 4 ได้แก่ ชมพูทวีป บรูพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีปและอูตรกฐทวีป มักเป็นสัญลักษณ์เด่นของจิตรกรรมไตรภูมิ หากแต่การใส่ภาพองค์ประกอบอื่น ๆ ซึ่งอ้างอิงจาวรรณกรรมข้างเขียนก็จะพิจารณาความเหมาะสมในการนำเสนอภาพตามความมุ่งหมายของผู้สร้างและตัวช่างเขียนภายใต้ปัจจัยด้านพื้นที่ของฝาผนังซึ่งมีอิสระในการสร้างสรรค์

ได้มากกว่า อาทิ ดาวดึงส์สวรรค์ที่อยู่เหนือของเขาพระสุเมรุ ยมโลกหรือนรกเล็ก ๆ จำนวน 8 ขุม เทพปกรณัมสำคัญ อาทิ ท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ พระอิศวร ดาวพระเคราะห์ อาทิ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ป่าหิมพานต์และบรรดาสัตว์ที่อาศัยอยู่ เป็นต้น

ภาพทั้งหมดดังที่กล่าวข้างต้นล้วนมีองค์ประกอบยิ่งใหญ่ตามความหมายถึงจักรวาล ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่าเรื่องไตรภูมิเป็นปรัชญาชั้นสูง อีกทั้งยังเป็นคติสัญลักษณ์สมมติให้ ศาสนสถานนั้น ๆ เป็นที่แสดงธรรมบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ วิมานสถานที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมา แสดงธรรม โปรดพุทธมารดาและเหล่าเทวดาเชื่อว่าประดิษฐานพระจุฬามณี เพื่อถวายสักการะองค์ พระปฐมมาประธานและพระจุฬามณีด้วย สุนทรียภาพของงานจิตรกรรมไทยจึงมีความสัมพันธ์กับ พระประธานเพื่อให้เกิดความสมดุลภายในอาคารอันเป็นความงามทางศิลปกรรม เป็นเหตุให้มี จิตรกรรมไตรภูมิจึงนิยมเขียนขึ้นบริเวณด้านหลังพระประธานซึ่งเป็นคตินิยมมาตั้งแต่อยุธยาตอน ปลาย

ภาพไตรภูมิศิลปะอยุธยาตอนปลายซึ่งที่เก่าแก่ที่สุดคือ จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือ ภายในตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีอายุ ราว พ.ศ. 2230 – 2245 เป็นอาคารก่ออิฐ 2 ชั้นซึ่งอาจได้รับอิทธิพลตะวันตก ภาพจิตรกรรมได้รับความ เสียหายจำนวนมากอันเป็นผลจากการขาดการบูรณะ ขณะที่จิตรกรรมไตรภูมิศิลปะอยุธยาที่ยังมี ความชัดเจนซึ่งบนผนังจารึกว่าเขียนขึ้นปีพ.ศ. 2277 ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรม โกศ คือ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี กลับพบว่า การเขียนภาพไตรภูมินั้นอยู่บริเวณ ด้านหน้าพระประธานซึ่งแตกต่างจากขนบนิยมที่อื่น ซึ่งนักวิชาการลงความเห็นว่าอาจเกิดจากการ ย้ายตำแหน่งพระประธานภายในพระอุโบสถอันเนื่องมาจากการตัดถนนภายในเมืองเพชรบุรี เปลี่ยนทิศทางสัญจรของวัดดั้งเดิมที่หันหน้าไปทางแม่น้ำเพชรบุรีให้หันเข้าสู่ถนน กระนั้น จิตรกรรมไตรภูมิศิลปะอยุธยาที่ยังคงเหลืออยู่อีกแห่งหนึ่งคือ วัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร อายุ จิตรกรรมราว พ.ศ. 2200 – 2300 เขียนขึ้นด้านหลังพระประธาน อย่างไรก็ตามขนบนิยมการวาด จิตรกรรมไตรภูมิไว้ด้านหลังพระประธานก็ยังคงดำรงเดิมในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดในพระบรมมหาราชวังที่ได้ต้นแบบมาจาก วัดพระศรีสรรเพชญ์ในแผ่นดินอยุธยา พระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปพระมหามณีรัตนปฏิมากร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้สร้างขึ้นในพ.ศ. 2325 เช่นเดียวกับวัด พระศรีสรรเพชญ์วัดในพระราชวังหลวงในแผ่นดินอยุธยา พระอุโบสถได้รับการตกแต่งอย่างวิจิตร งดงามตั้งแต่เพดานถึงพื้น ฝาผนังรอบนอกเป็นลายรดน้ำปิดทองรูปกระหนกเครือแย่งทรงข้าวบิณฑ์ ดอกในบนพื้นสีขาว ด้านในเหนือประตูด้านสกัดเป็นภาพเรื่องมารวิชัยและเรื่องไตรภูมิ จิตรกรรม ฝาผนังโปรดเกล้าฯ ให้พระอาจารย์นาค ภิกษุช่างเขียนรูปหนึ่งเป็นผู้ออกแบบภาพไตรภูมิและ

จักรวาลไว้ด้านหลังพระแก้วมรกต โดยช่างเขียนได้ออกแบบภาพให้อยู่ในทางบนเพื่อส่งเสริมให้องค์พระแก้วมรกตซึ่งประดิษฐานไว้บนบุษบกฐานสูงมีความโดดเด่นราวประดิษฐานไว้บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เช่นเดียวกันพระอารามหลวงแห่งอื่น ๆ ที่ได้รับการดำริสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงราวรัชกาลที่ 4 อาทิ วัดสุทัศนเทพวราราม พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นใน พ.ศ. 2350 และอัญเชิญพระศรีศากยมุนีจากพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัยมาประดิษฐานภายในพระวิหารที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างให้มีขนาดใหญ่เท่ากับพระวิหารวัดพนัญเชิงเพื่อเป็นศรีสง่าแก่พระนคร แต่สิ้นรัชกาลก่อนที่จะประดิษฐานเป็นสังฆารามก่อสร้างแล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายในพระวิหารหลวงนี้นับว่าภาพจิตรกรรมงดงามที่สุดแห่งหนึ่งในยุครัตนโกสินทร์ โครงสร้างส่วนต่าง ๆ ภายในอาคารมีภาพจิตรกรรมประดับอยู่ทุกส่วนจนไม่มีที่ว่าง ได้แก่ ภาพเล่าเรื่องพระอดีตพุทธ 28 องค์ ภาพเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าโปรดเทพบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และภาพไตรภูมิโลกยัตถฐานซึ่งพิเศษกว่าจิตรกรรมไตรภูมิแห่งอื่นคือ ภาพจิตรกรรมไตรภูมิถูกเขียนบริเวณเสาร่วมใน 4 ต้นที่ตั้งรับเครื่องบนหรือหลังคาของพระวิหาร ช่วงบนของเสาเขียนเป็นยอดเขาในไตรภูมิ ช่วงกลางเขียนภาพที่เกิดขึ้นในโลกมนุษย์และช่วงล่างที่ข้างเขียนเป็นภาพหิมพานต์ อสูรพิภพและยกโลก โดยมีการแทรกภาพชาดกและธรรมนิทานไว้อีกด้วย ซึ่งนับเป็นวิวัฒนาการครั้งสำคัญของการออกแบบจิตรกรรมไทยช่วงต้นรัตนโกสินทร์

วัดทองธรรมชาติวรวิหาร เดิมเป็นวัดราษฎร์ สันนิษฐานว่าอาจสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวบ้านเรียกกันว่า วัดทองบน ตั้งอยู่เขตคลองสาน กรุงเทพฯ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเยื้องฝั่งลำน้ำกับวัดปทุมคงคา ราว พ.ศ. 2330 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนรินทรเทวี พระชนินุชฐานในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระศรัทธาบูรณปฏิสังขรณ์และสร้างอุโบสถ วิหาร และเสนาสนะวัดทองบนขึ้นใหม่ทั้งวัด ได้รับการสถาปนาเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดวรวิหาร ภายในพระอุโบสถ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย เขียนจิตรกรรมฝาผนังด้านในเขียนภาพพุทธประวัติ เทพชุมนุมและวิถีชีวิตของชาวบ้านยุคต้นรัตนโกสินทร์ ด้านหลังพระพุทธรูปประธานเป็นภาพไตรภูมิ ที่เขียนขึ้นราวปี พ.ศ. 2374 ลักษณะจิตรกรรมเป็นไปตามแบบแผนและระเบียบที่นิยมกัน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดลบเลือนจำเป็นต้องอนุรักษ์ให้อยู่ในสภาพดี เพื่อธำรงไว้ซึ่งคุณค่าของจิตรกรรมไทยโบราณ ภาพจิตรกรรมใช้เทคนิคการเขียนภาพเป็นแบบศิลปะตกแต่ง (Decorative art) โดยเขียนภูเขาแบบจีน คือ เขียนให้ม้วนเป็นคลื่นระบายด้วยสีอ่อนแล้วแต่งตาม

ขอบสันเหลี่ยมด้วยสีดำ ส่วนการเขียนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและลีลาของบุคคลมีรูปแบบเช่นเดียวกับภาพจิตรกรรมไทยทั่วไป

ภาพที่ 4-19 จิตรกรรมไตรภูมิ ภายหลังพระชนาวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร

วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร พระอารามหลวงชั้นโทเดิมชื่อวัดทอง ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งตะวันตกเป็นวัดเก่าที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณารามและให้ช่างเขียนภาพฝาผนังในพระอุโบสถด้วย มีงานของจิตรกรเอก คือ หลวงวิจิตรเจษฎา(ทองอยู่) กับหลวงเสนีย์บริรักษ์(คงแป๊ะ) ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถเขียนขึ้นอย่างงดงามมากเล่าเรื่อง พุทธประวัติ รวมถึงภาพไตรภูมิด้านหลังพระประธานที่อาจเขียนขึ้นจากความบังคาใจในเหตุการณ์เสด็จกลับลงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระพุทธเจ้า ช่างเขียนจึงเขียนภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาและมีบันไดแก้ว บันไดเงิน บันไดทองทอดลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มายังเมืองมนุษย์

จิตรกรรมไตรภูมิเป็นศิลปกรรมด้านทัศนศิลป์ที่ได้รับความนิยมอย่างมากในแผ่นดินอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ โดยนิยมเขียนเล่าเรื่องเกี่ยวกับภูมิทั้ง 3 ภายในศาสนสถานสำคัญของวัดเพื่อเป็นการเผยแพร่คติธรรมจากวรรณคดีไตรภูมิ ให้ผู้ชมงานจิตรกรรมได้เกิดสุนทรียภาพในคำสอนเรื่องไตรภูมิ อีกทั้งยังทำให้เกิดความงามและส่งเสริมให้พระประธานภายในศาสนสถานนั้นมีความโดดเด่นต่อสาธุชนที่เข้าไปประกอบพุทธศาสนกิจได้เรียนรู้คติธรรมจากภาพเขียนและซาบซึ้งในงานศิลปะอีกแขนงหนึ่ง กระนั้นยังมีการนำวรรณกรรมไตรภูมิมาสร้างสรรค์ด้วยงาน

ทัศนศิลป์อีกประการหนึ่งคือ สมุดภาพไตรภูมิ หนังสือสมุดไทยโบราณส่วนใหญ่เป็นสมุดขาวเขียนภาพเล่าเรื่องประกอบคำบรรยายด้วยการถ่ายทอดวรรณกรรมพระพุทธศาสนาให้อยู่ในรูปแบบของภาพเขียนลงบนสมุดไทยซึ่งมีพื้นที่จำกัดดังนั้นช่างเขียนจะต้องจัดระบบสาระของวรรณกรรมเป็นตอน และไล่เรียงต่อกันจนจบตลอดเล่มสมุด ขนาดของสมุดภาพไตรภูมิโดยปกติมักจะมีขนาดใหญ่กว่าสมุดไทยโดยทั่วไปและเรียกว่า สมุดภาพไตรภูมิโดยเฉพาะ เนื่องจากเป็นสมุดที่สร้างไว้เพื่อเขียนภาพไตรภูมิ มีความกว้างตั้งแต่ 20 – 30 เซนติเมตร ยาว 50 – 66 เซนติเมตร และมีความหนาที่แตกต่างกันออกไป หอสมุดแห่งชาติรวบรวมสมุดภาพไตรภูมิที่มีอายุราวปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ไว้หลายฉบับแต่โดยมากอยู่ในสภาพชำรุด การสร้างสมุดภาพไตรภูมิถือเป็นการทำบุญใหญ่อีกอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับผู้ที่มีบรรดาศักดิ์มักนิยมสร้างถวายวัดในอดีต

งานประติมากรรม เป็นศาสตร์ทางทัศนศิลป์อีกแขนงหนึ่งที่รวบรวมภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทั้งการปั้น การแกะ การหล่อ การฉลุ การฉลุ ฯลฯ เพื่อถ่ายทอดอุดมคติที่สอดคล้องกับความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมและสังคม ในการตอบสนองด้านจิตใจและอารมณ์ที่พัฒนาไปตามนวัตกรรมและรสนิยมของผู้คนสังคมอันสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรม ประติมากรรมไทยยุคแรกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความเชื่อและศาสนาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นและความเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ประติมากรรมพุทธศิลป์ของไทยจึงเป็นภาพสะท้อนความศรัทธาและอันสัจการถวายรูปเคารพในพุทธศาสนาอีกด้วย

พระพุทธปฏิมาศิลปะสุโขทัย ได้รับการยกย่องว่าเป็นความงามตามอุดมคติ ไม่เฉพาะแต่เพียงการแสดงลักษณะทางพุทธศิลป์คือ พระพุทธรูปมีพระวรกายโปร่ง เส้นรอบนอกโค้งงามได้จังหวะ พระพักตร์รูปไข่ยาวสมส่วน ใบหน้าและพระโอษฐ์ยิ้มแย้มแต่พองาม พระขนงโค้งรับกับพระนาสิกที่งุ้มเพียงเล็กน้อย พระเกตุมาลารูปเปลวเพลิง พระสังฆาฎิยาวจรดพระนาภี พระศกแบบก้นหอย ไม่มีไรพระศก สุนทรียภาพของพระพุทธรูปยังมีลักษณะอ่อนโยนราวกับสตรีเพศ ลักษณะเช่นนี้ขึ้นอยู่กับความเคารพนับถืออย่างลึกซึ้งของศิลปิน โบราณที่มีต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเหตุนี้เองศิลปินจึงสร้างพระพุทธรูปไม่ให้มีเพศ อ้างอิงถึงเมื่อครั้งพระพุทธโคดมได้บรรลุ พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ก็สถิตอยู่ในดินแดนแห่งนามธรรม ซึ่งลักษณะของเพศไม่มีอยู่อีกเลย เพราะฉะนั้นเรื่องของพระพุทธรูปจึงเป็นโลกุตระมากกว่าโลกีย์(ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555, หน้า 105)

พระพุทธรูปส่วนมากนิยมสร้างปางมารวิชัย พระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาวางคว่ำลงที่พระชานุ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงที่พื้นธรณีผู้เป็นพยานในคราวที่พระองค์ทรงเอาชนะมาร พระพุทธรูปที่มียกย่องว่างดงามมาก อาทิ พระพุทธรุชินราช พระพุทธรุชินสีห์ พระพุทธรุไตรรัตน์ายก และพระพุทธรูปปางลีลาพระพุทธรูปอิริยาบถยืนยกพระบาทขวาแสดงพระอาการดำเนิน หัตถ์ขวาที่ลงข้างพระองค์ เยื้องไปทางด้านหลังเล็กน้อย

พระหัตถ์ซ้ายแสดงปางประทานอภัย แสดงถึงเหตุการณ์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากเสด็จไปโปรดพระพุทธมารดา ซึ่งถูกรวบรวมไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและวัดสำคัญหลายแห่ง ความงามตามพุทธศิลป์ศิลปะสุโขทัยเป็นที่ปรากฏชัดและได้รับความนิยมมาก อนึ่งเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น ได้รับสั่งให้ข้าราชการขึ้นไปรวบรวมพระพุทธรูปสำคัญจากหัวเมืองทางเหนือลงมาประดิษฐานภายในพระนคร พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยหลายองค์จึงถูกจัดหมวดหมู่และชะลอมมากรุงเทพฯ ซึ่งรับสั่งดังกล่าวนี้ยังคงทำสืบเนื่องต่อมายังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่4-20 หลวงพ่อพระร่วง

หลวงพ่อพระร่วงทองคำ พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หน้าตักกว้าง 6 ศอก สูง 8 ศอก หล่อด้วยโลหะผสมเนื้อทองคำกว่า 60 % พุทธลักษณะงาม แสดงปางมารวิชัย เป็นพระพุทธรูปสุโขทัยองค์หนึ่งที่ได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้ข้าราชการทางเมืองเหนือคัดเลือกพระพุทธรูปขนาดใหญ่เพื่อนำมาประดิษฐานเป็นพระประธานหนึ่งภายในวัดมหารัชมาราม ซึ่งดำเนินการสร้างโดยกรมหมื่นอุดมรัตนราษี หรือพระองค์เจ้าอรณพ เมื่อพ.ศ.

2393

ภาพที่ 4-21 วัดโคกสิงคาราม

พระพุทธรูปทองคำองค์นี้เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดโคกสิงคาราม ปัจจุบันตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอศรีสะเกษ จังหวัดสุโขทัย แต่ด้วยความไม่สะดวกด้านการขนย้ายในการอัญเชิญมายังพระนคร ทำให้ไม่ทันกับการฉลองพระอุโบสถและผูกพัทธสีมา จึงโปรดฯ ให้ปั้นพระพุทธรูปประดิษฐานภายในพระอุโบสถนั้นแทน แล้วทรงรับสั่งให้สร้างพระวิหารขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้ โดยมีการระบุนามเรียกว่า หลวงพ่อพระร่วง ตามชื่อราชวงศ์กษัตริย์ที่ครองเมืองสุโขทัย ซึ่งผู้คนละแวกนั้นนิยมเรียกว่า หลวงพ่อร่วง

พระพุทธรูปพุทธลักษณะงามที่อัญเชิญมาจากเมืองเหนือซึ่งมีคุณค่าและความสำคัญทางศิลปะ โบราณคดี และประวัติศาสตร์องค์นี้ ยังมีเรื่องเล่าถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของหลวงพ่อพระร่วงทองคำที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสถานที่ทางความเชื่อที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงอีกด้วย โดยชาวบ้านบริเวณนั้นเชื่อว่า เดิมนั้นยังมียายผ่องและนายสอนชาวบ้านแม่ลูกที่ดำรงชีวิตด้วยความลำบาก ผู้เป็นบุตรเลี้ยงชีพด้วยการหาของป่า วันหนึ่งได้ออกหาของป่าเช่นทุกวัน แต่ครั้งนี้ต้องเดินลึกเข้าไปจากบริเวณที่คุ้นเคย จนได้พบกับซากกวางที่เพิ่งตาย ทำให้รู้ได้ทันทีว่าจะต้องมีเสืออยู่บริเวณนี้เป็นแน่ เมื่อเห็นดังนั้นนายสอนได้รำลึกถึงมารดา ด้วยอยากให้มารดาได้รับประทานเนื้อกวาง จึงเข้าไปตัดชิ้นเนื้อกวางมาก่อนหนึ่ง เสือร้ายที่ซ่อนอยู่จึงได้กระโจนเข้าทำร้ายนายสอนจนบาดเจ็บสาหัสแล้วกระโจนจากไป นายสอนจึงค่อยตะเกียกตะกายกลับไปหามารดาแม้จะบาดเจ็บสาหัส เมื่อผู้เป็นมารดาเห็นสภาพบุตรชายก็ได้ถาม บุตรชายจึงเล่าเหตุการณ์ทั้งหมดให้ฟังแล้วสิ้นใจยายผ่องโศกเศร้าเป็นอย่างมาก จึงได้นำความครั้งนี้ไปแจ้งแก่นายอำเภอเพื่อให้ช่วยจับเสือร้ายนั้นมาลงโทษ นายอำเภอได้ฟังดังนั้นก็เห็นใจ จึงรวมผู้คนไปออกตามหาเสือร้ายตัวนั้น แต่หาเท่าใดก็ไม่

พบ จึงไปอธิษฐานหลวงพ่อบุญฤทธิ์และหลวงพ่อพระร่วงที่วัดมหารณพาราม ต่อมาไม่นาน นายอำเภอก็ได้พบเสือร้านตัวนั้นนอนหมอบให้จับอย่างง่ายดายและตัดลันที่จะประหารเอาชีวิต เสือตัวนี้ก็ได้ขจัดขึ้นแต่อย่างใด มีเพียงน้ำตาที่ไหลรินออกมาจากนัยตาเสือ ยายพ่องเห็นดังนั้นจึง เกิดความสงสาร ขอให้ยกเลิกประหารชีวิตเสือตัวนี้ และนำเสือตัวนี้มาเลี้ยงแทนบุตรชายที่ตายไป ด้วยความรัก ต่อมายายพ่องเสียชีวิตไป เจ้าเสือเกิดอาการตรอมใจและเมื่อเพรา้งของยายพ่อง เสือตัว นี้ได้กระโจนเข้าไปในกองไฟด้วยสำนึกในบุญคุณ สร้างความสลดใจแก่ชาวบ้าน ที่พบเห็น ชาวบ้านจึงร่วมใจกันสร้างศาล ข้างวัดมหารณพาราม โดยปั้นรูปเสือไว้พร้อมนำถ้ำกระดูกของมัน มาไว้ได้แทนและทำพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณเสื้อมาสถิตย์ไว้ เพื่อปกป้องคุ้มครองและสร้างความ เจริญแก่ผู้นับถือ เรียกว่า ศาลเจ้าพ่อเสือ

เรื่องเล่าข้างต้นนี้แม้ไม่สามารถหาข้อเท็จจริงมารับรองต่อการเกิดขึ้นของสถานที่สำคัญ ทางความเชื่อซึ่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายในกลุ่มคนไทย คนไทยเชื้อสายจีนและชาวต่างชาติ แต่เรื่อง เล่าชุดนี้ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงสัมพันธภาพทางความเชื่อของวัด ศาสนสถานสำคัญทางพุทธศาสนา และศาลเจ้า สถานที่อันเป็นที่พึ่งทางใจของคนจีนและไทยเชื้อสายจีนให้ดำรงอยู่ร่วมกัน และก่อให้เกิดกิจกรรมร่วมในวันสำคัญทางวัฒนธรรมทั้ง 2 แห่ง โดยในช่วงวันตรุษจีนของทุกปี คนไทยเชื้อสายจีนที่นิยมมาไหว้เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาลเจ้าพ่อเสือ ก็จะเดินทางมากราบ สักการะหลวงพ่อพระร่วงทองคำเพื่อความเป็นสิริมงคลควบคู่กันไป จนเป็นงานประเพณีนมัสการ ปิดทองหลวงพ่อพระร่วงที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี

ภาพที่ 4-22 ตะกร้อแก่นขนหลวงพ่อพระร่วงทองคำ

อิทธิปาฏิหาริย์ของหลวงพ่อพระร่วงทองคำ วัดมหรณพารามที่เกิดจากเรื่องเล่าและประสบการณ์ส่วนตัวเฉพาะบุคคลนี้เอง ทำให้ผู้คนศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์และเดินทางมาสักการบูชา บนบานต่อพระพุทธรูปองค์นี้ด้วยเชื่อว่า หลวงพ่อพระร่วงมีบุญฤทธิ์ที่คลบันดาลได้ดั่งประสงค์ และเมื่อสัมฤทธิ์ผลแล้ว ก็จะต้องนำ ว่าวจุฬา และตะกร้อ มาเป็นของปลดเป็ลื่องพันนาการจากสินบนนั้น ซึ่งของแก้สินบนที่เชื่อกันว่าเป็นของที่จะทำให้หลวงพ่อพระร่วงทองคำพึงพอใจนั้นได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องเล่าของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ที่แพร่หลายในสังคมไทยถึงความนิยมในการเล่นว่าวของพระร่วง อย่างไรก็ตาม ตะกร้อ ที่ไม่ปรากฏในตำนาน เรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงสำนวนใด ๆ เลยนั้น แต่กลับถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการแก้สินบนก็เป็นเพราะ ตะกร้อ เป็นการละเล่นและกีฬาโบราณที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการละเล่นของเด็กไทย เช่นเดียวกับว่าว ซึ่งตะกร้อที่นำมาใช้ในการแก้สินบนหลวงพ่อพระร่วงนั้น แต่เดิมเป็นลูกตะกร้อที่สานด้วยใบไม้ธรรมชาติ อาทิ ใบตาล ใบลาน ใบมะพร้าว แต่ปัจจุบันเป็นของหายาก จึงใช้ลูกตะกร้อพลาสติกที่นำมาใช้ในการเล่นกีฬาเซปักตะกร้อทดแทน

ภาพที่ 4-23 พระร่วงโรจนฤทธิ์

พระร่วงโรจนฤทธิ์ พระพุทธรูปประทับยืนขนาดใหญ่ที่มีความสูงจากพระบาทจรดพระเศียร 7.42 เมตร เป็นพระพุทธรูปปฏิมาปางห้ามญาติศิลปะสุโขทัยที่มีองค์ประกอบหลักคือพระเศียร พระหัตถ์และพระบาท ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นพระยุพราชสยามมกุฎราชกุมาร ทรงพบที่เมืองศรีสัชนาลัย สุโขทัย ขณะเสด็จพระราชดำเนินประพาสมณฑลหัวเมืองทางเหนือเมื่อ พ.ศ. 2452 จึงโปรดให้เชิญลงมากรุงเทพฯ เมื่อทรงเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติได้ 3 ปี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างในกรมศิลปากร ปั้นสร้างหล่อองค์พระขึ้นใหม่และปฏิสังขรณ์ให้บริบูรณ์เต็มองค์ มีพระราชพิธีหล่อที่วัดพระเชตุพน เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2456 เสร็จแล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ณ พระวิหารเหนือของพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2458 โปรดเกล้าฯ ให้ถวายพระนามพระพุทธรูปนี้ว่า “พระร่วงโรจนฤทธิ์ ศรีอินทราทิตย์ธรโมภาส มหาวชิราวุธราชปูชนียบพิตร” (กัญญารัตน์ เวชศาสตร์, 2524, หน้า 315)

พระพุทธรูปองค์นี้มีวงพระพักตร์งามตามรูปแบบศิลปะสุโขทัย พระหัตถ์ที่พบเพียง 1 ช้างทำให้ช่างปั้นหล่อส่วนประกอบอื่น ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับองค์ประกอบที่มีแต่เดิมในลักษณะพระพุทธรูปยืน พระหัตถ์ขวาแบ ตั้งขึ้นเสมอพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายห้อยลงข้างพระวรกาย พระอุทรพลุ้ย ห่มจีวรบางคลุม ตกแต่งด้วยสีทองทั่วทั้งองค์ให้งามสง่าจนสามารถมองเห็นได้จาก

ระยะไกล ความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ พระพุทธปฏิมาพระองค์นี้ถูกระบุในพระราชพิธีกรรมข้อสุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระประสงค์ให้นำพระอังคารส่วนหนึ่งของพระองค์ไปบรรจุไว้ใต้ฐานพระร่วงโรจนฤทธิ์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาและความผูกพันอย่างสูงกับพระพุทธปฏิมาพระองค์นี้ ต่อมาเมื่อพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวีในพระองค์สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการบรรจุพระอังคารของพระนางเจ้าสุวัทนาไว้ในฐานพระร่วงโรจนฤทธิ์เช่นเดียวกัน

พระพุทธรูปองค์นี้จึงเป็นศาสนวัตถุสำคัญอีกประการหนึ่งของพระปฐมเจดีย์ นามของพระพุทธปฏิมาพระองค์นี้ชี้ชัดถึงคติความเชื่อเรื่องผู้นำกษัตริย์สุโขทัย อันเป็นแรงบันดาลใจในด้านต่าง ๆ ในรัชสมัยของพระสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับงานประติมากรรมศาสนาพระร่วงโรจนฤทธิ์ ที่เป็นคำเรียกย่อจากพระนามเต็ม ที่ปรากฏคำว่า “ศรีอินทราทิตย์” สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในฐานะกษัตริย์สุโขทัยที่ถูกนำมาเป็นองค์ประกอบในการสร้างสรรค์และยกย่องผ่านคำเรียกพระพุทธรูปสำคัญดังกล่าว

ภาพที่ 4-24 รูปเคารพพระร่วง พระลือที่ประดิษฐานภายในมณฑปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

ประติมากรรมลอยตัวที่คนสุโขทัยเรียกว่า พระร่วง – พระลือ จำลองและประดิษฐานไว้ที่ ศาลพระร่วง-พระลือ ได้รับการบูรณะซ่อมแซมในปีเดียวกันกับโบสถ์ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร ศรีสัชนาลัย ลักษณะเป็นมณฑปฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง หลังคาทรงมณฑปก่ออิฐซ้อนกัน 4 ชั้น แต่เดิมเคยประดิษฐานรูปเคารพสององค์ ที่ ทรงเครื่องแสดงท่าคล้ายพระพุทธรูปปางประทานอภัย แต่สวมหมวกทรงโบราณ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นประติมากรรมของพระร่วงกับพระลือสองพี่น้อง วีรบุรุษต้นวงศ์พระร่วงสุโขทัยตามตำนานในพงศาวดารเหนือ

ภาพที่ 4-25 ประติมากรรมพระร่วง พระลือ

ดั่งมีตำนานเรื่องเล่าว่า พระร่วงผู้เป็นพี่และพระลือผู้เป็นน้องนั่งได้ครองเมืองศรีสัชนาลัย มีของคู่พระบารมีคือพญาช้างเผือกงาคำและเขี้ยวงู เมื่อพระร่วงทรงปราบขอมคำคืนได้สำเร็จและขึ้นครองราชย์เมืองสุโขทัยจึงเดินทางไปเมืองเซียงปรารภให้แกะงาคำของช้างเผือกคู่บารมีเป็นรูปพระร่วงพระลือ ราว พ.ศ. 2127 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงนำไปเก็บรักษาไว้ยังเมืองพิษณุโลก และสูญหายในเวลาต่อมา ชาวบ้านจึงได้หล่อรูปพระร่วงพระลือขึ้นใหม่ด้วยทองสำริดศิลปะอยุธยา

เป็นพระรูปคู่ ประทับยืนตรงยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างเสมอพระอุระ นลองพระองค์จับหน้าอย่างบุรุษ
 ชั้นสูง ครองจีวรคลุมยาวถึงพระขมฆ์ ทรงพระมาลาที่เรียกว่า หมวกชีโบ ซึ่งปัจจุบันจัดแสดง
 ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ रामคำแหง ประติมากรรมดังกล่าวสร้างสรรค์ขึ้นจากความคิดเรื่อง
 พระร่วงผู้เป็นกษัตริย์สมมติเทพ แสดงออกผ่านศิลปะกึ่งพุทธศิลป์ที่ทำให้พระรูปนี้มีลักษณะ
 ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปอื่น แต่ทรงเครื่องอย่างมหาบุรุษ เช่นเดียวกับประติมากรรมพระร่วงอื่น ๆ ที่
 สร้างขึ้นเพื่อแสดงความเคารพสักการะในพื้นที่อื่น ๆ มักจะอ้างอิงจากเรื่องเล่าประจำถิ่น

ความสำคัญของพระร่วง พระลือนอกจากจะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่นเป็นที่พึ่งพิงทาง
 จิตใจสำคัญของคนในอำเภอศรีสัชนาลัยแล้ว ยังถูกรับรู้อย่างแพร่หลายว่ามีอำนาจทางบุญฤทธิ์ที่
 สามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ดังประสงค์ ผู้คนที่มีจิตศรัทธาจึงนิยมเดินทางมาสักการบูชา
 ขอพรและบนบานต่อพระร่วง พระลือ โดยมีสิ่งของที่ใช้ในการแก้บนบนเฉพาะคือ ว่าวจุฬา
 โดยแต่เดิมมีการกำหนดว่า ว่าวจุฬาที่ใช้การแก้บนพระร่วง พระลือนั้น ต้องเป็นว่าวจุฬาสีขาวและสี
 แดง โดยนิยมใช้ว่าวจุฬาสีขาวมากกว่า ว่าวจุฬานี้แต่เดิมผู้ที่มาบนบานจะทำขึ้นเอง เพราะเป็นว่า
 จุฬาที่มีขนาดเล็กกว่าว่าวที่ใช้สำหรับเล่นได้ลม ความกะทัดรัดของว่าวนี้จึงใช้สำหรับการบูชาพระ
 ร่วง พระลือนั้นเป็นผลจากความแพร่หลายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพื้นที่ และภูมิ
 ปัญญาการทำว่าวนั้นก็เป็นภูมิปัญญาการประดิษฐ์ของเล่นประจำถิ่นเท่านั้น ต่อมาเมื่อความนิยมใน
 การเล่นว่าวลดน้อยลง ว่าวที่นำมาใช้ในการบูชาและแก้บนพระร่วงจึงเลือกหาตามความสะดวก
 อาทิ ว่าวภู ว่าวปักเป้า ว่าวสัตว์ ฯลฯ

ภาพที่4-26 ประติมากรรมพระร่วงขอมคำดิน

ขณะที่ใกล้กันกับตลาดวัดตระพังทอง อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัยมีประติมากรรมลอยตัวที่เล่าเรื่องตำนานพระร่วงบุตรนายคงคราเจ้าพนักงานช่วยน้ำเมืองละโว้ที่มาอุปสมบทยังวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยผู้มีวาจาสิทธิ์สาปขอมให้กลายเป็นหิน อันเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรค์ประติมากรรมลอยตัวรูปภิกษุประทับยืนแสดงอาการปรีชาลัทธิขณะเดียวกับพระพุทธรูปปางลีลา ยกพระหัตถ์ซ้ายแสดงมุทรา ด้านหน้าเป็นประติมากรรมครึ่งท่อนของบุรุษสามัญชนที่เมื่อนำผ้าพื้นเมืองคาดศีรษะแสดงลักษณะความเป็นคนต่างถิ่น ประนมมือแสดงอาการตื่นตะลึง ถัดออกไปมีประติมากรรมรูปภิกษุยืนสงบนิ่งในมือทั้งสองถือไม้กวาดไว้ด้านหลัง เพื่อให้เป็นที่สักการะของชุมชนที่เป็นย่านการค้าสำหรับนักท่องเที่ยวและเน้นย้ำคติความเชื่อเรื่องเมืองพระร่วงด้วยประติมากรรมแสดงภาพขอมคำดิน ศาลพระร่วงแห่งนี้จึงกลายเป็นสถานที่สักการะของผู้ประกอบการค้า คนในพื้นที่และนักท่องเที่ยวเช่นเดียวกับประติมากรรมรูปเคารพที่สร้างสรรค์ขึ้นบริเวณพื้นที่ที่ปรากฏเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ดังนี้

ภาพที่ 4-27 รูปเคารพพระร่วงบริเวณทางเข้าน้ำพุร้อนพระร่วง

ประติมากรรมรูปพระร่วงที่ประดิษฐานไว้บริเวณทางเข้าน้ำพุร้อนพระร่วง อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร มีลักษณะเป็นประติมากรรมลอยตัวรูปเด็กชายที่แต่งกายด้วยอาภรณ์ที่แสดงสถานะเหนือกว่าสามัญชน ฉลองพระองค์สั้น สวมสนับเพลาจีบหน้า บั้นพระองค์คาดด้วยผ้าที่ประดับด้วยด้ายทอง ฉลองพระบาทเชิงงอน ยกมือขวากำมือช่วงหน้าอกถือดาบไทยซึ่งได้รับการที่ประชาชนผู้มีศรัทธานำมาถวายเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับประติมากรรมปูนรูปไก่อชน ที่ถูกจัดวางอยู่ทั่วบริเวณอนุสาวรีย์บ่อน้ำพุร้อนพระร่วง เพื่อให้เป็นที่สักการะและแสดงตำนานพระร่วง สร้างน้ำพุร้อนเมื่อครั้งเสด็จมาต่อไก่อในบริเวณดังกล่าว อันเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินสร้างรูปประติมากรรมพระร่วงในลักษณะดังกล่าว

ภาพที่ 4-28 รูปเคารพพระร่วงบริเวณที่พบรอยครุขฐานพระร่วง

เช่นเดียวกับประติมากรรมพระร่วงที่ตั้งอยู่ในป่าชุมชน ตำบลท่าไม้ อำเภอรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชรอันเป็นสถานที่ที่ปรากฏร่องรอยครุขฐานพระร่วงแห่งหนึ่งนั้น ต่อมาได้มีการจัดสรรพื้นที่โดยชาวบ้านตั้งเป็นสถานที่ในการรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาไทยและร่วมกันประดิษฐ์ฐานประติมากรรมพระร่วงซึ่งสร้างสรรค์ขึ้นจากความเชื่อของคนในชุมชน เป็นประติมากรรมลอยตัวสีเขียวเข้มรูปบุรุษวัยฉกรรจ์ยืนนิ่งในลักษณะเดียวกับเทพารักษ์ บริเวณดวงพระเนตรแต้มด้วยสีแดง อารมณ์ ศิราภรณ์ตลอดจนเครื่องประดับศรีษะแต่งแต้มด้วยสีทอง สร้างสรรค์ขึ้นภายใต้ความคิดเรื่องพระร่วงผู้ปกครองเมืองที่มีลักษณะคุดัน มือทั้ง 2 ข้างยกขึ้นเสมอปั้นพระองค์ถือดาบไทย ที่สร้างสรรค์งานประติมากรรมให้สัมพันธ์กับเรื่องเล่าประจำถิ่นที่กล่าวถึง พระร่วงวิ่งว่ามาจากเขาหลวงและล้มลงในหลายแห่งจนเกิดเป็นร่องรอยครุขฐาน หากแต่สุนทรียภาพที่สะท้อนผ่านประติมากรรมนั้นดูน่าเกรงขามเพื่อให้สอดคล้องกับกิจกรรมการรักษาโรคที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติ

2. การสร้างสรรค์งานนาฏ – ดุริยางคศิลป์

ความเจริญของวรรณศิลป์เป็นรากฐานที่ทำให้เกิดการสร้างสรรค์งานนาฏศิลป์ สังคีตศิลป์และดุริยางคศิลป์ สะท้อนผ่านความหลากหลายของมหรสพการแสดงแบบฉบับของชาวสยาม แต่โบราณมาจนถึงปัจจุบัน การแสดงหลายประเภทที่นำเอาวรรณกรรมทั้งแบบราชสำนักและชาวบ้านมาปรุงแต่งนำเสนอในรูปแบบของมหรสพอย่าง โขน ละคร เพลง หุ่น หนังและการละเล่น

นอกจากมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความบันเทิงตามสถานะทางสังคมแล้วนั้น วัฒนธรรมความบันเทิงยังแสดงให้เห็นถึงความมั่นคงและงอกงามของระบบเศรษฐกิจและความสงบเรียบร้อยของสังคม

หนึ่งในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทยพบว่า ศิลปกรรมด้านนาฏ-ดุริยางคศิลป์ไม่เพียงราษฎรปโภคหรือเครื่องบำรุงความสนุกตามสถานะทางสังคม แต่สิ่งบันเทิงยังเป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอน ให้ความรู้แง่คิดในการปกครอง ประพฤติปฏิบัติตนรวมถึงชี้แนะทางความคิดของระบบชนชั้นนำได้อีกด้วย “คำแล้วท่อม 1 เบิกนอก พิภพภาษาการศึก 2 ท่อมพิภพภาษาการเมือง สามท่อมพิภพภาษาเนื้อคดีโบราณ 4 ท่อมเรียกพระกยาเสวย 5 ท่อมเบิกโหรราชบัณฑิตย สันทนาธรรม 6 ท่อมเบิกเสภาคนตรี 7 ท่อมเบิกนิยาย 8 ท่อม 9 ท่อมเข้าพระบันทมหาประถมตีนม่าน” พระราชนุกิจหรืองานปลีกย่อยประจำวันของพระเจ้าแผ่นดินยุคอยุธยาตอนต้นที่กล่าวถึง การบรรเลงกล่อมพระบรรทม และการบรรเลงดนตรีประกอบเรื่องราวสะท้อนให้เห็นถึงความบันเทิงที่พระเจ้าแผ่นดินเสพย์ก่อนเสด็จพระบรรทม อนึ่งสาระเรื่องราวที่นำเสนอผ่านเครื่องดนตรีกล่อมพระบรรทมอย่างเครื่องมโหรี ย่อมเป็นวรรณกรรมที่ยิ่งไปกว่าความสำราญพระราชหฤทัยคือมีการสอดแทรกคติพจน์ คติธรรมอย่างชนชั้นนำเป็นสาระสำคัญ

วรรณกรรมพระร่วงที่มีความแพร่หลายอยู่ในสังคมราชสำนักมาแต่เดิมจึงเป็นวรรณกรรมสำคัญชิ้นหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจในพระมหากษัตริย์และชนชั้นนำในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองและส่งต่อมายังกลุ่มศิลปินด้านนาฏศิลป์ สังคีตศิลป์และดุริยางคศิลป์ที่ได้รับแรงบันดาลใจวรรณกรรมเรื่องดังกล่าวเพื่อนำมาสร้างสรรค์ตามความถนัดภายหลังการปกครองแล้ว ซึ่งขัดในการนำมาวรรณกรรมพระร่วงสำนวนต่าง ๆ มาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปกรรมเผยแพร่อีกรูปแบบหนึ่ง ดังนี้

ต้นเรื่องของมดาคิน เป็นงานศิลปกรรมด้านนาฏ-ดุริยางคศิลป์ที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นเป็นชิ้นแรก อ้างอิงเค้าโครงมาจากพงศาวดารเหนือเรื่องพระร่วงส่งสาวน้ำ เริ่มเนื้อความจากพระประทุมสุริวงศ์ครองนครมตรัสออกว่าราชการบ้านเมือง พญาเดโชข้าราชการในพระประทุมสุริวงศ์ได้ทราบเรื่อง พระร่วงซึ่งตกน้ำใส่ชะลอมจึงรับอาสาจับตัวพระร่วงด้วยตนเอง พญาเดโชจึงรีบดำดิ่งไปคูเมืองสุโขทัยได้พบพระร่วงกลับแต่ไม่รู้จัก จึงถามถึงที่อยู่ของพระร่วงกับภิกษุรูปหนึ่งซึ่งคือพระร่วง พระร่วงจึงตอบว่าจงนั่งรออยู่เถิด พญาเดโชจึงกลายเป็นหินไป ณ ที่นั้น ลำดับเพลงและเนื้อร้องดังนี้

เขมรพวง

เมื่อนั้น

พระประทุมสุริวงศ์ทรงบรรค

ครองพระนครชมสมบุรณ์ครัน	ทรงธรรม์ออกหน้าปราสาทชัย
เชิญพญาเดโชเจ้าเมืองขอม	เข้าเฝ้าประณตน์อมตามสมัย
คำรัสถามความสุขทุกข์ภัย	แล้วท้าวไทแถลงเล่าข่าวสำคัญ

เขมรเขาเขี้ยว

สุโขทัยเกิดผู้ก่อปรีย์	บุญราย หนึ่งเอย
ถนัดชื่อนายรุ่งนวย	ช่วยน้ำ
ตักน้ำใส่ชะลอมหวาย	บ่อน ร้วเลย
อิทธิฤทธิ์เรากลายกล้า	บ่ได้ต่อไป

เขมรเป่าใบไม้

พญาเดโชวิชาชาญชัย	ฟังตรัสชัดใจก็ทูลสนอง
ว่าข้าขอรับจับตัวนายกอง	ช่วยน้ำสนองพระเดชพระคุณ
ท้าวเธอตรัสห้ามด้วยความการุญ	ว่าอย่าหันหุนจะอันตราย
ขุนขอมแค้นคั่ง บ ฟังภิปราย	ขอรถวายกตัญญูสี่

เขมรเอวบาง

แทรกคินไปสุโขทัยบุรี	ผูกขึ้นคูที่เสมอรุรา
พบตัวพระร่วงคิดสงกา	พลาถถามสืบหาพระร่วง ๖ สิง
พระร่วงฟังถามตรัสความประวิง	ว่านั่งอยู่เทอญจะเชิญ ๖ มา
ว่าแล้วหลีกไป บ ให้สงกา	ขุนขอมกายากี่คาพระลาน

เมื่อ พ.ศ. 2437 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ มีพระประสงค์จะทรงจัดแสดงละครภาพนิ่งประกอบดนตรีตามแบบของฝรั่งที่เรียกว่า ตาโบล วิวังต์ (Tableaux Vivantes) ขึ้นในการขับร้องและดนตรีนั้น ทรงพระดำริว่าบทเพลงดับสัน ๆ ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นไว้แล้วนั้น จะนำมาใช้แสดงได้ จึงโปรดให้ทรงคิดหาเรื่องอื่น ๆ มาแต่งเป็นเพลงสั้น ๆ แบบนั้นเป็นการบรรเลงเรื่องประกอบภาพในฉากเพิ่มขึ้นอีก แล้วให้พระอนุชาและพระราชวงศ์ที่ยังทรงพระเยาว์แต่งพระองค์ต่าง ๆ แสดงภาพตามท้องเรื่อง โปรดให้มีการแสดงขึ้นในพระราชฐาน เพื่อทรงเก็บเงินบำรุงพระราชกุศล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงจัดบทเพลง

ถวายในครั้งนั้นรวม 8 ชุด ให้มีสำเนียงเพลงแปลกแตกต่างออกเป็น 12 สำเนียงภาษา ซึ่งดับขอมคำดิน เป็นละครประฉากขอมที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นในครั้งนั้น(สุจิตต์ วงษ์เทศ ,2546, หน้า 7)

ความพิเศษของดับขอมคำดินฉบับพระนิพนธ์ใน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์นี้ คือ ผู้เป็นขอมคำดิน มีตำแหน่งเป็นข้าราชการในเมืองขอมนามว่า พญาเดโช หากแต่นามนี้ไม่ปรากฏในพงสาวดารเหนือ การนี้จึงเป็นมูลเหตุให้บทพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องพระร่วงฉบับอื่น ๆ เรียกขอมคำดินว่า พญาเดโช ไปด้วย ดังมีพระราชนิพนธ์ชี้แจงความบางข้อว่า “นามบุคคลในเรื่องนี้ที่มีกล่าวในพงสาวดารเหนือมีแต่พระร่วง นักคุ้มและพระเจ้าพันธุรมุขีรัยวัชร์ ส่วนนามตัวขอมคำดินนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ ได้เป็นผู้ทรงขนานนามว่าพญาเดโชขึ้นก่อน...”(ยุพธ แสงทักษิณ, 2547, หน้า 17)

อย่างไรก็ตามนามพญาเดโชจากดับขอมคำดินซึ่งเป็นแบบอย่างตัวละครที่ไปปรากฏเรียกขอมคำดินในบทละครเรื่องพระร่วงฉบับอื่น ๆ ก็ทำให้ “ขอมคำดิน” มีชื่อที่ชัดเจนมากขึ้น ต่อมาเมื่อการแสดงเพลงไทยอย่างคอนเสิร์ตหรือละครภาพนิ่งประกอบฉากมีการพัฒนาให้ตัวละครมีบทบาทการแสดงมากขึ้น มีการปรับวงดนตรีให้เหมาะแก่การแสดงแบบตะวันตก ดับขอมคำดินจึงเป็นเพียงเพลงดับเรื่องเพลงหนึ่งที่ยังถูกนำมาขับร้องบรรเลงเรื่อยมา

พระร่วงฉบับตำนานเสือป่า พระร่วงฉบับกลอนบทละคร พระร่วงฉบับบทละครพูดคำกลอนและพระร่วงฉบับบทละครร้อง ล้วนเป็นบทละครและศิลปะการแสดงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับแรงบันดาลใจจากเรื่อง พระร่วงพงสาวดารเหนือที่สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์ฯ ได้ทำการศึกษาไว้แล้วในบทที่ 2 อนึ่งบทละครทั้ง 4 สำนวนนี้มีความสำคัญโดดเด่นและบทบาทในการนำเสนอที่แตกต่างกันออกไป สอดรับกับการที่กุสโลบายในการชี้แนะประเทศเปลี่ยนไปในรัชสมัยนี้ พระองค์ทรงมีพระราชกุศโลบายที่จะใช้ศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันของประชาชนด้วยการหลอมรวมกันไว้ภายใต้คำว่า ชาติ ดังนั้น พระร่วงบทพระราชนิพนธ์ในพระองค์ที่ปรากฏหลายฉบับหลายรูปแบบนี้จึงเป็นบทประพันธ์ที่หลากหลายเพื่อให้ผู้ชมได้เข้าถึงตามภูมิรู้พื้นฐาน

พระร่วงฉบับตำนานเสือป่า บทละครพระร่วงสำนวนแรกที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้กลุ่มกองกำลังเสือป่าเป็นผู้แสดงประกอบ อาทิ กองกำลังทหารขอมชาวเมืองสุโขทัย เป็นต้น บทละครจึงกระชับเพียง 1 องก์เท่านั้น แต่ความพิเศษอย่างหนึ่งที่แตกต่างจากบทวรรณกรรมเรื่องพระร่วงฉบับอื่น ๆ รวมถึง ดับขอมคำดินที่สร้างสรรค์มาก่อน คือการเพิ่มบทบาทตัวละคร นายมันปิ่นยาว นายพรานชาวเมืองละโว้ที่นำความเรื่องการหลบหนีของพระร่วงไปยังเมืองสุโขทัยมาบอกแก่กองทัพของแม่ทัพขอม ดังนี้

นักคัมภีร์เกี่ยวขนบรบทุกระอมน้ำเดินทางกลับพระนครหลวง เกี่ยวดินเป็นกระบวนสนามแล้วก็ออกไป ท้าวพันธุสุริยวงศ์เสด็จออกขุนนาง นักคัมภีร์นำกระอมน้ำหนึ่งกระอมน้ำเข้าไปเผ้ากราบทูลาให้ทรงทราบเหตุที่เมืองละโว้ทุกประการ แล้วถวายให้ทอดพระเนตรกระอมน้ำที่พระร่วงคิดทำขึ้นใหม่ พ่อขุนขอมและบรรดาขุนนางที่เฝ้าอยู่ ณ ที่นั้นพากันพิจารณากระอมน้ำด้วยความพิศวง ท้าวพันธุสุริยวงศ์ทศกพระทัยปรึกษาด้วยขุนนางทั้งปวงเห็นพร้อมกันว่า ผู้มีสติปัญญาได้เกิดขึ้นแล้วที่เมืองละโว้ จำต้องปราบเสียดจะละโว้มิได้ ท้าวพันธุสุริยวงศ์จึงมีรับสั่งให้ออกญาเดโชไปจับตัวพระร่วง ออกญาเดโชถวายบังคมแล้วถอยออกจากที่เฝ้า ท้าวพันธุสุริยวงศ์เข้าโรงออกญาเดโชคุมกองทัพออกเดินรอบสนามแล้วก็กลับเข้าไป ยังมีพรานไทยคนหนึ่ง (ซึ่งในที่นี้จะสมมติว่าเป็นนายมันป็นยาว) แฝงตัวอยู่ในพุ่มไม้ไผ่ล่อออกมา เหลียวซ้ายแลขวารอบตัวแล้วรีบข้ามสนามไป(สมมติว่ารีบรัดไปเมืองละโว้เพื่อทูลเหตุแก่พระร่วง)

เสือป่าขอมออกมาข้างหนึ่ง นายมันออกมาข้างหนึ่งดูอาการกิริยาของพรานอันที่จริงเป็นคนเก่งกล้า แต่พอพบเสือป่าฝ่ายขอมเข้าก็เกล้งทำเป็นวิงหนีอย่างตกใจ ครั้นลับตาขอมแล้วก็แสวงทำช้าเพื่อให้ขอมเห็นตัวอยู่เช่นนี้หลายครั้ง จนที่สุดขอมจับตัวไปให้แม่ทัพ ซึ่งในระหว่างที่ไล่จับกันอยู่นี้ได้ออกมายังสนามแล้ว แม่ทัพขอมสอบสวนพราน ๆ ให้การว่า พระร่วงได้เสด็จหนีไปสุโขทัยแล้ว และมีได้เตรียมการป้องกันเมืองละโว้อย่างใด แม่ทัพของขอมลงจากช้างเรียกทหารมาประชุมพร้อมกัน แล้วชี้แจงว่าความมุ่งหมายในการที่ยกมาคราวนี้ ก็เพื่อประสงค์ที่จะจับตัวหรือล้างผลาญพระร่วง บัดนี้พระร่วงก็หนีไปอยู่เสียดสุโขทัย อันเป็นราชอาณาจักรไทยมิได้อยู่ในขอบเขตอาณาของขอม เพราะฉะนั้นการที่จะติดตามพระร่วงไปด้วยกองทัพนั้นเป็นที่ขัดข้อง แต่เมื่อตนได้ปัญญาไว้ว่าจะจับตัวพระร่วงให้จงได้ ถ้าจับมิได้จะจับตายจะนี้จะบอกกล่าวว่าจะติดตามไปแต่ผู้เดียว ให้นักคัมภีร์เป็นผู้บังคับบัญชากองทัพแทนต่อไป ว่าแล้วออกญาเดโชก็ปลอมตัวเป็นไทยเอาพรานที่จับมาได้นั้นเป็นตัวอย่าง แล้วกล่าวอวดแก่บรรดาทหารว่าตนจะเสด็จไปมิให้ใครจับรอยได้รบกวนคำคิด แล้วก็รีบออกไปจากสนาม ฝ่ายนักคัมภีร์ผู้คุมทัพก็ออกคำสั่งให้ทหารตั้งค่ายพักแรมแล้วทหารก็เดินกลับเข้าไปจากสนาม

พระร่วงผู้เป็นภิกษุออกมากวาด ตั้งแต่ตอนนี้การแสดงดำเนินตามเรื่องจนถึงตอนชาวเมืองสุโขทัยพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระร่วง พระร่วงทรงรับแล้ว บรรดาสมณพราหมณาจารย์ขุนนางอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง พร้อมกันถวายบังคมโห่ร้องถวายชัยแล้วก็แห่พระร่วงเป็นกระบวนพยุหยาตรากลับ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2522, หน้า 46 - 48)

รูปแบบการแสดงมีลักษณะเหมือนละครพูด ได้ตอบอย่างง่าย ๆ ไม่ได้มุ่งเน้นความงดงามของลีลาการแสดงมากไปกว่าให้ผู้แสดงเกิดความเข้าใจเรื่องราวในบทละครที่ต้องการสื่อสารทั้งกับผู้แสดงซึ่งในที่นี้คือกลุ่มกองกำลังเสือป่าและผู้ชมซึ่งเป็นข้าราชการและประชาชนให้ได้รับความรู้

เกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติไทยและความสำคัญของผู้นำในแต่ละช่วงเวลาของแผ่นดินไทย ในที่นี้คือยุคสุโขทัยที่นำพระร่วง เป็นภาพแทนของพระมหากษัตริย์ที่ใช้ปัญญาในการมีชัยต่อผู้รุกราน และปกครองบ้านเมืองด้วยความเป็นธรรม

คุณลักษณะทางความคิดและพฤติกรรมที่พึงจะเป็นของกลุ่มกองกำลังเสือป่าและประชาชนชาวไทย คือ ความเสียสละและรักชาติบ้านเมือง ที่แฝงไว้ในพระร่วงฉบับตำนานเสือป่า ดังพระบรมราโชวาทของพระสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการชุมพลเสือป่าที่สโมสรเสือป่า ณ วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2456 ความว่า “...ในเมืองของเราซึ่งเหมือนอย่างบ้านของเราทุกคน ถ้าในเมืองเราทั้งไปไม่ราบคาบแล้ว ในบ้านจะอย่างไรก็ไม่อาจจะตั้งมั่นคงอยู่ได้ เพราะฉะนั้นเราต้องมุ่งมั่นรักษาบ้านเมืองไว้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าประโยชน์ในบ้าน หรือพูดอีกอย่างหนึ่ง ต้องหวังประโยชน์ในพวกคนชาติไทยมากกว่าที่จะหวังประโยชน์ในส่วนตัวของเรา...” (พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2472, หน้า 81) คือต้องการปลูกฝังให้กองกำลังเสือป่ามีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือรักษาบ้านเมืองดุจดังดูแลรักษาบ้านของตนเอง

พระร่วงฉบับกลอนบทละคร หรือพระร่วงฉบับละครรำเป็นบทพระราชนิพนธ์ฉบับที่ 2 ซึ่งมีการพรรณนารายละเอียดของการแสดงมากยิ่งขึ้น โดยปรับปรุงให้เหมาะแก่การรับส่งร้องกับปีพาทย์แล้วจึงพิมพ์ขึ้นเป็นหนังสืออ่านเล่น โดยมีลักษณะคำประพันธ์แบบกลอนบทละครแบบขนบโบราณที่มีแทรกบทเจรจา โดยมีได้แบ่งออกเป็นองค์ต่าง ๆ เหมือนการประพันธ์วรรณคดีการแสดง เรื่องที่พระราชนิพนธ์ต่อมาในภายหลังความแตกต่างของบทละครพระร่วงสำนวนนี้คือ พระองค์ทรงแสดงพระราชนิพนธ์ส่วนพระองค์ด้าน โบราณคดีผ่าน ความนำ “แถลงเรื่องพระร่วง” ไว้ตอนต้นของบทละครพระร่วงสำนวนนี้ โดยแสดงพระวินิจฉัยเกี่ยวกับความสำคัญของเมืองละโว้และทะเลชุบศร คำเรียกผู้ปกครองระหว่าง “พ่อเมือง” และ “เจ้าเมือง” รวมถึงพระราชธิบายถึงที่มาของชื่อตัวละคร ลักษณะตัวละคร เครื่องแต่งตัวละคร เครื่องโรง ฉาก ฯลฯ นับเป็นหลักสำคัญอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์พระร่วงฉบับนี้

“พระร่วงอายุระหว่าง 22 – 24 ปี รูปร่างว่องไว เฉลียวฉลาด ตอนต้นแต่งตัวอย่างนายโรง หัวผมสูง มีกรอบหน้า ผัดหน้าตอนจะไปจากเมืองละโว้ มีดาบฝักทองสะพายหลัง ตอนหลังแต่งเป็นพระ ห่มผ้าสีแดงแก่เกือบแดง ประคดแดง กะโหลกหัวโล้น ถือไม้กวาดด้ามยาว เมื่อกวาดวัด ห่มดอง พอจะขึ้นรถห่มคลุม” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2544, หน้า 12) เป็นพระราชธิบายถึงลักษณะผู้แสดงเป็นพระร่วงและเครื่องแต่งกายของพระร่วงตั้งแต่รับบทบาทเป็นพ่อเมืองละโว้กระทั่งเป็นพระภิกษุเมืองสุโขทัย สะท้อนให้เห็นถึงความใส่ใจพระราชหฤทัยถึงบทบาทของผู้นำในละครเป็นอย่างมากซึ่งเป็นการโคจรของความโดดเด่นของพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ชี้ชัดผ่านการพรรณนาถึงคุณสมบัติพิเศษของพระร่วงหลายประการ อาทิ “ปัญญาไวช่างตรริทำ” “ได้ลั่นวาจาไว้

แล้วต้องทำให้ได้” “ตรีตรองมองถ้วนถี่” “โอบอ้อมอรืต่อชนทั้งปวงหาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้” “ทรงคุณบุญมี ร้อยวันพันปีจะมีมาเกิดสักครั้งหนึ่ง” เป็นต้น

พระร่วงฉบับบทละครพูดคำกลอน ละครพูดคำกลอนเป็นการแสดงในพระราชนิมของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประเภทหนึ่ง ดังปรากฏพระราชนิพนธ์บทละครพูดคำ กลอนในพระองค์หลายเรื่อง อาทิ เวณละครชนิดนี้กระบวนการแสดงมีรูปแบบและองค์ประกอบ การแสดงเช่นเดียวกับละครเวทีตะวันตก พระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงฉบับบทละครพูดคำกลอนอัน เป็นพระราชนิพนธ์ฉบับที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เนื่องจากกระทรวงศึกษาธิการคัดเลือกเป็น หนังสืออ่านกวี นิพนธ์หนังสืออ่านนอกเวลาสำหรับมัธยมศึกษาตอนต้น รวมถึงแบบเรียนภาษาไทย ตามลำดับ โดยยังรักษาโครงเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากพระราชพงศาวดารเหนือที่ทรงพัฒนาเป็นบท กลอนละครและทรงปรับปรุงแก้ไขให้เป็นละครพูดคำกลอนซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามพระราชนิม การละครในช่วงจากละครอย่างเดิม จึงเป็นนาฏกรรมสำคัญในรัชกาลที่ถูกนำออกแสดงบ่อยครั้ง “พระร่วง” หรือ “ขอมคำคืน” ผู้อ่านคงจะรู้อยู่แล้วว่าเป็นเรื่องเดียวกัน, แต่การที่จะนำมาแสดง เป็นละครนั้นไม่เคยปรากฏว่ามีใครนำมาแสดงเป็นอย่างละครพูดเลย, เคยแต่เล่นเป็นละครรำทั้งนั้น, และเป็นธรรมดาของผู้ที่ดูคร่ำมักจะมีใจอยู่ในบทรำ, การแต่งกาย, กับเพลงที่ร้องเป็นข้อใหญ่ เพราะจะดูเอาเรื่องเอาราวกันแล้วบทร้องทำให้เนิบนาบไม่ค่อยทันใจเหมือนละครพูด จึงทำให้ เรื่องนั้น ๆ รู้ได้ชัดเจนจากการอ่านมากกว่า แต่การอ่านหนังสือรู้เรื่องก็ย่อมจะไม่จับใจซึมซาบดี เท่ากับดูละคร(เนื้อไม้ อ้างถึงใน คุณิตสมิต, 2465, หน้า 135-136) ข้อวิพากษ์เกี่ยวกับบทละครพูดคำ กลอนเรื่องพระร่วงโดยนักเขียนนามปากกาว่า เนื้อไม้ แสดงให้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนรูปแบบการ ละครให้มีความรวดเร็วและและสมจริงนั้นมีเป้าประสงค์ที่จะทำให้ผู้ชมเกิดความเข้าใจในสาระของ เรื่องราวที่การจะสื่อสารมากกว่าสิ่งใด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วงที่ถูก สร้างสรรค์ขึ้นใน พ.ศ. 2460

การแบ่งเรื่องออกเป็น 5 องค์ 11 ตอน 6 ฉาก เป็นลักษณะเด่นของละครฉบับดังกล่าว รวมถึงเพิ่มตัวละครและเนื้อเรื่องที่ที่เปิดโอกาสให้ผู้ชมได้เห็นพฤติกรรมและความรู้สึกนึกคิดของ ตัวละครทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายขอมซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างจากละครรำแบบดั้งเดิม พระราชาธิบาย ถึงที่มาของชื่อตัวละคร ลักษณะตัวละคร เครื่องแต่งตัวละคร เครื่องโรง ฉาก ฯลฯ นับเป็นหลัก สำคัญอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์พระร่วงฉบับนี้ ความยาวของละครถูกแบ่ง ออกเป็นทั้งสิ้น 5 องค์และแยกย่อยอีกเป็นองค์ละ 2 - 3 ตอน ไม่เพียงทำให้บทละครฉบับนี้มีความ ยาวมากขึ้นกว่าฉบับก่อนหน้า แต่ทำให้แต่ละองค์แต่ละตอนมีการกำหนดฉากไว้เฉพาะ

ฉากที่ชาวบ้านร่วมกันทำการออมใต้น้ำแล้วมีทหารขอมมาสอดแนม, เหตุการณ์ที่พระ ร่วงคาดคะเนว่าขอมจะยกทัพมาตีละโว้, ฉากที่ชาวละโว้ซ่อมแซมม้ายของตนไว้รับศึกขอม

เหตุการณ์ที่ชาวละโว้ขอให้กองทัพจากสุโขทัยมาช่วย ฉากพระร่วงหนีไปสุโขทัยโดยมีนายบุญและนายมีติดตามไปด้วย ฉากพระร่วงลาสิกขาบทก่อนถูกอัญเชิญขึ้นครองราชย์และฉากที่ชาวเมืองสุโขทัยร่วมกันอัญเชิญพระร่วงขึ้นครองราชย์แล้วจึงรวมละโว้เข้ากับเมืองสุโขทัยนั้นเป็นฉากที่ถูกเพิ่มเติมขึ้น

ศาสตราจารย์กิตติคุณ นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล ให้สัมภาษณ์เรื่องเล่าจากอาจารย์มนตรี ตราโมทเมื่อครั้งทรงละครเรื่องพระร่วง ถึงฉากทำชะลอมใสน้ำว่า ต้องมีพิธีบวงสรวงของพระร่วง ต้องใช้พาทย์รวมทั้งเพลงสาธุการ มีผู้ยกธารขนาดเอกเข้าไปประกอบในฉาก หากแต่มีพระราชกระแสน้ำสั่งให้ยกกระดานเอกออกไปเสีย คงเหลือแต่ฆ้องวงใหญ่ ตะโพนและฉิ่ง โดยรับสั่งว่า สุโขทัยไม่มีระนาด แต่ต่อเมื่อฉากนี้ถูกปรับปรุงใช้สำหรับเล่นละครเรื่องจึงทรงตัดฉากนี้ออกไป(พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ, 2554, หน้า 27 - 28) สะท้อนให้เห็นถึงความใส่ใจพระราชหฤทัย การศึกษาประวัติศาสตร์ของความรู้ทุกแขนงไม่เว้นแม้แต่ศิลปะการแสดงเพื่อสร้างสรรค์บทละครฉบับนี้ให้สมจริงและเกิดความสมบูรณ์มากที่สุด

ความพิถีพิถันของพระราชนิพนธ์พระร่วงฉบับนี้คือวิธีการนำเสนอบทละครที่มีประเด็นสำคัญคือคุณลักษณะอันประเสริฐของผู้นำที่แก้ปัญหาด้วยปัญญา วิธีการรอมชอมปัญหาท่ามกลางอุปสรรคและการเมือง ความเสียสละส่วนตนเพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองและพฤติกรรมอันดีของข้าราชการและประชาชน ผ่านตัวละคร ทั้งกลุ่มละโว้และสุโขทัย

ทั้งนี้บทพระราชนิพนธ์และการแสดงละครเรื่องพระร่วงสำนวนนี้ยังปรากฏร่องรอยการสอดแทรกเรื่องการแสดงคำสรรเสริญในที่สาธารณะตามพระราชประสงค์ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์คือคำว่า ซโย อันมีที่มาจากไซโย ซึ่งมีที่มาจากการปรับคำร้องในตอนท้ายของเพลงสรรเสริญพระบารมี ซึ่งเกิดจากทรงมีพระวิจารณ์การขับร้องเพลงดังกล่าวที่ว่า “ดูถวายชัชชนะนี้” ซึ่งฟังแล้วคล้ายกับการขับร้องว่า “ดูจะถวายชัชชนะนี้” จึงทรงเปลี่ยนคำลงท้ายใหม่เป็น “ซโย” เช่นเดียวกับการที่ทรงเปลี่ยนคำรับบทพากย์เจรจา โจนซึ่งเป็นมหรสพหลวงในรัชกาลของพระองค์ให้เปลี่ยนจากคำว่า “เพี้ย” ซึ่งดูไม่มีความหมายเป็นคำว่า “ซโย” ซึ่งทำให้บทพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงสำนวนนี้ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เมื่อถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับการแสดงความรักและศรัทธาที่ประชาชนแสดงต่อพระมหากษัตริย์ด้วยการเปล่งคำว่า “ซโย” บ่อยครั้งตลอดเรื่อง เช่นเดียวกับเมื่อการแสดงตอนท้ายที่พระร่วงจะว่ากลอนบทละครว่า

“...ช่วยกันเต็มใจไฝ่ผดุง

บำรุงทั้งชาติศาสนา,

ให้อยู่จนสิ้นดินฟ้า;

วัฒนาเถิดไทย, ไชโย!”

[คนอื่นก็ร้อง “ไชโย” ตาม](พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2535, หน้า 118)

พระร่วงฉบับกลอนบทละครนี้ได้รับความนิยมมากจนถึงปัจจุบันเพราะยังคงเป็นต้นฉบับบทละครที่กรมศิลปากรนำมาใช้เผยแพร่จนทุกวันนี้

พระร่วงฉบับบทละครร้อง กล่าวคือการละครอย่างหนึ่งที่เริ่มพัฒนาขึ้นมาแต่ปลายรัชสมัยสิ้นเกล้ารัชกาลที่ 5 และเฟื่องฟูอย่างถึงที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 6 มีลักษณะเป็นละครเวทีที่ดำเนินเนื้อเรื่องด้วยการขับร้องเป็นสำคัญ โดยอาจจะมียุทพุดแทรกบ้างเพียงสั้น ๆ กระนั้นบางเรื่องอาจแสดงโดยใช้เพลงขับร้องตั้งแต่ต้นตลอดเรื่องโดยไม่มีบทพูด พระราชนิพนธ์บทละครร้องกว่า 7 เรื่องตลอดรัชกาลในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อนพระราชนิยมได้อย่างชัดเจน

สำหรับบทละครร้องเรื่องพระร่วงนี้เป็นบทละครร้องที่สร้างสรรค์ขึ้นในปีสุดท้ายของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวควบคู่กับเรื่องละครร้องเรื่องสาวิตริ ดังนั้นการจัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่บทละครจึงกระทำภายหลังสิ้นรัชกาล บทละครถูกสร้างสรรค์จากเค้าโครงพระร่วงฉบับพูดคำกลอนที่นิพนธ์ไว้อย่างรัดกุมละเอียดถี่ถ้วนดีแล้วทั้งบท คำพากย์เจรจา เพลงประกอบการแสดง ฉาก เครื่องโรง เครื่องแต่งกาย ฯลฯ โดยพระองค์มีพระราชประสงค์ให้จัดการแสดงเป็นทำนองลิเบรโตของโอเปรา ที่มีดนตรีแบบเฉพาะบทละคร แต่ยังมีได้ปรับปรุงจนแล้วเสร็จ จึงดำริให้ใช้ดนตรีแบบเก่าไปก่อน(กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ม.ป.ป. อ้างถึงใน สานติภักดีคำ, 2504, หน้า 23)

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้อธิบายไว้ใน หนังสือ งานละครของสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยามว่า บทละครร้องพระร่วงสำนวนนี้ทรงตัดตอนทำชลอมใส่เนื้อและฉากกรงนครออกมาทั้งหมดรวมถึงทรงตัดตัวละครที่มีชื่อ, มีบท, จาก 20 เหลือ 12 ,ทรงตัด 5 องค์ เหลือ 4 องค์, 11 ตอน เหลือ 6 ตอน, 6 ฉาก เหลือ 5 ฉาก(ปิ่น มาลากุล, 2539: 132) ทั้งนี้ทรงตัดเพลงที่เดิมเคยบรรจุอยู่ในการแสดงฉบับพูดคำกลอนออกราว 20 เพลงจากกว่า 100 เพลง อย่งไรก็ตามเมื่อเทียบเคียงบทละครร้องเรื่องพระร่วงฉบับที่พิมพ์เผยแพร่ กับ ลายพระราชหัตถเลขาบทละครร้องพระร่วงพบว่า ฉบับที่พิมพ์เผยแพร่นั้นมีการตัดตอนบทละครร้องออกเสียมากจึงมิได้ตรงตามบทละครฉบับพระราชหัตถเลขา

บทละครร้องเรื่องพระร่วงฉบับที่พิมพ์เผยแพร่นี้จะเน้นบทละครของตัวละคร พระร่วงเป็นสำคัญเช่นฉบับกลอนบทละครและพูดคำกลอน หากแต่เพิ่มบทบาทของนายมันปิ่นยาวพรานชาวละโว้ให้มีบทบาทมากยิ่งขึ้น ทั้งบทเจรจาที่แสดงความคิดเห็นเรื่องบ้านเมืองและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์และแผ่นดิน ดังนั้นลักษณะของนายมันปิ่นนั้นย้าชัดถึงการ

คุณลักษณะของกองกำลังเสือป่าในพระองค์และมีบทบาทอย่างสูงเมื่อครั้งนำออกแสดงเผยแพร่ครั้งหนึ่งในรัชกาลของพระองค์ ณ พระราชนิเวศมฤคทายวัน โดยทรงร่วมแสดงเป็นนายมันป็นยาวด้วย

(ร้องปีแก้วน้อย)

อนิจจา! พ่อเจ้าทูนหัว
 ช่างยอมตัวฝากภัยไม่ย่อหย่อน;
 เพราะเธอรักประชาชนรากร
 จะสู้จรู๋ตรงเข้าพงไพร
 หวังเอาตนเป็นประหนึ่งเหยื่อ
 ล่อลือของร้ายมุ่งหมายให้
 ติดตามตัวเธอเชื่อไป
 นายไหนจะเป็นเหมือนนายเรา?
 แค้นในอ้ายขอมสามาญ
 ทั้งสงสารพระร่วงทรงเศร้า
 จะเตลิดตายเสียแม้ยังเยาว์
 ชาวละโว้คงเศร้าโศกครัน

(ร้องฝรั่งควง)

ขอให้เทวาสุรารักษ์
 ช่วยพิทักษ์พ่อเจ้าจอมขวัญ
 อย่าให้ขอมหยาบหยามตามทัน
 ขอให้มันมอดม้วยกลางพนา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2544, หน้า 137)

ความเปลี่ยนแปลงไปตามรสนิยมและค่านิยมของวัฒนธรรมความบันเทิงของราชสำนักของนาฏกรรมพระร่วง จากการแสดงละครอย่างโบราณ เป็นละครเวทีหรือละครพูดและละครร้องตามลำดับ ซึ่งให้เห็นถึงการผลิตซ้ำของละครเรื่องพระร่วงในหลายรูปแบบที่ไม่เพียงแต่เป็นสิ่งย้าชัดเรื่องพระราชนิยมเป็นการส่วนพระองค์ แต่ยังสะท้อนให้เห็นว่าสาระของบทพระราชนิพนธ์พระร่วงที่ถูกใช้เพื่อสื่อความหมายบางประการ การปรับบทละครในแต่ละฉบับค่อย ๆ สอดแทรกแนวคิดทางการเมืองและการบริหารของพระองค์ในลักษณะ “น้ำซึมบ่อทราย” ที่เป็นลักษณะเด่น

ของกลวิธีการถ่ายทอดนโยบายของพระองค์เพื่อกระตุกสำนึกถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันในแผ่นดินสยามของทั้งข้าราชการไพร่ ข้าราชการและประชาชน

3. เพลงปลุกใจรักชาติและดนตรีเพื่อการฟัง เป็นพัฒนาการของเพลงไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่แท้จริงแล้วมีเค้าร่างเริ่มต้นมาจากแนวคิดเรื่องดนตรีประกอบการแสดงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ เพลงรักชาติบ้านเมือง ที่กลุ่มกองกำลังเสือป่าใช้สำหรับร้องเล่นเพื่อให้เกิดความกลมเกลียวในหมู่คณะ เพลงปลุกใจ เป็นคำเรียก กลุ่มเพลงที่มีสาระคำร้องชักชวนให้เกิดสำนึกรักบ้านเมืองและเป็นหนึ่งเดียวกันของคนในชาติโดยใช้ทำนองดนตรีตะวันตก เพลงชุดดังกล่าวพบว่าถูกนำมาปรับใช้สังคมอย่างแพร่หลายในตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา ดังเกิดวงดนตรีภายใต้หน่วยงานอย่างใหม่ที่ตั้งขึ้นเพื่อดูแลควบคุมและสร้างสรรค์สิ่งบันเทิงให้เหมาะสมกับพลเมืองไทยคือ กรมโฆษณาการ เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2483 ก่อนจะพัฒนาขึ้นเป็นกรมประชาสัมพันธ์อย่างในปัจจุบัน

วงดนตรีสุนทราภรณ์ ภายใต้การควบคุมของนายเอื้อ สุนทรสนานที่เริ่มรวมกลุ่มกันตั้งแต่พ.ศ. 2479 เพื่อประพันธ์เพลงเพื่อใช้ประกอบภาพยนตร์ ก่อนที่จะเข้ารับราชการในกรมโฆษณาการ ปฏิบัติหน้าที่ทางราชการ ในนามวงดนตรีกรมโฆษณาการและใช้เวลาส่วนตัวกับสมาชิกวงในชื่อสุนทราภรณ์ สร้างสรรค์เพลงไทยรูปแบบที่มีสาระทันสมัยบรรเลงด้วยดนตรีตะวันตกที่ฟังง่ายและติดหู เพลงกลุ่มนี้สังคมเรียกกันภายหลังว่า เพลงไทยสากลหรือเพลงลูกกรุง ซึ่งเป็นความบันเทิงที่นิยมของกลุ่มวัยรุ่นยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองควบคู่กับกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นคือลีลาศ

เพลงของครูเอื้อ สุนทรสนานในนามผลงานของวงสุนทราภรณ์ในเบื้องต้นนิยมเลือกคำร้องจาก บทพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะบทพระราชนิพนธ์ล้วนเป็นวรรณกรรมที่ถูกสร้างสรรค์ด้วยภาษาที่อ่อนช้อยงดงามและเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้ฟังได้อย่างดี อีกทั้งบทพระราชนิพนธ์ล้วนถูกนำมาสร้างสรรค์ในรูปแบบของละครอย่างวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมมาแล้ว ดังนั้นผู้บริโภคล้วนคุ้นเคยกับความหมายของบทร้องนั้น ๆ เป็นอย่างดีท่ามกลางรูปแบบการนำเสนอที่เปลี่ยนแปลงไป

บทเพลงยอดนิยมหนึ่งในเพลงที่ติดหูของผู้ฟังและสาระทันสมัยเมื่อครั้งบ้านเมืองต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 นโยบายของกลุ่มผู้นำต้องการให้พลเมืองมีความเชื่อมั่นในความเปลี่ยนแปลงและสำนึกถึงความเป็นพวกพ้องและรักชาติบ้านเมืองเช่นรักตนเองและการเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เริ่มปรากฏร่องรอยของความบาดหมางระหว่างกลุ่มอักษะและสัมพันธมิตร “เพลงไทยรวมกำลัง” เป็นเพลงที่มีท่วงทำนองแบบเพลงมาร์ชตะวันตก ในปี พ.ศ. 2483 สาระคำร้องนำมาจากตอนท้ายของบทละครพูดคำกลอน

และบทละครเรื่อง พระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพลงนี้เป็นเพลงหม่ที่มีการแบ่งช่วงของการขับร้องของผู้ชายและผู้หญิงอย่างเท่าเทียม แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดเรื่องพื้นที่ทางเพศสภาพที่เปิดกว้างเรื่องพื้นที่ของสตรีมากยิ่งขึ้น ดังนี้

- (หม่) ไทยรวมกำลังตั้งมั่น
จะสามารถป้องกันอันตราย
ถึงแม้ว่าศัตรูผู้มีแรง
มายุทธแย่งก็จะปลาดไป
- (หญิง) ขอแต่เพียงไทยเราย่าผลาญญาติ
ร่วมชาติร่วมจิตเป็นข้อใหญ่
- (ชาย) ไทยอย่ามุ่งร้ายทำลายไทย
- (พร้อม) จงพร้อมใจพร้อมกำลังระวังเมือง
- (หญิง) ให้นานาภาษาเขานิยม
ชมเกียรติยศฟูเฟื่อง
- (ชาย) ช่วยกันบำรุงความรุ่งเรือง
- (พร้อม) ให้ชื่อไทยกระเดื่องทั่วโลก
ช่วยกันเต็มใจใฝ่ผดุง
บำรุงทั้งชาติศาสนา
ให้อยู่จนสิ้นดินฟ้า วัฒนาเถิดไทยไชโย

เพลงไทยรวมกำลังนี้มีเพียงแต่เป็นเพลงปลุกใจและเพลงไทยสากลยอดนิยมในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น บทร้องที่มีสาระถึงความสามัคคี สำนึกถึงความเป็นบ้านเมืองและชี้ชวนให้พลเมืองหลอมพลังขับเคลื่อนชาติไทยให้เข้มแข็งปลอดภัยจากผู้รุกรานและยิ่งใหญ่เท่านั้น เพลงไทยรวมกำลังนี้ต่อมาถูกนำมาใช้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการต่อสู้ทางการเมืองที่เกิดจากความขัดแย้งทางความเห็นและการเมืองระหว่างกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยและกลุ่มน.ป.ช. หรือแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติที่กินระยะเวลาแห่งความขัดแย้งยาวนานตั้งแต่ พ.ศ. 2548 - 2552 โดยกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเลือกใช้เพลงไทยรวมกำลังนี้เพื่อปลุกใจมวลชนให้เชื่อมั่นในวิธีการต่อสู้ของตนว่าทำเพื่อชาติบ้านเมืองควบคู่กับเพลงอื่น ๆ ผ่านการร่วมกันร้องเพลงและเปิดเพลงไทยรวมกำลังนี้เป็นระยะตลอดการชุมนุมและการเคลื่อนไหวของ

มวชนกลุ่มดังกล่าวที่นำเอาบทพระราชนิพนธ์พระร่วงมาใช้เพื่อยืนยันแนวคิดของกลุ่มตนเอง
อาจจะเปลี่ยนแปลงไปจากการสื่อสารของบทพระราชนิพนธ์ดั้งเดิม

อนึ่ง เพลงไทยรวมกำลังนี้ได้ถูกนำมาสร้างสรรค์ใหม่โดย ครูสำราญ เกิดผล(ศิลปิน
แห่งชาติสาขาศิลปะการแสดงดนตรีไทย ประจำปีพุทธศักราช 2548) ได้ประพันธ์เพลง ไทยรวมกำลัง
เถา โดยคงบทร้องและทำนองแบบเพลงไทยสากล มาถอดเป็นเพลงไทยอัตร่าจังหวะ 2 ชั้นสองท่อน
และขยายขึ้นเป็นอัตร่าจังหวะ 3 ชั้นและตัดลงเป็นชั้นเดียวจนครบเป็นเพลงเถา โดยทุก ๆ เที้ยวที่ 2
ของการบรรเลงจะดำเนินทำนองที่แปลกไปจากเที้ยวแรกเรียกว่า เที้ยวเปลี่ยน และบรรเลงท้ายเพลง
ด้วย เพลงสู้ไม่ถอย ซึ่งเป็นหนึ่งในเพลงประจำการชุมนุมของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อ
ประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 และบรรเลงเผยแพร่เพื่อแสดงถึงจุดยืนทาง
ความคิดเรื่องบ้านเมืองของศิลปินไทยผู้หนึ่งที่ทำให้วรรณกรรมพระร่วงได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นผ่าน
เพลงไทยรวมกำลังในอีกรูปแบบหนึ่ง

เพลงคำปฎิญาณ เป็นเพลงไทยสากลที่ครูเอื้อ สุนทรสนานบรรจุคำร้องบทพระราช
นิพนธ์เรื่องพระร่วงและประพันธ์ทำนองสากลขึ้นใหม่ ทั้งนี้บทร้องเพลงคำปฎิญาณนี้เดิม
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงบรรจุคำร้องในลักษณะของเพลงดับ ร้องด้วยเพลงไทยเดิมและ
พระราชทานเป็นบทร้องของกองกำลังเสือป่า ประกอบไปด้วยเพลง 3 เพลง คือ พัดชา สร้อยเพลง
และฝรั่งร่ำทำ ต่อมาตัดลงเหลือแต่เพลงสร้อยเพลง เพลงเดียวเท่านั้นซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้ใช้
เป็นบทเรียนสำหรับนักเรียนชั้นร้องในชั้นประถมและมัธยมศึกษา(พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ,
2554, หน้า 15)

ใครมาเป็นเจ้าเข้าครอง	คงจะต้องบังคับขับไล่
เคี้ยวเชิญยื่นคำกราไป	ตามวิสัยเชิงเช่นผู้เป็นนาย
เขาจะเห็นแก่หน้าคำเชื้อ	จะนับถือพงศ์พันธุ์นั้นอย่าหมาย
ไไหนจะต้องเหน้อยยากลำบากกาย	ไไหนจะอายุทั่วทั้งโลกา
เพราะฉะนั้นชวนกันสวามีภักดี	จงรักร่วมชาติศาสนา
ยอมตายไม่เสียดายชีวา	เพื่อรักษาอิสระคณะไทย
สมานสามัคคีให้คืออยู่	จะสู้ศึกศัตรูทั้งหลายได้
กวรวคิดงานจงใจ	เป็นไทยจนสิ้นดินฟ้า

เพลงคำปฏิญาณนี้มีสาระในลักษณะปลุกใจโดยมุ่งเน้นที่ความสามัคคีและชี้ชวนให้เกิดความจงรักภักดีต่อที่พึ่งของประชาชนนั่นก็คือ ชาติและศาสนา ทำนองในเบื้องต้นมีลักษณะเนิบช้าแล้วจึงเปลี่ยนเป็นเพลงจังหวะมาร์ชเพื่อให้เกิดความฮึกเหิมในการขับร้องและการฟัง เช่นเดียวกับ เพลงไทยสามัคคี ที่ครูเอื้อ สุนทรสนานประพันธ์ทำนองโดยมีร้อยตรีเจน ศรีพระราม ช่วยเรียบเรียงดนตรี คำร้องนำมาจากบทละครคำกลอนเรื่อง พระร่วง พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงพระราโชวาทที่พระร่วงประทานแก่ชาวเมืองสุโขทัยเมื่อครั้งเสด็จขึ้นครองราชย์ เนื้อเพลงมีเนื้อหาปลุกใจให้คนรักชาติและมีความสามัคคี

อย่าเห็นแก่ตัวมัวพะวง	ลุ่มหลงริษยาไม่ควรที่
อย่าต่างคนต่างแข่งกันแย่งดี	อย่าให้ช่องไพร่ที่มุงร้าย
แม้เราริษยากันและกัน	ไม่ช้าพลันจะพากันฉิบหาย
ระวังการยุยงส่งร้าย	นั่นแหละเครื่องทำลายความสามัคคี
คณะใดศัตรูผู้ฉลาด	หมายมาดทำลายให้เร็ววี
ก็ยุแยกให้แตกสามัคคี	เช่นกษัตริย์ลิจฉวิวงศ์โบราณ
พราหมณ์ผู้เดิยวรับใช้ไปยุเหย	สาระแนยุชาติให้แตกฉาน
จนเวลาศัตรูจู่ไปราญ	มัวเกียวกันเสียการเสียนคร
ฉะนั้นไซ้ขอไทยจงร่วมรัก	จงร่วมสมัครสโมสร
เอาไว้เพื่อเมื่อมีไพร่รอน	จะได้สู้ศัตรูด้วยเต็มแรง

ทำนองเพลงที่เนิบช้าแตกต่างจากเพลงไทยรวมกำลังและเพลงคำปฏิญาณนั้นทำให้เพลงไทยสามัคคี มีความนุ่มนวลสมกับเป็นบทที่ออกมาจากพระโอบอุ้มของพระร่วงผู้เป็นกษัตริย์ และเป็นการย้ำชัดว่า การสร้างสรรค์เพลงปลุกใจและดนตรีเพื่อการฟังที่ได้รับแรงบันดาลใจจากบทร้องเรื่องพระร่วงฉบับ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง 3 เพลงนี้ถูกนำมาสร้างสรรค์และประดิษฐ์ใหม่ในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง สาระที่นำเสนอหลักคือ เรื่องของความสามัคคี สำนึกรักชาติ ความเป็นพวกพ้อง ที่แม้ว่าเวลาจะผ่านไปยาวนานแค่ไหนก็ยังเป็นสิ่งที่สังคมเรียกร้องให้เกิดขึ้นอยู่เสมอ

4. เพลงไทยและการละเล่น เพลงไทยหรือที่ปัจจุบันถึงจำแนกให้แตกต่างจากเพลงที่บรรเลงขับร้องด้วยเครื่องดนตรีอย่างไทยและขับร้องด้วยภาษาไทยด้วยการเดิมคำว่า เดิม นั้นเป็นหนึ่งในวัฒนธรรมสำคัญของชาติด้านดุริยางคศิลป์ พัฒนาการของเพลงและดนตรีไทยนั้นเป็นการสืบทอดมาตั้งแต่แผ่นดินอยุธยาและเกิดการปรับปรุงสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในยุครัตนโกสินทร์ กระนั้น

ความพิเศษของเพลงไทยคือ สำเนียงภาษาต่างชาติที่สะท้อนผ่านวิธีการบรรเลงเพลงไทย ไม่เพียงแต่สำเนียงเพลงชาติต่าง ๆ ที่ทำให้รสของเพลงไทยมีความหลากหลายและแตกต่างกัน บทร้องก็มีความสำคัญเฉกเดียวกัน บทร้องเพลงไทยโดยมากมักจะเป็นการคัดเลือกวรรณคดีที่เป็นที่นิยมตัดใจความสำคัญมาใช้เป็นบทร้องให้เหมาะสมกับสำเนียงเพลงที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ไว้ ตารางที่ 4-1 บทร้องเพลงไทยจากวรรณคดีเรื่องพระร่วง

เพลง	ผู้ประพันธ์	ที่มาของบทร้อง
ขอมทอง เถา	หลวงประดิษฐไพเราะ (สร ศิลปบรรเลง)	บทละครรำ
เขมรเหลือ เถา	นายมนตรี ตราโมทและนายเฉลิม บัวทั้ง	บทละครรำ/กลอนบทละคร
เขมรเอวบาง เถา	จางวางทั่ว พาทยโกศล	กลอนบทละครเรื่องขอมคำดิน
เขมรล่อองค์ เถา	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	ปรับปรุงจากบทละครรำ
เขมรพายเรือ เถา	นายมนตรี ตราโมท – นายเฉลิม บัวทั้ง	บทละครเรื่องเรื่องพระร่วง และบทละครรำ
เพลงเขมรปากท่อ เถา	พระยาประสานดุริยศัพท์(แปลก ประสานศัพท์), หลวงประดิษฐ ไพเราะ(สร ศิลปบรรเลง), จางวางทั่ว พาทยโกศล	ปรับปรุงจากบทละครรำ
เพลงเขมรน้อย เถา	นายปน นิลวงศ์	กลอนบทละคร
เพลงเขมรชมดง เถา	นายบุญยงค์ เกตุคง	บทละครรำ
ขอมใหญ่ เถา	หลวงประดิษฐไพเราะ (สร ศิลปบรรเลง)	บทละครร้อง
เพลงขอมระทม เถา	นายจันทร์ ไทวิสุทธิ	ตับเรื่องพระร่วง
เพลงขอมทรงเครื่อง เถา	นายมนตรี ตราโมท	บทละครรำ

ตารางที่ 4- 1 (ต่อ)

เพลง	ผู้ประพันธ์	ที่มาของบทร้อง
เพลงขอมกล่อมลูก เถา	เรืออากาศเอก โองการ กลีบชื่น นายบุญยงค์เกตุคง นายเฉลิม บัวทั้ง	บทละครรำ
เพลงขอมเงิน เถา	หลวงประดิษฐไพเราะ (สร ศิลปบรรเลง)	บทละครรำ

วรรณกรรมพระร่วงเป็นหนึ่งในวรรณกรรมที่ถูกคัดมาใส่บรรจุเป็นคำร้องเพลงไทยหลายเพลง เนื้อเพลงที่ถูกบรรจุใช้สำหรับขับร้องโดยมากได้รับแรงบันดาลใจจากวรรณกรรมเรื่องพระร่วงฉบับกลอนบทละครและพระร่วงฉบับละครพูดคำกลอน

ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า เพลง เขมรชนบท เถา นายทรัพย์ นุตสถิตย์ได้ประพันธ์ขึ้นโดยภายหลังได้ถูกปรับปรุงทำนองให้มีความสละสลวยยิ่งขึ้น มีลักษณะแตกต่างจากบทร้องของเพลงอื่น ๆ คือ คำร้องได้รับแรงบันดาลใจจากวรรณกรรมเรื่องพระร่วง แต่เป็นการประพันธ์บทร้องขึ้นใหม่ โดยนำเสนอในมุมมองของ พญาเคโงที่กลายเป็นขอมคำคืน ดังนี้

ในสารานันว่าท่านขุนขอม	พาพวกพร้อมชีวาม้วยอาลัย
มากลับกลายเป็นศิลาหน้าอัครราชย์	ดั่งหนึ่งปั้นปักดินสิ้นทุกนาย
ข้าพระบาทสืบคูจิงรัฐัด	คิดคัดเค้ามูลทูลถวาย
แม้นมิจริงดั่งสิ่งข้าบรรยาย	ขอถวายชีวามมีได้บาทงส์
พอเสร็จสาราพักตราเสร่า	อูระเร่าร้อนตรึงตะลึงหลง
เสโทไหลซาบลงอาบองค์	สุดจะทรงชลนาให้อาดูร

เช่นเดียวกับ เพลงขอมโบราณ เถา นายจิต เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้ประพันธ์ขึ้นจนครบเป็นเพลงเถา เมื่อประมาณ พ.ศ.2485 โดยบทร้องชั้นเดิวนำมาจากในดับของคำคืนพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ส่วนบทร้อง 3 ชั้นและ 2 ชั้นนั้นเป็นบทประพันธ์ขึ้นใหม่

บัดนี้เกิดคนดีมีฤทธิ์เลิศ

ประกอบเกิดกับเมืองเรืองมหันต์

นามนายร่วงฤทธาศักดาครัน	ตำแหน่งนั้นสุขุโทษัยชัยชาญ
สถานชะลอมใต้น้ำนำมาให้	ไม่รู้ว่าไหลฝั่งแน่นเป็นแก่นสาร
ตั้งแต่นี้ก็มพุชจะทรุดชาน	กรรมบันดาลเกิดเหตุให้เป็นไป
พญาเดโชวิชาชาญชัย	พึงตรัสชัดใจก็ทูลสนอง
ว่าข้าขอรับจับตัวนายกอง	ช่วยน้ำฉลองพระเดชพระคุณ

ความพิเศษของเพลงไทยกว่า 14 เพลงที่ใ้ขับร้องจากวรรณกรรมเรื่องพระร่วง ผู้วิจัยมีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ผู้ประพันธ์เลือกใช้เพลงไทยสำเนียงทั้งเขมรทั้งหมด ประการหนึ่งเพราะสำเนียงเพลงคือสำเนียงเขมร ดังนั้นการเลือกใช้คำร้องควรมีสาระที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรอาติ เรื่องขอมคำดิน หรือเจ้าเมืองขอม ซึ่งปรากฏเด่นชัดในวรรณกรรมพระร่วง อีกประการหนึ่งคือ ปรากฏของผู้ประพันธ์และบรรจเพลง ที่มีความเข้าใจเรื่องประวัติศาสตร์และสังคมราชสำนักสยาม มาแต่อดีตว่ามีความสัมพันธ์กับขอม วัฒนธรรมที่เคยมีอำนาจรุ่งเรืองมาก่อน ดังนั้นจึงเลือกบรรจคำร้องที่เกี่ยวข้องกับพระร่วงด้วยเพลงไทยสำเนียงเขมร

กลอนบทละครและกลอนบทละครรำพระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ยังเป็นที่นิยมในการคัดคำร้องมาใช้บรรเลงและขับร้องในเพลงไทยตามแต่ผู้ประพันธ์จะกำหนด ในขณะที่ที่ปรากฏว่าดัดเรื่องขอมคำดินก็เป็นหนึ่งในบทร้องที่ถูกมาใช้สร้างสรรค์ใหม่ในเพลงไทย รวมถึงเรื่องพระร่วงก็ยังเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการประพันธ์บทร้องอย่างใหม่ที่ได้นำโครงมาจากวรรณกรรมเรื่องพระร่วงอีกด้วย

ขณะที่วรรณกรรมเรื่องพระร่วงฉบับในหลวงรัชกาลที่ 6 เป็นที่นิยมในหมู่นักประพันธ์เพลงไทยที่คัดสรรเพลงไทยสำเนียงเขมรมาประพันธ์จนครบเป็นเพลงเถา อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่า มีเพลงไทยสำเนียงฝรั่งอีกเพลงหนึ่งจากแผ่นเสียงโบราณชื่อว่า ฝรั่งสำรวล เพลงสองชั้นสำเนียงฝรั่ง ไม่ทราบผู้ประพันธ์ถูกบันทึกลงบนแผ่นเสียงปาโลโฟน (Parlophon) ซึ่งเป็นวัตุดิบที่กเสียงที่ต้องสั่งจากต่างประเทศซึ่งเป็นที่นิยมในยุครัชกาลที่ 7 บันทึกไว้ว่า “เรื่องเรือพระร่วง แม่ขุนนากับพวก ร้องส่งพิณพาทย์” แม้ว่าเสียงเก่าที่ถูกบันทึกไว้จะขาดหายไปบางส่วนซึ่งผู้เขียน ได้คัดคำร้องที่พอฟังชัดเจนความว่า

“เรือของเราออกแล้ว	คูมันเล่นไปพันคืน
.....
หัวเราะคำราม	ขับขานก็ก้องมาในนที
เรือของเราของใคร	สำราญบานใจ

สัปดาห์เรือพระร่วง	ดั่งดวงแก้ว
เข้ามาแล้วในผดุง	กรุงสยาม
ทั้งเขตคั่นมันคง	อันสงคราม
หมายปราบปราม	ศรีกรุงบำรุงไทย
ที่พวกเราได้เฉลี่ย	เข้าเสียทรัพย์
ให้สมกับรักษาดี	ไม่หวาดไหว
สร้างเรือรบครบครัน	เข้าทันใด
ให้มีชัย โยยิ่ง	เป็นมิ่งเมือง

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏผ่านงานนาฏดุริยางค์ศิลป์นั้น โดยมากได้รับอิทธิพลจากความแพร่หลายของบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่นำมาปรับปรุงและประยุกต์ใช้เพื่อนำเสนอใหม่ให้เหมาะสมตามยุคสมัยทั้งการละครและการดนตรี จากการแสดงร้องรำหรือขับลำนำอย่างโบราณ เป็นการละครที่มีการสื่อสารอารมณ์ความรู้สึกและดนตรีสำหรับการฟังเพื่อสื่อสารสาระความหมาย กระนั้นอิทธิพลของคติความเชื่อที่มีบทบาทต่องานศิลปกรรมการแสดงนี้ยังส่งผลให้องค์ประกอบแวดล้อมของพระร่วงที่ปรากฏในสังคมไทยเป็นแรงบันดาลใจต่อศิลปินในการสร้างสรรค์ผลงานเพื่อนำเสนอมุมมองด้านอื่น ๆ ด้วย อาทิ เพลงเขมรชนบท ที่นำเสนอมุมมองของพญาเดโช ตัวละครสำคัญตัวหนึ่งในบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงหรือบทร้องและเพลงรำโทนที่แสดงความชื่นชมต่อ ยุทโธปกรณ์สำคัญที่ได้พระราชทานนามว่าพระร่วง อย่างไรก็ตามแม้การสร้างสรรคานาฏกรรมดุริยางกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับพระร่วงในปัจจุบันเสมือนว่าเป็น “ศิลปกรรมพื้นสมัย” หากแต่บทพระราชนิพนธ์ที่ถูกนำมาบรรจุนในเพลงไทยสากลหรือถูกนิยามขึ้นภายหลังตามสาระของคำร้องว่า เพลงปลุกใจนั้น ยังถูกนำเสนอผ่านสื่อสาธารณะมาจนถึงปัจจุบันเมื่อเกิดเหตุการณ์ความแตกแยกทางความคิดของสังคมไทย

ปรากฏการณ์ทางสังคมเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ฝังแน่นในสำนึกของคนท้องถิ่นและดำรงอยู่คู่สังคมไทยเรื่อยมา จึงเป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่า การแต่งเติมคติความเชื่อเรื่องพระร่วงให้เป็นไปตามความต้องการของพื้นที่และสังคม มีลักษณะเช่นเดียวกับการบันทึกประวัติศาสตร์ที่ต้องการบอกเล่าเรื่องราวในอดีต เพื่อใช้ประโยชน์จากคติความเชื่อในการสลายความเหลื่อมล้ำทางสังคมซึ่งมีวิธีการสื่อสารแตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา ทั้งการนำคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมารองรับอำนาจความชอบธรรมของผู้ปกครองจนถึงผู้นำท้องถิ่น หรือคติความเชื่อมารองรับชุดความคิดเรื่อง “ความเป็นหนึ่งเดียวกัน” ความเป็นมาเป็นไปและความเป็นหมู่เป็นพวก

ของกลุ่มชน ภายใต้ภาพลักษณ์ของสังคมไทยที่มีศูนย์รวมใจร่วมกันคือสถาบันพระมหากษัตริย์จนกลายเป็นภาพลักษณ์ที่ค้ำจุนในสายตาของผู้คนทั้งภายในและภายนอกประเทศ เรื่องเล่าที่นำเสนอชีวิตวีรบุรุษหรือกษัตริย์ที่เชื่อว่าเคยมีตัวตนจึงเป็นแบบอย่างทางด้านศีลธรรมจรรยาที่ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพประชากร ด้วยการสอนสั่ง วางแนวทางในการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกัน ธรรมชาติ ด้วยกุศโลบายอย่างการประนีประนอมคือ ที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างสรรค์คติความเชื่อเรื่องพระร่วงนี้ไว้อย่างหลากหลายในงานศิลปกรรม ที่มีพัฒนาการสืบเนื่องมาเพื่อตอบสนองกับรสนิยมของคนในสังคม นำไปสู่การประยุกต์และสร้างสรรค์คติความเชื่อที่อยู่คู่กับท้องถิ่นให้เป็นพลังสร้างสรรค์ที่มากกว่าเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ แต่เป็นกลวิธีในการโต้ตอบกับการทำงานของภาครัฐ กระนั้นการที่คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังคงปรากฏอยู่ในสังคมไทยและสังคมท้องถิ่นนั้น เพื่อรองรับกับความเดือดร้อนของประชาชน ยังเป็นภาพสะท้อนที่ทำให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ ที่ไม่สามารถพึงพาได้โดยแท้ ประชาชนจึงยังโหยวีรบุรุษทางความเชื่อที่มีอายุย้อนกลับ

บทที่ 5

การดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย

พระร่วงเป็นสำนึกร่วมด้านความเชื่อที่คนในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่ในภูมิภาคอีสานมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตำนานเรื่องเล่าของรัฐสุโขทัยที่รับรู้ ถ่ายทอด สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ทั้งยังมีบทบาทต่อผู้คนและสังคมที่ประจักษ์ชัดในระดับมหภาค ทำให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังคงสามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ประเด็นนี้ผู้วิจัยจึงนำเสนอรูปแบบการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทยที่ปรากฏและปรับตัวให้เข้ากับพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองความต้องการของคน กลุ่มคนและสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับชื่อบ้านนามเมืองและสถานที่

ความผูกพันระหว่างผู้คนกับถิ่นที่อยู่ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชนอย่างง่าย คำเรียกถิ่นฐานบ้านเมือง ซึ่งนิยมนำเอาเรื่องเล่าที่โดดเด่นและความเชื่อประจำถิ่นมาใช้ในการอธิบายบอกเล่าความเป็นมาเป็นไปของชุมชนตนเอง ดังเช่นพื้นที่ที่มีการแพร่กระจายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงอย่างเข้มข้นที่น่านามบุคคลสำคัญทางตำนานมาใช้ในการบอกเล่าความสำคัญของถิ่นฐานของตนว่ามีความเก่าแก่และผูกพันกับบุคคลผู้อาจมีเคยตัวตนอย่างพระร่วง

1. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับชุมชนและตัวตน

การนำเรื่องเล่าประจำถิ่นมาเป็นส่วนหนึ่งในการบอกที่ไปที่มาของชุมชนและตัวตนกำลังเป็นที่นิยม เพื่อตอบสนองกับกิจกรรมการท่องเที่ยว ดังปรากฏกระบวนการสร้างตัวตนของชุมชนแห่งใหม่ที่ใช้วิธีการเชื่อมโยงตัวตนกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเข้ากับตัวตนของชุมชนในหลายพื้นที่ ปรากฏการณ์เช่นนี้นับเป็นวิธีการใช้ประโยชน์จากความร่ำรวยของชุดข้อมูลทางวัฒนธรรมในสังคมไทย เพื่อสร้างเอกภาพของพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเป็นผลจากการแข่งขันด้านการจัดการชุมชนและธุรกิจการท่องเที่ยว

1.1. วัดมหาธาตุ สุโขทัย

พระร่วงปราบขอมคำคืน เป็นวลีนิยมชนิดผู้คนในสังคมไทยนึกถึงเมื่อกล่าวถึงวีรบุรุษประจำรัฐสุโขทัย เรื่องเล่าที่ปรากฏในแบบเรียนภาษาไทยระดับชั้นประถมศึกษาที่เรียนขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมสำคัญเรื่องนี้โดยอ้างอิงจากหลักฐานที่ทรงพบเห็นด้วยพระองค์เองเมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินยังหัวเมืองทางเหนือ ในขณะที่ยังคงดำรงพระอิสริยยศเป็นมกุฎราชกุมาร พระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงในพระองค์

จึงส่งเสริมให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานอยู่ในท้องถิ่นมีความสมจริงในวรรณกรรม

ภาพที่ 5-1 วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย

พระร่วงบุตรนายคางเครา เจ้าพนักงานช่วยน้ำเมืองละโว้ที่ลี้ภัยทางการเมืองมาผนวชที่วัดกลางเมืองสุโขทัย เป็นองค์ประกอบหนึ่งของเรื่องเล่าที่ใช้ พุทธสถานขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่กลางกำแพงเมืองอย่างวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย ที่รอบบริเวณขุดล้อมด้วยสระน้ำขนาดใหญ่ มีเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ศิลปะสุโขทัย รายล้อมด้วยปราสาททั้ง 4 ทิศ และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระสาวกเดินประทักษิณ โดยรอบเป็นจุดเด่นของวัด ทิวบริเวณแห่งนี้ประกอบไปด้วยศาสนสถานสำคัญ อาทิ มณฑปขนาดใหญ่ที่ประดิษฐานพระอัฐารศ พระวิหารหลวง เจดีย์ราย ฯลฯ วัดหลวงแห่งนี้จึงเป็นสถานที่อ้างอิงของตำนานดังกล่าว

ภาพที่ 5-2 ภาพถ่ายสถานที่พบขอมคำดิน จากหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง

“...ก่อนศิลาซึ่งสมมติเรียกกันว่าขอมคำดินนี้ อยู่ในลานพระมหาธาตุข้างด้านใต้ ที่ยังแลเห็นได้นั้นเป็นรูปมน ๆ คล้ายหัวไหล่นก ถ้าเมื่อต่อศิระเข้า ก็พอจะดูคล้ายรูปคน โผล่ขึ้นมาจากดินเพียงหน้าอกได้ ศิลาชิ้นนี้เบียดอยู่กับฐานพระเจดีย์องค์หนึ่ง แต่บัดนี้เจดีย์นั้นพังเสียแล้ว...” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2504, หน้า 110) บทพระราชวินิจฉัยส่วนพระองค์ในวรรณคดีนิราศเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงนี่เองที่เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการพรรณนาเหตุการณ์พระร่วงปราบขอมคำดินในพระราชนิพนธ์ประเภทบทละคร จนกลายเป็นอัตลักษณ์สำคัญของพระร่วงว่าเป็นผู้มีวาจาสิทธิ์ปราบขอมคำดินให้กลายเป็นศิลา

ภาพที่ 5-3 ศิลาขอมคำดิน

ภาพที่ 5-4 สถานที่พบขอมคำดินสภาพปัจจุบัน

ต่อมาศิลาขอมคำดินนี้ถูกเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง เพราะคนในท้องถิ่นเชื่อว่ามีคุณวิเศษในทางการรักษาพิษจากแมลง จึงถูกกะเทาะทำลายเพื่อนำไปใช้รักษา

อาการและเก็บไว้บูชา เพราะเชื่อว่าก้อนศิลานี้เกิดจากการแสดงอภินิหารของพระร่วง ทำให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังคงผูกพันกับพุทธสถานแห่งนี้อยู่เสมอ เพราะวัดมหาธาตุเป็นศาสนสถานสำคัญที่ได้รับการยกย่องในระดับชาติว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัยอันงดงามและยิ่งใหญ่ อีกทั้งบริเวณที่เคยพบก้อนศิลาที่ถูกอ้างอิงว่าเป็นร่องรอยของขอมดำดิน ได้มีการกำหนดตำแหน่งไว้โดยเฉพาะด้วยการสร้างแท่นปูนขนาดใหญ่ทับบริเวณที่เคยพบศิลาขอมดำดิน เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวที่มีการรับรู้เรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วงเกิดจินตภาพทางวรรณคดีประกอบการชื่นชมโบราณสถาน

1.2. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชนาลัย

ศาสนสถานสำคัญอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดสุโขทัยที่มีความผูกพันกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชนาลัย อันเป็นพื้นที่ที่มีการซ้อนทับทางวัฒนธรรมหลายยุคสมัยที่สะท้อนผ่านโบราณสถาน ส่วนสำคัญวัดที่สามารถมองเห็นได้จากระยะไกล คือ พุทธปรางค์ประธานขนาดใหญ่ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบอยุธยา ที่ด้านหลังมีเจดีย์ทรงกลมที่ยอดทลายลง เป็นแกนกลางของวัดอยู่ภายในกำแพงแก้วทำจากศิลาขนาดเตี้ยซึ่งเป็นคตินิยมแบบเขมรโบราณ ที่สะท้อนให้เห็นถึงโบราณสถานที่ถูกซ้อนทับด้วยพื้นที่การใช้สอยของวัดปัจจุบัน

ภาพที่ 5-5 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชนาลัย

“พระยาอภัยคามินีจึงเอาเจ้าอรุณราชกุมารเป็นพระยาในเมืองสัจฉนาลัย ก็ได้นามว่าพระยาร่วง และพระองค์จึงให้สร้างวิหารทั้ง 5 ทิศ สร้างพระจำลองไว้แทนพระองค์คือพระมหาธาตุและพระระเบียงสองชั้น แล้วเอาแลงทำเป็นค้ายและเสาโคมรอบพระวิหาร...”(กรมศิลปากร, 2555, หน้า 65) ที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารเหนือ ตอนอรุณราชกุมารมีความตอนหนึ่งกล่าวถึง พระราชดำริในการสร้างศาสนสถานของพระร่วงโดยมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สรีสัจฉนาลัย ที่เป็นวรรณกรรมสนับสนุนความสำคัญของสถานที่แห่งนี้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระร่วงผู้นำรัฐสุโขทัย

ภาพที่ 5-6 เจดีย์ยอดควั่นหรือเจดีย์พระลือ

ทั้งนี้วรรณกรรมฉบับชาวบ้านยังมีเรื่องเล่าถึงการสร้าง เจดีย์ยอดควั่นและพระปรางค์ประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สรีสัจฉนาลัยในอีกลักษณะหนึ่ง ดังมีเรื่องเล่าว่า พระร่วงและพระลือ 2 พี่ - น้องต่างแข่งกันสร้างพระปรางค์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ทั้ง 2 พระองค์ต่างสรรค้สร้างเจดีย์ตามพระประสงค์ พระร่วงได้สร้างพระปรางค์องค์ใหญ่ พระลือได้สร้างเจดีย์ทรงกลมองค์เล็ก พระร่วงเห็นว่า เจดีย์ของพระลืองดงามกว่า ก็ไม่พอพระราชหฤทัย พระองค์จึงเตะยอดเจดีย์ของพระลือจนหักด้วยฤทธานุภาพของพระร่วง ยอดเจดีย์ของพระลือนั้น ไปตกลงยังวัดราชบูรณะ จังหวัดพิษณุโลกที่อยู่ห่างออกไปราว 105 กิโลเมตร พระลือทรงเสียพระทัยมากจึงเดินหายลงลำน้ำยมไปตราบทุกวันนี้ เรื่องเล่าดังกล่าวนี้เป็นเรื่องเล่าของชาวบ้านที่ใช้ในการอธิบายความเป็นมาของ

เจดีย์สำคัญของวัดว่าเกิดขึ้นด้วยพลังบารมีของกษัตริย์สุโขทัยทั้ง 2 พระองค์ การที่ยอดเจดีย์ไปตกลงยังบริเวณวัดราชบูรณะ เมืองพิษณุโลก ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารพิษณุโลก สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรชินราช แม้เป็นเรื่องเล่าเชิงอภินิหารที่เกินกว่าความเป็นจริง ทำให้เรื่องเล่าเหล่านี้เป็นเพียงวรรณกรรมความบันเทิงของชาวบ้าน อันสะท้อนสัมพันธ์ภาพระหว่างเมืองโบราณทั้งสุโขทัยและพิษณุโลกให้ยังคงอยู่ในรูปแบบของตำนานที่มาจากโบราณสถานทางศาสนา

ภาพที่ 5-7 ยอดเจดีย์พระลือที่ถูกเชื่อว่าตกลงภายในวัดราชบูรณะ จังหวัดพิษณุโลก

ความสำคัญของสถานที่ซึ่งถูกกล่าวถึงในวรรณกรรมประวัติศาสตร์อย่างพงสาวดารเหนือควบคู่กับวรรณกรรมชาวบ้านอีกประเด็นหนึ่งคือ การประดิษฐานรูปเคารพพระร่วง – พระลือที่จำลองไว้ภายในกุฏิรูปแปดเหลี่ยมหน้าพระอุโบสถของวัด เพื่อให้ประชาชน ได้สักการะ เพราะพระร่วง – พระลือเป็นสัญลักษณ์ของการทำนุบำรุงศาสนา และการสร้างสัมพันธ์ภาพของพื้นที่ ดังนั้นการดำรงคติความเชื่อเรื่องพระร่วงให้ยังคงอยู่กับพื้นที่ ทั้งในฐานะของพระพุทธรูปประจำถิ่น โบราณสถานทางประวัติศาสตร์อันเป็นสถานที่กำเนิดพระกฐสำคัญที่พบบริเวณฐานเจดีย์พระลือที่เรียกว่า พระร่วงหลังรางปืน ซึ่งเป็นพระพิมพ์บูชาที่แพร่หลายในกลุ่มของนักสะสมวัดดุมงคล จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุมีความสำคัญในฐานะของพื้นที่ประวัติศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

1.3. เชนางทอง

เชนางทอง เป็นภูเขาหินในหมู่บ้านวังพาน ตำบลเขาคีรีส เขตอำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร มีตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงความว่า นางทองเป็นสตรีผู้มีรูปโฉมงดงาม วันหนึ่งนางถูกพญานาคกลืนเข้าไปในท้อง พระร่วงมาพบจึงได้เข้าช่วยเหลือโดยใช้อิทธิฤทธิ์ของพระองค์ ดึงนางทองออกมาจากคอกพญานาค เมื่อพระร่วงได้พบนางทองก็มีใจเสนาหา ต่อมาจึงได้อภิเษกเป็นพระมเหสี อยู่มาวันหนึ่งพระร่วงได้เสด็จกลับกรุงสุโขทัย พระมเหสีทองได้ไปซักผ้าอ้อมที่สระน้ำ เพื่อจะไปตากยังบริเวณลานโล่ง ไร่ต้นไม้ปกคลุมที่พระร่วงทรงสถาปไว้ให้เป็นพื้นที่สำหรับนางทองตากผ้าอ้อม วันหนึ่งระหว่างที่นางทองกำลังตากผ้าอ้อมนางทองก็กลัวว่าผ้าอ้อมจะไม่แห้งจึงพูดขึ้นว่า “ตะวันเอื่อยอย่ารีบจร นกน้อยอย่ารีบนอน หักไม้ค้ำตะวันไว้ก่อน กลัวผ้าอ้อมจะไม่แห้ง” สิ้นคำกล่าวของนางทองแล้ว ดวงอาทิตย์ก็ไม่ยอมเคลื่อนที่จนกระทั่งผ้าอ้อมแห้งแล้ว จึงได้โจรต่อไปบนเขาใกล้กันนั้นเองมีสระน้ำที่พระร่วงได้เลี้ยงจระเข้ไว้ ครั้งนั้นจระเข้เกิดหิวขึ้นมาจึงคาบนางทองไป เพื่อนำไปเป็นอาหาร เป็นเวลาเดียวกันกับที่พระร่วงกลับจากสุโขทัยพอดี เมื่อไม่พบนางทอง พระองค์จึงตรัสถามหานางทองจากบรรดาสัตว์ทั้งหลาย อาทิ นก กวาง สัตว์เหล่านั้นก็กล่าวกับพระร่วงว่า จระเข้คาบนางทองไปเสียแล้ว พระร่วงได้ยั้งคั้งนั้นก็ติดตามไปทันที จนพบจระเข้ที่คาบนางทองอยู่ แต่นางทองได้สิ้นใจเสียแล้ว พระร่วงทรงเสียพระทัยมาก จึงสถาปจระเข้ให้เป็นหินตรงนั้น

ภาพที่ 5-8 ลานตากผ้าอ้อม

ความสำคัญของเขานางทองนี้ยังปรากฏในศิลาจารึกนครชุม ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 52 – 57 ความว่า “...ณะนั้นไชรั พระยาศรรณมิกราชาให้ไปพิมพ์เอารอยตีน... พระเจ้าถึงสิงหล อันเหยียบเหนือจอมเขาสุมนกูฎบรรพต ประมาณเท่าใดเอามาพิมพ์ไว้ จุ่มคนทั้งหลายแท้... อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองศรีสัชนาลัยเหนือจอมเขา... อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนือจอมเขาสุมนกูฎ อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองบางพานเหนือจอมเขานางทอง...”(กรมศิลปากร, 2526, หน้า 39) พระราชดำริทางพระพุทธศาสนาผ่านข้อความข้างต้นที่ผู้นำรัฐสุโขทัยมีพระประสงค์ให้มีการทำพิมพ์รอยพระบาทเพื่อประดิษฐานไว้ยังภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในพื้นที่การปกครองของรัฐนั้น สะท้อนให้เห็นภาพอาณาเขตทางวัฒนธรรมของรัฐสุโขทัยที่ผนวกเอาพื้นที่ของจังหวัดกำแพงเพชรในปัจจุบันเข้าเป็นหนึ่งเดียวกัน แม้ว่ารอยพระพุทธรบาทที่เคยประดิษฐานอยู่บนเขานางทองในปัจจุบันถูกจัดแสดงและเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 5-9 โบราณสถานบนเขานางทอง

ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ทางความเชื่ออันเป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาท ที่มีมุขปาฐะท้องถิ่นเป็นแรงสนับสนุนให้พื้นที่ยังมีความสำคัญ แม้ว่าพื้นที่ของโบราณสถานแห่งนี้ค่อนข้างห่างไกลจากเมืองกำแพงเพชรราว 30 กิโลเมตร มีการแบ่งพื้นที่เพื่อจัดตั้งวัดสำหรับชุมชน และสภาพการจัดการพื้นที่ของเขานางทองในปัจจุบันนี้จะมีความเสื่อมโทรมลงมาก แต่เขานางทองก็ยังได้รับความสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐในฐานะของโบราณสถาน บนเขานางทองนั้นมีลักษณะเป็นแนวยาว

มีบันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ด้านบนมีเจดีย์ขนาดใหญ่สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ฐาน กว้างราว 12 เมตร ก่อด้วยอิฐปน ไม้ ไกลกันนักเป็นฐานอาคารที่สันนิษฐานว่าจะเป็น วิหาร ที่มีความยาว 13 เมตร กว้าง 5 เมตร ร่องรอยบริเวณวิหารนี้เองที่ถูกเชื่อว่าเป็นบริเวณที่ พระร่วงสถาปไว้ให้นางทองผาอำม

แม้ว่าเขานางทองที่มีความสำคัญทั้งในเรื่องของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์และตำนานเรื่องเล่า โดยตั้งซ้อนทับอยู่กับเมืองบางพาน เมืองโบราณร่วมสมัยกับรัฐสุโขทัย ที่มีเส้นทางถนนพระร่วงมาถึงจะเป็นสถานที่ที่มีคติความเชื่อเรื่องพระร่วงเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่กลับมิได้รับความสนใจนัก ส่วนหนึ่งเพราะโบราณสถานที่ยังคงหลงเหลืออยู่นั้น อยู่ในสภาพชำรุดมาก อีกทั้งความแพร่หลายของเรื่องเล่าระหว่างพระร่วงกับนางทอง เป็นเรื่องแบบเฉพาะถิ่นจึงยังไม่ค่อยเป็นที่รับรู้แพร่หลายต่อสังคม และไม่ได้ถูกนำมาสร้างแรงจูงใจในการจัดการพื้นที่เพื่อให้เกิดเป็นสถานที่สำหรับการศึกษาและการท่องเที่ยว อนึ่งความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับเขานางทองนี้ มีคำอันมีความหมายร่วมกันอยู่ คือ คำว่า “ทอง” ที่อาจมีความหมายถึงแร่ธาตุแท้ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ จึงถูกนำมาใช้เป็นนัยแฝงถึงความรุ่งเรืองของพื้นที่ อาทิ แผ่นดินทอง ยุคทอง เป็นต้น ดังนั้นคำว่าทองจึงมีนัยความหมายในลักษณะเดียวกับคำว่า “ร่วง” ที่แปลว่า เจริญ รุ่งเรือง รุ่งโรจน์ ดังนั้นเขานางทองที่แม้มีอาจหาหลักฐานพิสูจน์เรื่องราวของมหีพระร่วงในตำนานได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล แต่เขานางทองที่มีข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ว่า เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปของ รัฐสุโขทัย ย่อมแสดงให้เห็นถึงพื้นที่ที่เคยรุ่งโรจน์ในธรรม

1.4. ถนนพระร่วง

ถนนพระร่วง เป็นชื่อแนวคันดินที่ ชาวบ้านในแถบจังหวัดกำแพงเพชร สุโขทัย และศรีสัชนาลัยใช้เรียกคันดินที่มีลักษณะเป็นแนวยาวเป็นระยะทางจากอำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชรมายังอำเภอเมืองและมีเส้นทางทอดยาวไปจนถึงอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ในอดีตมีสภาพเป็นคันดินสูงจากพื้นเกษตรที่ชาวบ้านได้อาศัยในการขนย้ายเครื่องมือทำการเกษตร ปัจจุบันถนนพระร่วงเหล่านี้ถูกทำลายไปโดยมาก เป็นผลจากการจัดการขยายถนนทางหลวงและการจัดสรรพื้นที่ทางการเกษตร ถนนพระร่วงนี้มีตำนานเรื่องเล่าว่า พระร่วงทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นเส้นทางการวิ่งว้าวของพระองค์ ความว่า พระร่วงทรงมีพระราชนิมิตในการเล่นว้าว ระหว่างที่พระองค์ได้วิ่งว้าวไปนั้น ได้ใช้เท้าของพระองค์กวาดไปยังพื้นดินเพื่อให้เกิดเป็นคันดินเพื่อใช้ในการสัญจร

ภาพที่ 5-10 ถนนพระร่วงที่อำเภอคีรีมาศ

แนวคันดินที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนเมื่อผ่านประตูเมืองสุโขทัยด้านทิศเหนือไปประมาณ 17 กิโลเมตร จากนั้นร่องรอยคันดินจะก็ได้ขาดหายไปเป็นระยะ ซึ่งเป็นผลจากปะทะเข้ากับทางน้ำธรรมชาติและการจัดการพื้นที่ของคนสมัยหลัง การสำรวจเส้นทางถนนพระร่วงเริ่มต้นขึ้นในบันทึกการเดินทางเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยจากสิ่งที่ทรงได้พบในครั้งนั้นว่า คันดินที่มีความสูงนี้อาจเป็นการขุดเพื่อเอาดินขึ้นมาพูนเป็นคันถนนเพื่อใช้ประโยชน์ในทางเกษตร โดยแนวถนนพระร่วงที่พบเห็นได้ในปัจจุบันมีการอนุรักษ์ไว้ในบริเวณริมทางหลวงชนบทจากเมืองสุโขทัยไปเมืองศรีสัชนาลัย แม้ว่าคันดินที่มีความกว้างราว 5 เมตร ในปัจจุบันถูกปกคลุมไปด้วยต้นไม้จนอาจมองเห็นได้ไม่ชัดเจนนัก

ภาพที่ 5-11 ความกว้างของถนนพระร่วง

อย่างไรก็ตามนักวิชาการทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีจะลงความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า ถนนพระร่วง แท้จริงแล้วเป็นวิธีการจัดการชลประทานของเมืองสุโขทัยเพื่อกิจกรรมทางการเกษตรของคนในรัฐโบราณ ดังนั้นนาม “พระร่วง” ที่ถูกระบุในเส้นทางคันดินโบราณนี้จึงถูกนำมาใช้เพื่อการยกย่องคุณความดีของกระบวนการจัดการปัญหาต่อความแห้งแล้งในอดีต และเสริมภาพลักษณ์พระร่วงในฐานะของผู้สร้างเส้นทางคมนาคมเพื่อการเชื่อมต่อระหว่างดินแดน

1.5. ศาลพระร่วง

ศาลพระร่วง เป็นศาลไม้ขนาดกลางที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้นไว้ยังบริเวณถนนสามแยกบ้านท่าวิเศษ อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ซึ่งเป็นเส้นทางผ่านจากอำเภอศรีสัชนาลัยไปยังอำเภอทุ่งเสลี่ยม อาคารปูนปั้นที่มีรั้วรอบขอบชิด ภายในประดิษฐานเทวรูปชายประทับยืนสวมสิริภรณ์สูง เช่นเดียวกับพระชัยมงคล รอบบริเวณคลาคล่ำไปด้วยตุ๊กตารูปไก่ชนขนาดต่าง ๆ เป็นศาลที่ชาวบ้านตำบลบ้านท่าวิเศษเรียกว่า ศาลพ่อพระร่วง เป็นศาลที่ผู้อยู่อาศัยในบริเวณนี้ให้ความเคารพศรัทธาอย่างยิ่ง แม้ไม่ทราบประวัติความเป็นมาของศาลแห่งนี้แน่ชัด แต่ข้อปฏิบัติที่ชาวบ้านตำบลบ้านท่าวิเศษทำเช่นเดียวกันคือ เมื่อขับรถผ่านบริเวณศาลดังกล่าวนี้ จะต้องชะลอความเร็วรถและบีบแตรเพื่อให้สัญญาณเป็นการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐานภายในศาลแห่งนี้

ภาพที่ 5-12 ศาลพระร่วง

ภาพที่ 5-13 รูปเคารพภายในศาลพระร่วง

ข้อปฏิบัติดังกล่าวเมื่อพิจารณาร่วมกับตำแหน่งของศาลพระร่วงที่อยู่บริเวณบ้านท่าวิเศษนี้ พบว่า การตั้งศาลพระร่วงไว้ในบริเวณดังกล่าวเป็นผลจากคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่คนใน

ท้องถิ่นมีร่วมกัน ดังนั้นการนำเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่นมาประดิษฐานไว้ในบริเวณที่อาจเกิดอันตรายทางการจับจี เป็นวิธีการใช้ศรัทธาความเชื่อเพื่อให้เกิดความระมัดระวังในการจับจีอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นทางบริเวณดังกล่าวนี้มีผู้มีสัตย์ญาณจรรยาเพื่อควบคุมการจับจี อีกทั้งเส้นทางที่ตัดตรงพาดผ่านกับเส้นทางแยกที่ยามค่ำคืน ไม่มีแสงไฟเพียงพอ เป็นโอกาสให้เกิดอุบัติเหตุได้ง่าย ดังนั้นพระร่วงในฐานะของเทพารักษ์ประจำถิ่นจึงมีความสำคัญอีกประการหนึ่งคือการกระตุ้นเตือนสำนึกในการจับจีของคนในชุมชน อนึ่งการที่ศาลและรูปเคารพพระร่วงแห่งนี้ถูกเรียกว่า ศาลพ่อพระร่วงนั้น มิได้เป็นเพียงการแสดงสถานภาพของอำนาจศักดิ์สิทธิ์เพศชายเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันของคนในพื้นที่ที่ยกย่องพระร่วงไว้ในฐานะของ “บิดาแห่งชุมชน”

1.6. อำเภอพรานกระต่าย

อำเภอพรานกระต่าย ได้รับการแบ่งส่วนการปกครองเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดกำแพงเพชรเมื่อ พ.ศ. 2438 มีอาณาเขตเชื่อมต่อกับจังหวัดสุโขทัย แม้มิได้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เช่นเดียวกับพื้นที่อื่น ๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง แต่ก็ปรากฏเรื่องเล่าเกี่ยวกับศรัทธาเชื่อเรื่องพระร่วง ความว่า พระร่วงผู้สุโขทัย ทรงมีนโยบายที่จะขยายพระราชอำนาจให้กว้างขวางและมั่นคง จึงดำริที่จะสร้างเมืองหน้าด่านทุกทิศ ซึ่งได้รับสั่งให้นายพรานผู้ชำนาญเดินป่าออกสำรวจเส้นทางและชัยภูมิที่มีลักษณะดี กลุ่มนายพรานจึงกระจายกันออกสำรวจเส้นทางต่าง ๆ จนกระทั่งได้มาถึงบริเวณแห่งหนึ่ง บริเวณนั้นเป็นที่อยู่ของกระต่ายป่าขนสีทองลักษณะงามมาก นายพรานจึงกราบบังคมขอร้องพระราชอนุญาตจากพระร่วง เพื่อนำกระต่ายขนสีทองตัวนี้มาถวายเป็นราชบรรณาการ นายพรานจึงไปติดตามกระต่ายป่าตัวสำคัญ ณ บริเวณที่พบกระต่าย จนเวลาผ่านไปเนิ่นนาน กระต่ายตัวนั้นสามารถหลบหนีไปได้ทุกครั้ง ด้วยความมานะของนายพราน จึงไปชักชวนเพื่อนฝูงนายพรานช่วยกันจับกระต่ายที่หลบหนีเข้าไปในถ้ำที่มีขนาดเล็ก แม้พยายามหาทางเข้าเท่าไรก็ไม่พบจึงได้ตั้งหมู่บ้านขึ้นหน้าถ้ำ เพื่อเฝ้าคอยจับกระต่ายขนสีทอง ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา หมู่บ้านนั้นได้ขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ จึงเรียกชุมชนนั้นว่า “บ้านพรานกระต่าย” และเป็นชื่ออำเภอในเวลาต่อมา

ภาพที่ 5-14 ถ้ำกระต่ายทอง

ซึ่งคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เกี่ยวข้องกับอำเภอพรานกระต่ายนี้ นับเป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นจนถูกนำเรียกร้อยขึ้นเป็นคำขวัญประจำอำเภอว่า “เอกลักษณ์ภาษาถิ่น หินอ่อน เมืองพาน ตำนานถ้ำกระต่ายทอง เห็ดโคนครองรสดี” เอกลักษณ์ของชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง มีนายพรานเป็นบรรพชนของชุมชนผู้มีความมุ่งมั่นต่อการจับกระต่ายไปถวายพระร่วงจนมาตั้งรกรากจนเกิดเป็นการขยายตัวบ้านเรือนชุมชน ได้รับการยกย่องว่าเป็นวีรบุรุษของท้องถิ่นด้วยการสร้างพื้นที่จำลองถ้ำกระต่ายทองและรูปเคารพของนายพรานไว้ภายในอำเภอเพื่อเป็นที่สักการะของคนในท้องถิ่นให้เกิดความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษที่มีความมุ่งมั่นในการทำคุณสนองต่อพระมหากษัตริย์ ทำให้เกิดชุมชน อีกทั้งอาชีพพรานอันเป็นทักษะในการเลี้ยงชีพด้วยการอยู่ร่วมกับธรรมชาติก็ยังคงเป็นอาชีพที่คนในอำเภอพรานกระต่ายยังใช้เลี้ยงชีพอยู่มากในปัจจุบันเพราะพื้นที่โดยรอบยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้

ภาพที่ 5-15 อุโบสถวัดไตรภูมิ

ทั้งนี้คตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในท้องถิ่นพรานกระต่ายนอกจากจะเป็นการอธิบายความเป็นมา ที่บอกเล่าถึงวิถีชีวิตและอาชีพที่สัมพันธ์กับท้องถิ่น ยังมีเรื่องเล่าที่ถูกนำมาอธิบายความเป็นมาของวัดประจำชุมชนด้วยดังมีเรื่องเล่าว่า มีพรานป่าผู้หนึ่งได้พบกับช้างป่ามีลักษณะงดงามมากผิดกว่าช้างอื่น ๆ จึงนำเรื่องนี้เข้ากราบทูลพระร่วงให้ทรงทราบ พระร่วงจึงได้ส่งอำมาตย์ผู้รู้ตำราคชลักษณ์ มาสอบถามนายพรานผู้นั้นถึงลักษณะช้างที่ได้พบอย่างละเอียด พอทราบว่า เป็นช้างเผือกแน่นอน สมควรนำมาเป็นช้างคู่พระบารมีพระเจ้าแผ่นดิน พระร่วงจึงรับสั่งให้อำมาตย์ผู้ใหญ่นำความ ช้างจำนวนหนึ่ง เดินทางไปนำช้างเข้ามายังเมืองหลวง โดยให้นายพรานเป็นผู้นำทาง คณะผู้จับช้างเดินทางจากเมืองสุโขทัยมาตามถนนพระร่วง เพื่อตามหาช้างเชือกนั้น จนกระทั่งได้พบรอยเท้าและมูลช้างที่ต้องการ จึงติดตามไปเรื่อย ๆ จนพบที่อยู่ของช้าง ความรู้จึงได้ตั้งศาลเพียงตา ทำพิธีบวงสรวงต่อเจ้าป่า ขอนำช้างนี้ไปเป็นของคู่บารมีของพระเจ้าแผ่นดิน และได้บนบานไว้ว่าหากจับช้างได้ในบริเวณใดจะสร้างวัดขึ้นในบริเวณนั้น เพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่เจ้าป่าและเทวดาที่สิงสถิตอยู่บริเวณนั้นด้วย ตามปกติแล้วการจับช้างป่าเป็นเรื่องยาก แต่ช้างเชือกนี้สามารถจับได้โดยง่าย ความรู้จึงนำช้างเผือกกลับไปยังเมืองสุโขทัย ถวายขึ้นระวางเป็นช้างหลวงต่อไป พระร่วงทรงพอพระราชหฤทัยมาก ทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่ทุกคน โดยเฉพาะนายพรานผู้พบช้าง เมื่อได้รับพระราชทานรางวัล ทุกคนที่ระลึกถึงคำบนบานต่อเจ้าป่า เจ้าเขา จึงได้มาลงแรง

ถางป่าบริเวณที่จับช้างได้ เพื่อทำการสร้างวัดขึ้นด้วยเงินทุนที่ได้รับพระราชทานมา เมื่อความทราบถึงพระร่วง พระองค์ก็ทรงอนุโมทนาและสนับสนุนสิ่งของร่วมสร้างวัดแห่งนี้นามว่า วัดไตรภูมิ

วัดไตรภูมิในปัจจุบันตั้งอยู่ในหมู่บ้านวังล่อ ตำบลถ้ำกระต่ายทอง อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร สถาปัตยกรรมภายในวัดเป็นศิลปะรัตนโกสินทร์ ที่บริเวณรอบพระอุโบสถมีการสร้างประติมากรรมรูปช้างหมอบเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าพื้นที่แห่งนี้บริเวณที่ความช้างจับช้างเผือกเพื่อนำไปถวายพระร่วง และได้มาสร้างวัดไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ วัดไตรภูมิแห่งนี้เป็นวัดสำคัญแห่งหนึ่งของอำเภอพรานกระต่าย ที่คนในท้องถิ่นร่วมกันดูแลให้มีความสวยงาม ที่แสดงให้เห็นถึงความตั้งมั่นในพระพุทธศาสนาของคนในท้องถิ่นที่ดำรงอยู่เรื่อยมา

2. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับภูมิทัศน์ธรรมชาติ

นาม พระร่วง ผู้นำรัฐโบราณที่ปัจจุบันอยู่ในอาณาบริเวณพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง ที่มีลักษณะทางสภาพภูมิศาสตร์อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าและภูเขาซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธารสายสำคัญ ที่หล่อเลี้ยงผู้คนและชุมชนมาแต่อดีต จึงเป็นฐานทางความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ อันเป็นกระบวนการสร้างความตระหนักรู้เรื่องการพึ่งพาอาศัยระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ดังนั้นพื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ทางนิเวศน์ที่กำเนิดขึ้นพร้อมทั้งมีความเชื่อดั้งเดิมเป็นพื้นฐานจึงถูกนำมาผนวกเข้ากับคติความเชื่อเรื่องบุคคลสำคัญประจำถิ่นเพื่อเติมเต็มเรื่องเล่าวิบุรุษให้มีความสมบูรณ์ในขณะที่เป็นแนวทางในการสร้างกฎเกณฑ์เพื่อความสมดุลในการดำรงอยู่ร่วมกัน

1. เขาหลวง

เขาหลวง อยู่ภายใต้ความดูแลของอุทยานแห่งชาติรามคำแหง อำเภอกีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย มีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลกว่า 1,200 เมตร มีลักษณะเป็นเทือกเขาเรียงตัวอย่างสลับซับซ้อนจากทางทิศเหนือไปทางทิศใต้ มียอดเขาสำคัญทั้งสิ้น 4 ยอดได้แก่ ยอดเขาภูกา ยอดเขานารายณ์ ยอดเขาพระเจดีย์และยอดเขาพระแม่ย่า เขาหลวงนี้สามารถมองเห็นได้ตั้งแต่ในระยะไกล มีพรรณไม้สำคัญได้แก่ ไม้ประเภทเบญจพรรณ พืชสมุนไพรและว่าน เป็นที่อยู่แหล่งใหญ่ของสัตว์ป่า อาทิ วัวแดง หมูป่า เก้ง เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและถ้ำต่าง ๆ ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเส้นทางธรรมชาติ

ภาพที่ 5-16 ยอดเขาหลวงสุโขทัย

เขาหลวงแห่งนี้มีสถานที่ซึ่งมีความใกล้เคียงกับจุดเริ่มต้นของการกำเนิด พระร่วง ในตำนานนิทานหลายสำนวน เพราะเป็นภูเขาใหญ่สำคัญใกล้เมืองสุโขทัยที่ถูกกล่าวถึงในจารึก อีกทั้งยังมีการพบเทวรูปสำคัญที่ประดิษฐานอยู่ในถ้ำเชิงเขาด้านตะวันตกของเขาหลวงที่คนสุโขทัยเรียกว่า พระแม่ย่า ทำให้เขาหลวงถูกเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่ กษัตริย์สุโขทัยพระองค์หนึ่งเสด็จพระราชดำเนินมาบำเพ็ญเพียรและได้พบกับนางนาคจนกำเนิด พระร่วง ผู้ที่ต่อมาได้ปกครองเมืองสุโขทัย กอปรกับร่องรอยทางธรรมชาติที่สามารถเสริมจินตภาพของเรื่องเล่าให้มีความสมบูรณ์ในตอนต้น ทำให้เขาหลวงแห่งนี้มีความน่าสนใจในทางประวัติศาสตร์ควบคู่กับความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ

ภาพที่ 5-17 ปล่องนางนาค

เส้นทางศึกษาธรรมชาติที่อุทยานแห่งชาติรามคำแหงได้กำหนดสำหรับนักท่องเที่ยวนั้น มิได้นำเสนอเพียงสิ่งมหัศจรรย์อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของธรรมชาติเท่านั้น เพราะตลอดเส้นทาง จนถึงยอดเขาหลวงก็จะปรากฏร่องรอยสถานที่อันผูกพันกับตำนานวีรบุรุษของคนสุโขทัยอยู่เป็น ระยะ บริเวณความสูง 3,320 เมตรจากเชิงเขาเป็นสถานที่ที่ถูกเรียกว่า ปล่องนางนาค ที่มีเรื่องเล่า ท้องถิ่นว่า ปล่องแห่งนี้เส้นทางที่มารดาของพระร่วงผู้เป็นนาคใช้เสด็จขึ้นมายังเมืองมนุษย์ โพรงหินที่อยู่ในเส้นทางเดินขึ้นยอดเขาหลวง ขนาดกว้าง 0.5 เมตร ยาว 1.5 เมตร มีความยาวไม่ สิ้นสุดที่คนท้องถิ่นเชื่อว่านอกจากจะเป็นเส้นทางเชื่อมต่อไปยังเมืองบาดาลแล้ว ปล่องนางนาคนี้ยังเป็นเส้นทางที่สามารถเชื่อมไปยังเมืองเก่าสุโขทัยที่อยู่ห่างออกไปกว่า 40 กิโลเมตร อย่างไรก็ตาม เมื่อได้พิสูจน์ด้วยการใช้ลูกดิ่งวัดระยะพบว่า ปล่องนางนาคแห่งนี้มีความลึกเพียง 11 เมตร ที่เชื่อม ไปยังถ้ำแห่งหนึ่งบริเวณตีนเขาหลวง มิได้มีเส้นทางเชื่อมต่อไปยังเมืองสุโขทัยแต่อย่างใด ปัจจุบัน

บริเวณปล่องนางนาถถูกล้อมด้วยรั้วไม้เพื่อป้องกันอันตรายของนักท่องเที่ยวที่ไม่ชินเส้นทางและเป็นจุดแวะพักของนักเดินทาง อีกทั้งยังมีการนำรูปเคารพสตรีที่แสดงกิริยานั่งสงบด้านหลังเป็นประติมากรรมรูปนาคมาประดิษฐานไว้อย่างง่าย ๆ เพื่ออธิบายความสำคัญของบริเวณปล่องธรรมชาติและเป็นที่สักการะบูชาของนักเดินทางอีกแห่งหนึ่ง

ภาพที่ 5-18 ถ้ำมเหรก

เหนือขึ้นมาจากปล่องนางนาคราว 400 เมตร คือบริเวณที่อุทยานแห่งชาติรามคำแหงจัดไว้สำหรับให้นักท่องเที่ยวพักแรม ซึ่งจากบริเวณนี้สามารถเชื่อมต่อไปยังยอดเขาสำคัญต่าง ๆ ได้ รวมทั้งถ้ำแห่งหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วง คือ ถ้ำมเหรก คำว่า มเหรกนี้เชื่อว่าเป็นการผิดเพี้ยนมาจากคำว่า ไม่เห็นรก เพราะมีเรื่องเล่าว่า เมื่อนางนาคทราบว่าตนตั้งครรภ์ได้กลับขึ้นมายังเมืองมนุษย์เพื่อคลอดบุตรเป็นฟองไข่ไว้ยังถ้ำแห่งหนึ่งบนเขาหลวง ถ้ำแห่งนี้จึงถูกเชื่อว่าเป็นสถานที่กำเนิดพระร่วง ตัวถ้ำมีลักษณะเป็นเพิงผา อยู่ห่างจากสถานที่พักแรมราว 40 เมตร รอบ ๆ ถ้ำถูกปรกคลุมด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่จนทำให้พื้นที่โดยรอบมีลักษณะครึ้มกว่าบริเวณอื่น ใกล้กันนั้นมีลำธารขนาดเล็กไหลผ่าน ปัจจุบันถ้ำแห่งนี้มีการนำพระพุทธรูปปางนาคปรกมาประดิษฐานไว้ให้นักท่องเที่ยวสักการะบูชาอีกด้วย

ภาพที่ 5-19 ประตูประร่วง

ความพิเศษอีกประการของร่องรอยเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏอยู่รายรอบเขาหลวงนี้คือ ประตูประวัติศาสตร์ ที่มีทั้งสิ้น 4 ประตู ได้แก่ ประตูป่า ประตูมะค่า ประตูเปลือยและประตูพระร่วง ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้อาจได้แนวคิดมาจากเรื่อง “ประตูป่า” หรือเส้นทางที่ปรกคลุมไปด้วยป่าไม้ที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องการปกป้องอันตรายจากภูติผีวิญญูณ และเครื่องสักการะของชาวล้านนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเพณีเป็งที่เป็นการต้อนรับพระเวสสันดรกลับคืนสู่พระนคร สำหรับประตูพระร่วงนั้นถูกระบุว่า อยู่ทางทิศใต้ของสวนลุ่มที่อยู่บริเวณเชิงเขาหลวงซึ่งเชื่อว่าบริเวณแห่งนี้เป็นที่ที่พระร่วงใช้เดินทางเสด็จมาเล่นว่า อันเป็นจุดเริ่มต้นของ “ตำนานพระร่วงวิ่งว่าว” ก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปวิ่งว่าวยังบริเวณอื่น ๆ ต่อไป

2. รอยครุฑฐานพระร่วง

รอยครุฑฐาน – รอยอันตะพระร่วงเป็นภาษาทางการที่ใช้ในการอธิบายร่องรอยธรรมชาติลักษณะกลมที่ปรากฏใกล้กัน 2 รอย รอยหนึ่งมีขนาดใหญ่กว่า อีกรอยหนึ่งมีขนาดเล็ก ร่องรอยลักษณะดังกล่าวพบทั้งสิ้น 2 แห่ง แห่งหนึ่งอยู่ในบริเวณเชิงเขาหลวงทางทิศใต้ไปทางจังหวัดกำแพงเพชรและพื้นที่บริเวณป่าชุมชน ตำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร ที่คนในท้องถิ่นเรียกว่า “กระโปกพระร่วง”

รอยกระโปกพระร่วงที่ปรากฏอยู่บริเวณเชิงเขาหลวงนั้น อยู่ในเส้นทางเดินเท้าที่ห่างจากที่ทำการอุทยานแห่งชาติรามคำแหงใช้ระยะเวลาราว 45 นาที เส้นทางราบซึ่งเป็นพื้นที่เปิดให้

ชาวบ้านสามารถเข้ามาหาของป่าประเภทผักและเห็ดได้อย่างเสรีทำให้เส้นทางค่อนข้างสะดวกสบาย และเป็นที่รู้จักของคนในพื้นที่เป็นอย่างดี เส้นทางบริเวณเชิงเขาแม้ว่าจะมีจำนวนต้นไม้ขนาดใหญ่ไม่ได้หนาแน่นนัก แต่เส้นทางที่ชันนานไปกับลำธารขนาดเล็กที่เมื่อเข้าฤดูน้ำหลากก็จะไม่สามารถพบเห็นร่องรอยสำคัญทางตำนานต่าง ๆ ได้นั้น อาจมิได้ถูกนำเผยแพร่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับประชาชนทั่วไป แต่กลับเป็นที่รู้จักของผู้คนและชุมชนที่ยังคงมีวิถีชีวิตอ้างอิงกับป่าไม้

ภาพที่ 5-20 รอยอ้นทะเลพระร่วงบริเวณอุทยานแห่งชาติรามคำแหง

หลุมหินทรายหน้าเรียบจำนวน 2 หลุมที่อยู่ชิดติดกัน มีน้ำขังอยู่ตลอดปี เพราะเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางน้ำจากเขาหลวง มีขนาด กว้าง 35 เซนติเมตร ยาว 51 เซนติเมตร ลึก 40 เซนติเมตร และกว้าง 30 เซนติเมตร ยาว 27 เซนติเมตร ลึก 39 เซนติเมตร ที่ชาวบ้านในแถบอำเภอคีรีมาศ เรียกว่า กระโปกพระร่วง มีตำนานเรื่องเล่ากล่าวว่า เด็กชายร่วงวิ่งว่ามาตามเทือกเขาหลวงสุโขทัย เมื่อใกล้ถึงบริเวณเชิงเขาได้สะดุดขาตัวเอง ล้มลงเป็นรอยอ้นทะเลของเด็กชายร่วงมาจนถึงปัจจุบัน ร่องรอยหลุมดังกล่าวนี้เป็นเส้นทางเข้า – ออกในการเดินเข้าป่าเขาหลวงของชาวบ้านเพราะเป็นเขตต่อเนื่องกับพื้นที่เกษตรกรรมและป่าสาธารณะที่มีได้ขึ้นอยู่กับที่ทำการอุทยานแห่งชาติ รอยกระโปกพระร่วงจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินเข้าสู่ป่า มีสถานะเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านต้องทำความเคารพด้วยการบอกกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการเข้าป่า และบอกกล่าวขอของป่าเพื่อ

การยังชีพหรือเลี้ยงชีพ ข้อบังคับประการหนึ่งที่คนในพื้นที่รับรู้ร่วมกันคือ ห้ามนำภาชนะใด ๆ ตักน้ำออกจากรอยกระโปกพระร่วงทั้ง 2 นี้ เพราะจะทำให้เกิดอุทกภัยต่อชุมชนได้

ภาพที่ 5-21 ลานพม่าลับหอก

บริเวณดังกล่าวนี้นอกจากจะมีเรื่องเล่าและร่องรอยเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงแล้วยังปรากฏร่องรอยการลับคมใบมีด บริเวณลานหินทรายขนาดใหญ่ทางทิศเหนือของรอยกระโปกพระร่วงขึ้นไปราว 100 เมตร ทางน้ำธรรมชาติที่เป็นทางหินภูเขาเนื้อเรียบสลับกับร่องน้ำเล็ก ๆ ที่บริเวณขอบหินเหนือร่องน้ำมีรอยคล้ายรอยขีดจากของมีคม ทำให้บริเวณดังกล่าวนี้ถูกเรียกว่า ลานพม่าลับหอก ซึ่งมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการทำสงครามของรัฐสุโขทัยว่าเป็นบริเวณที่กองทัพพม่ากลุ่มหนึ่งได้มาทำการตั้งค่ายบริเวณป่าเชิงเขาหลวงและเลือกบริเวณแห่งนี้เพื่อเตรียมอาวุธในการทำสงครามกับสุโขทัย ซึ่งเมื่อพิจารณาลักษณะทางกายภาพของร่องรอยบนหินทรายดังกล่าวนี้แล้วพบว่า ลานพม่าลับหอกนี้อาจเป็นบริเวณที่ชาวบ้านที่เข้ามาหาของป่าใช้ลับมีด เพราะหินทรายตามธรรมชาตินั้นมีคุณสมบัติที่ดีในการลับของมีคมอยู่แล้ว อีกทั้งบริเวณดังกล่าวนี้ยังเป็นทางน้ำที่

สะดวกต่อการใช้ลับมีด การนิยามความหมายเรียกบริเวณแห่งนี้ว่า ลานพม่าลับหอก นั้นอาจเป็นการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่โดยอาศัยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่มาสนับสนุน

ภาพที่ 5-22 รอยกระโปกพระร่วง ตำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร

ขณะที่รอยอันตะพระร่วงที่ปรากฏอยู่ในป่าชุมชน ตำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชรนั้น มีลักษณะเป็นลานหินสีน้ำตาลแดงขนาดใหญ่ ปรากฏมีหลุมขนาดเล็กอยู่คู่กัน 3 แห่ง โดยแต่ละหลุมนั้นจะมีหลุมขนาดเล็กและขนาดใหญ่อยู่คู่กัน หลุมใหญ่มีความกว้างประมาณ 10 – 15 เซนติเมตร หลุมขนาดเล็กมีความกว้างประมาณ 5 เซนติเมตรบริเวณหลุมทั้ง 3 แห่งนี้มีน้ำขังอยู่ตลอดปี แม้มิได้อยู่ในบริเวณเส้นทางน้ำเช่นเดียวกับ รอยกระโปกพระร่วงที่บริเวณเขาหลวง เรื่องเล่าเกี่ยวกับร่องรอยดังกล่าวมิได้แตกต่างจากที่เขาหลวงมากนัก เพียงแต่ระบุว่า เมื่อพระร่วงพระองค์นี้เป็นหนุ่มวัยฉกรรจ์ พระองค์ได้วิ่งจากเมืองสุโขทัยมายังลานว่าวบริเวณดังกล่าวได้เกิดสะดุดล้มลง พร้อมกับกล่าววาจาด้วยความตกพระทัยว่า “หินอ่อน หินอ่อน” หินบริเวณดังกล่าวจึงยุบตัวลงเป็นรอยของลับพระร่วงโดยมิได้ทำให้พระองค์บาดเจ็บ พระร่วงเห็นดังนั้นจึงใช้วาจาสิทธิ์อธิษฐานให้รอยหินดังกล่าวนี้มีน้ำขังอยู่ตลอดไป เพื่อเป็นน้ำให้สัตว์ป่าได้ดื่มกินสืบไป วาจาที่พระร่วงเปล่งออกมาว่า หินอ่อนนั้นอาจเป็นการปรุงแต่งเรื่องราวของชาวบ้านในภายหลังเพื่อให้สอดคล้องกับสินค้าเศรษฐกิจของอำเภอพรานกระต่ายที่ได้ถูกยอมรับว่ามีคุณภาพดี และมีราคาแพงนั้นก็คือ การทำสัมปทานหินอ่อน โดยเฉพาะหินอ่อนสีเขียวอมเทา

ภาพที่ 5-23 รอยกระโปกพระร่วงทั้ง 3 แห่ง

ภาพที่ 5-24 พื้นที่การรักษและบำบัดอาการด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน

ในอดีตรอยกระโปกพระร่วง จังหวัดกำแพงเพชรนี้เป็นเส้นทางป่าชุมชน ที่ชาวบ้านใช้เดินทางเพื่อผ่านไปหาของป่า และเป็นที่อยู่ของบรรดาสัตว์ป่าขนาดเล็ก อาทิ กระต่ายป่า ไก่ป่า

หมู่บ้าน ชาวบ้านชุมชนท่าไม้ที่เลี้ยงชีพด้วยการหาของป่าจึงมีข้อปฏิบัติร่วมกันอย่างหนึ่งคือ เมื่อผู้ใดกลับออกมาจากการหาของป่าแล้ว หากมีน้ำดื่มที่เหลือจากการนำติดตัวไป ก็จะเทไว้ภายในหลุมรอยกระโปกพระร่วงเหล่านี้ เพื่อเป็นการทำทานแก่บรรดาสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่อาศัยอยู่ในบริเวณป่าชุมชน แต่ปัจจุบันรอยหินธรรมชาติที่มีร่องเล่าการแสดงอิริหารของพระร่วง ได้ถูกนำมาผนวกเข้ากับความสำเร็จเรื่องน้ำศักดิ์สิทธิ์ เพราะน้ำที่อยู่ในบริเวณรอยกระโปกพระร่วงนี้ไม่เคยเหือดแห้งเลยแม้อยู่ในช่วงฤดูที่ร้อนและแห้งแล้ง บริเวณดังกล่าวจึงถูกใช้ประโยชน์ในลักษณะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อการรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน น้ำจากรอยหินธรรมชาติที่มีร่องเล่าทางตำนาน ถูกนิยามขึ้นมาใหม่ว่า “บ่อน้ำทิพย์พระร่วง” และถูกนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในการบำบัดอาการด้วยการดื่มน้ำจากหลุมหินดังกล่าวนี้

3. โขกพระร่วงลงพระขรรค์และโขกหินฝนมิด

โขกพระร่วงลงพระขรรค์ คือ ร่องน้ำจากช่องเขาที่อยู่ลึกเข้าไปในบริเวณเขากี้ว้ายมา แนวทิวเขาประตักษ์อันเป็นส่วนหนึ่งของเขาหลวง เทือกเขาขนาดใหญ่ที่โอบล้อมด้านหลังเมืองสุโขทัย พื้นที่บริเวณช่องเขานี้เป็นทางน้ำสำคัญขนาดกลางซึ่งชาวบ้านในสุโขทัยเรียกว่า "โขก" คำว่า โขก ตรงกับคำว่า โกรกธาร หรือ ไตรกธาร ในภาษาไทยภาคกลางและคำว่า โสก ในภาษาถิ่นอีสาน ที่หมายถึง แอ่งลึกหรือน้ำไหลจนเป็นร่องลึก

ภาพที่ 5-25 โขกพระร่วงลงพระขรรค์

โศกพระร่วงลงพระขรรค์ มีลักษณะเป็นน้ำผาหินกระหนาบอยู่ทั้งสองข้างมีลักษณะสูงชันมากกว่า 20 เมตร ความกว้างรวม 4 เมตร เหตุที่มีลักษณะเช่นนี้ผู้เชี่ยวชาญธรณีวิทยาได้อธิบายว่าเกิดจากรอยแตกของภูเขาหินบริเวณโศกพระร่วงนี้ ซึ่งเกิดขึ้นเองด้วยปรากฏการณ์ทางธรรมชาติกล่าวคือ เกิดจากการหดตัวของหินหรือถูกบีบอัดจากการเกิดแผ่นดินไหวนั้นทำให้ ผิวธรณีสึกขาคด ลักษณะการสึกขาคดของหินยุคไซลูเรียน – ดีโวเนียน(SD) คือ หินควอทไซต์ ซึ่งเป็นประเภทหินที่จะขาดในแนวตรง และตอนบนของเขาที่เป็นหินฟิลไลต์สามารถผุพังละลายได้ง่ายจึงผุกร่อน กลายเป็นร่องน้ำไหลลงโศกเขาดังกล่าว ทางน้ำนี้ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของตำบลพระร่วงเชื่อมต่อกับทางน้ำธรรมชาติที่เรียกว่า คลองเสาหอ มีความยาวราว 8 กิโลเมตร ก่อนจะไหลเข้าหล่อเลี้ยงชุมชนเมืองสุโขทัยมาแต่ครั้งอดีต ลักษณะพิเศษของทางน้ำระหว่างช่องเขาที่ทำให้เกิดเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารหล่อเลี้ยงผู้คนและชุมชนเมืองสุโขทัยนี้ทำให้เกิดจินตนาการผ่านเรื่องเล่าแนวอภิปาทูหาริย์ ควบคู่กับสถานที่ที่สอดคล้องตามตำนานอีกแห่งนี้คือ โศกพระร่วงฝนมืด ที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานคล้ายการลับของมีคมหลายแห่งขนาดต่างกันราว กว้าง 5 นิ้ว ยาว 7 นิ้ว ปัจจุบันสามารถเข้าไปชมได้ยากเนื่องจากต้นไม้ด้านบนหักลงมาปิดบังเกือบทั้งสิ้น ซึ่งอยู่ด้านทิศใต้ของเขาระโงกแก้ว ซึ่งต่อมาถูกเรียกเสียใหม่ว่า เขาวัวทองวดี

ภาพที่ 5-26 โศกหินฝนมืด

เรื่องเล่าเกี่ยวกับความเป็นมาของโขกหินผ่นมิดและโขกพระร่วงลงพระขรรค์ กล่าวถึงผู้ครองเมืองสุโขทัยได้เสด็จออกประพาสป่าพร้อมด้วยข้าราชการบริพาร โดยเสด็จออกประตูเมืองทางทิศใต้ประพาสไปตามเชิงเขาถ้ำเนาไพร จนบรรลุถึงถ้ำธารแห่งหนึ่งมีน้ำไหลผ่านก้อนหินที่ตะปุ่มตะป่ำ เหมาะแก่การลับดาบและเครื่องมือที่นำติดตัวไปยิงนก จึงได้สั่งให้หยุดพักเหนื่อยกัน ณ ที่นั้น ต่างคนต่างก็นำดาบและมิดของตนออกมาลับกับหินที่โขกธารแห่งนั้น เมื่อลับดาบเสร็จและพักหายเหนื่อยกันดีแล้ว พระร่วงได้สั่งให้ออกเดินต่อไปโดยลัดเลาะไปตามเชิงเขา ที่มีต้นไม้ นานาชนิดร่มรื่นไปตลอดทาง เป็นเวลาพักใหญ่จึงถึงหุบเขาแห่งหนึ่งที่มีทางน้ำไหลรินด้วยความประสงค์ที่จะทอดพระเนตรต้นน้ำแห่งนั้น จึงได้เสด็จไปตามโขกเขาจนถึงต้นน้ำแห่งนั้น เห็นเป็นอ่างน้ำใหญ่มีเขาปิดทางน้ำอยู่ พระองค์จึงมีความดำริขึ้นในพระทัยว่า ถ้าได้เปิดทางน้ำแห่งนี้ให้น้ำไหลลงไปแล้วจะมีประโยชน์แก่ชาวบ้านชาวเมืองหาน้อยไม่ เมื่อคิดได้เช่นนั้นจึงอธิษฐานว่า ด้วยบุญญาธิการของพระองค์ที่ได้ปกครองเมืองสุโขทัย พระองค์จึงลองดาบที่ลับมา ด้วยความคมนั้นฟันลงตรงเขา ขอให้เขาที่ปิดทางน้ำนั้นแยกออกจากกัน เมื่อได้อธิษฐานแล้วเช่นนั้น จึงถอดพระขรรค์ออกจากฝัก แล้วลองฟันลงตรงเขานั้น เขานั้นก็แยกออกตามคำอธิษฐาน น้ำในอ่างใหญ่บนเขานั้นจึงไหลผ่านโขกเขาที่แยกออก เมื่อน้ำไหลเป็นทางไปสมควรตามประสงค์เช่นนั้น พระองค์ก็ดีพระทัย

ภาพที่ 5-27 แหล่งน้ำซับบริเวณโขกพระร่วงลงพระขรรค์ที่อยู่ด้านล่างน้ำตกผาหินส้ม

จากการสำรวจพบว่า แหล่งร่องน้ำโขกพระร่วงลงพระขรรค์นี้มีลักษณะเป็นทางน้ำธรรมชาติที่มีลักษณะคล้ายประตูน้ำของต้นน้ำทางธรรมชาติที่อยู่ด้านบนขึ้นไป ประตูน้ำดังกล่าวนี้เองที่ทำหน้าที่ในการชะลอความเร็วเมื่อเกิดน้ำป่าที่ทำให้มีน้ำมากจนอาจเข้าทำลายเมือง ปัจจุบันเรียกว่า น้ำตกผาหินส้ม แล้วจึงไหลเข้าสู่คลองเสาหอ ร่วมกับทางน้ำอื่น ๆ กว่า 17 โขก อาทิ โขกชมพู โขกพม่าฝนหอก โขกอ้ายถ้ำ ฯลฯ

จากปรากฏการณ์เกี่ยวกับตำนานเรื่องโขกพระร่วงลับพระขรรค์และโขกพระร่วงลงพระขรรค์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการนำเอานามของผู้มีบุญญาธิการประจำถิ่นมาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือการเกิดของลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีคุณูปการต่อส่วนรวม เพื่อให้เกิดความเคารพต่อพื้นที่ ดังที่มี ข้อคิดประจำพื้นที่ว่า เมื่อผู้คนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงชีพเช่นการล่าสัตว์ หรือหาของป่า จะไม่ปล่อยสิ่งปฏิกูลลงบริเวณทางน้ำโขกพระร่วงลงพระขรรค์เด็ดขาด เนื่องจากต้นน้ำแห่งนี้จะถูกนำไปหล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชน ทั้งนี้พื้นที่ดังกล่าวยังคงกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับพราณ คือ หากเมื่อใดที่ต้องพักค้างแรมในป่าห้ามนอนบริเวณโขกโดยเด็ดขาด ทั้งนี้เป็นเพราะว่า น้ำป่าที่พัดมาอาจทำอันตรายได้ และนักบวชคือนำน้ำจากโขกพระร่วงลงพระขรรค์ไปเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม เช่น น้ำมนต์ หรือนำไปผสมเป็นมวลสารศักดิ์สิทธิ์ในการทำวัตถุมงคล เช่นเดียวกันกับบริเวณ โขกพระร่วงฝนมิดที่จะมีผู้มีวิชาอาคมนำมิดหม้อหรือศาสตราวุธมีคมมาลับที่รอยพระร่วงลับดาบเพื่อเป็นการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับอาวุธทางความเชื่อ

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงกระบวนการคิดเรื่องการวางแผนก่อนการสร้างเมือง เนื่องจากการสร้างชุมชนบนพื้นที่สูงสิ่งที่เป็นปัญหาคือ การขาดแคลนทรัพยากร ดังนั้นคนในยุคสร้างเมืองคงจะทำการสำรวจถึงการใช่ประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติคือ แหล่งต้นน้ำลำธาร และวางแผนเรื่องการจัดการน้ำผ่าเส้นทางที่จะทำให้น้ำไหลเข้าสู่เมืองโดยที่มีความเหมาะสมกับสภาวะทางภูมิศาสตร์คือ ต่อให้น้ำมากอันเกิดจากน้ำป่าที่ไหลลงมาก็ไม่ทำลายความเป็นเมือง หรือในช่วงน้ำแล้งก็ยังพอมีทิศทางการทำให้น้ำไหลมาตามเส้นทางน้ำได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการคิดของคนที่มีการวางแผนเมืองอย่างเป็นระบบสอดคล้องกับการที่คนรุ่นหลังก็สร้างสรรค์เรื่องเล่าเกี่ยวกับปาฏิหาริย์เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์

4. แก่งหลวง

โขดหินจากแนวเขาพนมเพลิงและเขาสวรรณคีรีอันเป็นภูเขาใหญ่กลางเมืองศรีสะเกษ ลัดที่ผ่านกำแพงเมืองชั้นนอกพาดผ่านลำน้ำยมที่ขนาบอยู่ทางด้านตะวันออกไปยังเขาแก้วและเขาใหญ่ที่อยู่ทางฝั่งตะวันตก เรียกว่า แก่งหลวง มีความยาวประมาณ 120 เมตร กว้างประมาณ 9 – 10 เมตร แก่งหลวงจึงเป็นปราการธรรมชาติและฝายกั้นน้ำเพื่อกักเก็บน้ำจากทางเหนือเพื่อใช้หล่อเลี้ยง

ประชาชน รวมทั้งยังเป็นบริเวณที่มีปลาชุกชุมเนื่องจากเป็น โขดหินขนาดใหญ่ที่มีสัตว์น้ำชุกชุม เพราะอยู่ในบริเวณที่เป็นแก่งหินที่เหมาะสมสำหรับการลอบกัย

ภาพที่ 5-28 แก่งหลวง

ความสำคัญของแก่งหลวงนอกจากจะเป็นระบบชลประทานธรรมชาติแล้วยังเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังปรากฏเรื่องเล่าว่าเกี่ยวกับ พระร่วงจมน้ำ ที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารเหนือและวรรณกรรมมุขปาฐะฉบับชาวบ้าน แก่งหลวงในอดีตเป็นแก่งหินธรรมชาติบริเวณนี้จึงกลายเป็นน้ำตก ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2479 บริษัทบอมเบย์ เบอร์มาของประเทศอังกฤษ ได้สิทธิ์ในการสำรวจและทำสัมปทานป่าสัก ได้เลือกวิธีลำเลียงไม้สักด้วยการล่องมาตามลำน้ำในฤดูน้ำหลาก แต่เมื่อล่องมายังบริเวณแก่งหลวงแล้วไม่สามารถลำเลียงไม้ต่อไปได้เนื่องจากเป็นแก่งหินขนาดใหญ่และสูงมาก บริษัทบอมเบย์ จึงขออนุญาตจากกรมป่าไม้เพื่อทำการระเบิดแก่งหลวงเพื่อการลำเลียงไม้สัก ทำให้แก่งหลวงในปัจจุบันมีสภาพเป็นโขดหินไม่สูงนักที่เรียงตัวพาดผ่านลำน้ำมที่จะสามารถมองเห็นการทอดตัวเป็นแนวยาวได้ในฤดูแล้งเท่านั้น

แม้ว่าแก่งหลวงที่เคยเป็นบริเวณที่เชื่อว่า กษัตริย์ในตำนานพระองค์หนึ่งจมน้ำหายไปจะถูกทำลายด้วยพลังระเบิดเพื่อการสัมปทานป่าไม้ แต่ลักษณะความเป็นโขดหินที่ซับซ้อนของความเป็นแก่ง ก็ดึงดูดใจคนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวเลือกมาพักผ่อนบริเวณดังกล่าว เพราะสามารถลงเล่นน้ำได้ แม้โขดหินที่ขวางลำน้ำจะมีขนาดเล็กลงด้วยแรงระเบิดเมื่อกว่า 60 ปี แต่กระแสน้ำที่ปะทะ

มายังแก่งหินเหล่านี้ก็ยังจัดว่าเป็นทางน้ำที่อันตรายเพราะบางจุดเป็นน้ำวน หากนักท่องเที่ยวลงเล่นน้ำโดยไม่คำนึงถึงความปลอดภัยก็อาจเกิดอุบัติเหตุจนถึงแก่ชีวิตได้ ความประมาทของคนท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวที่มาเล่นน้ำบริเวณแก่งหลวงแห่งนี้ พบเห็นได้ในกระแสข่าวหน้าสังคมเป็นประจำทุกปี จนทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ไปในแนวทางเดียวกันว่า อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นเป็นประจำบริเวณแก่งหลวงนี้มีความเกี่ยวข้องกับพระร่วง วีรบุรุษในตำนานผู้เคยจมน้ำหายไป ดังนั้นการคงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่มีความสัมพันธ์กับแก่งหลวงนี้นอกจากจะเป็นการบอกตำแหน่งแหล่งน้ำสำคัญของเมืองโบราณแล้ว ยังเป็นประวัติศาสตร์การสูญเสียชีวิตที่ถูกนำมากระตุ้นความคิดเรื่องความประมาทของผู้คนและนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี

5. น้ำพุร้อนพระร่วง

ภาพที่ 5-29 ภาพมุมสูงบริเวณน้ำพุร้อนพระร่วง (พจนานุกรมน้ำพุร้อนพระร่วง, 2559)

น้ำพุร้อนพระร่วง ตั้งอยู่ตำบลลานดอกไม้ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร มีระยะทางห่างจากตัวเมืองกำแพงเพชรประมาณ 18 กิโลเมตรมีเนื้อที่โดยรอบราว 20 ไร่ เป็นน้ำพุร้อนประเภทที่ผุดขึ้นจากใต้ดินรวม 5 จุด มีอุณหภูมิความร้อนเฉลี่ยประมาณ 45 – 60 องศาเซลเซียส การศึกษาทางเคมีพบว่า องค์ประกอบของน้ำพุร้อนพระร่วงมีแร่ธาตุได้แก่ เหล็ก ทองแดง แมงกานีส แคลเซียม ซัลเฟตและไนเตรต(ไฟโรจน์ เอกอุพาร และคณะ, 2559, หน้า 184) ที่ไม่เกินค่ามาตรฐานความเป็นน้ำแร่เพื่อการบริโภค ตามประกาศของกระทรวงอุตสาหกรรม พ.ศ. 2521 มีตำนานเล่าขานว่าบริเวณแห่งนี้เกิดขึ้นได้ด้วยการสาปของพระร่วง จึงเป็นที่มาของตำนาน “บึงสาป” ที่เล่าว่าเมื่อครั้งที่พระร่วงผู้ปกครองเมืองสุโขทัยได้เสด็จประพาสป่าเพื่อล่าสัตว์และต่อไก่อป่า อันเป็น

กิจกรรมตามพระราชนิมิต บริเวณลานกว้างแห่งหนึ่ง พระองค์ได้พบเข้ากับไก่อป้าตัวหนึ่งที่มีลักษณะงามและมีเสียงขันขานที่ไพเราะยิ่งนัก จึงดำริให้นายพรานที่ตามเสด็จฯ ต่อไก่อป้าตัวนั้นให้จงได้ เมื่อนายพรานรับคำสั่งจากพระร่วงแล้วก็ติดตามไก่อป้าตัวนั้นไปจนสามารถต่อไก่อป้ากลับมาได้จำนวนมาก แต่ในวันนั้นไม่สามารถล่าสัตว์เพื่อนำมาทำพระกระยาหารถวายพระร่วงได้เลย นายพรานพร้อมทั้งทหารติดตามพระองค์จึงตัดสินใจนำไก่อป้าตัวอื่น ๆ มาปรุงถวายพระร่วง แต่เนื่องด้วยพื้นที่เป็นป่าเขาห่างไกลจากบ้านเรือนของราษฎร พระร่วงจึงทรงสาปน้ำที่อยู่ในบึงบริเวณใกล้ ๆ นั้นให้กลายเป็นน้ำร้อนสำหรับการปรุงอาหาร บึงนี้จึงถูกขนานนามว่า บึงพระร่วงสาป และลดทอนเหลือเพียง บึงสาปเท่านั้น

ภาพที่ 5-30 รูปเคารพพระร่วงภายในบริเวณน้ำพุร้อนพระร่วง

น้ำพุร้อนพระร่วงนี้อยู่ในเขตจังหวัดกำแพงเพชร อันเป็นจังหวัดแรกที่พ้นจากพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง ตำนานเรื่องเล่าการสาปให้เกิดน้ำพุคที่มีอุณหภูมิสูงโดยบุคคลที่มีบุญฤทธิ์อย่างพระร่วงนั้น ส่งเสริมให้น้ำที่เกิดกระบวนการปลดปล่อยพลังงานใต้พื้นดินในรูปของความร้อนถูกเชื่อว่ามีคุณสมบัติในการบำบัดอาการของโรคผิวหนังและบรรเทาความปวดเมื่อยตามร่างกาย ทั้งนี้ในวโรกาสรัฐพิธีเสกน้ำพระพุทธมนต์ศักดิ์สิทธิ์เพื่อทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช ตามวาระมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2530 น้ำจากน้ำพุร้อนพระร่วงได้ถูกเลือกให้เป็นหนึ่งในน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่นำไปประกอบพิธี ณ พระวิหารวัด

สุทัศนเทพวรารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2530 (ฉัตรชนก มหัทธนนก, 2557, หน้า 160) ส่งเสริมให้น้ำจากน้ำพุร้อนพระร่วงแห่งนี้เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่นักท่องเที่ยวนิยมนำน้ำกลับไปดื่มกินเพื่อความเป็นสิริมงคล

ภาพที่ 5-31 บริเวณแช่ฝ้ายเท้าภายในน้ำพุร้อนพระร่วง

ปัจจุบันน้ำพุร้อนพระร่วงเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพของจังหวัดกำแพงเพชรและเป็นสถานที่พักผ่อนสธารณะของผู้นักในอำเภอเมือง อำเภอพรานกระต่ายและพื้นที่ใกล้เคียง อยู่ภายใต้การบริหารจัดการขององค์การบริหารส่วนจังหวัดกำแพงเพชร ที่มีความพร้อมด้านบริการหลากหลายรูปแบบ อาทิ การให้บริการอาบน้ำแร่ในบ้านพักแรม บริการแช่ฝ้ายเท้า การบริการพื้นที่สำหรับจัดประชุมสัมมนา การนวดแผนไทย กิจกรรมการปั่นจักรยานน้ำ พื้นที่โดยรอบถูกจัดการอย่างเป็นระบบให้อยู่สภาพร่มรื่น สงบ สวยงาม ภายในพื้นที่มีการประดิษฐานรูปเคารพพระร่วงเมื่อปีพ.ศ. 2528 เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งสิริมงคลและความเชื่อในด้านการรักษาอาการเจ็บป่วยของคนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว โดยมีเงื่อนไขทางความเชื่อว่ามีเมือหายจากอาการเจ็บป่วยนั้นแล้วต้องนำรูปปั้นไก่ อันเป็นการละเล่นและความนิยมของบุรุษไทยที่ปรากฏในตำนานเรื่องเล่าสถานที่แห่งนี้มาถวายพระร่วงเพื่อเป็นการตอบแทน องค์ประกอบทางความเชื่อและการจัดการพื้นที่อย่างเป็นระบบของน้ำพุร้อนพระร่วงนี้เอง ที่ส่งเสริมให้การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพที่เกิดขึ้น ในจังหวัดกำแพงเพชรแห่งนี้มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

6. ภูมินิเวศน์ตำบลนครชุม

เมืองนครชุม ตำบลนครชุม อำเภอเมืองไทย จังหวัดพิษณุโลก เป็นเมืองหน้าด่านของเมืองนครไทยโบราณ พื้นที่โดยรอบโอบล้อมด้วยภูเขาทั้ง 4 ทิศ ชาวนครชุมเชื่อว่าเดิมพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ประทับของ พ่อขุนบางกลางท่าว ก่อนที่จะเสด็จมาครองราชย์ที่เมืองบางยางซึ่งเชื่อว่าเป็นที่อำเภอเมืองไทยในปัจจุบัน ก่อนที่จะร่วมกับพ่อขุนผาเมืองปราบขอมสบาดโขลญลำพงและสถาปนาเป็นพระร่วงพระองค์แรกของรัฐสุโขทัย (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดพิษณุโลก, 2553, หน้า 102) ความเชื่อข้างต้นนี้ถูกนำมาอธิบายด้วยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในตำบลนครชุมที่ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เพราะพื้นที่ป่าไม้ที่อยู่โดยรอบอยู่ภายใต้การดูแลของอุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการและเขตป่าสงวนแห่งชาติอย่างเข้มงวด พื้นที่ส่วนมากเป็นป่าไม้เบญจพรรณและป่าเสื่อมโทรม ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่โดยเฉพาะภูเขาอันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารสายสำคัญอย่างลำน้ำแควน้อย จึงเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติสำคัญที่คนในชุมชนเพื่อใช้ในการยังชีพ

ภาพที่ 5-32 หินรอยพระร่วง กลางลำน้ำแควน้อย

หินรอยพระร่วง หรือหินรอยพระบาท อยู่บริเวณลำน้ำแควน้อยที่มีลักษณะเป็นเกาะแก่งสวยงามตลอดสาย ระยะทางเดินเท้าลงไปภายในหุบเขาป่าภูกราว 30 นาทีก็จะพบกับ ลำน้ำแควน้อยที่ทอดตัวอยู่กลางหุบเขา มีลักษณะของธารน้ำสลับกับแก่งหินธรรมชาติ ตลอดระยะทางมีการระบุคำเรียกตำแหน่งแห่งที่แบบเฉพาะถิ่น บริเวณที่เรียกว่า วังยาวนี้ ปรากฏรูปรอยเท้าข้างความมนุษย์

ขนาดกว้าง 16 นิ้ว ยาว 7 นิ้ว มีนิ้วเท้าครบทั้ง 5 นิ้ว เชื่อว่า เดิมมีครบทั้ง 2 ข้างแต่เวลาต่อมาก็เลื่อนหายไป อยู่บนก้อนหินธรรมชาติริมลำน้ำที่สามารถพบเห็นได้เพียงช่วงฤดูน้ำแล้วเท่านั้น ชาวบ้านเชื่อว่ารอยประทับรูปเท้ามนุษย์นี้เป็นการแสดงอภินิหารของพระร่วงที่เสด็จมาเยี่ยมชมการฝึกทหารที่เมืองนครชุม โดยได้ประทับรอยพระบาทของพระองค์ไว้เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้แก่เหล่าทหาร

ภาพที่ 5-33 รอยพระบาทพระร่วง

รอยพระบาทนี้เป็นรอยเท้าศักดิ์สิทธิ์สำหรับคนในชุมชนนครชุม ครั้งหนึ่งชาวบ้านในตำบลนครชุมได้ตัดสินใจที่จะใช้เครื่องมือช่างสกัดหินรอยพระร่วงนี้ มาประดิษฐานไว้ที่วัดประจำท้องถิ่น เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวสะดวกแก่การสักการะและเป็นการเรียกรุหนทรัพย์เพื่อบำรุงวัด แต่ไม่นานนักเกิดเหตุอาเพศผู้คนล้มตายต่อเนื่องกัน จึงได้จัดพิธีขอขมาและนำหินรอยพระร่วงนี้ไปประดิษฐานยังที่เดิม โดยเมื่อถึงวันสงกรานต์ของทุกปีชาวบ้านจะเดินไปกราบไหว้หินรอยพระร่วงนี้ โดยนำแป้งหอมไปปะพรมบริเวณรอยพระบาทพระร่วงเพื่อความเป็นสิริมงคลต่อตนเองและชุมชน บริเวณดังกล่าวจึงกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ส่งเสริมให้น้ำบริเวณดังกล่าวเป็นน้ำมงคลสำคัญแห่งหนึ่งที่ชุมชนนำมาใช้ในกิจกรรมรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในตำบลนครชุมเป็นประจำทุกปี

ภาพที่ 5-34 เนินค่าย

นอกจากนี้ในบริเวณหุบเขานครชุมยังมีการเรื่องเล่าที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงรูปแบบอื่น ๆ อีก เนื่องจากมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความสำคัญของเมืองนครชุมโบราณว่าเป็นพื้นที่เตรียมกำลังพลของพระร่วงพ่อเมืองบางยาง โดยขุนหาญห้าว ทหารเอกคู่พระทัยเป็นผู้กำกับดูแลการฝึกฝนกำลังคนนั้นถูกเชื่อว่ายู่บริเวณภูเขาจำนวน 4 แห่ง โดยแบ่งออกเป็น 4 ค่าย ทางทิศเหนือเรียกว่า “ห่อมพระบาง” ทางทิศตะวันออกเรียกว่า “ลานย่าคาปูแป้ว” ทางทิศตะวันตกเรียกว่า “ชำตองโต” และทางทิศใต้ เรียกว่า โนนค่ายหรือเนินค่าย บริเวณเนินค่ายนี้มีความสำคัญผูกพันกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงและชุมชนอย่างมาก เพราะเป็นแนวเขาที่ทอดตัวลงมายังพื้นที่ลาดของเมืองนครชุม มีระดับความสูง 3 ลำดับ ลักษณะทางกายภาพดังกล่าวทำให้คนในท้องถิ่นเชื่อว่าแต่เดิมบริเวณนี้คือเป็นป้อมปราการสำคัญของเมือง ที่พบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากสังคโลกประเภทต่าง ๆ ที่ด้านหน้าของพื้นที่มีลำน้ำแควน้อยไหลผ่านทำให้เหมาะแก่การพักผ่อนชาวบ้านจึงเรียกบริเวณนี้ แก่งค่าย ต่อเนื่องกับพื้นที่ราบขนาดใหญ่ซึ่งปัจจุบันใช้ในการเกษตรและปศุสัตว์ของชุมชน

ภาพที่ 5-35 ลานพระร่วง

ภาพที่ 5-36 รอยเชือกกว่าวพระร่วง

ภูเขาสำคัญอีกแห่งในเมืองนครชุมนี้คือภูเขาหินที่ทอดตัวยาวอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองนครชุม ชาวบ้านเรียกว่า เขาโปกโล้น มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงว่า

เมื่อครั้งที่พระร่วงเดินทางมาตรวจความพร้อมของทหารสำหรับการศึกนั้น พระองค์มักจะขึ้นไปเล่นว่าวเพื่อผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยและผูกว่าวไว้ให้ประชาชนได้ชมบนลานกว้างบนเทือกเขา ลูกเดียวกับเขาโปกโล้นที่มีความสูงราว 500 เมตรจากระดับน้ำทะเล ลานเขาดังกล่าวอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองนครไทย ปัจจุบันลานกว้างแห่งนี้เป็นจุดชมทิวทัศน์และทะเลหมอกสำคัญของตำบลนครชุมเรียกว่า “ลานพระร่วง” ใกล้กันนั้นพบร่องรอยคล้ายร่องหินขนาดใหญ่กว้างราว 3 เมตร ทอดตัวบนพื้นผิวภูเขาไปทางยอดเขาโปกโล้นเรียกว่า “รอยเชือกว่าวพระร่วง” รอยดังกล่าวนี้ชาวบ้านตำบลนครชุมเชื่อว่า เป็นรอยเชือกว่าวของพระร่วงก่อนนำขึ้นผูกไว้ให้ประชาชนได้ชม ก่อนที่จะเสด็จกลับเมืองบางยาง

ภาพที่ 5-37 เขาโปกโล้น

ร่องรอยหลักฐานเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏโดยทั่วไปของเมืองนครชุมนี้ ทำให้เกิดเขาโปกโล้น อันเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติประเภทป่าเขา ที่คนในท้องถิ่นพึ่งพาเพื่อการเลี้ยงชีพ ที่มีความสูงจากพื้นราบเพียง 1 – 2 กิโลเมตร แต่ด้วยเส้นทางที่ต้องเดินด้วยความระมัดระวังทั้งต่อความลาดชันของพื้นที่ อันตรายจากสัตว์ป่า รวมทั้งเรื่องเล่าถึงความสำคัญทางความเชื่อของชุมชน ภูเขาแห่งนี้จึงจัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองนครชุม ที่มีความหลากหลายทางการดำรงอยู่ คือเป็นทั้งที่พึ่งทางจิตใจ ด้วยการเป็นสัญลักษณ์สำคัญในประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน และเป็นพื้นที่เศรษฐกิจชุมชนแบบยังชีพและการท่องเที่ยว

7. อำเภอนครไทย

หนึ่งในพื้นที่ส่วนอำเภอที่ปรากฏร่องรอยของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในจังหวัดพิษณุโลกได้แก่ อำเภอนครไทย นามเมืองโบราณที่ปรากฏอยู่ในพงสาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐฯ พงสาวดารฉบับกระทรวงศึกษาธิการแห่งราชอาณาจักรลาว ฯลฯ สะท้อนให้เห็นบทบาทของเมืองในฐานะเมืองหน้าด่านในช่วงเวลาต่าง ๆ แต่สิ่งที่เป็นความภูมิใจของคนในอำเภอนครไทยอย่างสูงที่สุดคือ ความเชื่อว่า พื้นที่เมืองนครไทยเดิมคือ เมืองบางยางที่มีพ่อขุนบางกลางท่าวเป็นผู้ปกครอง

อำเภอนครไทยนั้นอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดพิษณุโลก ห่างจากอำเภอเมืองราว 97 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดเลยและจังหวัดเพชรบูรณ์ พื้นที่ส่วนมากเป็นพื้นที่ราบสูงประกอบด้วยภูเขาและป่าไม้ ซึ่งทรัพยากรทางธรรมชาติกลุ่มนี้ได้รับความสนใจจากนักวิชาการหลายแขนง โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักธรณีวิทยาและนักโบราณคดี เพราะมีการค้นพบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ทั้งภาพเขียนสี รอยสลักหิน เครื่องมือเครื่องใช้เพื่อการดำรงชีพ จึงทำให้พื้นที่ประเภทภูเขาที่มีมากกว่า 90 เปอร์เซ็นต์พื้นที่อำเภอนครไทยมีคุณค่าและความสำคัญในฐานะของพื้นที่ประวัติศาสตร์

ภาพที่ 5-38 เขาช้างล้วง

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏอยู่ในภูมิโนทัศน์ของอำเภอนครไทยส่วนใหญ่จึงผูกพันกับภูเขาต่าง ๆ ของเมืองนครไทย โดยมี “เขาช้างล้วง” ภูเขาสูงที่มีฐานคล้ายรูปช้างกำลังหมอบ ตระหง่านอยู่กลางอำเภอนครไทย พรรณไม้โดยรอบคือป่าเต็งรัง ที่มีอุทยานแห่งชาติที่ ชก.2 (เขาช้างล้วง) ทำหน้าที่ดูแลและจัดการพื้นที่โดยรอบ ด้านบนของเขาช้างล้วงนี้มีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์คือ ถ้ำกา ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่พบร่องรอยการแกะสลักหินบริเวณเพิงผาคความยาวราว 5 - 6 เมตร เส้นทางเดินเท้าจากพื้นราบราว 4 กิโลเมตรคือยอดเขาแรกของเขาช้างล้วงเรียกว่า เขานันเพล ซึ่งเป็นพื้นที่จัดไว้ให้พระภิกษุสงฆ์ฉันเพลในวาระประเพณีปักธงชัย ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีระหว่าง วันขึ้น 14 - 15 ค่ำเดือน 12 ไม่นไกลจากยอดเขานันเพลราว 400 เมตรคือ ยอดเขายันไฮ บริเวณนี้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมปักธงชัยเช่นกัน เพราะเป็นพื้นที่สำหรับเตรียมความพร้อมในการปักธงชัยบนยอดเขาที่สูงที่สุดคือ ยอดเขาช้างล้วง ยอดเขาทั้ง 3 นี้ล้วนมีความสำคัญในประเพณีหลักของอำเภอนครไทย เพราะเป็นยอดเขาที่มีประเพณีปักธงชัย ดังนั้นการขึ้นชมยอดเขาช้างล้วงทั้ง 3 ยอดนี้จะเปิดให้ประชาชนเข้าชมได้เฉพาะช่วงที่มีกิจกรรมสำคัญเท่านั้น

สำหรับคนนครไทย เขาช้างล้วงมิได้เป็นเพียงภูเขาธรรมชาติที่มีความเกี่ยวข้องกับประเพณีสำคัญประจำถิ่นเท่านั้น “อย่าขึ้นไปเลย บนเขานั้น หน้อยมาก ทางเดินขึ้นเขาโหดมาก เป็นที่ที่พระร่วงมาปักธงไว้ เพื่อประกาศให้ชาวเมืองภูมิใจในชัยชนะของพระองค์ คนนครไทยเอง ถ้าไม่ใช่เวลาดานปักธง ก็ไม่มีใครค่อยกล้าขึ้นไป บนนั้นน่ากลัวมาก เจ้าป่าเจ้าเขาแรงมาก ทำไม่ดีชีวิตจะแยเอา เขารู้กันทั่วนครไทย” (อนุชา ศรีสวัสดิ์, สัมภาษณ์, 8 เมษายน 2559) ความขำขันที่ซัดได้ว่าเขาช้างล้วงนั้น เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองนครไทยโดยแท้ เพราะเป็นพื้นที่ที่ถูกใช้เพื่อกิจกรรมทางความเชื่อเท่านั้น มิได้เป็นแหล่งท่องเที่ยวหรือเปิดให้คนในพื้นที่ใช้ประโยชน์เพื่อการเลี้ยงชีพแต่อย่างใด

ภาพที่ 5-39 ผาจีควาย

ขณะที่ภูเขารวมชาติแห่งอื่น ๆ ที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง อย่าง “ผาจีควาย” ที่อยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านพร้าว นั้น มีตำนานเรื่องเล่าว่าพระร่วงวิ่งเข้ามาจากเมืองสุโขทัย จนมาถึงบริเวณดังกล่าวลมว่าวที่เคยมีกลับถูกขวางด้วยภูเขาสูงหนึ่ง พระร่วงจึงได้นำควายของท่าน มาคลาตภูเขานั้นให้ต่ำลง เชื่อกันว่าควายของพระร่วงนั้นสูงใหญ่ยิ่งนัก พระองค์จึงได้นำควายของท่านไปผูกไว้ริมลำน้ำเชิงเขาแห่งหนึ่ง และใช้ยอดเขานั้นเป็นที่เทียบเพื่อขึ้นไปเหยียบบนหลังควายของพระองค์ ภูเขาหินลูกดังกล่าวนี้จึงถูกเรียกว่าผาจีควาย ซึ่งเป็นชาวบ้านใช้จัดกิจกรรมปักธงใน ประเพณีของชุมชนที่จัดขึ้นทุกวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 เช่นเดียวกับประเพณีปักธงชัยที่เขาช้างล้วง อำเภอนครไทย ประเพณีนี้ได้ทำสืบเนื่องมายาวนานเพราะชาวบ้านเชื่อว่าหากปีใดไม่ได้จัด ประเพณีดังกล่าวจะเกิดภัยพิบัติแก่หมู่บ้าน นับเป็นกิจกรรมที่สร้างพลังสามัคคีให้กับคนในชุมชน อีกประการหนึ่ง

ภาพที่ 5-40 แก่งว้าวพระร่วง

เหนือขึ้นไปจากตำบลบ้านพร้าว ราว 20 กิโลเมตร ตามเส้นทางหลวงชนบทสายประมาณหลักกิโลเมตรที่ 17 เป็นพื้นที่ของตำบลท่าสะแก เป็นพื้นที่ของทิวเขาหินขนาดใหญ่ทอดตัวไปยังอำเภอนครไทย มีภูเขาสูงแห่งหนึ่งที่มีก้อนหินทรายสีแดงขนาดใหญ่ บริเวณกลางหินนั้นเป็นช่องกลมมีรอยลึก ที่มีเรื่องเล่าท้องถิ่นว่า พระร่วงเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคเยี่ยมราษฎร เมื่อพระองค์ว่างเว้นจากภารกิจ พระองค์ทรงโปรดเล่นว้าวและได้ผูกว้าวไว้ที่เสาหินแห่งนี้เรียกว่า เขาหลักว้าว ทั้งนี้ยังมีเรื่องเล่าสืบเนื่องว่า ว้าวของพระร่วงผูกไว้วันนั้นเป็นว้าวจุฬาตัวใหญ่ วันหนึ่งมีพายุลมแรงจัดได้พัดว้าวของพระร่วงนั้นหลุดลอยไปตกลงในแม่น้ำแควน้อย จนกลายเป็นร่องน้ำขนาดใหญ่เรียกว่า “แก่งว้าวพระร่วง” ที่อยู่ในพื้นที่บ้านแก่งบัวคำ ตำบลสวนเมี่ยง อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก เส้นทางลำน้ำแควน้อยที่มีลักษณะยวบตัวจนเป็นแอ่งน้ำคล้ายรูปว้าว จุฬานั้นเป็นสถานที่พักผ่อนและแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติสำคัญอีกแห่งหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในอำเภอนครไทย

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับการศึกษาและสื่อ

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในรูปแบบของวรรณกรรมที่ถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งในหลักสูตรการเรียนการสอนขั้นพื้นฐานทั้งในระดับประถมและมัธยมศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คติความ

เชื่อเรื่องพระร่วงยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย ดังนั้นเยาวชนไทยที่ผ่านการศึกษาในระบบไทยจึงรับรู้เรื่องเกี่ยวกับพระร่วงใน 3 รูปแบบ คือ พระร่วงที่ตัวละครในบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งปรากฏอยู่ในแบบเรียนภาษาไทยระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลาย ไตรภูมิพระร่วง วรรณกรรมศาสนาสำคัญและสุภาษิตพระร่วงวรรณกรรมคำสอนฉบับแรก ๆ ของไทยในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย แม้การเผยแพร่ความคิดเชื่อเรื่องพระร่วงผ่านการเรียนการสอนนี้ มีอาจเป็นผลที่ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องพระร่วงมีบทบาทอย่างกว้างขวางต่อคนทั้งชาติในทางใด เพราะการบรรจุวรรณกรรมพระร่วงไว้ในหลักสูตรการเรียนภาษามีความประสงค์เพียงที่จะฝึกผู้เรียนทางด้าน การอ่านเท่านั้น มิได้มีบทบาทในการเป็นพลังให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางความคิดแต่อย่างใด ขณะที่วรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่สอดแทรกความคิดเชื่อเรื่องพระร่วงก็เป็นพื้นฐานความรู้สำหรับนักเรียน นักศึกษาและนักค้นคว้าสาขามนุษยศาสตร์และอักษรศาสตร์ในระดับบัณฑิตศึกษาที่ต้องศึกษาวรรณกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับพระร่วง เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจสังคมไทยในอดีต อาทิ ชินกาลมาลีปกรณ์ จุลลยุทธการวงศ์ เทียวเมืองพระร่วงหรือพงสาวดารเมืองต่าง ๆ

กระนั้นวรรณกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับความคิดเชื่อเรื่องพระร่วงจึงถูกรวบรวมและชำระตีพิมพ์เป็นหนังสืออ่านนอกเวลาอยู่เนื่อง ๆ โดยวรรณกรรมและฉบับก็มีเป้าประสงค์ในการนำเสนอที่ต่างกันออกไป โดยการตีพิมพ์ไตรภูมิพระร่วง เป็นการเผยแพร่วรรณกรรมที่รองรับกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ขณะที่การตีพิมพ์สุภาษิตพระร่วง เป็นการเผยแพร่ชุดสุภาษิตไทยโบราณที่ต้องการสอนในผู้อ่าน แต่วรรณกรรมทั้ง 2 นี้มิได้ถูกผลิตซ้ำบ่อยครั้งเมื่อเทียบกับวรรณคดีพระร่วงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนหนึ่งเพราะพันธกิจหลักในการเผยแพร่ผลงานของสันเกล้ารัชกาลที่ 6 อยู่ในความดูแลของมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์ บทละครเรื่องพระร่วงพระราชนิพนธ์ในพระองค์จึงถูกนำมาเผยแพร่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์เรื่อยมาควบคู่กับวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ

ภาพที่ 5-41 โปสเตอร์ละครเวทีเรื่องพระร่วง เดอะ มิวสิคัล

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปีพ.ศ. 2561 ซึ่งเป็นวาระการครบรอบ 100 ปี บทพระราชนิพนธ์เรื่อง พระร่วงฉบับกลอนบทละคร มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ฯ จึงร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน สร้างละครเวทีเรื่อง พระร่วง เดอะมิวสิคัล ขึ้นเพื่อเป็นการรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณและเฉลิมฉลองวาระร้อยปีของบทละครเรื่องที่มีความผูกพันกับผู้ทรงพระราชนิพนธ์ยิ่ง ทั้งนี้มีการประมาณการว่ารายได้ส่วนหนึ่งจากการหักค่าใช้จ่ายของการสร้างละครนั้นจะนำเข้าสู่สมทบทุนกิจกรรมภายในของมูลนิธิฯ แม้ว่าผลของการจัดแสดงละครเวทีเรื่องดังกล่าวนี้อาจจะมิได้รับความสนใจจากคนในสังคมไทยเท่าที่ควร ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจเพื่อการเสพงานศิลปะสำหรับคนไทยในช่วงเวลานี้อยู่ในช่วงที่ตกต่ำ แต่การที่คหิตความเชื่อเรื่องพระร่วง ได้ถูกนำมาผลิตซ้ำในรูปแบบของละครเวทีภายหลังจากที่เป็นร่องรอยของการแสดงในพระราชนิพนธ์นั้น ก็เป็นการผลักดันให้คหิตความเชื่อเรื่องพระร่วงเป็นที่รับรู้อย่างร่วมสมัยและยิ่งใหญ่ยิ่งขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง

ขณะที่บทพระราชนิพนธ์พระร่วงฉบับละครรำนั้นเป็นบทละครเรื่องหนึ่งที่กรมศิลปากรนำจัดแสดงอยู่บ้าง เหตุที่ทำให้ไม่สามารถจัดการแสดงละครเรื่องพระร่วงได้บ่อยครั้ง เป็นเพราะการจัดการแสดงเรื่องพระร่วงนั้น ใช้ผู้แสดงจำนวนมาก มีผลต่อการฝึกซ้อมและจัดการการแสดง ดังนั้นแม้ว่าการนำบทละครพระร่วงออกเผยแพร่ในรูปแบบของละครรำนับกรมศิลปากรจะเป็นเรื่องยุ่งยาก แต่ก็มักจะเป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องเด่น ๆ

ที่นำออกแสดง เพราะผู้ชมมีความเข้าใจเนื้อหาเรื่องราวเป็นพื้นฐาน สาระของเนื้อเรื่องสามารถปรุงแต่งให้เกิดสทงการแสดงได้ครบถ้วนทั้ง ความสนุก ความเศร้า ความภาคภูมิใจ ทั้งยังสนใจเรื่องความสามัคคี โดยกรมศิลปากรจะเลือกจัดแสดงละครร่ำเรื่องพระร่วงนี้ตามโอกาส เช่น วันมหาธีรราชเจ้า หรือเมื่อสังคมไทยเกิดความแตกแยกกัน เช่นเมื่อครั้งเกิดความไม่สงบทางการเมืองเมื่อปี พ.ศ. 2556 กรมศิลปากรได้จัดแสดงละครร่ำเรื่องพระร่วง ที่พระราชานิเวศน์มฤคทายวัน จังหวัดเพชรบุรี อันเป็นสถานที่ที่บทละครเรื่องพระร่วงนี้เคยจัดแสดงในอดีต เป็นต้น

ภาพที่ 5-42 ละครร่ำเรื่องพระร่วง โดยกรมศิลปากร จัดแสดงเมื่อพ.ศ. 2560

การเผยแพร่และผลิตซ้ำวรรณกรรมในรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ผ่านการเรียนการสอนขึ้นพื้นฐานจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ “พระร่วง” ยังคงดำรงอยู่ได้ ท่ามกลางความรู้และความคิดอย่างโลกาภิวัตน์ กอปรกับการที่หน่วยงานทางวัฒนธรรมยังคงผลักดันให้เกิดการสร้างสรรคืบทพระราชนิพนธ์เรื่องดังกล่าวในรูปแบบของสื่อการแสดง ทั้งที่เป็นลักษณะของสื่อตามขนบและสื่อสมัยใหม่ เป็นกระบวนการที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่อยู่ในรูปแบบของวรรณคดียังปรากฏการรับรู้เรื่องมาจนปัจจุบัน

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว

ความพยายามในการผลักดันเศรษฐกิจชุมชนด้วยการกระตุ้นให้เกิดการบริหารจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมรองรับกับกิจกรรมทางการท่องเที่ยว เพื่อให้ชุมชนนั้น ๆ มีช่องทางในการเสริมรายได้ในระดับบุคคลและท้องถิ่น อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงเป็นทุนในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเบื้องต้นที่ทำให้เกิดความแตกต่าง โดดเด่นจนสามารถแข่งพื้นที่เศรษฐกิจการท่องเที่ยวจากพื้นที่อื่น ๆ ได้ คติความเชื่อซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมจึงเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งที่ท้องถิ่นสามารถนำไปใช้ในการชี้ชวนให้เกิดความสนใจ

1. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับสินค้าทางวัฒนธรรม

หากจะกล่าวถึงประเภทของสินค้าทางวัฒนธรรมที่รองรับกับการท่องเที่ยวอย่างหนึ่งที่พบมากในสังคมไทยก็คือ สินค้าทางความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุมงคลประเภทพระพุทธรูป พระเครื่อง เครื่องราง ของขลัง หรือมวลสารศักดิ์สิทธิ์ เพราะพลังความเชื่อเป็นทั้งเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และรูปแบบของการสร้างกำลังใจในการดำเนินชีวิต ทำให้การนำมวลสารทางความเชื่อมาสร้างสรรค์ให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดเป็นสินค้าแบบเฉพาะถิ่น แต่ยังทำให้เกิดอาชีพและการสร้างรายได้อีกช่องทางหนึ่ง

ภาพที่ 5-43 ตะกรุดพระร่วง

ตะกรุดพระร่วง ทำจากเนื้อดินเผา รูปร่างขนาดต่าง ๆ ความยาวไม่เกิน 1 นิ้ว บริเวณตรงกลางเจาะปล่องทะลุโดยตลอด ชาวบ้านสุโขทัย โดยเฉพาะในเขตอำเภอศรีสัชนาลัยเชื่อว่า เป็นเครื่องรางโบราณที่พระร่วงพระองค์หนึ่งสร้างขึ้นและปลุกเสกด้วยวาจาสิทธิ์เพื่อให้ทหารพวกไวยามทำสงคราม เพื่อให้เป็นขวัญกำลังใจให้แก่บรรดาทหารในการต่อสู้กับศัตรู ตะกรุดเหล่านี้ถูกพบบริเวณ โบราณสถานสำคัญในเมืองศรีสัชนาลัยและพื้นที่ใกล้เคียง อาทิ เมืองบางขลัง พื้นที่บริเวณเขาพนมเพลิง เมื่อชาวบ้านพบก็จะนำขายโดยนำเสนอว่าเป็นมรดกสารศักดิ์สิทธิ์ที่มีพุทธคุณด้านการป้องกันศาสตราวุธ คงกระพัน และยังเป็นเครื่องรางประจำถิ่นภายใต้ความเชื่อเรื่องความแคล้วคลาด โดยชาวบ้านแถวอำเภอศรีสัชนาลัยนิยมนำตะกรุดพระร่วงนี้แขวนไว้บริเวณหน้าบ้าน เพราะเชื่อว่าจะสามารถป้องกันความรุนแรงของพายุอัสนีบาต ที่จะสร้างความเสียหายให้เกิดแก่บ้านเรือนของตนได้

ลักษณะทางกายภาพและผิวสัมผัสของ ตะกรุดพระร่วงนี้ เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า มีลักษณะคล้ายกับแวนดินเผา ซึ่งเป็นส่วนประกอบในการปั้นถ้วย อุปกรณ์สำคัญในการสร้างเครื่องนุ่งห่มของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งบริเวณศรีสัชนาลัยและพื้นที่ใกล้เคียงนี้ ก็ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน ดังนั้นเป็นไปได้ว่า ตะกรุดพระร่วง ที่ถูกนำมาขายอย่างแพร่หลายตามสถานที่ท่องเที่ยวในเขตอำเภอศรีสัชนาลัยนี้ แท้จริงแล้วคือ อุปกรณ์การปั้นฝ้ายของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ถูกพบ ขนาดและรูปร่างที่ไม่ใหญ่นัก มีรูตรงกลางตลอดชิ้น ทำให้สามารถอนุมานได้ว่า ดินเผานี้เป็นเครื่องรางประเภทเดียวกับ “ลูกสะกด” เครื่องรางมหาอุดสำหรับพกพา มีคุณวิเศษทางด้านมหานิทราน คือมีอำนาจควบคุมทั้งสัตว์และมนุษย์ให้หยุดนิ่ง อันเป็นที่นิยมของผู้เฝ้าหาเครื่องรางประจำตัว แวนดินเผาที่พบในพื้นที่ที่ถกตีความเชื่อเรื่องพระร่วงปรากฏอย่างเข้มข้น จึงแปรสภาพจากอุปกรณ์ในการทำเครื่องนุ่งห่มเป็นเครื่องรางเพื่อป้องกันภัยอันตรายโดยมีคำว่า พระร่วงเป็นการรองรับถึงความเก่าแก่และความศักดิ์สิทธิ์ของสินค้าดังกล่าวนี้

ภาพที่ 5-44 ข้าวตอกพระร่วง

มวลสารศักดิ์สิทธิ์อีกประเภทหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงคือ ข้าวตอกและข้าวสารพระร่วง มวลสารศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกแปรรูปอย่างเป็นระบบจนกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมระดับต้น ๆ ของจังหวัดสุโขทัย มีตำนานเรื่องเล่ารองรับเกี่ยวกับมวลสารศักดิ์สิทธิ์นี้ว่า เมื่อครั้งพระร่วงทรงผนวชเป็นภิกษุได้ธุดงค์ไปยังบริเวณเขาพระบาทใหญ่ วันหนึ่งเมื่อพระองค์ฉันภัตตาหารเพลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ได้นำข้าวก้นบาตร ไปรยลงพื้นพร้อมตั้งสัจจาธิษฐานว่า “ขอให้ข้าวเหล่านี้กลายเป็นหินอยู่ชั่วลูกสืบหลาน”

ภาพที่ 5-45 หินข้าวสารพระร่วง

หินธรรมชาติที่ฝังตัวอยู่ตามหินผุบริเวณเชิงเขาพระบาทใหญ่ เป็นออกไซด์ของเหล็กชนิดหนึ่งเรียกว่าแร่ Limonite ที่มักพบตามหินผุตามเทือกเขา เมื่อนำมาทุบให้แตกออกก็จะพบเป็นหินรูปสี่เหลี่ยมลูกเต๋าสีน้ำตาลไหม้หรือสีสนิมเหล็กที่มีขนาดใหญ่ที่สุดไม่เกิน 2 – 3 เซนติเมตร ชาวบ้านเรียกว่า “ข้าวตอกพระร่วง” ขณะที่หินธรรมชาติอีกลักษณะหนึ่งมีลักษณะเป็นก้อนหินเส้นผ่าศูนย์กลางราว 5 เซนติเมตร พื้นผิวด้านบนขรุขระคล้ายการเรียกตัวของเมล็ดข้าวสารที่มีความยาวราว 3 – 5 มิลลิเมตร ที่ต้องใช้กระบวนการเจียรนัยให้แตกตัวกลายเป็นเมล็ดข้าวขนาดเล็ก ๆ ที่เรียกว่า “ข้าวสารพระร่วง” หินทั้ง 2 ชนิดนี้ยังพบที่เขากัวอ้ายมา ซึ่งเป็นทิวเขาต่อเนื่องกับเขาพระบาทน้อยที่โอบล้อมด้านหลังของเมืองเก่าสุโขทัย แต่หินข้าวตอกพระร่วงและข้าวสารพระร่วงที่พบบริเวณเขากัวอ้ายมานั้น ไม่เป็นที่นิยม เพราะมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการทำร้ายร่างกายจนถึงแก่ชีวิตของนายมา ทำให้มวลสารศักดิ์สิทธิ์ที่พบในบริเวณดังกล่าวไม่เหมาะที่จะนำมาใช้ สรรพคุณของมวลสารศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 2 นี้ เคยใช้เป็นภูมิปัญญาการบรรเทาอาการจากแมลงมีพิษของชาวบ้าน โดยนำข้าวตอกพระร่วงมาฝนจนเป็นผงละเอียด บีบน้ำมะนาวผสมเล็กน้อยและนำมาทาบริเวณที่โดนแมลงกัด หรือนำเอาหินข้าวตอกพระร่วงมาวางลงบนบริเวณแผลโดยตรงก็สามารถระงับพิษได้ ทั้งนี้หินข้าวตอกพระร่วงยังมีความสำคัญต่อพรานหรือผู้ที่มีอาชีพในการหาของป่า ด้วยเชื่อว่า หินข้าวตอกพระร่วงนี้มีคุณวิเศษในการป้องกันอำนาจเหนือธรรมชาติที่ให้โทษจำพวกวิญญาณร้าย

โดยเมื่อถูกรุกรานพรานก็จะบรรจุหินข้าวตอกพระร่วงลงในกระบอกปิ่นแทนลูกกระสุนแล้วยังไป
ยังวิญญานร้ายนั้น ก็จะมีฤทธาภาพในการขับไล่สิ่งไม่ดีเหล่านั้นไปได้

ภาพที่ 5-46 ผลิตภัณฑ์จากข้าวตอกพระร่วง

นายเหล็ง จันทรฉาย ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาหัตถกรรม ของอำเภอเมือง จังหวัด
สุโขทัย ได้พัฒนาวิธีการเจียรนัยหินข้าวตอกพระร่วงจากก้อนหินธรรมชาติให้มีรูปทรงต่าง ๆ จนมี
สีเข้ม มันวางสวยงาม สร้างสรรค์เป็นวัตถุมงคลเพื่อการบูชาและเครื่องประดับต่าง ๆ นับเป็นวิธีการ
จัดการทุนทางวัฒนธรรมให้มีความร่วมสมัยเพื่อตอบสนองความต้องการกับลูกค้า ทำให้ข้าวตอก
พระร่วงกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมอย่างเต็มรูปแบบมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2511 ด้วยการค้นหาและ
สะสมหินข้าวตอกพระร่วงและเจียรนัยเป็นรูปทรงต่าง ๆ เพื่อนำขายเป็นอาชีพเสริมก่อนที่จะพัฒนา
ให้เป็นแหล่งการค้าและสถานที่ท่องเที่ยวเชิงภูมิปัญญา “บ้านข้าวตอกพระร่วง” เมื่อปีพ.ศ. 2536

แม้การหาข้าวตอกพระร่วงจากธรรมชาติจะถูกระงับลงโดยหน่วยงานของกรมป่าไม้มา
ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2535 เนื่องจากมีชาวบ้านต่างเข้าไปหาหินข้าวตอกพระร่วงที่บริเวณเขาพระบาทใหญ่
จำนวนมาก จนเหลือไม่มากนักก็กึ่งทั้งเป็นการทำลายทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีผลต่อการรักษา
หน้าดิน ปัจจุบันจึงไม่มีการค้นหาหินข้าวตอกพระร่วงจากเขาพระบาทอีกเลย ดังนั้นบ้านข้าวตอก
พระร่วงจึงเป็นแหล่งผลิตหินข้าวตอกพระร่วงขนาดใหญ่แห่งเดียวที่ยังคงสร้างสรรค์วัตถุดิบจาก
ธรรมชาติให้อยู่ในรูปของสินค้าที่มีเรื่องราวทางความเชื่อเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชน

ภาพที่ 5-47 หุ่นปลาก้างพระร่วง

สินค้าทางวัฒนธรรมอีกประเภทหนึ่งที่อาจได้รับความนิยมเท่ากับข้าวตอกพระร่วง และข้าวสารพระร่วงเพราะมีได้มีความเกี่ยวข้องกับพลังความเชื่อในทางตรง นั่นคือ หุ่นปลาก้างพระร่วง ซึ่งเป็นอาชีพเสริมของกลุ่มชาวบ้านหมู่ 3 ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ที่ประกอบอาชีพ “พินปลาก้างพระร่วง” เพื่อขายเป็นงานหัตถกรรมทำมือที่อาศัยภูมิปัญญาในการพินไม้ด้วยมือ โดยนำเอาเศษไม้สักที่หาซื้อจากโรงงานตัดเป็นท่อนยาวประมาณ 7 – 10 นิ้ว จากนั้นใช้มีดพริ้วพินจนเป็นรูปร่างของปลาให้ครบองค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งหัว ตัว ครีบ หาง ขัดตกแต่งด้วยกระดาษทรายและอาจตกแต่งสีขาวบริเวณเกล็ดปลาเพื่อความสวยงาม งานแต่ละชิ้นจึงมีลักษณะเฉพาะ โดยรูปปลาก้างนั้นได้รับแรงบันดาลใจมาจากปลาที่พินกลับคืนชีวิตด้วยวาจาสิทธิ์ของพระร่วง เพื่อขายเป็นของตกแต่งบ้านและของที่ระลึกในราคาข่อมเยาสำหรับนักท่องเที่ยว

ภาพที่ 5-48 ว่าวพระร่วง

เช่นเดียวกับในพื้นที่ตำบลสารจิตรที่พัฒนาพื้นที่ของคนให้เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีตำนานรัก – พระร่วงนางคำ ซึ่งเป็นตำนานเรื่องเล่าของพระร่วงที่วิ่งว่ามาถึงยังชุมชนดังกล่าวนี้ ผู้นำชุมชนจึงร่วมกับชาวบ้านหีบเอาภูมิปัญญาการประดิษฐ์ว่าว มาใช้เป็นกิจกรรมในการเสริมสร้างความรู้ของนักท่องเที่ยว โดยเปิดเป็นแหล่งเรียนรู้การทำว่าวพระร่วง ที่มีการเรียนการสอนวิธีการทำว่าว โดยนักท่องเที่ยวจะได้ลงมือประดิษฐ์ว่าวจุฬาค่อยด้วยตนเอง โดยว่าวที่นำมาประดิษฐ์นี้เป็นว่าวขนาดเล็กที่สามารถนำมาเป็นของที่ระลึกได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้การตกแต่งว่าวจุฬายังสอดแทรกเรื่องราวเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง เช่น ตัวว่าวที่ทำด้วยสีแดงและสีขาวอันเป็นสีที่ชาวบ้านนิยมใช้ในการบูชาพระร่วงพระลือในโอกาสสำคัญ การตกแต่งว่าวด้วยกระดาษสีลายดอกผักบุ้ง ซึ่งเป็นความเชื่อเรื่องการกลับมาของพระร่วง เป็นต้น

2. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับเทศกาลและงานประเพณี

พระร่วงผู้ถูกยกย่องในฐานะของวีรบุรุษประจำถิ่น ที่มีบทบาททางด้านความเชื่อเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิดการพัฒนากิจกรรมที่ชุมชนและผู้คนมีส่วนร่วมกันนั้นก็คือ เทศกาลและงานประเพณี ซึ่งแต่เดิมอาจเป็นเพียงการจัดกิจกรรมเพื่อสนองความต้องการด้านความเชื่อ ความสบายใจในการดำเนินชีวิตเท่านั้น แต่เมื่อกิจกรรมที่ปฏิบัติต่อบุคคลผู้ที่ถูกทำไ้รับรู้ว่ามีคามสำคัญทาง

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม กิจกรรมที่เคยปฏิบัติเพียงภายในถิ่น จึงถูกผลักดันให้กลายเป็น เทศกาลสำคัญเพื่อชักชวนให้เกิดการท่องเที่ยว

เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงตำบลดนนครชุม อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลกที่ ร้อยเรียง เส้นทาง การมาถึงของพระร่วงเข้ากับ หินรอยพระร่วง เนินค่าย แก่งค่ายและลานพระร่วง ทำให้ สถานที่ตามเรื่องเล่าที่กล่าวถึงการแสดงอิทธิฤทธิ์บุญญาบารมีของผู้นำประจำถิ่นหลอมรวมให้เกิด พลังศรัทธา ประชาชนจึงร่วมใจกันจัดประเพณี ปักธงปฐมฤกษ์ โดยชาวบ้านจะรวมตัวกันเพื่อทอ ธงผ้าฝ้ายหรือผ้าขาวม้าขนาดใหญ่ และจัดขบวนแห่ขึ้นไปปักธงไว้ยังยอดเขาโปกโล้น เพื่อรำลึกถึง คุณงามความดีของพระร่วงเมืองบางยาง ในวันที่ 13 เมษายน ของทุกปี โดยเชื่อกันว่า หากปีใดที่ เว้นว่างจากการจัดประเพณีดังกล่าวจะทำให้เกิดเหตุความไม่สงบภัยต่อชีวิตและชุมชน

ภาพที่ 5-49 ประเพณีปักธงปฐมฤกษ์ ตำบลดนนครชุม วันที่ 13 เมษายน 2560

กระนั้นที่มาของการปักธง ตำบลดนนครชุมยังคงคลุมเคลือเนื่องจากยังมีเรื่องเล่าอีกสำนวน หนึ่งที่ใช้อธิบายความสำคัญของน้ำบ่อทอง น้ำศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชนที่อยู่บนเขาโปกโล้น ความว่า ขุนหาญห้าว น้องชายของขุนกังหาทหารพี่น้องคนสนิทของพระร่วงนั้นดูแลพื้นที่ในบริเวณนี้

ไปพบบ่อน้ำอยู่ภายในถ้ำ ด้วยความกระหายเล็ดดื่มกินและชำระร่างกาย น้ำดังกล่าวมีลักษณะพิเศษ เพราะเป็นสีทองจึงติดตัวกลับบ้าน ใครพบเห็นเข้าก็จำมิได้ จึงเล่าเรื่องดังกล่าวนี้ให้พี่ชายฟัง พี่ชายได้ฟังดังนั้นจึงอยากชมด้วยตนเอง แต่เมื่อพาไปค้นหาที่แห่งนั้นกลับไม่พบ พี่ชายโกรธมากจึงดูค่าต่าง ๆ นา ๆ เป็นเหตุให้ขุนหาญหัวเสียใจกินเหล้าเมามาจนเสียชีวิต เรื่องบ่อน้ำทองจึงเป็นเพียงคำร่ำลือในหมู่ชาวบ้าน ผ่านมานั่นนานเมื่อชาวบ้านได้พบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์นี้อีกครั้ง เกรงว่าจะจำไม่ได้เลยถอดผ้าขาวม้าขึ้นไปผูกมัดไว้บนกิ่งไม้เพื่อเป็นเครื่องหมาย และกระทำเรื่อยมาจนกลายเป็นประเพณี ซึ่งเดิมจัดขึ้นในช่วงเดือนห้าของทุกปี หนึ่งช่วงเวลาในการปักธงคือฤดูแล้งแหล่งน้ำธรรมชาติหาได้ยาก การนำธงไปปักไว้ยังแหล่งน้ำจึงอาจเป็นหมุดหมายในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่สำหรับผู้คน ได้ชัดเจนอีกด้วย

ภาพที่ 5-50 ขบวนธงจากทุกตำบลในอำเภอนครไทย ที่ร่วมกิจกรรมปักธงชัย

อย่างไรก็ตาม ประเพณีการปักธงนี้ถูกจัดขึ้นในอำเภอนครไทยทั้งสิ้น 3 ตำบล โดยตำบลนครไทยและตำบลบ้านพร้าวจะจัดในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 12 และตำบลนครชุม จัดวันที่ 13 เมษายน ประเพณีการปักธงทั้ง 3 แห่งนี้ ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องเล่าท้องถิ่นทั้งสิ้น โดยตำนานเรื่องเล่าการปักธง ตำบลนครไทยเกิดจากเรื่องเล่าพ่อขุนบางกลางหาวเสด็จกลับเมืองบางยางภายหลังการรบชนะขอมจึงได้ขึ้นไปยังยอดเขาช้างล้วงที่อกเขาใหญ่กลางเมืองนครไทยที่ทอดยาวไปทางทิศตะวันตกของเมือง พระองค์ได้ถอดผ้าคาดเอวผูกกับยอดไม้แล้วปักไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่มีชัยชนะต่อศัตรู ในขณะที่ตำบลบ้านพร้าวมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงป็นเขาขึ้นจีควายสำหรับเตรียมพื้นที่ใน

การเล่นว่าว ณ ผาจีควายในตำบลบ้านพร้าวปัจจุบัน ในขณะที่ตำบลนครชุมมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับ พระร่วงเล่นว่าวและชาวบ้านปักหมุดหมายชี้บริเวณแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์

ภาพที่ 5-51 ขบวนแห่ก่อนนำธงขึ้นปักบนยอดเขาช้างล้วง

กระนั้นเรื่องเล่าทั้ง 4 ตำนานเกี่ยวกับที่มาของประเพณีปักธง พบว่า “ฟ้าขาวม้าและว่าว” เป็นสัญลักษณ์สำคัญในประเพณี กอปรกับทั้ง 3 พื้นที่ยังปรากฏเรื่องเล่าและร่องรอยเกี่ยวกับ “พระร่วงผูกว่าว” ว่าวที่มีความเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญในเรื่องเล่าที่เป็นกษัตริย์ผันแปรเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม อาจได้รับอิทธิพลความคิดความเชื่อเรื่องการบูชาอำนาจเหนือธรรมชาติ ดังเช่นพระราชพิธีหลวงที่กล่าวไว้ในคำให้การชาวกรุงเก่าและคำให้การของขุนหลวงหาวัดที่กล่าวถึง พระราชพิธีคลุม หรือ พิธีชักว่าวเรียกลม ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์จะต้องทรงว่าวทุกคืนตลอดฤดูหนาว โดยมีเจ้าพนักงานคอยผลัดเปลี่ยนบังคับสายป่านว่าวเสมอ โดยพระราชพิธีนี้มีวัตถุประสงค์ในการทำเพื่อให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ

ภาพที่ 5-52 ประเพณีปักธงชัย เขาช้างล้วง อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

อีกนัยหนึ่ง การปักธง อาจได้รับอิทธิพลคติความเชื่อเรื่อง ตุง จากล้านนา เนื่องจากตุงมีลักษณะคล้าย ธง ในภาคกลาง และมีกุศโลบายในทางความเชื่อว่าเป็นการกระทำเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาโดยทั้งชาวไทยยวน ไทลื้อ ไทเงินและไทใหญ่ ถือว่าเป็นการอุทิศบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับ แม้ว่าตุงในปัจจุบันจะสามารถสร้างสรรค์ขึ้นจากวัสดุอุปกรณ์ที่หลากหลาย หากแต่เดิมตุงจะทำขึ้นจากการนำฝ้ายมาทอเป็นผืนผ้าและตกแต่งให้สวยงาม ดังนั้น ตุง จึงกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความรักและเคารพบูชาในอีกประการด้วย เช่นเดียวกับการเตรียมธงที่จะใช้ปักในประเพณีของคนตำบลนครชุม ตำบลนครไทยและตำบลบ้านพร้าว ที่จะรวบรวมฝ้ายในแต่ละหมู่บ้านเพื่อร่วมกันทอให้เป็นผืนผ้าขนาดใหญ่ ตกแต่งให้สวยงามเพื่อใช้เป็นองค์ประกอบหลักในประเพณีปักธง ภายใต้รากความคิดที่ท้องถิ่นรับรู้ร่วมกันคือ การระลึกถึงวีรกรรมพ่อขุนบางกลางหาวผู้ที่ร่วมกระทำสงครามก่อร่างสร้างรัฐสุโขทัย ใน 2 ลักษณะ คือ นครชุมปักธง ก่อนไปรบ – นครไทยปักธงเพื่อแสดงถึงชัยชนะ ประเพณีนี้จัดเป็นประเพณีสำคัญที่ต้องทำร่วมกันทั้งอำเภอ เนื่องจากชาวอำเภอนครไทยเชื่อว่าเมื่อปีใดไม่กระทำพิธีกรรมและประเพณีดังกล่าวจะทำให้เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติและสิ่งอัปมงคลแก่ผู้คน ชุมชน บ้านเมือง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของระบบความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีบทบาทต่อท้องถิ่น

ภาพที่ 5-53 ศาลปู่หลวงนครชุม

สำนึกในทางความเชื่อที่แสดงออกผ่านการจัดพิธีกรรมและงานประเพณีอาจเป็นสำนึกทางตรงระหว่างพระร่วงกับคนในตำบลนครชุม ที่ทำให้พ่อขุนบางกลางหาวหรือพระร่วงเมืองนครไทยกลายเป็นวีรบุรุษประจำถิ่น ในขณะที่บุคคลแวดล้อมในตำนานเรื่องเล่า อย่าง ขุนหาญห้าว ทหารเอกคู่พระทัยที่ทำหน้าที่ในการควบคุมการเตรียมและฝึกไพร่พลก็ได้รับความเคารพจากคนในชุมชนและยกย่องให้เป็น ปู่หลวงนครชุม – ท้าวแสงเมือง หรือผู้ที่ปกปักรักษาผู้คนและชุมชนนครชุมให้อยู่เย็นเป็นสุขเรื่อยมา

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเรื่องเล่าพระร่วงกับท้องถิ่นนครชุมไม่เพียงปรากฏในรูปของบุคคลสำคัญในทางความเชื่อ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมเท่านั้น การร้อยเรียงเรื่องราวภายใต้ท้องถิ่นเดียวกันนี้เป็นสำนึกร่วมที่ทำให้เกิดการผลักดันรูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนอย่าง “รองเขานครชุม” ให้เป็นที่รู้จัก โดยมี พระร่วง บุคคลสำคัญเกี่ยวเนื่องกับตำบลนครชุม อำเภอนครไทยและประวัติศาสตร์ชาติเป็นตัวแทนเพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจในการท่องเที่ยวอาทิ เส้นทางเรียนรู้ชมธรรมชาติในกิจกรรม “พิชิตเขาโปกโล้น ชมทะเลหมอกรองเขาแห่งนครชุม” ที่ประกอบไปด้วยเส้นทางหลัก 2 แห่งคือ ลานพระร่วง และ ยอดเขาโปกโล้น รวมถึงเส้นทางอย่างอื่น ๆ ที่อยู่ในกระบวนการเตรียมความพร้อมอาทิ การนำชม หินรอยพระร่วง เป็นต้น

แม้ว่าทุกวันนี้ นครชุมและนครไทยจะยังคงเป็นพื้นที่ห่างไกล เพราะมีขนาดเล็กและมักจะเป็นเพียงทางผ่านไปยังสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ไม่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายเท่าใดนัก กอปร

กับความพยายามในการพัฒนาการท่องเที่ยวภายในตำบลนครชุมมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไปอันเป็นผลมาจาก ความพร้อมทางด้านสาธารณูปโภคและผลกระทบที่คนในชุมชนลงความเห็นว่าจะส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงด้านระบบนิเวศทำให้เรื่องเล่าพระร่วงในตำบลนครชุมเป็นเพียงมุขปาฐะประจำถิ่น สำหรับผู้คนนอกพื้นที่ หากแต่สำหรับคนตำบลนครชุมแล้วนั้น พระร่วง เป็นศูนย์รวมใจที่ร้อยเรียงให้คนนครชุมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

เช่นเดียวกับชาวบ้านตำบลสารจิตร อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัยที่นับถือพระร่วงในฐานะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่น จึงมีกิจกรรมการเช่นสรงบวงสรวงบูชาเช่นเดียวกับชาวบ้านในถิ่นอื่นภายในจังหวัดสุโขทัยเป็นประจำทุกปี โดยเมื่อเกิดเรื่องราวทุกข์ร้อนก็จะบอกกล่าวบนบานกับพระร่วงเสมอ และเมื่อความทุกข์นั้น ๆ ผ่านพ้นไปชาวบ้านก็จะนำว่าจูปาสิขาว – แดงขนาดต่าง ๆ มาถวายบูชาหรือแก้สินบนพระร่วง – พระลือที่ประดิษฐานอยู่ภายในมณฑปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวราวิหาร อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นความเชื่อที่คนศรีสัชนาลัย - สุโขทัยกระทำกันสืบมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้สินบนกับพระร่วงและระลึกถึงคุณความดีที่มีต่อท้องถิ่นและชาติบ้านเมืองด้วย

ภาพที่ 5-54 ว่าวที่ชาวบ้านนำมาบูชาพระร่วง – พระลือ

ว่าว ที่เป็ความบันเทิงของพระร่วงถูกนำมาใช้เพื่อถวายแก้สินบนมิได้เป็นเพียงเครื่องบูชาสำหรับคนตำบลสารจิตรเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เนื่องจาก ว่าวพระร่วงมีความสำคัญในทาง

ตำนานที่ทำให้พระร่วงได้มาพบกับนางคำ ณ บ้านสารจิตรดังที่กล่าวไปเบื้องต้นแล้ว ทำให้ความสำคัญดังกล่าวนี้เองทำให้ภูมิปัญญาในการทำวาวได้รับความสนับสนุนผู้นำชุมชนและองค์การภาครัฐและเอกชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน(องค์การมหาชน) ร่วมกันฟื้นฟูองค์ความรู้ดังกล่าว พัฒนาเกิดเป็น “เทศกาลว่าวพระร่วง” ตั้งแต่ พ.ศ. 2557 ทำให้ภูมิปัญญาดั้งเดิม กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมทั้งของฝากและของที่ระลึกควบคู่ไปกับกิจกรรมการประกวดและแข่งขันว่าวสวยงาม ที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวแบบวิถีชุมชน

ภาพที่ 5-55 เทศกาลว่าวพระร่วง พ.ศ. 2559

กิจกรรมเทศกาลว่าวพระร่วงจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยเปิดโอกาสให้บรรดา “นักเลงว่าว” ได้มีพื้นที่ในการนำเสนอภูมิปัญญาและความคิดสร้างสรรค์ในการประดิษฐ์ว่าวแบบเฉพาะถิ่นเฉพาะตนอีกแห่งหนึ่ง โดยแบ่งเกณฑ์ในการแข่งขันออกเป็น 2 ประเภทคือ ว่าวสวยงามและ ว่าวเสียงดังกังวาน ซึ่งอยู่ในกระบวนการขยายตัวจากกิจกรรมของชุมชนไปสู่กิจกรรมของจังหวัด เพราะพื้นที่บ้านสารจิตรนั้นมีความสมบูรณ์ด้านพื้นที่ ซึ่งเป็นพื้นที่โล่ง มีลมที่เหมาะสมในการขึ้นว่าว รวมทั้งความพร้อมด้านการรองรับนักท่องเที่ยวของชุมชนที่มีการวางแผนการจัดการท่องเที่ยวแบบวิถีเกษตรเป็นพื้นฐาน ทำให้เทศกาลว่าวพระร่วงที่บ้านคูกพัฒนา ตำบลสารจิตรนี้ได้รับความสนใจจากกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างชาติ จนกลายเป็นเทศกาลที่ทำอย่างต่อเนื่อง

มาจนปัจจุบัน และนับเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้ชุมชนมีการขับเคลื่อนอย่างเป็นระบบ มีการถ่ายทอด ทุนทรัพย์จากภาครัฐและความสนับสนุนจากนักท่องเที่ยว ทำให้สินค้าทางวัฒนธรรมกลุ่มเทศกาล และงานประเพณีที่มีพระร่วงเป็นสัญลักษณ์สำคัญยังคงดำรงและพัฒนาสืบไปเพื่อสร้างประโยชน์ ให้แก่ชุมชน

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับบูรณาการวิถีธรรมชาติและนวัตกรรมประดิษฐ์

การสร้างสรรคคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทยอีกรูปแบบหนึ่งคือ การนำคติความ เชื่อมารองรับความน่าเชื่อถือต่อสิ่งต่าง ๆ ที่สังคมเรียกโดยทั่วไปว่า Branding ทั้งนี้คติความเชื่อที่ถูก นำมาใช้รองรับต่อสิ่งต่าง ๆ มิได้จำเพาะแต่เพียงวัตถุหรือกิจกรรมทางความเชื่ออย่างเดียวเท่านั้น เพราะการที่คติความเชื่อมีความความผูกพันเกี่ยวข้องกับสิ่งรอบตัวก็จะเป็นพลังให้คติความเชื่อ นั้น ๆ มีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

1. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับสิ่งมีชีวิต

ไม้ชำระพระร่วง เป็นพันธุ์ไม้ที่คนสุโขทัยเชื่อว่ามีคุณค่าผูกพันกับเรื่องเล่าเกี่ยวกับ พระร่วง ว่าพันธุ์ไม้นี้เติบโตขึ้นจากการที่ครั้งหนึ่งพระร่วงเคยเสด็จพระราชดำเนินประพาสป่า เมื่อเสด็จพระบังคลเรียบร้อยจึงได้ใช้ไม้ในบริเวณดังกล่าวชำระ เมื่อโยนทิ้งได้เติบโตขึ้นเป็นพันธุ์ ไม้ที่มีกลิ่นแรงเหมือนอูจจาระ พันธุ์ไม้นี้อยู่ในตระกูล ULMACEAE มีชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Celtis timorensis* Span ที่พบในป่าเบญจพรรณในประเทศไทยและพบในต่างประเทศอาทิ ศรีลังกา บังกลาเทศ พม่า ลาวและกัมพูชา สำหรับการแพร่กระจายของพันธุ์ไม้นี้ในประเทศไทยจึงทำ ให้มีชื่อเรียกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค ภาคกลางเรียกว่า ตะกาย มะหาดน้ำ เขื่อง หม่อนแดง ภาคใต้เรียกว่า ตายไม้ทันเต่า โคราชเรียกว่าจี่พระร่วงหรือมันหลาไหล น่านเรียกเซ็ดก้นพระเจ้า เชียงใหม่เรียกเซ็ดจี่พระเจ้า ลำปางเรียกแก้งจี่พระร่วง(พงษ์เลิศ ศิริบูรณ์, 2559 อ้างถึงในมดิชน ออนไลน์, 5 กันยายน 2559)

ภาพที่ 5-56 ไม้ชำระพระร่วง

พันธุ์ไม้ที่พบในหลายภูมิภาคเช่นนี้ ทำให้พันธุ์ไม้ที่มีกลิ่นคล้ายอุจจาระนี้มีคำเรียกหลากหลาย นามอันเป็นที่รู้จักแพร่หลายได้แก่ “แก้งจี่พระร่วง” ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคำว่า “แก้ง” ในภาษาอีสานแปลว่า เช็ด เช่นคำว่า แก้งก้น กระนั้นคนสุโขทัยไม่นิยมเรียกไม้ชนิดดังกล่าวว่า ไม้แก้งจี่พระร่วงแต่เลือกใช้คำไทยว่า ไม้เช็ดก้นพระร่วงหรือไม้ชำระพระร่วงแทน(ณรงค์ชัย โตอินทร์, สัมภาษณ์) พันธุ์ไม้ท้องถิ่นความสูงกว่า 5 – 20 เมตรนี้แต่เดิมพบได้ทั่วไปในเขตจังหวัดสุโขทัย ข้อเท็จจริงพบว่าถูกทำลายไปด้วยนโยบายการสร้างเส้นทางคมนาคมทางบก ที่เชื่อมต่อกับจังหวัดใกล้เคียงและเส้นทางสัญจรภายใน กระนั้นเรื่องเล่าเกี่ยวกับกลิ่นอันไม่พึงประสงค์จากไม้ชนิดนี้เกิดจากการที่เมื่อชาวบ้านย่านสุโขทัยเดิมจะสร้างบ้านเรือน มักนิยมโค่นไม้ท้องถิ่นเพื่อใช้ทำกระดานเรือน รวมทั้งไม้ชำระพระร่วงนี้ โดยก่อนที่จะสามารถนำมาใช้ได้โดยสมบูรณ์จะต้องผ่านการแช่น้ำเพื่อเจือจางแป้งและน้ำตาลที่อยู่ในเนื้อไม้ป้องกันปัญหาเรื่องปลวก – มอด ไม้ชนิดนี้เมื่อนำมาแช่น้ำเป็นเวลานานจะมีกลิ่นแรงคล้ายอุจจาระไปทั่วบริเวณ(ณรงค์ชัย โตอินทร์, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2559) นอกจากนี้ไม้ชำระพระร่วงยังมีสรรพคุณทางการรักษาโรคในไก่ชน โดยคนรุ่นเก่าจะส่วนประกอบของใบมาฝนคั้นเพื่อรักษาอาการของโรคคอกีฬาและขับพยาธิซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาในการรักษาโรคสำหรับสัตว์ที่ถูกทดแทนด้วยเคมีภัณฑ์

ความนิยมในการนำไม้ชำระพระร่วงมาทำฝาเรือนที่ลดลง ทำให้เรื่องเล่าเกี่ยวกับไม้ที่มีกลิ่นคล้ายอุจจาระอันเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของพระร่วงนั้นเป็นเพียงเรื่องเล่าในตำนานที่ไม่สามารถ

พิสูจน์ความรุนแรงของคลื่นอันไม่พึงประสงค์นี้ได้อีกต่อไป เช่นเดียวกับผลจากความรุนแรงของ อคติภัยในป่าก็เป็นปัจจัยที่ทำให้ไม้ชนิดนี้ถูกทำลายไปมาก แต่ก็ไม่สามารถเทียบเท่าได้กับกลุ่มคนที่พยายามตัดไม้ชนิดนี้เพื่อนำมาทำมวลสารศักดิ์สิทธิ์เพราะมีนามที่ผูกพันกับพระร่วง โดยคนกลุ่มนั้นเชื่อว่า การพกพาไม้ชำระพระร่วงมีพลังในทางป้องกันสิ่งชั่วร้าย หรือขูดล่อมเพื่อนำไปปลูก ภายในเคหะสถานเพราะเห็นว่าเป็นไม้หายากและมีความสัมพันธ์กับตำนานเรื่องเล่า ในปัจจุบัน อุทยานแห่งชาติรามคำแหงจึงพยายามฟื้นฟูและอนุรักษ์ต้นชำระพระร่วงนี้อย่างเต็มกำลัง เพราะ เหลือเพียงไม่กี่ต้นและมีแนวโน้มว่าจะสูญหายไปจากป่าแห่งนี้ในที่สุด

ภาพที่ 5-57 ต้นฝ้ายพระร่วงบริเวณปรางค์ปู่จำ

เช่นเดียวกับพืชเศรษฐกิจสำคัญของพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง ที่เดิมเป็นวัสดุทางธรรมชาติ สำคัญที่ใช้ในการทำเสื้อผ้าของคนท้องถิ่นนั่นก็คือ ดอกฝ้าย พืชไร่เศรษฐกิจที่ถูกนำมาผลิตข้าวของ เครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่มที่ต้องอาศัยเส้นใยธรรมชาติ ความพิเศษของฝ้ายที่พบในอำเภอศิริมาศ จังหวัดสุโขทัย เรียกว่า ฝ้ายพระร่วง ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนไม่มากนัก พบได้ที่บริเวณยอดเขาปรางค์ปู่ จำ โบราณสถานศิลปกรรมขอม ที่อยู่ห่างจากเมืองสุโขทัยราว 11 กิโลเมตร ต้นฝ้ายนี้มีความสูงราว 5 – 10 เมตร มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับดอกฝ้ายนี้ว่า พระร่วงเสด็จพระราชดำเนินมาวิ่งว่าจจนถึงเขาหลวง เชื่อกว่าก็หมดลง จึงเดินขอฝ้ายจากชาวบ้านเพื่อนำมาทำเชือกว่าว แต่ไม่มีชาวบ้านคนใดให้ฝ้ายแก่

พระร่วงเลย พระร่วงจึงสาปว่า ขอให้ฝ้ายของบ้านนี้ไม่เป็นมีแต่เม็ดใช้ไม่ได้ จากนั้นดอกฝ้ายที่ปลูก
ในบริเวณดังกล่าวก็ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องใช้ประเภทสิ่งทอได้อีกเลย

ภาพที่ 5-58 ดอกฝ้ายพระร่วง

การที่ต้นฝ้ายพระร่วงนั้นพบเห็นได้ไม่บ่อยนัก เพราะมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับคำสาปพระร่วง
ดังกล่าวว่า ดอกฝ้ายที่เจริญเติบโตในพื้นที่ต้องคำสาปพระร่วงนั้น ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้
เป็นวิธีการที่จะคัดเลือกสายพันธุ์ของพืชเศรษฐกิจที่เหมาะสมในการใช้ประโยชน์โดยมีเรื่องเล่าเป็น
เหตุผลในการตัดทำลาย ต้นฝ้ายพระร่วงที่มีเมล็ดเยอะ ไม่สามารถนำไปใช้สร้างสรรค์เครื่องนุ่งห่ม
จึงพบได้เฉพาะบริเวณ โบราณสถานที่อยู่ในพื้นที่สูง ห่างไกลผู้คน เพราะรอดพ้นจากการตัดถาง
ทำลาย เพื่อปลูกพืชไร่เศรษฐกิจขึ้นทดแทน นามพระร่วงที่ปรากฏเป็นคำเรียกต้นฝ้ายประเภท
ดังกล่าว จึงเป็นการระบุสายพันธุ์ของพืชเศรษฐกิจที่ไม่ก่อประโยชน์ต่อชาวบ้าน บนพื้นฐานความ
เชื่อที่เกิดจากอำนาจการสาปของพระร่วง เพื่อทำให้เกิดความสะดอกใจในการทำลาย
ทรัพยากรธรรมชาติชนิดนี้

สิ่งมีชีวิตอีกประการหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงคือ สัตว์
น้ำที่มีลักษณะพิเศษคือตัวใสตลอดตัวจนเห็นอวัยวะภายในเรียกว่า ปลาพระร่วง ดังมีตำนานเรื่อง
เล่าที่กล่าวว่า วันหนึ่งพระร่วงได้เสด็จประพาสป่า ได้มีชาวบ้านนำกระยาหารมาถวาย ซึ่งมีปลา
รวมอยู่ด้วย พระร่วงเมื่องเสวยกระยาหารเหล่านั้นจนหมดสิ้น จึงทรงปรารภว่า จึงเป็นปลาว่า

น้ำต่อไป แล้วพระองค์ก็โยนก้างนั้นทิ้งลงไปในลำธาร ด้วยอภินิหารของพระองค์ก้างปลานั้นก็กลับมีชีวิตและขยายเผ่าพันธุ์อยู่ในลำน้ำยมเขตจังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 5-59 ปลาก้างพระร่วง

ปลาพระร่วงหรือปลาก้างพระร่วงเป็นปลาสกุล *Ophicephalus* เป็นปลาที่มีเนื้ออ่อน เช่นเดียวกับปลาชะโด ปลาช่อน มีคำเรียกหลายหลายได้แก่ ปลาก้างพระร่วง ปลากระจกและปลาผี ลำตัวมีขนาดเล็กกระหว่าง 8 – 12 เซนติเมตร ใสตลอดตัวและมีลักษณะแบนทั้ง 2 ข้าง มีหนวดคู่อยู่บริเวณขากรรไกรบนและล่างครีบหลังมีขนาดเล็ก ปลาชนิดนี้มีถิ่นพำนักอยู่ตามแหล่งน้ำจืดธรรมชาติ และอาศัยอยู่อย่างชุกชุมบริเวณที่น้ำไหลและเย็น มีแนวไม้ครึ้มริมตลิ่งเพื่อหลบภัย ปัจจุบันในจังหวัดสุโขทัยพบปลาพระร่วงที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติได้น้อยมาก เพราะปลาชนิดนี้ไม่ใช่สินค้าอุปโภคบริโภคเมื่อถูกจับขึ้นมาพร้อมกับสัตว์น้ำเศรษฐกิจอื่น ๆ ลักษณะทางพันธุกรรมที่เป็นปลาหัวอ่อน คือเมื่อถูกนำตัวขึ้นจากน้ำและได้รับการกระทบกระเทือนก็จะตายในที่สุด ทำให้ปลาชนิดนี้ค่อย ๆ หายไปจากลำน้ำยมอันเป็นลำน้ำสายหลักของพื้นที่ที่ปรากฏการกระจายตัวของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

ปัจจุบันปลาก้างพระร่วงกลายเป็นสิ่งมีชีวิตเพื่อประดับความงามของผู้ที่มีใจรักการเลี้ยงปลาสวยงามด้วยเพราะเป็นปลาที่มีลักษณะแปลก เลี้ยงง่าย ราคาซื้อขายไม่แพง ปลาก้างพระร่วงที่ถูกจับขึ้นมาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งปัจจุบันพบมากในแถบจังหวัดตรังและพัทลุง จนเป็นอาชีพเสริมของเกษตรกรอีกทางหนึ่งจึงถูกนำส่งมายังกลุ่มผู้ค้าปลาสวยงาม และจัดเป็นพันธุ์ปลาที่ได้รับความนิยมในการเลี้ยงคู่อีกสายพันธุ์หนึ่ง

2. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับอาหาร

ก๋วยเตี๋ยวพระร่วง อาหารประเภทแป้งข้าวเจ้าที่นำมาหนึ่งปรุงเป็นที่รู้จักแพร่หลายของคนทั่วไปในแถบตำบลศรีสัชนาลัย ด้วยเพราะเป็น โภชนภัณฑ์สำคัญของบ้านนาต้นจั่น ตำบลบ้านตึก อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เป็นอาหารพื้นบ้านที่รับประทานกันในครัวเรือน โดยใช้วัสดุสำคัญที่มีในท้องถิ่น ได้แก่ ข้าวเจ้า ที่นำมานวดให้เข้ากันเป็นก้อนและนำมาละเลงให้เป็นแผ่นขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 13 – 18 เซนติเมตร บนผ้าขาวบางที่ขึงตึงบนหม้อดินซึ่งตั้งไฟร้อนคล้ายกับเตาทำข้าวเกรียบปากหม้อ เมื่อตักแป้งลงบนผ้าขาวบางเกลี่ยปาดจนเป็นแผ่นกลมได้รูป รอนจนแป้งสุกดีจึงใส่วุ้นเส้น ผักพื้นบ้าน เช่น ผักบุ้ง กะหล่ำปลี ถั่วงอกบริเวณกึ่งกลางของแป้งแล้วปิดฝาหนึ่งครู่หนึ่ง เมื่อองค์ประกอบข้างต้นสุกดีแล้วจึงพับแป้งด้านข้างเข้าหากันไปมาเพื่อห่อผัก เครื่องที่อยู่ภายใน จากนั้นจึงตัดใส่ภาชนะแล้วโรยหน้าด้วยสารพัดเครื่องปรุงสำคัญ ได้แก่ กากหมู เจียว หมูสับ เลือดหมู กระเทียมเจียว ต้นหอมซอยและราดน้ำซุปรกระดูกหมู แล้วจึงวางไข่ดาวหนึ่ง ด้านบนเพื่อจัดเสิร์ฟ นับเป็นอาหารที่ครบด้วยคุณค่าทางโภชนาการที่ถูกพัฒนาขึ้นจากอาหารประจำถิ่นที่เรียกว่า ข้าวเป็ป

ภาพที่ 5-60 ข้าวเป็ป

“ข้าวเป็ป” เป็นภาษาถิ่น คำว่า “เป็ป” หมายถึง อาการพับหรือพับไปมา สำหรับอาหารจานดังกล่าวคือ การพับไปมาของแผ่นแป้ง ส่วนนาม “ก๋วยเตี๋ยวพระร่วง” นั้น เกิดขึ้นเมื่อคร.

นรินทร์ พานิชกิจ อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัยในปีพ.ศ. 2541 – 2544 ได้พบเห็นการออกร้านขายอาหารท้องถิ่นในกิจกรรมของจังหวัดครั้งหนึ่ง ท่านได้ให้ความเห็นว่า ข้าวเป็บนี้ควรเปลี่ยนชื่อเป็น ก๋วยเตี๋ยวพระร่วงแทน เพราะมีประวัติมายาวนานและสามารถสร้างจุดขายได้ อย่างไรก็ตามชาวบ้านในตำบลบ้านตึกกลับมีความผูกพันกับชื่อ ข้าวเป็บมากกว่า เพราะเป็นอาหารท้องถิ่นที่เกิดจากวิธีการแปรรูปอาหารของคนรุ่นปู่ย่าตายาย เพื่อให้มีวัตถุดิบประเภทคาร์โบไฮเดรตเพื่อใช้ในการปรุงอาหารในฤดูหนาวโดยมีคุณยายเครื่อง หรือยายคำเครื่อง วงศ์สารสิน อายุกว่า 75 ปีเป็นเจ้าของกิจการร้านข้าวเป็บขายเครื่องแห่งแรกในบ้านนาต้นจัน ที่รองรับกับกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบวิถีชุมชนแห่งนี้ อย่างไรก็ตามเมื่ออาหารควาลักษณะเช่นนี้ ถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมของจังหวัดและภาครัฐก็จะมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า ก๋วยเตี๋ยวพระร่วง เพื่อให้คนจากภูมิภาคอื่น ๆ ได้เข้าใจว่า เป็นอาหารท้องถิ่นสำคัญอย่างหนึ่งของจังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 5-61 ก๋วยเตี๋ยวพระร่วง

ขณะที่ ปลาหลามพระร่วง อาหารยอดนิยมประจำอาหารร้านอาหาร ครั้วศรีสังขนาลัย เสริเทจ อำเภอศรีสังขนาลัย จังหวัดสุโขทัยที่สร้างสรรค์อาหารพื้นบ้านที่ปรุงด้วยวิธีการหลาม คือ การนำเอาวัตถุดิบใส่ลงในกระบอกไม้ไผ่ย่างด้วยอุณหภูมิที่เหมาะสมให้สุกพอดี โดยนำเอาเกร็ดเรื่องเล่าตอนพระร่วงจมน้ำหายมาสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ ความว่า พระร่วงเสด็จประพาสริมแก่งหลวงพร้อมข้าราชการบริวาร พระองค์ทรงพระสำราญปรารถนาที่จะเสวยพระกระยาหารจึงดำน้ำลงไปยัง

บริเวณแก่งหลวงเพื่อจับปลามาเสวยเป็นพระกระยาหาร เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดกระบวนการ
สร้างสรรค์อาหารพื้นบ้านอย่างหลาม

ภาพที่ 5-62 ปลาหลามพระร่วง

การปรุงอาหารของชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตดำรงอยู่ร่วมกับป่า อย่างการทำ “หลาม” เป็นการ
ปรุงอาหารอย่างง่ายและรวดเร็ว การนำเอาวัตถุดิบสำคัญที่โดดเด่นในแก่งหลวงอย่างปลาตัวสด
มาแล้วเป็นชิ้นขนาดพอดีคำผสมด้วยขมิ้น คลุกเคล้ากับหัวกะทิ พริกแกงที่ผสมขมิ้นเพิ่มเข้าไปพร้อมกับ
มะแขว่นแห้งเพื่อลดความคาวและเพิ่มรสชาติของพริกแกงให้เข้มข้น หลังจากนั้นนำเอากระบอกไม้
ไผ่ตัดสดที่เตรียมไว้มาบรรจุใบยอรองฐานกระบอกแล้วจึงกรอกส่วนผสมของหลาม ปิดด้านบน
ด้วยใบตอง เผาด้วยไฟกลางพลิกหมุนจนสุกทั่วกันราว 40 นาที นับเป็นการบูรณาการคติความเชื่อ
เพื่อการรองรับกับกิจกรรมทางการค้าได้อย่างดี เพราะการใส่เรื่องราวลงไปในอาหารย่อมจะทำให้
สรรพสิ่งนั้น ๆ มีคุณค่าขึ้น อย่างไรก็ตามทั้งก๋วยเตี๋ยวพระร่วงและปลาหลามพระร่วงซึ่งต่างมีความ
เป็นมาเป็นไปต่างกัน แต่ได้สะท้อนให้เห็นว่า คติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้นได้ถูกนำมาบูรณาการ
และสร้างสรรค์ในด้านการบริโภคนอกเหนือจากกิจกรรมการท่องเที่ยวอันเป็นปัจจัยหนึ่งในการ
กระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน

3. คติความเชื่อเรื่องพระร่วงกับพระพิมพ์

พระพุทธรูปขนาดเล็กที่สร้างขึ้นโดยวิธีการกดประทับดินด้วยแม่พิมพ์เรียกว่า พระพิมพ์ ซึ่งมีความแพร่หลายในเขตประเทศไทยเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยราวสมัยทวารวดี พร้อมกับคติความเชื่อของชาวอินเดียเพื่อการสืบทอดพระพุทธศาสนาภายใต้ความคิดเรื่อง ปัญจอันตรธาน จากนั้นวัตถุดิบประสงค์ในการสร้างพระพิมพ์ก็ถูกนำมารองรับความประสงค์ของ สังคมในด้านต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้นจากการสืบทอดพระศาสนา อาทิ การอุทิศบุญแก่ผู้ล่วงลับและการ สะสมบุญบารมี ขณะที่สมัยอยุธยาคติความเชื่อในการสร้างพระพิมพ์มีความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผล ต่อความเชื่อในปัจจุบันคือ การสร้างพระพิมพ์เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล ความศักดิ์สิทธิ์และคล บันดาลให้เกิดอานุภาพเพื่อเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้บูชา(ณัฐพล อยู่รุ่งเรื่องศักดิ์, 2555, หน้า 9)

การสร้างพระพิมพ์ที่มีวัตถุดิบประสงค์แตกต่างกันออกไปนั้นเป็นผลจากคติความเชื่อ นิกาย ต่าง ๆ สำหรับคติความเชื่อการสร้างพระพิมพ์เพื่อเป็นพุทธรูชาและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจนั้น เป็นผลจากการผสมผสานคติความเชื่อพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ากับอิทธิพลของศาสนา พราหมณ์ – ฮินดูเข้าด้วยกัน การสร้างพระพิมพ์กลุ่มนี้ปรากฏชัดในสมัยลพบุรีเนื่องด้วยการแผ่ขยาย อำนาจการปกครองของขอมราวพุทธศตวรรษที่ 16 ที่มีอิทธิพลครอบคลุมเมืองสำคัญในประเทศไทย และลุ่มน้ำเจ้าพระยาบางส่วน จึงส่งผลต่อการสร้างพระพิมพ์รูปแบบต่าง ๆ ที่ถูกบรรจุอยู่ใน ศาสนสถานของขอมที่ถูกพบในภายหลัง ทั้งนี้รัฐสุโขทัยที่ถือกำเนิดภายหลังจากขอมเสื่อมอำนาจ ลง ทำให้การรับวัฒนธรรมความเชื่อบางประการยังคงอยู่ที่โดดเด่นคือ คติความเชื่อทางศาสนา แม้สุโขทัยจะให้ความสำคัญกับการตั้งมั่นในพระพุทธศาสนาและเถรวาทเป็นหลัก แต่คติความเชื่อ แบบพุทธศาสนานิกายมหายานก็ดำรงอยู่ร่วมด้วย ปรากฏชัดผ่านศิลปกรรมและประติมากรรมทาง ศาสนาของรัฐสุโขทัย

ความคิดความเชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายในสังสารวัฏซึ่งปรากฏหลักฐานใน วรรณคดีสำคัญของรัฐสุโขทัยอย่างเตภูมิกถานั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อระบบความคิดของคน สุโขทัยที่มีต่อพระพุทธศาสนาอันมีพระมหาสมณ โคดมและพระธรรมคำสอนของพระองค์เป็น สรณะ อีกทั้งความเชื่อเรื่องการอุบัติขึ้นของพระศรีอาริยมต ไตร ในอนาคตกาลจึงส่งผลต่อการสร้าง พระพิมพ์เพื่อเป็นพุทธรูชาของรัฐสุโขทัยด้วย พระพิมพ์ในสมัยสุโขทัยจึงเป็นการสร้างขึ้นเพื่อเป็น “อุเทสิเจตีย์” หรือการอุทิศถวายแก่พระพุทธเจ้าหรือผู้แทนพระพุทธเจ้า

ภาพที่ 5-63 พระพิมพ์ประเภทพระร่วง

พระพิมพ์ที่ภายหลังถูกเรียกว่าพระเครื่องปางประธานพรศิลป์ลพบุรี สกุลช่างสุโขทัย ประทับยืนฝั่งฝายภายใต้ร่มเรือนแก้ว พระเศียรสวมหมวกชีโบ พระพักตร์ยิ้มละมัย ทรงพระจีวร บางเบาจนเห็นพระวรกายสว่างามได้ทุกสัดส่วน สร้างด้วยโลหะตะกั่วดำ มีสนิมมันปูสีแดงเข้มและไขขาวปกคลุม รูปทรงสันฐานโดยรวมคล้ายใบหอกหรือใบทวน ด้านหลังเป็นรางคล้ายรางวาง กระบอกปืน จึงได้ชื่อว่า พระร่วงหลังรางปืน(แผน สุพรรณภูมิ, 2554: หน้า31) นับเป็นพระพิมพ์ กลุ่มพระร่วงที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากที่สุด พระร่วงหลังรางปืนแตกกรูออกมาภายหลังจากการ บูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชชาลัยเมื่อพ.ศ. 2497 ด้วยกลุ่มคนร้ายรวม 4 คนที่ทำการการ ลักลอบขุดที่บริเวณเจดีย์ทรงลังกาด้านหลังพระปรางค์(เจดีย์พระลือ)เมื่อพ.ศ. 2499 อย่างไรก็ตาม พระพิมพ์กลุ่มพระร่วงนี้มีหลายรูปแบบซึ่งนักเลงพระเครื่องนิยมขึ้นตามรูปลักษณะของพระพิมพ์ อาทิ พระร่วงหลังลายผ้า ที่แท้จริงนั้นจุดพบก่อนการแตกกรูของพระร่วงหลังรางปืน ที่กรูบริเวณ ยอดพระปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรีเมื่อพ.ศ. 2430

พระพิมพ์ประเภทพระร่วงอีกลักษณะหนึ่งคือ พระร่วงนั่ง ศิลปะสุโขทัยแบบอุ้งทอง ประทับนั่งขัดสมาธิแสดงปางมารวิชัย เนื้อชินเงิน ด้านหลังของพระเป็นร่องคล้ายลิ้ม ถูกพบเมื่อ พ.ศ. 2480 บริเวณหลังช้างที่ล้อมรอบเจดีย์ประธานวัดช้างล้อม ศรีสัชชาลัย พุทธลักษณะของพระ พระร่วงนั่งชุดนี้เป็นที่ต้องการของบรรดานักเลงพระเครื่องเสมอ เพราะมีจำนวนไม่มากนัก พระร่วง นั่งหลังลิ้มจึงได้รับความสนใจเป็นพิเศษจากนักสะสมพระเครื่องต้องสรรหามาไว้บูชา แม้ สนนราคาจะมีมูลค่าสูงเช่นเดียวกับพระร่วงหลังรางปืน

ภาพที่ 5-64 พระร่วงนั่ง

นาม พระร่วง ที่ถูกนำมาใช้นิยามพระพิมพ์ชุดดังกล่าว เป็นผลจากการพบพระพิมพ์ที่ทำจากวัสดุประเภทตะกั่ว โลหะ ดีบุกที่ผสมผสานด้วยสัดส่วนแบบเฉพาะ พุทธศิลป์แบบศิลปะลพบุรี ที่มีพุทธลักษณะในปางประธานพร บ้างก็เรียกว่า อภยะมูทรา พระพุทธรูปประทับยืนยกพระหัตถ์ขวายืนไปด้านหน้า หันฝ่าพระหัตถ์ออก นิ้วพระหัตถ์เหยียดตรง ที่ถูกพบมากในพื้นที่เมืองเก่าของรัฐสุโขทัย อันมีความแพร่หลายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง แม้ต่อมาจะพบพระพิมพ์ที่มีพุทธลักษณะดังกล่าวในพื้นที่อื่น ๆ ซึ่งพบทั้งพระพิมพ์ที่ยกพระหัตถ์เดียวและยกทั้ง 2 พระหัตถ์อย่างปางห้ามญาติหรือปางห้ามสมุทร ก็จะเรียกว่า พระร่วง ด้วยเช่นกัน

พระพิมพ์ประเภทพระร่วงทั้งที่มีพุทธลักษณะประทับยืนและนั่งนี้ มิเพียงได้รับความสนใจจากตลาดพระบูชาเนื่องจากความเก่าแก่ของอายุการสร้างพระอย่างเดียวกัน แต่พุทธคุณที่ปรากฏผ่านเรื่องเล่าของผู้ที่บูชาพระพิมพ์กลุ่มพระร่วงนี้เป็นปัจจัยกระตุ้นให้พระพิมพ์กลุ่มพระร่วงเป็นที่ต้องการอย่างสูง ฤทธานุภาพด้าน “แคล้วคลาด โภกทรัพย์ และมหาอำนาจ” เป็นคุณสมบัติพิเศษประการหนึ่งที่บรรดาผู้ค้าพระเครื่องพระพิมพ์นำเสนอจนทำให้เป็นฐานการตั้งราคาการเช่าซื้อพระพิมพ์กลุ่มดังกล่าว

อายุ - ความงามทางพุทธศิลป์ ที่ประกอบเข้ากับเรื่องเล่าทางพุทธคุณทำให้พระพิมพ์กลุ่มพระร่วงนี้เป็นที่ต้องการของกลุ่มพุทธพาณิชย์หรือธุรกิจพระบูชา ซึ่งเป็นแวดวงธุรกิจที่มีการเงินสะพัดกลุ่มหนึ่ง แม้พระพิมพ์และพระบูชาจะมีใช้ปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิต หากแต่ตอบสนองความต้องการทางจิตใจด้านความเชื่อจนถึงการแสดงสถานะทางการเงินและสังคมของคนกลุ่มนี้ได้

เป็นอย่างดี จึงเป็นโอกาสสำคัญที่ทำให้ผู้ประการธุรกิจประเภทนี้สามารถตั้งราคาพระพิมพ์ตามความพึงพอใจ สำหรับพระพิมพ์กลุ่มพระร่วง ที่มีหลายรูปแบบ หลายพุทธลักษณะนั้น มีการตั้งราคาตั้งแต่หลักพัน จนถึงหลักล้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความนิยมของผู้ที่มีใจศรัทธาในการบูชาที่ถูกกระตุ้นด้วยวิธีการชี้แนะของผู้ประกอบการธุรกิจพระบูชา ด้วยการนำเสนอเรื่องเล่าทางพุทธคุณ การโฆษณาคุณค่าจากความเป็น “พระกรุ” หรือพระบูชาที่บรรจุอยู่ในพุทธศาสนาเก่าแก่และการรองรับจากกลุ่มผู้นิยมความงามทางพุทธศิลป์ว่าเป็น “จักรพรรดิแห่งเนื้อชิน”

ความนิยมของพระบูชากลุ่มพระร่วงนี้เองทำให้เกิดกระบวนการผลิตซ้ำพระพิมพ์เพื่อการพุทธพาณิชย์ ประการหนึ่งเพื่อการเรียไรทุนทรัพย์ในการบำรุงและสืบต่อพระศาสนา ดังนั้นพระพิมพ์ประเภทพระเครื่องจึงถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน อนึ่งการผลิตซ้ำของพระร่วงมิได้พบเฉพาะรูปแบบที่มีมาแต่อดีตเท่านั้น การสร้างพระพิมพ์กลุ่มพระร่วงขึ้นใหม่นั้นมีความหลากหลายมากขึ้น เป็นผลจากตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ทำให้พุทธลักษณะของพระร่วงที่ปรากฏในพระพิมพ์มีความหลากหลายและไม่อ้างอิงกับอากัปกิริยาในทางพุทธประวัติอีกต่อไป เช่น พระร่วงถือว้าว พระพุทธรูปประทับยืนสวมหมวกชีโบพระหัตถ์ทั้ง 2 ถือว่าจุกาแสดงอาการสำรวมซึ่งเป็นการผสมผสานความเชื่อเรื่องพระร่วงเข้ากับตำนานพระร่วงวิ่งว้าว พระร่วงอุ้มไก่อ พระพุทธรูปประทับยืนสวมหมวกชีโบพระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างประคองไก่อ ซึ่งเป็นผสมผสานคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่มีการนำเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงต่อไก่อมาเป็นส่วนหนึ่งเข้ากันคตินิยมเรื่องมหาเสน่ห์ – มหานิยมกลุ่มเดียวกับพระขุนแผน ซึ่งนิยมใช้ไก่อเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ที่ชี้นำพุทธคุณแบบเฉพาะด้าน หรือพระร่วงพระลือ พระพุทธรูปประทับยืน แสดงอากัปกิริยาเช่นเดียวกับปางรำพึง 2 พระองค์ ซึ่งอาจได้รับแนวคิดจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงพระลือที่ปรากฏเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำถิ่น

ภาพที่ 5-65 การจัดกิจกรรมพิมพ์พระสำหรับนักท่องเที่ยวของบ้านลักษณศิลป์

ความนิยมของพระพิมพ์กลุ่มพระร่วงมิได้จำกัดอยู่แต่เพียงกลุ่มของ “นักเลงพระเครื่อง” เท่านั้น ปัจจุบันคุณณรงค์และคุณณณภัทร์ โดอินทร์ ได้พยายามพัฒนา บ้านพระพิมพ์ลักษณศิลป์ ที่ตั้งอยู่บริเวณบ้านเชตุพน อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย มาตั้งแต่ พ.ศ. 2550 โดยเริ่มจากการรวบรวมพระพิมพ์ทั้งหมดที่พบในจังหวัดสุโขทัยทั้งเมืองเก่าศรีสัชนาลัยและเมืองเก่าสุโขทัย เพื่อชำระและรวมเป็นชุดข้อมูลความรู้ และเปิดเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงปฏิบัติการศาสตร์ชาวบ้าน อาทิ การเรียนศิลปะการป้องกันตัว ศิลปะการใช้อาวุธเพื่อเลี้ยงชีพ รวมถึงวิธีการพิมพ์พระ เพื่อให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้รู้จัก โดยพระพิมพ์กลุ่มพระร่วงนี้ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวอย่างมาก เพราะมีเรื่องเล่าที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับเส้นทางท่องเที่ยว ซึ่งนับเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติการที่นำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างง่าย ๆ มาเสริมให้กิจกรรมการท่องเที่ยวมีรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น

แนวโน้มการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงซึ่งเป็นการสร้างสรรค์ตำนานเรื่องเล่าของผู้นำรัฐในอดีตที่มีอายุกว่า 700 ปีและเรื่องเล่ามุขปาฐะที่มีพื้นฐานจากวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่เผยแพร่ผ่านแบบเรียนเป็นผลให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางในสังคมไทย อีกทั้งร่องรอยหลักฐานทั้งทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและวัฒนธรรมเป็นตัวสนับสนุน

ความเชื่อเรื่องดังกล่าวให้มีความสมจริง ทำให้คติความเชื่อเกี่ยวกับวีรบุรุษในทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมอย่างพระร่วงนี้ยังคงดำรงอยู่ได้

แม้ว่าความหลากหลายของสถานที่ แร่ธาตุ สิ่งมีชีวิต ธรรมชาติและสิ่งของที่มีความเกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ได้ถูกพิสูจน์ด้วยกระบวนการศึกษาด้วยองค์ความรู้แขนงต่าง ๆ มาอธิบายความคิดความเชื่อเรื่องการคลบนันดาลและการใช้อธิติฤทธิ์ในการสร้างสรรค์สรรพสิ่งเหล่านั้นอย่างเป็นเหตุเป็นผล มีข้อเท็จจริงทางศาสตร์ความรู้แขนงต่าง ๆ มารองรับ แต่พระร่วงก็ยังคงเป็นวีรบุรุษทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่มีความผูกพันและไม่อาจลบเลือนความคิดความเชื่อนี้ได้ คติความเชื่อเรื่องจึงกลายเป็นตำนานฝังแน่นอยู่ในผู้คนและพื้นที่ จนกลายเป็นอัตลักษณ์โดดเด่นที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในทางการจัดการชุมชนและการท่องเที่ยว

สภาพการณ์ของการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในปัจจุบันจึงมีลักษณะเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่อยู่ในรูปแบบของสินค้าที่ระลึก อาทิ หุ่นไม้ปลาก้างพระร่วง ข้าวดอกข้าวสารพระร่วง ตะกรุดพระร่วง ฯลฯ สินค้าเพื่อการบริโภค ได้แก่ วัฒนธรรมอาหาร วัฒนธรรมความเชื่อ สินค้าทางการท่องเที่ยวตามความสนใจ อาทิ โชกพระร่วงลองพระขรรค์ เขาหลวง นครไทย และสินค้าบันเทิงที่จัดขึ้นตามวาระและโอกาสสำคัญเท่านั้น ได้แก่ ละครรำ ละครร้อง เพลงปลุกใจ การดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงจึงมีลักษณะแบบกระจายตัว และผันแปรไปตามความสนใจของผู้บริโภค อันเป็นผลจากที่มิได้มีการวางรูปแบบการบริหารและจัดการทุนทางวัฒนธรรมที่เหมาะสม

หากแต่ความบริบูรณ์ของพื้นที่ที่มีการกระจายตัวของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้น มีลักษณะร่วมทางภูมิศาสตร์ ภูมิสังคมและภูมิวัฒนธรรมหลายประการ อีกทั้งยังอยู่ภายใต้การดูแลขององค์กรพิทักษ์ธรรมชาติและอนุรักษ์วัฒนธรรมอย่างเข้มงวด ทำให้ทรัพยากรทางธรรมชาติและโบราณสถาน โบราณวัตถุมีการจัดระเบียบและควบคุมดูแลมิให้ถูกทำลาย การใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยวทั้งเชิงนิเวศน์และวัฒนธรรมจึงมีความพร้อมต่อการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว กระนั้นก็ต้องอยู่บนพื้นฐานของความพอดี เพื่อที่จะควบคุมผลเสียที่อาจส่งผลกระทบต่อความเสื่อมของทรัพยากรทางธรรมชาติ และวัฒนธรรม เช่น เส้นทางการท่องเที่ยวชมรอยพระบาทพระร่วงที่นครชุม เส้นทางธรรมชาติชมโชกพระร่วงลองพระขรรค์ เส้นทางศึกษาธรรมชาติที่ปรากฏเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงบริเวณเขาหลวง อุทยานแห่งชาติรามคำแหง เป็นต้น

อย่างไรก็ตามคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ผูกพันอย่างแนบแน่นกับท้องถิ่นจะยังคงดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งและสามารถพัฒนาให้มีประสิทธิภาพจนเป็นวามภาคภูมิใจในระดับชาติภายใต้แนวคิดเรื่อง “คติชนสร้างสรรค์” ดังที่พบว่า เริ่มมีการใช้ประโยชน์จากเรื่องเล่าพระร่วงเพื่อใช้ใน

การสร้างสรรคัวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เห็นได้ชัดจากการสร้างสรรคัวัตถุบภายในท้องถิ่นอย่าง หลาม
ปลาพระร่วง ที่เป็นการนำเอาเรื่องเล่ามาใช้ในการจูงใจผู้บริ โภค การเปิดพื้นที่สำหรับเป็นแหล่ง
เรียนรู้ภูมิปัญญาการทำว่าวไทยควบคู่กับเทศกาลว่าวพระร่วงของบ้านสารจิตร หรือแหล่งเรียนรู้
ทางวัฒนธรรมการทำพระพิมพ์สุโขทัยของบ้านลัษมณศิลป์ ที่นำเอาวิธีภูมิปัญญาการสร้างการ
พิมพ์พระมาเป็นกิจกรรมเสริมการท่องเที่ยว คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่สอดแทรกอยู่ในสินค้าและ
กิจกรรมสร้างสรรค์เหล่านี้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญทำให้ชุมชนเกิดความตื่นตัว และเป็นรอยทาง
สำคัญที่ไม่เพียงแต่ทำให้คติความเชื่อยังคงดำรงอยู่ได้ แต่ผู้คนยังสามารถใช้ประโยชน์จากคติความเชื่อ
เรื่องพระร่วงได้อย่างเป็นรูปธรรมอีกด้วย

บทที่ 6

สรุปและข้อเสนอแนะ

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงเป็นความเชื่อประเภทบุคคลที่ปรากฏอยู่หลายรูปแบบ นวัตกรรมการบินที่กของรัฐโบราณที่กล่าวถึง พระร่วงบนจารึกส่งผลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ยุคจารีตประเพณีพงศาวดารเมือง ที่นำเสนอภาพลักษณ์ของพระร่วงว่าเป็นผู้นำที่มี วิรกรรมสำคัญในการสร้างบ้านแปงเมืองและก่อให้เกิดโครงสร้างทางวัฒนธรรม ชุดข้อมูลเหล่านี้เองที่เป็นพื้นฐานความรู้ของชนชั้นนำในสมัยต่อมา และทำให้เกิดการจัดการ ตรวจสอบและ วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคติความเชื่อพระร่วงอย่างจริงจัง จนกลายเป็นความประทับใจในการ สร้างสรรค์พระร่วงให้เป็นภาพแทนกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผ่านวรรณกรรมเทิดพระเกียรติรูปแบบต่าง ๆ ในเวลาต่อมาเมื่อการศึกษาถูกใช้เป็นหนึ่งในกลุ่มสำคัญเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ พระร่วงจึงเป็น หนึ่งในวรรณกรรมที่ถูกเลือกเพื่อส่งเสริมคุณธรรมของประชาชนผ่านแบบเรียนภาษาไทยที่บรรจุ อยู่ในระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน ขณะที่ก็เป็นแรงบันดาลใจให้กลายเป็นเรื่องเล่าที่ผูกพันกับพื้นที่ ทางประวัติศาสตร์เพื่อใช้รองรับกับคตินิยมเรื่อง ดินแดนในอุดมคติ

พัฒนาการและแบบเรื่องเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในสังคมไทย

จากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลประเภทจารึกและพงศาวดารพบว่า คติความเชื่อเรื่อง พระร่วงถูกจารลงบนจารึกประวัติศาสตร์ของล้านนาครั้งแรกในศิลาจารึกวัดเก้ายอด ราวพุทธ ศตวรรษที่ 19 และพบหลักฐานจารึกล้านนาเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายชิ้นที่มีการจารึกเรื่องราวเกี่ยวกับคติ ความเชื่อเรื่องพระร่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 ในที่นี้ หมายถึงรวมถึง ชินกาลมาลีปกรณ์ หนังสือประเภทตำนานมูลศาสนาที่ถูกบันทึกโดยภิกษุล้านนาเพื่อเชื่อมโยงความเป็นมาของ บ้านเมืองเข้ากับความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้าตามคติความเชื่อแบบพุทธเถรวาทด้วย ช่วงเวลา ดังกล่าวนี้ รัฐสุโขทัยมีการพัฒนาความเป็นชุมชน บ้านเมือง ขยายพื้นที่การค้าและความสัมพันธ์กับ รัฐอื่น ๆ จนเป็นที่รัฐที่มั่นคงมาระยะหนึ่ง รัฐแห่งนี้จึงเป็นที่สนใจในการทำสัมพันธไมตรี หรือควบคุมอำนาจทางการเมือง โดยเฉพาะจากบ้านเมืองทางตอนใต้ที่กำลังต้องการจะขยาย อิทธิพลทางการเมืองไปยังแคว้นทวายทางเหนืออย่างอยุธยา

คำว่า พระร่วง ที่ปรากฏในจารึกและเอกสารประวัติศาสตร์ล้านนานั้นบันทึกถึงพระร่วง ว่าเป็นผู้นำรัฐสุโขทัยที่มีความสัมพันธ์กับผู้นำล้านนา 2 พระองค์ คือ พระยาเม็ญรายผู้สถาปนาเมือง เชียงใหม่และพระยาแกเมือง ผู้ปกครองเมืองพะเยา ขณะที่การจารึกของรัฐอยุธยาลงบนฐานรูป

เคารพพระอิสริยยศ ยกย่องพระร่วงในฐานะของกษัตริย์ผู้แก้ปัญหาด้านชลประทานให้แก่บ้านเมือง วิธีการการบันทึกของรัฐมนตรีมหาดินข้างเคียงกับรัฐสุโขทัยทั้ง 2 ไม่เพียงบ่งบอกว่า พระร่วงเป็นที่รู้จักในระดับรัฐว่าเป็นผู้นำของแคว้นสุโขทัยเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ และการใช้ประโยชน์จากการบันทึกเรื่องความสัมพันธ์ของบุคคลระดับผู้นำเพื่อแสดงฐานะอำนาจ และการต่อรองทางการเมืองของล้านนาและอยุธยาอีกด้วย

ถึงแม้ว่านามพระร่วงจะปรากฏในบันทึกประวัติศาสตร์ของรัฐอื่น ๆ เพราะไม่พบว่ามี การเรียกผู้นำของตนเองว่าพระร่วงในจารึกสุโขทัยแม้แต่ชิ้นเดียว แต่คติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้น คงจะเป็นที่แพร่หลายอย่างกว้างขวาง เพราะเมื่อผ่านพ้นสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 จนกระทั่งการ สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีรับสั่งในขณะดำรงพระ อิศริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรให้รวบรวมความรู้เรื่องความเป็นมาของบ้านเมืองแคว้นใน อดีตที่เรียกว่า พงสาวดารเหนือ ก็พบว่ามีการกล่าวถึง ความเป็นมาของรัฐสุโขทัยและผู้นำผู้มีบุญ ฤทธิ์นามว่า พระร่วง อยู่หลายสำนวน ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่ทำให้เกิดแนวทางในการรจนา พงสาวดารประวัติศาสตร์ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์หลายฉบับ สำนวนการเขียนเรื่องพระร่วงใน ลักษณะของตำนานประวัติศาสตร์จึงถูกปรับปรุงให้มีความสอดคล้องกับการหลักฐาน ประวัติศาสตร์ฉบับอื่น ๆ ทั้งพงสาวดารต่างชาติและพงสาวดารเมืองที่ถูกพบและเผยแพร่ในเวลา ต่อมา

พัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ชี้ชัดว่า แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาที่ คติความเชื่อเรื่องพระร่วงได้รับความ สนใจสูงสุดดังที่พบว่ามีการผลิตซ้ำวรรณกรรมในฐานะของตำนานประวัติศาสตร์ชาติที่ สามารถอ้างอิงจากหลักฐานโบราณคดี ชุดความคิดทางประวัติศาสตร์นี้จึงมีลักษณะเป็นตำนาน เมืองที่ได้รับอิทธิพลจากพงสาวดารเรื่องเล่าที่สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ผ่านวรรณกรรมนิราศเรื่อง เทียบเมืองพระร่วง ที่แพร่หลายในสังคมไทย จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ เกิดการสร้างสรรค์เรื่องเล่าฉบับพลเมืองที่สร้างประวัติศาสตร์มุขปาฐะเกี่ยวกับพระร่วงที่มีความ ผูกพันกับท้องถิ่นขึ้นอีกหลายรูปแบบเพื่อใช้บอกเล่าที่มาที่ไปของชุมชน

วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ในรูปแบบพงสาวดารที่มักสอดแทรกเรื่องเล่าแนวอภินิหาร อาจทำให้ความน่าเชื่อถือของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงต่อการเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์แบบปฐม ภูมิ เพราะสาระที่ถูกปรุงแต่งนั้นเป็นสาระที่เหนือกว่าศักยภาพของความเป็นมนุษย์ แต่หากพิจารณา ด้วยวัตถุประสงค์ของการสอดแทรกสาระที่ปะปนด้วยเรื่องเหนือโลกพวกนี้จะพบว่า เป็นกุศโลบาย ในการสร้างความประทับใจให้เกิดขึ้นต่อบุคคลหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ดังมีพระวินิจฉัย ของชนชั้นหลายพระองค์ได้แสดงทัศนคติต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏบนหลักฐาน

ประวัติศาสตร์ว่า “อาจมีเค้าความจริงอยู่บ้าง” เพราะเมื่อสอบทานกับหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เป็นหลักฐานชั้นต้นประเภทจารึก ที่เป็นลักษณะการเล่าเรื่องเหตุการณ์บ้านเมืองผ่านบันทึกของชนชั้นนำก็จะพบว่า สารบางประการที่พบในตำนานอภินิหารของพระร่วงสามารถซ้อนทับเข้ากับเรื่องราวของบุคคลสำคัญในรัฐสุโขทัยได้หลายพระองค์

เหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์สุโขทัยที่ถูกบันทึกไว้ในตำนานพระร่วงได้แก่ การขับไล่อำนาจขอมและสถาปนารัฐสุโขทัยภายใต้ผู้นำใหม่ที่มาจากต่างถิ่น ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่างผู้นำรัฐสุโขทัยและล้านนา การเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตระหว่างรัฐสุโขทัยและจีนที่ปรากฏหลักฐานสินค้าทางวัฒนธรรมประเภทเครื่องเคลือบชนิดต่าง ๆ การสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้เป็นความเชื่อหลักของรัฐ การสร้างวัฒนธรรมทางภาษาและการบันทึกและการสิ้นพระชนม์ด้วยการจมน้ำของกษัตริย์สุโขทัย ซึ่งสามารถอนุมานได้ว่า เหตุการณ์สำคัญเหล่านี้ตรงกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของกษัตริย์รัฐสุโขทัยพระองค์ใดบ้าง ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพระร่วงจึงเป็นวิธีการทางประวัติศาสตร์ของสามัญชนที่สร้างสรรค์ชุดเรื่องเล่าที่ปะปนไปด้วยสารของอภินิหารของบุคคลที่มีความพิเศษกว่าบุคคลธรรมดาเพื่อที่จะจดจำบุคคลและเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ให้ยังคงถูกส่งต่อในรูปแบบของนิทาน ตำนานที่มีเค้าความจริงปะปนอยู่ในลักษณะของเรื่องเล่ากึ่งประวัติศาสตร์

ลักษณะพิเศษของตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระร่วงเช่นนี้จึงถูกนำมาใช้เป็นที่เป็นโครงเรื่องทางวรรณคดีที่ต้องการสื่อสารเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ด้วยกลวิธีทางศิลปศาสตร์ทั้งวรรณกรรมและศิลปกรรม โดยมีวรรณคดีประวัติศาสตร์เรื่องราชาธิราชของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) เป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่มีการสอดแทรกเรื่องราวเกี่ยวกับพระร่วงกษัตริย์สุโขทัยที่ได้รับโครงเรื่องจากการบันทึกประวัติศาสตร์ชนชาติมอญ ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองและเครือญาติระหว่างกษัตริย์สุโขทัยและมอญอย่างสั้น ๆ ในวรรณคดีประวัติศาสตร์เรื่องสำคัญในราชสำนักไทย อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือ ฉบับที่ถูกตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะเมื่อพ.ศ. 2412 ซึ่งเป็นการรวบรวมชำระและตรวจสอบเรื่องราวความเป็นมาของแคว้นแคว้นทางตอนเหนือของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา กลับมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ประวัติศาสตร์ในรูปแบบของบันเทิงคดีมากที่สุด

รูปแบบของการนำเอาความเชื่อเรื่องพระร่วงมีสร้างสรรค์แบบบันเทิงคดีนั้น เริ่มต้นด้วยการพัฒนาจากการบันทึกด้วยร้อยแก้วเป็นวรรณกรรมประเภทลิลิต พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ที่ทำให้พงศาวดารเหนือมีรสทางวรรณคดีเพิ่มขึ้น สารทางประวัติศาสตร์ที่เป็นหลักจึงปรุงแต่งด้วยทางวรรณคดีทำให้พงศาวดารเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื้อหาที่เอ่ยถึงพระร่วงเป็นที่สนใจในกลุ่มชนชั้นนำ ดังที่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพฯ

ได้ผู้กล่าวเรื่องราว ขอมคำคืน ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อให้พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อใช้ในการเผยแพร่ความเป็นมาของชนชาติไทยแก่กองกำลังเสือป่าเมื่อ พ.ศ. 2455 และเป็นโครงเรื่องที่ถูกลำมาสร้างสรรคเป็นบทละครในพระราชนิพนธ์อีก 3 ส่วน ความงามทางภาษาและโครงเรื่องที่มีแรงบันดาลใจจากประวัติศาสตร์ทำให้บทพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงในพระองค์นี้ จึงได้รับคัดเลือกเป็นส่วนหนึ่งของแบบเรียนเพื่อพัฒนาทักษะด้วยการอ่านของเยาวชนไทยมาจนถึงทุกวันนี้

กระนั้นคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในรูปแบบของบันเทิงคดี มิได้จบสิ้นไปด้วยเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อพ.ศ. 2475 แต่อย่างไร เพราะการเผยแพร่วรรณกรรมพระร่วงผ่านแบบเรียนภาษาไทยตั้งแต่พ.ศ. 2478 นั้นก่อให้เกิดความสนใจในการค้นคว้าด้วยระบบวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรมประจำถิ่น โดยนักวิชาการทางภาษาและคติชนวิทยาที่รวบรวมเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในท้องถิ่นสุโขทัยและพื้นที่ใกล้เคียงอย่างจริงจัง ซึ่งเมื่อพิจารณาสาระเรื่องเล่าที่เป็นบันเทิงคดีของชาวบ้านก็จะพบว่า เรื่องเล่าเหล่านี้ล้วนได้รับอิทธิพลจากการเผยแพร่พงสาวดารเหนือวรรณกรรมประวัติศาสตร์โดยเฉพาะ และหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีอย่างจารึกสุโขทัยอันเป็นพลังให้เกิดการสร้างสรรคคติความเชื่อเรื่องพระร่วงเข้ากับถิ่นที่อยู่ของตน

อย่างไรก็ตามความหลากหลายของสำนวนที่ปรากฏในวรรณกรรมพระร่วงทั้งแบบที่เป็นประวัติศาสตร์และมุขปาฐะนั้นพบว่าเป็นโครงเรื่องของตำนานวีรบุรุษที่มีแบบเรื่องทั้งสิ้น 4 แบบ คือ พระร่วงผู้มีชาติกำเนิดผิดปกติ กล่าวคือ พระร่วงเป็นบุตรอันเกิดจากเชื้อวงศ์กษัตริย์กับสตรีผู้มีบารมีและชาติกำเนิดเหมือนมนุษย์ พระร่วงผู้มีวิกรมใช้การ ใช้สติปัญญาและปาฏิหาริย์ในการแก้ปัญหา ซึ่งแบบเรื่องส่วนนี้เองที่เป็นสาระสำคัญส่งเสริมให้พระร่วงเป็นที่จดจำในวงกว้างและเป็นผลให้เกิดแบบเรื่องชุดที่ 3 คือ พระร่วงผู้ได้รับการยอมรับจากประชาชนและครองราชย์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมประวัติศาสตร์ทั้งหมด โดยมีแบบเรื่องพิเศษประการสุดท้ายคือ พระร่วงกับการจากไปและการกลับมา ซึ่งพบในวรรณกรรมฉบับชาวบ้านที่ได้นำเอาข้อมูลบางประการจากพงสาวดารเหนือมาปรุงแต่งเพิ่มเติมเพื่อแสดงความผูกพันระหว่างท้องถิ่นกับตำนานซึ่งเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งคติความเชื่อเรื่องพระร่วงฉบับชาวบ้าน แบบเรื่องทั้ง 4 นี้เป็นแบบเรื่องอันเป็นกลวิธีบอกเล่าตำนานวีรบุรุษ(Myth of cultural hero) ที่พบมากในตำนานปรัมปราไทย – ไท แบบเรื่องตำนานวีรบุรุษเช่นนี้จึงไม่พบการแตกเรื่องเป็นนิทานเรื่องอื่น ๆ เพราะสาระเรื่องเล่ามีเนื้อหาสมบูรณ์ มีแบบเรื่องชัดเจนและสามารถอ้างอิงกับหลักฐานเชิงประจักษ์ทั้งเอกสารประวัติศาสตร์โบราณคดี จึงพบแต่เพียงการสร้างสรรคเกร็ดเรื่องเพื่อให้ความสอดคล้องกับเรื่องเล่ากระแสหลัก

ที่กลายเป็นนิทานประจำถิ่น ดังนั้นพัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงจึงมีลักษณะเป็นชุดข้อมูลถึงประวัติศาสตร์และวรรณกรรมบันเทิงคดีชุดสำคัญของสังคมไทย

บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย

ความแพร่หลายของเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในสังคมไทยแสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อที่อยู่ในรูปแบบของวรรณกรรมนั้นมีบทบาทต่อสังคม โดยเฉพาะวรรณกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับบุคคลผู้มีความสำคัญต่อชาติบ้านเมืองอย่างพระร่วงที่สามารถตอบคำถามเรื่องที่มาที่ไปของชนชาติไทยด้วยเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ลักษณะเช่นนี้จึงมีความสำคัญต่อการสร้างความรู้สึกภาคภูมิใจต่อคนและชุมชนที่อยู่ภายในท้องถิ่นนั้น ๆ ในการสร้างสรรค์รูปแบบของตำนานบุคคลตำนานเมืองที่นำเสนอภาพลักษณ์ด้านอื่น ๆ ของพระร่วง ซึ่งแตกต่างจากวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่นำเสนอภาพลักษณ์ของพระร่วงว่ามีความสำคัญต่อการปกครอง ควบคู่ไปกับภาพลักษณ์ในการเป็นผู้คิดริเริ่มให้เกิดนวัตกรรมด้านภาษาและเศรษฐกิจ

บทบาทในฐานะตำนานบุคคลและตำนานเมือง พบว่า ตำนานพระร่วงฉบับท้องถิ่นที่นำเสนอภาพลักษณ์ของพระร่วงที่มีชีวิตชีวา มีการแสดงออกทางอารมณ์เช่นเดียวกับคนธรรมดา มีข้อผิดพลาดในชีวิต แต่มีบุญญาธิการเหนือมนุษย์ที่สามารถบันดาลให้เกิดทั้งประโยชน์และโทษต่อชุมชน ทำให้พระร่วงฉบับนี้เป็นพระร่วงที่อยู่เฉพาะถิ่น มีความผูกพันแน่นแฟ้นกับถิ่นเพราะเป็นคติความเชื่อที่ผลักดันให้ชุมชนมีตัวตน แม้จะขัดแย้งกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้การเคลื่อนไหวของพระร่วงในเรื่องเล่าฉบับท้องถิ่นยังเป็นกระบวนการสร้างจินตภาพทางสังคมด้วยสาระของเรื่องพระร่วงวิงวาวและถนนพระร่วง ที่เป็นการบอกภูมิอาณาเขตที่มีการแพร่กระจายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

พรมแดนทางวัฒนธรรมที่เคยมีก่อนการแบ่งอาณาเขตทางการปกครองส่วนท้องถิ่นยังประจักษ์ชัดผ่านตำนานเรื่องเล่าเช่นนี้เป็นวิธีการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันอย่างง่าย ๆ ด้วยการยกพระร่วงเป็น “บรรพบุรุษของท้องถิ่น” ที่เห็นได้ชัดจากพื้นที่ตำบลสารจิตรที่มีการบอกเล่าเรื่องราวความผูกพันระหว่างพระร่วงกับสตรีในหมู่บ้าน จนทำให้เกิดเรื่องเล่าที่แสดงอาณาเขตของชุมชนที่ปัจจุบันถูกแยกออกด้วยหมู่บ้านและตำบลที่อยู่ภายใต้การปกครองส่วนท้องถิ่นให้มีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันด้วยความร่วมด้านความเชื่อ เช่นเดียวกับพื้นที่ตำบลนครชุมและนครไทยจังหวัดพิษณุโลกที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระร่วงก่อนการสถาปนารัฐสุโขทัย ที่ทำให้พื้นที่ที่อยู่ห่างไกลกันมีความสัมพันธ์ต่อบุคคลทางความเชื่อและประวัติศาสตร์

ความเป็นหนึ่งเดียวกันของคติความเชื่อนี้เองที่สร้างข้อปฏิบัติในทางพฤติกรรมเพื่อเป็นกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและมนุษย์ด้วยกันเอง ดังจะพบว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงฉบับชาวบ้านมักอ้างอิงถึงการบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ในชุมชน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานที่ทางธรรมชาติ โดยยกฐานะจากพื้นที่ธรรมชาติให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นการนำเอานามพระร่วงมาเป็นที่ตั้งเพื่อจำแนกถึงความแตกต่างของสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่นกับพื้นที่อื่น ๆ จึงเป็นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และความรู้สึกหวงแหนเพื่อให้เกิดการสงวนรักษาต่อสิ่ง ๆ นั้น อาทิ ไม่ชำระพระร่วง หินข้าวตอกพระร่วง เป็นต้น

บทบาททางการเมือง พบว่า ขณะที่ความแพร่หลายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในสังคมไทยกลับมีบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เรื่องเล่าส่วนหนึ่งเป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ของพระร่วงภายใต้ในรูปแบบของวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นการยกย่องเทิดพระเกียรติ ที่บอกเล่าพระราชกรณียกิจอันใหญ่ใหญ่นั้นเป็นการแฝงการสนับสนุนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ประจักษ์ชัดในตำนานพระร่วงกับกษัตริย์ล้านนา ที่มีนัยสำคัญ 2 ประการ คือ ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างรัฐสุโขทัยและล้านนาและเหตุการณ์ผู้สาวระหว่างพระร่วงสุโขทัยกับชายากษัตริย์พะเยา ที่เป็นการยกย่องความเป็นกษัตริราชของพระเม็ງรายในการสร้างความสมานฉันท์ระหว่างพระร่วงกับพระยงเมือง เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ของพระร่วงสุโขทัยที่มีต่อหนุ่มสามัญชนชาวมอญนามมะกะโทในพงศาวดารมอญพม่า การกล่าวถึงพระร่วงที่รับมอญสามัญชนเข้ารับราชการและเป็นผู้สนับสนุนให้เติบโตในราชสำนักจนมีโอกาสนขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งในเมืองมอญนั้น มิได้เป็นเพียงการนำเสนอภาพลักษณ์ของกษัตริย์ผู้มีเมตตาเท่านั้น แต่ยังเป็นการสนับสนุนอำนาจของสามัญชนชาวมอญว่าได้รับการยอมรับจากกษัตริราชของไทย ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นวิธีการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองด้วยงานเขียนประวัติศาสตร์ที่ต่อเติมเรื่องราวเหล่านี้เพื่อตอบสนองต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ที่บอกเล่าและผู้ที่ถูกบอกเล่า พระร่วงเป็นตัวอย่างหนึ่งของวีรบุรุษที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองกรอบความคิดทางการเมืองเพื่อสื่อสารอำนาจถึงผู้บอกเล่าและผู้ถูกบอกเล่าด้วย

เมื่องานเขียนชุดดังกล่าวถูกสร้างสรรค์และผลิตซ้ำโดยรัฐไทยรัตน โกสินทร์ที่อยู่ภายใต้การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีศาสนา จึงถูกระบุให้เป็นมาตรฐานและรากฐานทางสังคม เศรษฐกิจหรือไตรภูมิพระร่วง วรรณคดีศาสนา เรื่องสำคัญนี้เองที่เป็นแนวทางในการปกครองควบคู่กับกลไกในการสนับสนุนภาพลักษณ์ของผู้เป็นจักรพรรดิราชที่ต้องถือคุณธรรมของผู้ปกครอง 10 ประการหรือทศพิศราชธรรม ที่ได้มีผลในการสร้างความชอบธรรมในการปกครองเท่านั้น คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังถูกนำมาใช้เป็นกุศโลบายในการสร้างความร่วมมือระดับชาติเพื่อเรียไรทูนทรัพย์ทั้งจากราชสำนัก เอกชน ชาวต่างชาติที่พำพักในประเทศไทยและประชาชนเพื่อจัดซื้อเรือรบหลวงพระร่วง สำหรับใช้ในการป้องกันราชอาณาจักรให้รอดพ้นจากการปะทุของสงครามโลกครั้งที่ 1 นับเป็นปรากฏการณ์สำคัญทางสังคมที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันของชาติ

กระนั้นเมื่อประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตย ระบบการบริหารบ้านเมืองที่กระจายอำนาจจากการปกครองส่วนกลางไปสู่การปกครองส่วนท้องถิ่น คติความเชื่อเรื่องที่ว่ามิได้มีบทบาทในการเป็นแนวทางเพื่อสร้างความชอบธรรมในฐานะของผู้ปกครองระดับชาติอีกต่อไป เพราะคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ผูกพันกับสำนึกของคนในท้องถิ่นนั้น ทำให้พระร่วงมีสถานภาพเป็นกระบวนการคัดกรองความเป็นคนในและคนนอกของถิ่นนั้น ๆ ผ่านพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่จัดขึ้นเฉพาะสำหรับผู้นำท้องถิ่นที่ช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่นในผู้นำให้แก่คนในท้องถิ่นอีกประการหนึ่ง ประจักษ์ชัดในพิธีกรรมรดน้ำคำหัวหน้าอำเภอจังหวัดนครไทย ที่ต้องใช้น้ำที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในบริเวณที่พบว่ามีรอยพระบาทของพระร่วง น้ำอันเป็นองค์ประกอบในทางพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ของดินแดนสุวรรณภูมิ จึงถูกผนวกเข้ากับคติความเชื่อเรื่องบุคคลของท้องถิ่นจึงเป็นพิธีกรรมที่สนับสนุนสถานภาพของความเป็นผู้นำท้องถิ่น

ทั้งนี้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่มีลักษณะเป็นเรื่องราวถึงประวัติศาสตร์ยังได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างอัตลักษณ์ภายในพื้นที่ที่ได้รับการยกย่องจากองค์กรทางมรดกวัฒนธรรมให้เป็นเมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการต่อรองการจัดสรรงบประมาณส่วนท้องถิ่นและงบประมาณอุดหนุนการท่องเที่ยวจากภาครัฐ ที่ทำให้เกิดการหมุนเวียนทุนทรัพย์เพื่อการพัฒนาพื้นที่ ภายใต้วาทกรรมเรื่องท้องถิ่นนิยม อันเป็นผลจากกระแสชุมชนท้องถิ่นพึ่งพาตนเองที่เริ่มมีมาตั้งแต่ก่อนพ.ศ. 2520 ภายใต้นโยบายว่า ชุมชนมีศักยภาพที่จะพึ่งพาตนเองได้ เพราะมีความพร้อมด้านทรัพยากรทางธรรมชาติ ภูมิปัญญา กำลังคนและสุขภาพ แนวคิดเช่นนี้จึงเรียกร้องให้เกิดความสนใจในการใช้ประโยชน์จากศักยภาพของชุมชนและนำไปสู่การยกระดับชุมชน จากชุมชนเกษตรกรรมเพื่อการเลี้ยงชีพให้ควบคู่ไปกับชุมชนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

บทบาททางจริยธรรม พบว่า คติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ข้างต้นเป็นเพียงบทบาทสำคัญประการหนึ่งเท่านั้น เพราะคติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังมีบทบาทที่สำคัญในฐานะของผู้ขัดเกลาจริยธรรมของคนในสังคมที่เริ่มจากการอ้างอิงวรรณกรรมศาสนาอย่าง เถภูมิกถาที่เป็นวรรณกรรมที่สร้างชุดความคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในภูมิทั้ง 3 เพื่อให้เกิดความเกรงกลัวในการทำความชั่วที่อาจส่งผลให้ต้องเปลี่ยนภพไปสู่อบายภูมิ ซึ่งไตรภูมิพระร่วงนี้เป็นวรรณกรรมที่อ้างอิงจากคัมภีร์ศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อจะสรุปหลักการทางพระพุทธศาสนาอย่าง กระชับและเป็นคัมภีร์ที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสืบทอดพระศาสนา ที่อาจต้องอาศัยความรู้ทางภาษาเป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจ จึงเกิดการสร้างวิธีการสื่อสารชุดความคิดเรื่อง ไตรภูมิพระร่วงในงานศิลปกรรมหลายรูปแบบ

อย่างไรก็ดีคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอนอีกประเภทหนึ่งคือ สุภายิตพระร่วง วรรณกรรมประเภทโคลงที่โครงสร้างทางภาษาระบุว่าน่าจะเป็นการนิพนธ์ขึ้นใหม่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตพระร่วงนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อขัดเกลาข้าราชการให้ประพฤติตัวให้เหมาะสมในการสนองคุณแผ่นดินและดำรงตนเป็นแบบอย่างแก่ราษฎร ลักษณะคำประพันธ์จึงเป็นสำนวนไทยอย่างง่าย ๆ ที่บางสำนวนก็เป็นการหยิบยืมจากสำนวนชาวบ้าน ที่เรียกว่าสุภายิต ที่ถูกสร้างความเชื่อว่าเป็นวจนของพระร่วงผู้ปกครองรัฐสุโขทัยบุคคลที่มีบุญฤทธิ์ด้านวาจาสิทธิ์อันเป็นลักษณะเด่นให้เกิดการสร้างคำจำกัดความบุคคลที่มีความสามารถในการพูดคำศักดิ์สิทธิ์ หรือพูดสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้วเกิดขึ้นจริงว่า ปากพระร่วง จึงทำสำนวนไทยที่เป็นการสั่งสอนบนพื้นฐานของความจริงเหล่านี้เป็นสุภายิตสำนวนพิเศษเช่นเดียวกับคำสอนของพระราชา

บทบาททางศิลปกรรม พบว่า มิติของพระร่วงในทางการเมือง ทางสังคมและจริยธรรมที่ถูกรับรู้อย่างแพร่หลายจึงเป็นแรงบันดาลใจต่อการสร้างสรรค์งานทางศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ที่ทั้งงานทัศนศิลป์และนาฏดุริยางคศิลป์ ด้านงานทัศนศิลป์นั้นประจักษ์ชัดผ่านงานจิตรกรรมไตรภูมิที่สื่อสารสาระของวรรณกรรมให้อยู่ในรูปของงานศิลปกรรมที่มักถูกเขียนไว้ในสมุดภาพที่อาจเสื่อมไปตามกาลเวลา เช่นเดียวกันกับการเขียนภาพจิตรกรรมไตรภูมิไว้ภายในวัดสำคัญอันเป็นความนิยมมาตั้งแต่แผ่นดินอยุธยา ที่อาจหลงเหลือร่องรอยไม่มากนัก ขนบนิยมเช่นนี้จึงยังส่งผลต่อจารีตในการสร้างสรรค์จิตรกรรมใน ศาสนสถานประเภทวัดหลวงยุครัตนโกสินทร์ ที่นิยมเขียนภาพจิตรกรรมไตรภูมิไว้ด้านหลังพระประธานเพื่อให้พุทธศาสนิกชนที่เข้ามากราบพระพุทธรูปได้เกิดสุนทรียภาพพร้อมกับพิจารณาคติธรรมเกี่ยวกับภูมิทั้ง 3 ดังกล่าว

นอกจากนั้นคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงยังถูกใช้เป็นการระบุถึงความสำคัญของงานประติมากรรมประเภทพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยที่ถูกรับและชะลอลงมายังกรุงเทพมหานครช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์และ ได้แก่ หลวงพ่อพระร่วง วัดมหรธรรพาราม ที่ไม่เพียงแต่ประดิษฐานอยู่ในวัดสำคัญและมีสถานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำย่านเสาชิงช้าแห่งหนึ่งเท่านั้น พระพุทธรูปพระองค์นี้ได้ถูกแต่งเติมมุขปาฐะที่แฝงด้วยการแสดงปาฏิหาริย์ที่เกี่ยวข้องกับคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงที่ส่งผลต่อกิจกรรมการบนบานสารกล่าวที่อ้างอิงจากเรื่องเล่าและตำนานบุคคลเรื่องพระร่วงทั้งยังเป็นบริบทหนึ่งของการสร้างศรัทธาให้แก่ศาลเจ้าที่อยู่ใกล้เคียงคือ ศาลเจ้าพ่อเสือ อันสะท้อนให้เห็นถึงสัมพันธภาพทางความเชื่ออย่างชัดเจน

ประติมากรรมประเภทพระพุทธรูปที่เกี่ยวข้องกับคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงอีกองค์หนึ่งคือ พระร่วงโรจนฤทธิ์ พระพุทธรูปประทับยืนที่ประดิษฐานอยู่ ณ วิหารเหนือของพระปฐมเจดีย์ โดยเศียรของพระพุทธรูปนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบเมื่อครั้งเสด็จพระ

ราชดำเนินไปยังหัวเมืองเหนือและได้อัญเชิญลงมาจากเมืองศรีสัชชนาลัย และโปรดเกล้าให้ช่างปฏิสังขรณ์และหล่อองค์พระขึ้นใหม่ โดยฉลองพระนามว่า พระร่วง และสร้อยพระนามจากชื่อของกษัตริย์พระองค์แรกแห่งราชวงศ์พระร่วงและพระนามของพระองค์เอง ทั้งยังทรงมีพระราชดำริในพระราชพินัยกรรมว่าทรงมีพระประสงค์ที่จะให้บรรจพระอังคารส่วนหนึ่งไว้ใต้ฐานของพระพุทธรูปปฏิมาพระองค์นี้ แสดงให้เห็นถึงพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงอย่างหนักแน่น

ภายในพื้นที่มีคติความเชื่อเรื่องพระร่วงแพร่กระจายมากที่สุดอย่างจังหวัดสุโขทัยนั้น รูปเคารพสำคัญมีหลายรูปแบบ ที่พบมากคือ เป็นประติมากรรมบุคคลที่ประดิษฐานไว้ ณ สถานที่อันเกี่ยวข้องกับตำนาน ได้แก่ รอยอัมพะพระร่วง น้ำพุร้อนพระร่วง วัดตระพังทองกลาง ประติมากรรมเหล่านี้จึงมีรูปแบบที่ไม่ตายตัว เพราะศิลปินสร้างสรรค์ขึ้นตามจินตนาการที่ได้แรงบันดาลใจมาจากบุคลิกของพระร่วงแต่ละสำนวนผ่านเรื่องเล่า ทั้งนี้ประติมากรรมพระร่วงที่มีความสำคัญทางความเชื่อต่อคนสุโขทัยมากที่สุดคือ ประติมากรรมพระร่วง – พระลือ ที่ประดิษฐานอยู่ที่กุฏิพระร่วงภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ศรีสัชชนาลัย รูปเคารพประทับยืนแสดงอากัปกิริยาเช่นเดียวกับพระพุทธรูปปางประทานอภัย นุ่งห่มอย่างบุรุษชั้นสูง สวมหมวกชิโบซึ่งมีลักษณะเป็นรูปเคารพบุคคลที่หลังศรัทธายกย่องให้มีความสำคัญเช่นเดียวกับพระพุทธรูป จึงพบว่ามี การนำสารัตถะสำคัญที่ได้จากเรื่องเล่ามาใช้อ้างอิงในการสักการะบูชาหรือแก้สินบนต่อรูปเคารพดังกล่าวนี้

บทบาททางศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อเรื่องพระร่วงอีกประเภทหนึ่งที่มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย จนเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงมิได้เป็นเพียงเรื่องเล่าตามตำนานเพื่อความบันเทิง แต่ความบันเทิงเป็นตัวสะท้อนสังคมและสั่งสอนเตือนใจคน พระร่วงเป็นวรรณคดีนิพนธ์สำคัญเรื่องหนึ่งที่มีสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของความบันเทิงในชาติไทย เพราะไม่ว่าคำนิยามทางสุนทรียศาสตร์ในสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร แต่วรรณคดีพระร่วงยังคงถูกเลือกใช้เพื่อสื่อสารและสร้างบันเทิงให้กับสังคม เห็นได้ชัดแจ้งจากบทพระราชนิพนธ์ในสันเกล้ารัชกาลที่ 6 ที่ค่อย ๆ พัฒนาบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงทั้ง 3 ฉบับ อันได้แก่ พระร่วงฉบับบทละครรำ พระร่วงฉบับกลอนบทละครและพระร่วงฉบับละครร้องสะท้อนให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมิเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาการละครของไทยด้วย แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้นจะมีข้อระเบียบในการปฏิรูปส่วนงานทางวัฒนธรรม แต่บทพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วงยังคงตอบสนองความคิดของสังคมได้เป็นอย่างดี ดังจะพบว่าเพลงปลุกใจรักชาติบ้านเมืองหลายเพลงนั้น ล้วนมาจากบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วง อาทิ เพลง

ไทยรวมกำลัง เพลงคำปฏิญาณ ซึ่งเมื่อบ้านเมืองเกิดความไม่สงบเมื่อใด เพลงปลุกใจกลุ่มนี้ก็ยังคงถูกเลือกใช้เพื่อเรียกร้องให้เกิดพลังสามัคคีอยู่เสมอ

นอกจากนั้นบทละครพระร่วงทั้ง 3 ส่วนนี้ยังเป็นแรงบันดาลใจต่อการสร้างสรรค์เพลงไทยแบบขนบที่สอดแทรกสำเนียงเขมรรวม 14 เพลง ซึ่งพบว่า บทร้องของเพลงกลุ่มนี้มีทั้งที่เลือกใช้บทพระราชานิพนธ์เรื่องพระร่วงจากทั้ง 3 ส่วน และสร้างสรรค์บทร้องขึ้นใหม่โดยได้แรงบันดาลใจจากการรับรู้เรื่องพระร่วงผ่านวรรณกรรม ทั้งนี้ยังพบว่าไม่เพียงแต่เฉพาะบทละครเรื่องพระร่วงเท่านั้นที่เป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินทางนาฏดุริยางคศิลป์สร้างสรรค์ผลงานตามความฉันทแต่ปรากฏการณ์การซื้อเรือรบหลวงพระร่วงยังเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรค์บทร้องเฉพาะกิจด้วยเพลงไทยสำเนียงฝรั่ง เพลงใช้เพลงบรรเลงเพื่อการฟังที่ถูกบันทึกลงแผ่นครั้งเช่นเดียวกับการสร้างสรรค์เพลงราโตนของชาวบ้านจังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการเล่นเพลงของชาวบ้านช่วงสงครามโลกที่พบว่าบทร้องเรื่องเรือพระร่วงมีความพิเศษคือมีทั้งการสร้างสรรค์บทร้องและทำทางประกอบที่ยังคงร้องเล่นกันมาจนทุกวันนี้

การดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสังคมไทย

พระร่วงในฐานะของคติความเชื่อที่มีวรรณกรรมประวัติศาสตร์และมุขปาฐะเป็นการยกย่องความสำคัญของบุคคลในประวัติศาสตร์ โดยมีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี โบราณวัตถุ ภูมิศาสตร์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องรองรับการมีอยู่จริงของบุคคลนั้น ๆ ความศรัทธาและความเชื่อนี้เองเป็นผลให้คติความเชื่อมีบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมนานัปการ พระร่วงจึงเป็นมโนทัศน์ของคนในสังคมที่ต้องการวิโรบุษย์โดยดำรงอยู่ในชื่อสถานที่ทางภูมิศาสตร์ ที่เกิดจากการรังสรรค์โดยธรรมชาติ ได้แก่ ภูเขา พันธุ์ไม้ แม่น้ำลำธาร ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีคุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น คติความเชื่อจึงเป็นคำขูขจิตต่อความอุดมสมบูรณ์และกระบวนการสงวนรักษาสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อของวิโรบุษย์ที่อิงแอบอยู่กับธรรมชาตินี้จึงถูกยกฐานะเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ทำให้นามของวิโรบุษย์ผู้นี้ดำรงอยู่ในชื่อบ้าน นามเมืองเพื่อสร้างความหมายถึงการเป็นพื้นที่พิเศษที่มีความสำคัญทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

นอกจากนี้พระร่วงยังเป็นสัญลักษณ์ของชนชั้นนำ ที่นำเสนอผ่านภาพลักษณ์ของพระร่วงที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ประเภทต่าง ๆ ว่าพระร่วงเป็นผู้นำรัฐในอุดมคติ เป็นผู้มีปัญญา สมบูรณ์พร้อมด้วยคุณธรรม จริยธรรมเป็นภาพแทนของพระจักรพรรดิราชอันเป็นคตินิยมเรื่องผู้ปกครองที่ดำรงสืบเนื่องมาในสังคมไทย คุณธรรมของพระร่วงจึงเป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ของผู้นำที่ชี้นำความคิดคนในสังคมเรื่องอำนาจของกษัตริย์ว่าเป็นศูนย์รวมใจอันทรงพลังที่สามารถสร้างปรากฏการณ์สำคัญที่จะเกิดความขับเคลื่อนและเปลี่ยนแปลงภายในสังคมได้

โดยนำเสนอผ่านวรรณกรรมและงานศิลปกรรมเพื่อการสื่อสารประเภทต่าง ๆ โดยมีแบบเรียนและคติความเชื่อเป็นฐานความคิดที่กระตุ้นให้เกิดสำนึกที่มั่นคงต่อลัทธิกษัตริย์นิยม

กระนั้นพระร่วงก็เป็นสัญลักษณ์ของคุณงามความดีตามแบบพระพุทธศาสนา ด้วยการนำเสนอภาพลักษณ์ของพระร่วงว่าเป็นผู้ตั้งมั่น สนับสนุนและทำนุบำรุงพระศาสนา บารมีในทางพฤติกรรมของพระร่วงก็ดำรงตนอยู่ครองครองของผู้ทรงธรรม กอปรกับวรรณกรรมคำสอนที่ปรากฏนาม พระร่วง นั่นก็เป็นวรรณกรรมที่อ้างอิงจากศาสนาพุทธ ที่กล่าวถึงการเวียนว่ายตายเกิด และการถึงแก่ความดับหรือนิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของชาวพุทธ เช่นเดียวกับการสร้างวรรณกรรมคำสอนด้วยสำนวนภาษาไทยอันเป็นแนวทางในการสร้างคำสั่งสอนภายใต้ความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา ที่ต้องการจะสร้างแบบอย่างทางความคิดและพฤติกรรมให้แก่คนในสังคม เพื่อความสงบเรียบร้อยในการปกครอง

ทั้งนี้พระร่วงยังเป็นศิลปะของมนุษย์ ที่ผู้คนสามารถสำแดงความรู้สึกนึกคิดของตนที่มีต่อพระร่วงอันเป็นคติความเชื่อได้อย่างอิสระ อันสะท้อนให้เห็นถึงความรุ่มรวยทางวัฒนธรรม โดยยังดำรงอยู่ในสินค้าทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั้งมวลสารศักดิ์สิทธิ์ เทศกาลและงานประเพณีอาหาร อันเป็นแนวทางที่ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเอง ด้วยการเชิดชูพระร่วงให้เป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” เพื่อรองรับกับกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยว ความคิดเช่นนี้ไม่เพียงทำให้เกิดความตื่นตัวในการสร้างอัตลักษณ์ประจำถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นได้รับความสนใจในการสนับสนุนทั้งจากภาครัฐและองค์กรเอกชนเท่านั้น แต่ยังเป็นวิธีการในการจัดการชุมชนให้เกิดความร่วมมือร่วมใจภายในถิ่น ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยด้านเวลาและกำลังสนับสนุนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน

พระร่วงจึงเป็นมโนสำนึกของคนในสังคมไทยที่ถูกผูกติดกับระบบศักดินาสวามิภักดิ์ที่ต้องพึ่งพารัฐผ่านกระบวนการรัฐราชการที่ยึดโยงกับความเป็นวิบริษัทยาลองในแบบกษัตริย์นิยม ไม่ใช่การพึ่งพารัฐที่ผ่านกระบวนการของภาคประชาชน พระร่วงจึงถูกสถาปนาในนามวิบริษัทยาลองซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปในสิ่งแวดล้อมไทย ทั้งนี้กระบวนการทางสังคม วัตถุ องค์กรทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ได้ยกย่องพระร่วงว่าเป็นวิบริษัทยาลองเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจแก่ประชาชนในสังคมที่ไม่อาจพึ่งพารัฐสวัสดิการที่มีประสิทธิภาพได้ ดังจะพบว่า พระร่วงเป็นที่พึ่งพาทางจิตใจของคนในท้องถิ่น โดยการสร้างชุดความคิดเรื่องการบนบาน เคารพบนบ้น้อม อ้อนวอนร้องขอต่อพระร่วงผู้เป็นสังคค์สิทธิ์ประจำถิ่นและมีสถานภาพเป็นเครื่องรองรับต่อความผิดพลาดในการพึ่งพารัฐอยู่เสมอ ทั้งนี้พระร่วงยังเป็นแบบจำลองของการคงไว้ซึ่งอำนาจของชนชั้นนำในทุกยุคสมัย โดยปรากฏการดำรงอยู่ในรูปแบบของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และบุคคลศักดิ์สิทธิ์ทั้งในนามวัตถุ ชื่อ บ้านนามเมือง แบบเรียนและสื่อ กระนั้นพระร่วงก็ยังคงเป็นภาพสะท้อนของศิลปะอันงดงามของมนุษย์ โดยเฉพาะในสังคมไทยที่มีความหลากหลายของศิลปวัฒนธรรม ซึ่งปรากฏให้เห็นใน

องค์ประกอบของกิจกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งมีแนวโน้มว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังคงอยู่ในสังคมสืบไป ปรากฏที่คติความเชื่อเรื่องพระร่วงยังเป็นอัตลักษณ์สำคัญที่แสดงคนในสังคมเห็นถึงศักยภาพของความเป็นท้องถิ่นที่มีความเชื่อเป็นวิถีและพลัง ภายใต้การระบบสวัสดิการของรัฐที่ยังไม่อยู่ในสถานการณ์ที่พึงพิงได้อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วง: บทบาทและการดำรงอยู่ ยังคงมีข้อจำกัดในการวิจัยด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านพื้นที่ ด้านข้อมูล และแนวทางในการจัดการด้านชุมชน ผู้วิจัยได้เสนอถึงประเด็นอื่น ๆ ที่จะเป็แนวทางในการศึกษาต่อไป ดังนี้

1.ควรมีการศึกษาคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏอยู่ในจังหวัดพระตะบอง ประเทศกัมพูชาในมิติทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ เพื่อที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับความคิดต่อพระร่วงในสังคมอาเซียน

2.ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบคติความเชื่อเรื่องวิรบุรุษในมโนสำนึกหรือวิรบุรุษถึงนิรนามของไทยและชนชาติอื่น ที่มีฐานะเป็นเครื่องมือในสร้างบรรทัดฐานทางสังคม

3.ควรมีการวางแนวทางและพัฒนาวิธีการสร้างสรรค์คติความเชื่อเรื่องพระร่วงให้ตอบสนองต่อกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งทางจิตใจและเศรษฐกิจต่อผู้คนและชุมชนที่มีการแพร่กระจายของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2526). *จารึกสมัยสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2534). *จิตรกรรมไทยประเพณี*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- กรมศิลปากร. (2541). *จิตามณี เล่ม 1 – 2*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.
- กรมศิลปากร. (2555). *นิทานเรื่องพระร่วง*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ. (2542). *ประชุมสุภายิตพระร่วง(รวม 6 ส่วน)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กัญญารัตน์ เวชศาสตร์. (2524). พระร่วงโรจนฤทธิ์และพระปฐมเจดีย์ ใน *สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* (หน้า 315). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฉลองวันพระราชสมภพครบ 8 รอบและ 100 ปี ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- เกริกฤทธิ์ เชื่อมงคล. (2558). *สุโขทัย ตำนานการสร้างเมือง*. กรุงเทพฯ: สยามควมรู้.
- เกรียงศักดิ์ เศรษฐพัฒน์วานิช. (2554). การช่วงชิงอัตลักษณ์ในสังคมจารีตเชิงใหม่ผ่านเรื่องเล่าแบบจารีต. *วารสารมนุษยศาสตร์สาร*. 13, (หน้า 145 – 173).
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2542ก). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2542ข). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดกำแพงเพชร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2542ค). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพิษณุโลก*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2548). *ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. (2550). *หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- เงิน เมโลนิด. (2559, 18 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. (2542). *ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2475 – 2503*. พิษณุโลก: แผนกเอกสารและการพิมพ์.

- ฉัตรชนก มหัทธนนวรรณก. (2557). *กลยุทธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ บ่อน้ำพุร้อนพระร่วง ตำบลลานดอกไม้อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร*. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการการท่องเที่ยว, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เฉลิมพล แซ่กิ้น. (2550). *พระนเรศวร: วาทกรรมจากอดีตที่แปรเปลี่ยนไปสู่วาทกรรมเชิงสัญลักษณ์แห่งกองทัพไทย*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง, ภาควิชาการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชุดองค์ความรู้ท้องถิ่น อำเภอนครไทย. (2553). *อำเภอนครไทย*. พิษณุโลก: งานพัฒนาหลักสูตรและการสอน กลุ่มนิเทศติดตามและประเมินผลการจัดการศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษาพิษณุโลกเขต 3.
- ณรงค์ชัย โตอินทร์. (2560, 22 ธันวาคม). สัมภาษณ์.
- ณัฐกฤตา นามมนตรี. (2558). *เรื่องเล่าท้าวสุรนารี: การสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชาวไทยจังหวัดนครราชสีมาในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- คูสัตตสมิต. (2465). *พระราชนิพนธ์ครุฑพุดคำกลอน*. 18 (หน้า 15 - 20).
- Truong Thi Hang. (2558). อิทธิพลของพระร่วงต่อสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์. *สักทอง: วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 21 (2). 27 – 39.
- ไตรภูมิพระร่วง หรือเตภูมิกถา พระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท)*. (2543). กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- ทวี แปลกใจ. (2559, 18 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- เทพ บุญदानนท์. (2556). *พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างภาพลักษณ์ทางการทหาร*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, ภาควิชาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไทยรัฐออนไลน์. (2558). *ชาวบ้านทำใจ ต้องคำสาป “พระร่วง” 100 ปี แล้งซ้ำซาก*. เข้าถึงได้จาก <https://www.thairath.co.th/content/482796>
- ธิดา สาระยา. (2525). *ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: Pitakaksorn Printing.
- ธีรพันธ์ วิชัยดิษฐ์. (2557). *คติความเชื่อเรื่องพระสิวะในกรุงเทพมหานคร(พ.ศ. 2325 - 2556)*. ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- น. ณ ปากน้ำและธิดา สาระยา. (2530). *เมืองสุโขทัย นี้อี*. กรุงเทพฯ: ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์

- นพวรรณ วชิราภิวรรณ. (2524). *พระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระยาคำรงราชานุภาพเกี่ยวกับระบบราชการ ในช่วง พ.ศ. 2435 – 2458*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, ภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นรินทร์ นำเจริญ และมนฤทัย ไชยวิเศษ. (2556). บทบาททางการเมืองของพระร่วงในฐานะวีรบุรุษในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของไทย มอญและเขมร. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้*, 1 (2). 112 – 119.
- นางนพมาศ หรืออดำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. (2508). พระนคร: โรงพิมพ์กัทธิประดิษฐ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2544). วีรบุรุษในวัฒนธรรมไทย. *วารสารเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมศาสตร์*, 19 (3-4), 22 – 27.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2535). *พินิจวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: บี.เจ.เพลท โปเนซเซเซอร์.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2544). *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2542). *การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทย*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาคหิชนวิทยา, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประมินทร์ จารุวร. (2549). *ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2543). *นิทานพื้นบ้านศึกษา (ศูนย์คหิชนวิทยาและโครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประจวบ เมโณนิค. (2559, 18 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- ประจักษ์ มังดา. (2559, 18 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- ประจักษ์ สายแสง. (2516). *วรรณกรรมจากตำบลดศรีคีรีมาส จังหวัดสุโขทัย*. พิษณุโลก: วิทยาลัยวิชาการศึกษา พิษณุโลก.
- ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 1*. (2499). พระนคร: กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล.
- ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า*. (2499). พระนคร: กรมศิลปากร.
- ประชุมพงสาวดารภาคที่ 61 เรื่องพงสาวดารเมืองเงินยาง*. (2497). พระนคร: กรมศิลปากร.
- ประเสริฐ ภู นครและคณะ. (2528). พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภายิตพระร่วง. *ศิลปวัฒนธรรม (ฉบับพิเศษ)*, 14 – 18.
- ปราณี แจ่มขุนเทียน. (2542). *การศึกษาชุมชนโบราณเมืองนครไทย อำเภอ นครไทย จังหวัด พิษณุโลก*. พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม.

- ปิ่น มาลากุล. (2539). *งานละครของสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- เปลื้อง ณ นคร. (2535). *ศิลปะแห่งการประพันธ์*. กรุงเทพฯ: ข้าวฟ่าง.
- แผน สุพรรณภูมิ. (2554). *ตำนานพระเครื่อง โดย “แผน สุพรรณภูมิ”*. กรุงเทพฯ: กอไผ่.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(2526). *เที่ยวเมืองพระร่วง*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเกษม.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2533). *บทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง*. กรุงเทพฯ: องค์การของคุรุสภา.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2548). *แถลงเรื่อง พระร่วง ตามตำนานโดยสันนิษฐานโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2559). *เที่ยวเมืองพระร่วง*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพชรรัตน – สุวัทนา.
- พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. (2472). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.
- พระราชพงสาวดารมอญ พม่า*. (2442). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วัชรินทร์.
- พดมิชา นาคาผิว. (2557). *สุภายิตพระร่วงสมัยรัชกาลที่ 5: การสร้างสรรค์จากสุภายิตพระร่วงฉบับวัดพระเชตุพนฯ*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พลาคิษฐ์ สิทธิชัยกิจ. (2547). *ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสต้น*. กรุงเทพฯ: กู๊ดมอร์นิ่ง.
- พัชนียา บุญนาค. (2555). *คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาคติชนวิทยา, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2546). *ท้องถิ่นนิยม*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยาสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- พิพัฒน์ กระจ่างจันทร์. (2558). *สุโขทัยกับอาเซียน: มองปัจจุบันผ่านอดีตจากมิติประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี*. ปทุมธานี: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พิมพ์นภัส จินดาวงศ์. (2554). *การดำรงอยู่และบทบาทความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารักษ์ในเมืองเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2555). *ตำนาน*. กรุงเทพฯ: มติชน.

- พิระพงศ์ สุขแก้ว. (2549). *สุนทรียศาสตร์บนฝาผนัง อลังการแห่งจิตรกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ปราชญ์สยาม.
- พูนพิศ อมาตยกุลและคณะ. (2554). *พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการดนตรี*. กรุงเทพฯ: หยินหยาง การพิมพ์.
- ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น. (2551). เมืองต้องคำสาป: ความทรงจำร่วมของสังคมลำปาง. ใน *2 ฟากแม่น้ำวัง ผืนนครลำปาง*. (หน้า 5 - 11). ลำปาง: โครงการหนังสือ.
- ไพโรจน์ เอกอุพารและคณะ. (2559). *การศึกษาคุณสมบัติและการใช้ประโยชน์น้ำแร่จากบ่อน้ำพุร้อนพระร่วง จังหวัดกำแพงเพชร*. กำแพงเพชร: คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.
- ภากรดี มหาจันทร์. (2524). *รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ พ.ศ. 2394 - 2475*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์.
- มณรรดา ศิลปบรรเลง. (2559). เรื่องเล่าพระร่วงตำบลดสารจิตร – พระร่วงตำบลดนครชุม: การศึกษาเปรียบเทียบ. ใน *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ การสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 16 ประจำปีการศึกษา 2559 ระหว่างวันที่ 29 – 30 มิถุนายน 2560*. (หน้า 776 – 796). เข้าถึงได้จาก <https://www.socsci.nu.ac.th>
- มดิชนออนไลน์. (2560). *หายาก! “ต้นแก้งจีพระร่วง” พันธุ์ไม้ในตำนานใกล้สูญพันธุ์ บุกป่าพิสุจน์เจอแค่ต้นเดียว*. เข้าถึงได้จาก https://www.matichon.co.th/region/news_273910.
- มนต์ชัย เทวัญวโรปกรณ์. (2526). *พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย*. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.
- มารศรี สอทิพย์. (2551). *เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช: กลวิธีการเล่าเรื่องกับการสร้างภาพลักษณ์*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มารวิ โช เพ็ญใจ. (2547). *บทแปล สยาม/เหลียวหลัง – ไทย/แลหน้า: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในความทรงจำของชาวไทย. รัชกาลที่ 5: สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย.
- ยุพร แสงทักษิณ. (2547). *กรองทัศนะด้านภาษาและวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ราชัน เวียงเพิ่ม. (2550). *พระคณศ: ดำเนินและพิธีกรรมในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราตรี ธีนวารชร. (2541). *การศึกษาคำในศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- วิศิธา ตั้งคำวานิช. (2557). *ประวัติศาสตร์ “สุโขทัย” ที่เพิ่งสร้าง*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2544). *ตำนานคุณปู่ศรีราชา: ภาพสะท้อนบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่บ้านยี่สาร*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชามานุษยวิทยา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วศิน ปัญญาวุฒตระกูล. (2556). *ภูมิบริบทพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างสายธารอารยธรรมโขง – สาละวิน*. พิษณุโลก: สถาบันอารยธรรมศึกษาโขง – สาละวิน มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- วัชรภรณ์ ดิษฐป้าน. (2545). *แบบเรื่องนิทานสังข์ทอง: ความแพร่หลายและการแตกเรื่อง*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ. (2550). *คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ. 1726 – 2006*. สารนิพนธ์, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2524). *ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2547). *สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคคึกคักค้าบรพจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2560). *สร้างบ้านแปงเมือง*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2555). *พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย*. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์.
- सानติ ภักดีคำ. (2557). *ยุทธมรรคาเส้นทางเดินทัพไทย – เขมร*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศิลปาบรรณาการ. (2504). *รวมเรื่องเมืองสุโขทัย*. ม.ป.ป.
- ศุภกานท์ นานรัมย์. (2551). *สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ: การรับรู้ประวัติศาสตร์ในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศุภมิตร ปิติพัฒน์. (2553). *เขตแดน/พรมแดน/ชายแดน*. *จุดสารความมั่นคงศึกษา*, 77, 5 – 17.
- ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก. (2522). *นิทานพื้นบ้านของท้องถิ่นสุโขทัยและบริเวณโดยรอบ*. เอกสารอัดสำเนา.
- สถาบันไทยคดีศึกษา. (2525). *จุดทรรศน์ พยาฆรานนท์ ใน สังคมกับจิตรกรรมฝาผนัง ใน เอกสารวิชาการหมายเลข 28 เพื่อประกอบการสัมมนา สองศตวรรษรัตนโกสินทร์: ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย*. (หน้า 3 – 15). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- สน สีมารัง. (2559). *คติความเชื่อ ไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนัง*. กรุงเทพฯ: แปลนพรีนติ้ง.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์. (2453). *พงศาวดารเหนือลิลิต*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย ร.ศ. 127.
- สมศรี ชัยฉนิชยา. (2536). *คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2325 - 2468)*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายป่าน ปุริวรรณชนะ. (2558). *สุโขทัย: ดำเนินในนามประวัติศาสตร์กับบทบาททางสังคม. สุโขทัยกับอาเซียน: มองปัจจุบันผ่านอดีตจากมิติทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดพิษณุโลก. (2553). *พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระปฐมบรมกษัตริย์ผู้สร้างชาติไทย*. พิษณุโลก: โรงพิมพ์รัตนสุวรรณการพิมพ์3.
- สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2559). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติฉบับที่ 2 พ.ศ. 2560 - 2564*. เอกสารอัดสำเนา.
- สิทธิ พิณีภูวดล. (2525). *วรรณกรรมสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สินชัย กระบวนแสง. (2519). *ประวัติศาสตร์สุโขทัย*. กรุงเทพฯ: หน่วยนิเทศ กรมการฝึกหัดครู.
- สุกัญญา สุจนายา. (2542). พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์ และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม. ใน *ภาษาและวรรณคดีไทย*, (หน้า 42 - 49). กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตต์ วงษ์เทศและคณะ. (2538). *ประชุมจารึกเมืองพะเยา*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). *เล่าเรื่องในไตรภูมิ*. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.
- แสง มนวิฑูร. (2501). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. พระนคร: กรมศิลปากร.
- องค์การค้ำของคุรุสภา. (2512). *ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 33 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 59 - 61)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- อโณทัย อาตมา. (2547). *วิพากษ์คดี "ศิลาจารึกพ่อขุนรามฯ บ้างก็ว่าปลอม"*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- อนุชา ศรีสวัสดิ์. (2559, 8 เมษายน). สัมภาษณ์.
- อรอุษา สุวรรณประเทศ. (2552). *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช: พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังสหประชาชาติ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

- อารีรัตน์ โนนสุวรรณ. (2555). *ตำนานวีรบุรุษลาวกับการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม*.
 วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
 มหาสารคาม.
- อุดม ทิมทรัพย์. (ม.ป.ป.). *เรือหลวงพระร่วง*. กรุงเทพฯ: กองประวัติศาสตร์ ยก.ทร. เอกสารอัด
 สำเนา.
- อุดม บูรณะเขตต์. (2530). *ประวัติและปกิณกะต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองพิษณุโลก*. กรุงเทพฯ: สไตล์
 กรุงเทพมหานคร.
- อุมาพร พิษัยรัมย์. (2556). *การประดิษฐ์สร้างวีรบุรุษ: ภาพลักษณ์เจ้าชายที่ปนครในวัฒนธรรม
 อินโดนีเซีย*, นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ สำนักงานบัณฑิตศึกษา.
- เอื่อนทิพย์ พิระเสถียร. (2527). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก*.
 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.
- Nora, P. (1989). *Between memory and history: Les lieux de memoire*. By Mark Roudebush.
 Representation26, P.7-24.
- White, A. (2009). *Memory*. NewYork: Routledge.

ภาคผนวก

จารึกสุภามิตพระร่วง ประดับไว้โดยพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

กำหนดการลงพื้นที่ภาคสนาม ครั้งที่ 1

จังหวัดกำแพงเพชรและจังหวัดสุโขทัย

วันที่ 11 – 13 พฤษภาคม 2557

วันอาทิตย์ที่ 11 พฤษภาคม 2557

09.30 น.	ออกเดินทางจากกรุงเทพมหานคร
12.30 น.	ถึงจังหวัดกำแพงเพชร เก็บข้อมูลฐานจารึกพระอิศวร ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร
15.00 น.	ออกเดินทางไปยังจังหวัดสุโขทัย
16.00 น.	แวะสำรวจเส้นทางถนนพระร่วง บริเวณตำบลคีรีมาส
17.00 น.	เก็บข้อมูลเบื้องต้นบริเวณท่านบพระร่วง
18.30 น.	พักผ่อนตามอัธยาศัย

วันจันทร์ที่ 12 พฤษภาคม 2557

08.00 น.	ออกจากที่พักเดินทางสู่อำเภอศรีสัชนาลัย
09.30 น.	เก็บข้อมูลภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
13.30 น.	เก็บข้อมูลบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุศรีสัชนาลัย
14.45 น.	ออกเดินทางสู่จังหวัดอุตรดิตถ์
18.00 น.	เดินทางกลับสู่ที่พักอำเภอสวรรคโลก

วันอังคารที่ 13 พฤษภาคม 2557

08.30 น.	ออกเดินทางจากอำเภอสวรรคโลก
10.00 น.	สำรวจและเก็บข้อมูลบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
14.30 น.	เดินทางไปยังจังหวัดกำแพงเพชร
16.00 น.	สำรวจและเก็บข้อมูลบริเวณเขานางทอง จังหวัดกำแพงเพชร
17.30 น.	เดินทางกลับกรุงเทพมหานคร
23.00 น.	ถึงกรุงเทพมหานคร โดยสวัสดิภาพ

กำหนดการลงพื้นที่ภาคสนาม ครั้งที่ 2
เขาลวง อุทยานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย
วันที่ 19 – 21 ธันวาคม 2557

วันศุกร์ที่ 19 ธันวาคม 2557

13.00 น.	ออกเดินทางจากกรุงเทพมหานคร
17.00 น.	ถึงจังหวัดพิษณุโลกพักผ่อนตามอัธยาศัย

วันเสาร์ที่ 20 ธันวาคม 2557

07.00 น.	รับคณะผู้ติดตาม ณ สนามบินพิษณุโลกและออกเดินทางสู่ อุทยานแห่งชาติรามคำแหง ตำบลคีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย
08.30 น.	ถึงอุทยานแห่งชาติรามคำแหง
09.30 น.	เริ่มเดินขึ้นเขาลวง
11.45 น.	เก็บข้อมูลบริเวณปล่องนางนาค บนเขาลวง
15.00 น.	ถึงจุดพักแรมบนเขาลวง
16.30 น.	สำรวจยอดเขาภูกา
19.00 น.	พักผ่อนตามอัธยาศัย

วันอาทิตย์ที่ 21 ธันวาคม 2557

05.00 น.	เดินทางสำรวจยอดเขานารายณ์
07.00 น.	เก็บสัมภาระ
08.30 น.	เดินทางสำรวจถ้ำหมอก
09.00 น.	เดินทางลงจากเขาลวง
13.00 น.	ถึงบริเวณที่ทำการอุทยานแห่งชาติ เดินทางกลับกรุงเทพมหานคร
19.00 น.	ถึงกรุงเทพมหานคร โดยสวัสดิภาพ

กำหนดการลงพื้นที่ภาคสนาม ครั้งที่ 3

จังหวัดสุโขทัย

วันที่ 20 – 22 พฤษภาคม 2559

วันศุกร์ที่ 20 พฤษภาคม 2559

09.00 น.	ออกเดินทางจากกรุงเทพมหานคร
12.00 น.	ถึงอุทยานแห่งชาติรามคำแหง
13.00 น.	นัดพบเจ้าหน้าที่ป่าไม้เพื่อร่วมสำรวจเส้นทางรอยอันตะพระร่วง
14.00 น.	เข้าสำรวจประตูพระร่วง อันตะพระร่วง ลานพม่าลับหอก
16.00 น.	เดินทางอำเภอเมืองจังหวัดสุโขทัย
17.00 น.	เก็บข้อมูล ณ บ้านข้าวตอกพระร่วง พักผ่อนตามอัยาศัย

วันเสาร์ที่ 21 พฤษภาคม 2559

08.00 น.	เดินทางสู่ตำบลสารจิตร อำเภอศรีสัชนาลัย
09.00 น.	เก็บข้อมูลสัมภาษณ์และสถานที่ภายในตำบลสารจิตร
14.30 น.	เดินทางสู่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
18.00 น.	เดินทางกลับยังอำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย พักผ่อนตามอัยาศัย

วันอาทิตย์ที่ 22 พฤษภาคม 2559

09.00 น.	สำรวจและเก็บข้อมูลภายในพื้นที่อำเภอเมืองจังหวัดสุโขทัย
13.00 น.	ออกจากจังหวัดสุโขทัยไปยังพื้นที่ตำบลพรานกระต่าย
14.30 น.	สำรวจและเก็บข้อมูลบริเวณรอยอันตะพระร่วง บ้านท่าไม้ จังหวัดกำแพงเพชร
15.45 น.	สำรวจและเก็บข้อมูลบริเวณบึงสาปหรือน้ำพุร้อนพระร่วง
17.00 น.	เดินทางกลับกรุงเทพมหานคร
22.00 น.	ถึงกรุงเทพมหานคร โดยสวัสดิภาพ

กำหนดการลงพื้นที่ภาคสนาม ครั้งที่ 4

จังหวัดสุโขทัย – จังหวัดพิษณุโลก

วันที่ 21 – 22 ธันวาคม 2559

วันศุกร์ที่ 21 ธันวาคม 2559

05.00 น.	ออกเดินทางจากกรุงเทพมหานคร
09.00 น.	เก็บข้อมูลบริเวณอำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร
12.45 น.	เก็บข้อมูลกัวยเด็จพระร่วง ณ บ้านนาต้นจั่น อำเภอศรีสัชนาลัย

วันเสาร์ที่ 22 ธันวาคม 2559

07.00 น.	นัดพบพราบบริเวณหน้าอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
08.00 น.	เดินเข้าสู่บริเวณป่าชุมชน เขาพระบาท
08.30 น.	เข้าสำรวจและศึกษาบริเวณโขกพระร่วงลงพระขรรค์และพื้นที่ใกล้เคียง
12.30 น.	ออกเดินทางไปยังจังหวัดพิษณุโลก
14.00 น.	เก็บข้อมูลบริเวณวัดราชบูรณะ จังหวัดพิษณุโลก
15.00 น.	เดินทางกลับกรุงเทพมหานคร
19.00 น.	ถึงกรุงเทพมหานคร โดยสวัสดิภาพ

กำหนดการลงพื้นที่ภาคสนาม ครั้งที่ 5

อำเภอ นครไทย จังหวัด พิษณุโลก

วันที่ 7 – 9 เมษายน 2560

วันศุกร์ที่ 7 เมษายน 2560

13.00 น. ออกเดินทางจากกรุงเทพมหานคร
18.00 น. ถึงอำเภอ นครไทย จังหวัด พิษณุโลก

วันเสาร์ที่ 8 เมษายน 2560

08.00 น. เดินทางสู่ตำบลนครชุม
09.00 น. สำรวจและเก็บข้อมูลภายในตำบลนครชุม
16.30 น. เก็บข้อมูลบนยอดเขาโปกโล้น
19.30 น. เดินทางกลับยังอำเภอ นครไทย พักผ่อนตามอรัญญาลัย

วันอาทิตย์ที่ 9 เมษายน 2560

09.00 น. สำรวจและเก็บข้อมูลภายในพื้นที่อำเภอ นครไทย
11.00 น. สำรวจและเก็บข้อมูลบริเวณพื้นที่อำเภอบ้านพร้าว
13.00 น. เดินทางกลับกรุงเทพมหานคร
18.00 น. ถึงกรุงเทพมหานคร โดยสวัสดิภาพ

